

KORUNK

JOGÁSZ A KÖZÉLETBEN • RO-
MÁN—MAGYAR JOGI SZÓTÁR •
TÖRVÉNYHOZÁSI TEVÉKENY-
SÉG ROMÁNIÁBAN • A TÁRGYA-
LÁS ELMARADT • TÖRVÉNYES-
SÉG AZ ÁLLAMIGAZGATÁSBAN •
JOGI OKTATÁSUNK MÚLTJA AZ
EGYETEM LÉTREHOZÁSÁIG •
ZAHARIA STANCU ÉS ILLYÉS
GYULA KÖSZÖNTÉSE • MAROS-
VÁSÁRHELYI FESTÓHÁZASPÁR •
VALTER ROMAN EMLÉKEZÉSEI

1972 | 10

SZERZŐINK

BRASSÓ

Szikszay Jenő

BUKAREST

Lőrincz László
Roman, Valter
Stancu, Zaharia
Zirkuli Péter

DÉS

Enyedi Sándor

ENYED

Vita Zsigmond

KOLOZSVÁR

Balogh András
Balogh Edgár
Bodor András

Csákány Béla

Dáne Tibor
Drágan, Tudor
Jancsik Pál
Kántor Lajos
Kassay Miklós
Kiss András
Kiss Jenő
Lászlóffy Aladár
Mikó Imre
Nagy Olga
Nemes István
Podhradszky László
Szász Lőrinc

KOROND

Páll Lajos

KOVÁSZNA

Gazda József

MAROSVÁSÁRHELY

Bartis Ferenc
Sebestyén Mihály
Tonk Sándor

TORDA

Vásárhelyi Géza

KÜLFÖLD

Duray Miklós
Fodor Ilona
Gál István
Illyés Gyula
Pomogáts Béla

Szabó Gyula: A forradalom madonnája

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM
1972. OKTÓBER

- MIKÓ IMRE • Jogász a közéletben 1443
TUDOR DRAGAN • A törvényhozási tevékenység Románia Szocialista Köztársaságban 1452
LORINCZ LÁSZLÓ • A Kovászna megyei jogszociológiai felmérés tanulságai 1458
CSAKANY BELA • Jogi szaknyelv — jogi köznyelv 1468
KISS ANDRÁS • Román—magyar jogi szótár 1471
DÁNÉ TIBOR • A kard, a mérleg és az ember 1476
BALOGH ANDRÁS • Törvényesség az államigazgatásban 1484
TONK SÁNDOR • Jogtudó értelmiségünk középkori történetéből 1487
NEMES ISTVÁN • Jogi oktatásunk múltja az egyetem létrehozásáig 1492
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Zaharia Stancu köszöntése 1498
ZAHARIA STANCU • Arany sors, Ének (Jancsik Pál versfordításai) 1498
* * * Dobrisán (román népballada, Kiss Jenő fordítása) 1500
PÁLL LAJOS • Valaki megváltotta fehérséggel (vers) 1504
VÁSÁRHELYI GÉZA • Menekülő Dózsa seregéből (vers) 1505
ILLYÉS GYULA • Hamar megöszülök (vers) 1507
KÁNTOR LAJOS • Belső felszólítás 1507
FODOR ILONA • Ady varázkörében 1509
VALTER ROMAN • A jöreménység lovagjai (válogatta és fordította Farkas László) 1517

JEGYZETEK

- BALOGH EDGÁR • Kettős örökség erkölcase 1525
ENYEDI SÁNDOR • Száznyolcvan év... 1527
GAZDA JÓZSEF • Festőházaspár Marosvásárhelyt 1528
DURAY MIKLÓS • A parti vizekben izmosodott 1533
GÁL ISTVÁN • Gaál-aláírás 1917-ből 1537

HAZAI TÜKÖR

- KASSAY MIKLÓS • A tárgyalás elmaradt 1538

FÓRUM

- PODHRADSKY LÁSZLÓ • Jogi tanácsadás két kolozsvári lapban 1542

NEMZETKÖZI ÉLET

- BODOR ANDRÁS • Impressziók a fejlett ipari társadalomról 1546

ELŐ TÖRTÉNELEM

VITA ZSIGMOND • Zenélő diákság a Bethlen Kollégiumban a XIX. század elején 1555

IFJÚSÁG—NEVELES

SZIKSZAY JENŐ • Iskolai irodalmi kör Brassóban 1559

TUDOMÁNYOS MŰHELY

NAGY OLGA • A népmese furfangos hőse: a kópé 1564

SZEMLE

POMOGÁTS BÉLA • Játék és költészet 1573

SEBESTYÉN MIHÁLY • Egy Dózsa-könyv ürügyén 1577

SZÁSZ LÖRINC • A valóság igazsága 1580

ZIRKULI PÉTER • „Minden megvan“ 1582

BARTIS FERENC • A matematikai absztrakció költészete 1585

LÁTÓHATÁR

* * * Köszöntjük az Era socialistát! 1588 • Caragiale és a magyar irodalom (Manuscriptum) 1589 • A jog társadalmi korlátai (Magyar Tudomány) 1590 • Moravia a Voproszi Filozofii szerkesztőségében (Voproszi Filozofii) 1590 • Togliatti egyénisége (Critica marxista) 1592 • Méltányosság a szocialista jogban (Revista română de drept) 1593 • Jaspers hagyatéka (Universitas) 1593 • A legbeavatottabb outsider? (Newsweek) 1594

TÉKA, LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

ILLUSZTRÁCIÓK

Honoré Daumier, Kabán József, I. Millaeus, Munkácsy Mihály, Porzolt Borbála, Szabó Gyula, Zolcsák Sándor

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 2 54 68, 2 60 84, 1 38 05

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

MIKÓ IMRE

JOGÁSZ A KÖZÉLETBEN

A „közélet“ szó régen — amikor még különítették — a közönséges, a mindennapi életet jelentette. Ilyen értelemben fordult elő Heltainál *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról* való dialógusában. Még Vörösmarty és Arany is arról írt, hogy a költői nyelvet a „közélet“-ből vett kifejezések termékenyítik meg. De már a nyelvújítás előtt megtelt ez a régi szavunk valami új tartalommal, s a közösség politikai és társadalmi tevékenységét, életviszonyait kezdte jelenteni, szemben a magánélettel, amelyhez eredeti jelentése közelebb állott. Eötvös József „a közélet dicső ösvényein“ mutat fel tennivalókat nemzete számára. Példaként állott előtte az „öffentliches Leben“, a „vie publique“ és a „public life“.

A tartalom, amelyet nyelvünk a közélet szóval jelöl, természetesen sokkal régebb, s már akkor megvolt, amikor Ulpianus, tizennyolc évszázaddal ezelőtt, a közjog és a magánjog fogalmát klasszikus veretű szavakkal határozta meg. Mai értelemben véve azonban a közélet s a vele szorosan összefüggő alkotmányos élet attól kezdve számítható, mióta a polgárság Angliában és Franciaországban kesztyűt dobott a főpapságnak és a főnemességnek. E harc eredményeképpen a polgári tulajdon legyőzte a feudálist, a nemzeti állam a regionális széttagoltságot, a polgári jogegyenlőség a középkori előjogokat. Ez a harc nem volt a végső, és nem feltétlenül a csatatéren, hanem a közélet színterén játszódott le: az országgyűlésen, a piacon, a barikádokon. S közben a papok, a hűbéri társadalom ideológusai mellett felemelkedett egy új értelmiségi réteg — a jogászság. A hitszónokot a parlamenti debatter váltja fel, a hitvitákat a jogviták — nemzeti és nemzetközi szinten.

Nem mintha az előző társadalmaknak ne lettek volna meg a maguk jogászhai. A legrégebbi törvénynek Hammurabi babilóniai király több mint négyezer évvel ezelőtti köbevésett utasításait tartják, s nemcsak királyok, hanem vallásalapítók is alkottak törvényeket Mózesről Kálvinig. Schiller költői szavakkal jellemzi Szolont és Lükurgoszt, Athén és Spárta törvényhozóit: közülük az első a jog, a második a zsarnokság uralmát törvényesítette. A rómaiak nagy becsben tartották jogtudósaiikat, sőt rangsorolták őket; ha véleménykülönbség mutatkozott közöttük konkrét jogesetekben, Papinianus álláspontját fogadták el névbecsületi alapon. A római magánjog úgy tartotta össze a középkor művelt államait, mint a latin nyelv az európai irodalmat és a tudományt, s Bajorországban és Württembergben a XX. század kezdetéig is érvényben volt.

A jó törvényt a felvilágosítók földi üdvtannak, panaceának tartották, amely társadalmi bajok gyógyítására is alkalmas. Jean-Jacques, a genfi polgár, noha jogi kiképzésben sohasem részesült, hívei kérésére alkotmányt dolgozott ki Korzikának

és Lengyelországnak azonos elvi alapokon. Csakhogy neki nem volt királyi barátja, aki a törvény életbe léptetésében támogatta volna, mint Voltaire-nek Nagy Frigyes. „Van még bíró Berlinben!” — szokták idézni a vagyonsbiztonság jegyében a sans-souci molnárt, kinek malmát a király el akarta venni. Pedig Andrieux francia költő, akitől a mondás származik, így végzi meséjét: „Király senkit sem bánt: visszaadja a malmot, ellop egy tartományt.” És valóban, ugyancsak II. Frigyesnek tulajdonítják azt a mondást, hogy egy tartomány elfoglalásához hadseregre van szükség és történetírókra, akik a történelmi jogot arra a területre kimutassák. A hódító hatalom akkor is, később is megtalálta nemcsak a történetírókat, hanem a jogászokat is, akik az új államjogi és társadalmi viszonyokat paragrafusokkal körülbástyázzák. S volt úgy, hogy a hatalom eltűnt, és a jog megmaradt. Napoleon törvénykönyvei ma sem vesztek időszerűségükből.

Minden társadalom kitermelte a maga törvényhozóit, de a jogászság mint az értelmiség egyik rétege csak akkor válhatott közéleti tényezővé, amikor a jogbölcseés többé már nem utópista filozófus, a gyakorló jogász nem az egyházfejedelem vagy a világi uralkodó iródeákja, hanem maga is részesével válik a hatalomnak. Természetesen továbbra is valamelyik hatalmi csoportosulás oldalán áll, s az is támogatja őt. A felkapaszkodó polgárságnak, a tiers état-nak pedig törvényekben járatos, szónoki képességekkel rendelkező, a tömegek nyelvén szóló értelmiségiekre lett szüksége, akik megállják helyüket a parlamenti szószéken, az államigazgatás irodáiban és a bírósági pulpitus előtt. Ezt a három fórumot Montesquieu állította egyensúlyba, s attól kezdve ezeken intézik az alkotmányos államok közügyeit. Rizsporos parókéval, magassarkú selyempipőben, talárral a vállán lesz uralkodóvá a jogász a közéletben. A vöröset felváltja — a fekete.

A jogi ideológia ebben az átmeneti időben a természetjogon alapul, az ókori eredetű természetjogot pedig egy hazájában halálra ítélő hollandus, Hugo Grotius, majd a jobbágytartó polgár és arisztokrata borkereskedő Montesquieu tette a harmadik rend ideológiai fegyverévé. Minden tételes jogon és hatályos jogszabályon túl és felett — úgymond — ott áll az emberi természetből és a józan értelemről következő örök és változatlan jogelvek összessége. Ha feltéve, de meg nem engedve, nem volna Isten — érvelt Grotius —, a természet akkor is érvényre juttatná a maga törvényeit. Ezek az emberrel együtt születnek, és a tiszta észből levezethetők. Eredetük majdnem olyan bizonytalan, mint a húbéri világban az isteni akaratból származtatott erkölcsi és jogi szabályoké (amelyeket csak a papok magyarázhattak). De az újértelmű természetjog mégis rugója lett a társadalmi fejlődésnek. Azt ugyanis, hogy a feudális jogintézmények az ésszerűség és a természet rendjével ellentétben állnak, nagy szónoki elokvenciával bizonyította a Palais-Royal kertjében összegyűlt bámszokodóknak egy vidéki ügyvéd, Camille Desmoulins; a Közjóléti Bizottság előtt egy királyi ügyvédből lett forradalmi igazságügy-miniszter, Georges-Jacques Danton; a Terror idején egy harmadik ügyvéd, akit — talán mert ez szakmájában ritkaságszámba ment — a „megvesztegethetetlen”-nek neveztek — Maximilien de Robespierre. Száz év is eltelik, amíg akad, aki megfogalmazza, hogy az elmélet, mihelyt a tömegekre hat, anyagi erővé válik. A természetjog vagy észjog — lényegében véve az Emberi Jogok 1789. évi Nyilatkozatába foglalt elmélet volt a zászlaja annak a forradalomnak, amely a Bastille lerombolásához, a köztársaság kikiáltásához, a „haza ellenségei”-nek lenyakazásához, nagyobb távlatban a burzsoázia uralomra jutásához vezetett.

Mit tesz ezalatt Anglia, ahol a jog szó francia nyelven szerepel a birodalmi címerben: Dieu et non droit. A természetjognak itt is akad egy jeles előfutára John Locke személyében. Locke a nemességnek és a polgárságnak az angol for-

radalom után létrejött kiegyezését látta természetesnek és ésszerűnek, s az új típusú politikai „gentleman”, akiről álmodott, az ifjú William Pittben testesült meg. Ez az előkelő londoni ügyvéd huszonkét éves korában lett a birodalom miniszterelnöke, tíz évre rá megérte, hogy a francia Konvent „az emberi nem elenségé”-nek nyilvánítsa, újabb évtized múlva a Napóleon-ellenes koalíció főszervezője. Ugyanaz az elmélet, adott esetben a természetjog, ellenkező előjellel, az egymás ellen mozgósított tömegekben vált hatóerővé. Ennek a világi elméletnek a papjai — a jogászok. Ők is kizárólagosságot követelnek észtörvényeik magyarázatára, jottaharcot folytatnak, ortodoxokra és neológokra szakadnak, s ádázabban küzdenek egymással, mint feudális ellenfeleikkel. Európa első két polgári állama, a francia és az angol, egymás ellen vívta legnagyobb csatáit, pedig akkor még tömény hűbériség uralkodott a kontinensen.

Ahol a hatalmi érdekek ütköznek, ott megjelennek az új ideológiák. Hegel, a francia forradalom eszmevilágának arisztokratikus ellenhatásaként minden nép szellemét külön egyéniségnek fogta fel és tanította. Innen már csak egy lépés van a történelmi jogi iskoláig. Ezt a lépést egy francia nevű porosz professzor és igazságügy-miniszter, Friedrich Karl Savigny tette meg, aki szerint minden jogrendszer békésen, öntevékenyen alakul ki, mint valamely nép nyelve. Ezért — nézete szerint — a szokásjog (tehát nem az észjog) áll a törvény felett, mert a jogszokásban nyilatkozik meg a nép szelleme. Kodifikációra, a jogszabályok törvénybe foglalására nincs is szükség. A múlt század derekán vagyunk, megint nincs még, aki bebizonyítsa, hogy a jog felépítményi jellegű, és egy bizonyos társadalmi rendszerhez kapcsolódik, a nyelv pedig sokkal hosszabb társadalmi fejlődés eredménye. S a történelmi jogi iskola mély gyökereket ereszt nemcsak német földön, hanem olyan, úgynevezett történelmi alkotmánnyal rendelkező országokban is, mint Anglia vagy Magyarország.

A természetjogi és történelmi jogi felfogás egyaránt szemben állott a múlt század második felében uralkodóvá vált jogi pozitívizmussal. Ez az Auguste Comte-tal szoros kapcsolatot tartó irányzat már nem a jogeszméből, hanem a tételtes törvényből indul ki, elveti a törvények fölé helyezett természetjogi és szokásjogi képzeteket. Alapítója, Rudolf Ihering, maga is római jogász, mint Savigny, de homlokegyenest ellenkező következtetéseket von le stúdiumaik közös tárgyából. A metafizika körébe utalja a jog lényegével való bajlódást, és pragmatista módon csak azt fogadja el, ami hatályos jogszabály, ami a gyakorlatban érvényesíthető és hasznos, nem kétséges, hogy kiknek. A jog beéri önmagával, a jogászok önmagukkal, szakítanak a filozófiával, a gyakorlatra vetik magukat, ők lesznek a hangadók a törvényhozásban, ők hajtják végre a törvényeket.

Az államigazgatás egyre bonyolultabbá válik, a kodifikálást újabb kodifikálás követi, meggyorsul a törvények forgási sebessége. Az új század kezdetén már nem a joghézag, hanem a túlszabályozás veszélye fenyeget. A törvények ismerete szakemberek számára is egyre nehezebbé válik, elkülönülnek a magánjogászok és a büntetőjogászok, s ha valaki még a kereskedelmi életben nélkülözhetetlené lett váltók peresítéséhez is ért, kiírja a cégtáblájára, hogy „köz- és váltóügyvéd”. (Mint egykor a belgyógyász: „boli interne și sifilis.”) A jogi nyelv eltávolodik a köznapi nyelvtől, a természetjog egyszerű és közérthető szabályait bonyolult és nehézkés, avatatlankok számára érthetetlen formulák foglalják el. A németek „Kanzleisprache”-nak mondják, a mi Mikszáthunk, aki Pesten — talán ezért? — abbahagyta jogi tanulmányait, „sajátos, érthetetlen iparos nyelv”-nek jellemezte, „amely a fiskálisok stílusából van összefogdosva”.

Igaztalan volna, természetesen, a közéletben a jogászok szerepét csak a fiskálisok és prókátorok ügyeskedéseire korlátozni. A múlt század nagy államférfiai között élvonalban állnak a jogászok. Disraeli, lord Beaconsfield az irodalom kedvéért hagyta ott a jogi pályát, majd amazt a politikai karrier kedvéért; Viktória királynő bizalmasa, a konzervatív párt alapítója lett, bár a lordok kinézték maguk közül zsidó származása miatt. Hasonló tehertétellel indult pályája kezdetén egy párizsi ügyvéd. Léon Michel Gambetta, a *Défense nationale* szervezője a francia—porosz háború idején, aki ezért számos szobrot kapott a harmadik köztársaságtól. (E szobrok el fognak tűnni, ha a baloldal uralomra jut: Gambetta egyike volt a párizsi kommün elfojtóinak.) Az olasz egység kovácsolói között is ott voltak a jogászok: Giuseppe Mazzini ügyvéd és lapszerkesztő, a permanens összeesküvés fő szervezője és Pasquale Mancini, aki a turini egyetem nemzetközi jogi tanszékéről hirdette, hogy egységes terület nélkül nincs nemzet. Mégis a francia közélet adta a leghevesebb jogvitákat, csak itt képzelhető el olyan, az országot élesen két részre osztó *monstre-per*, mint amilyen a múlt század végén a Dreyfus kapitányé volt. Voltaire a kerékbe tört Calast csak halála után tudta rehabilitáltatni, Zola a *Jaccuse*-zel közéleti lavinát indított el, amely a „nagy ártatlan“ visszatéréssel végződött az Ördög-szigetről. Írók az igazságszolgáltatás munkájába avatkoznak, jogászok a politikai életet lepik el. „Köztársasági ügyvédek“ nek nevezik őket. A legmagasabbra Raymond Poincaré emelkedett közülük — államelnök az első világháború alatt. Ellenlábasa a tizenegyszeres miniszterelnök, a volt szocialista Aristide Briand. Az előbbi megtorlásképpen megszállta a Ruhrvidéket, az utóbbi Locarnóban kiegyezett a németekkel, s ezért (ügyvéd létére!) Nobel-díjat kapott. Az angolszász világ ügyvédei közül a liberális Lloyd George az első, a négyszeres elnök, Franklin Delano Rooseveltt a második világháború alatt játszott történelmi szerepet.

A munkásmozgalomnak nem volt annyi jogászra szüksége, mint a polgári pártoknak, mert harcaiban a parlament csak másodlagos szerepet töltött be. A mozgalom vezetőinek jelentős része a kétkezi munkásság soraiból került ki, és autodidakta módon vált értelmiségivé. Ha Otto Bauer számára a jogi diploma a hivatali pályafutást segítette elő a bécsi hadügy-, majd külügyminisztériumban, Karl Liebknechtet védőügyvédi minősége kapcsolta elválaszthatatlanul a proletariátushoz. S ugyancsak védőügyvédként kezdte pályáját, miután a kazányi egyetemről kizárták, s Péterváron szerzett diplomát — Lenin. Festmény örökíti meg azt a jelenetet, amikor a fiatal Lenin a jogi vizsgán bámulatba ejti professzorait.

*

Nálunk a jogászság, természetesen, később lett a közélet vezető rétege, mint Nyugat-Európa virányain. Havaselvén és Moldvában Matei Basarab, illetve Vasile Lupu törvénykönyvei, a két *Pravila* és a *Cartea românească de învățături* foglalta össze a XVII. század derekán a legfontosabb jogszabályokat — hosszú időre. Erdélyben hatályos törvény volt Werbőczy *Hármaskönyve*, Magyarországon csak egyes címei emelkedtek törvényerőre. Erdélyben az *Approbaták*, *Compillaták* és a *Novel-láris Artikulusok* megerősítették a három nemzet és a négy bevett vallásfelekezet rendszerét (Erdély hét főbűnének mondta az ifjabbik Wesselényi). A románság többek között azért is kívül rekedt az alkotmány sáncain, mert nem volt elismert nemzeti területe. Képviselőt a főpapok látták el a rendi országgyűlésen. Jogászokat csak akkor látunk feltűnni, amikor a *Supplex Libellus Valachorum* 1791-ben „az egész román nemzet papsága, nemessége, katonai és polgári rendje“ eljuttatja a császárhoz. Az utolsó helyen szereplő polgári elemek közé tartozik az Er-

délyi Iskola egyetlen jogász tagja, aki egyben költő is, Ion Budai-Deleanu. Egyike az emlékirat tényleges szerkesztőinek: a könyörgő levél sajátos jogtörténeti érvelése az ő bécsi tanulmányaira emlékeztet.

Amikor az országgyűlés a Supplexet tárgyalja, az idősebb Wesselényi Miklós elsőként ismeri fel a román követelések jelentőségét, és meg is fújja a főnemes-ség harci riadóját. Ő maga, a garázda kiskirály és nagylelkű színházi mecénás, öne-rejéből riágtatja magát a római klasszikusokon. Fia mellé anyja már Marosvásár-helyről hozatja el Mezei jogtudort, „akinek segítségével négy hónap alatt úgy ki-képezte magát, hogy a jogi téren egy lón az erősebbek közül“ — írja emlékiratában Újfalvi Sándor. Házitanítók képezik ki jogásznak a főnemesesség közéleti ambíciójú tagjait, amikor már elengedhetetlenné válik a jogi tudás a megyegyűléseken és az országgyűlések házában. A felekezeti jogakadémiák biztosítják az utánpótlást a közrendűek soraiból az államigazgatás és a bíróságok számára. Fél századdal az-előtt Huszti András, a kolozsvári református kollégium első jogtanára még csak annyit kért, hogy a jogtudományok legalább olyan szerepet biztosítsanak az if-júság nevelésében, mint a teológiának. Azóta a talárcsere nálunk is megtörtént.

A katolikus líceumban tanul Kolozsvárott az unitárius Bölöni Farkas Sándor, aki az amerikai alkotmányt magyarra fordította, s a demokrácia eszméjét terjesz-tette utóbb elkobzott útleírásában. Marosvásárhelyen, a királyi tábla mellett volt joggyakornok az ifjabb Wesselényivel és a báró későbbi jószágigazgatójával, Ke-lemen Bénével együtt. Ugyancsak Vásárhelyen volt jurátus, majd az enyedi kol-légium jogtanára lett Szász Károly, a reformkor kiemelkedő jogi elméje. A Wes-selényi vezette vándorpatriótákkal hordozta körül a véres kardot a megyegyűlése-ken, hogy hívják már össze a több mint két évtized óta szünetelő erdélyi ország-gyűlést. Erre csak 1834-ben került sor. Itt már teljes jogi vértetben lép fel a haladó káros és veszélyes úrbéri törvényeket, a liberális nemesség kivonulnak az országgyűlésből. Egy év múlva Marosvásárhelyen, a márciusi napokban a román és a magyar fiatalság együtt poharaz és — Kóváry László szerint — „egy vörös-lő szakállal körített arcú egyén setéten kísérté a jobbagység felszabadítása iránti vitát, s végre felkiáltott: örökváltság ingyen vagy halál!“. Ez a jurátus Avram Iancu volt. S egy másik jogász, később jogtanár Iași-ban, Simion Bărnăuțiu, a ba-lázsfalvi nagygyűlésen terjeszti elő a románság nemzetként való elismerését köve-telő határozati javaslatot.

A reformkori országgyűléseknek továbbra is a jogi készütséggel bírtokos ne-messég a mozgató ereje. Végláthatatlan vitákat folytat a magyar nyelv állam-nyelvvé tételéért a szász rendekkel, de a jobbagység felszabadítás terén a magyaror-szági fejlődés mögött marad. Amikor 1847-ben a „bükkfafejúek“ megszavazzák „a honra káros és veszélyes úrbéri törvényeket“, a liberális nemesség kivonulnak az országgyűlésből. Egy év múlva Marosvásárhelyen, a márciusi napokban a román és a magyar fiatalság együtt poharaz és — Kóváry László szerint — „egy vörös-lő szakállal körített arcú egyén setéten kísérté a jobbagység felszabadítása iránti vitát, s végre felkiáltott: örökváltság ingyen vagy halál!“. Ez a jurátus Avram Iancu volt. S egy másik jogász, később jogtanár Iași-ban, Simion Bărnăuțiu, a ba-lázsfalvi nagygyűlésen terjeszti elő a románság nemzetként való elismerését köve-telő határozati javaslatot.

A forradalom és a szabadságharc bukása visszaveti a polgári átalakulást, s ahogy elmúlik az abszolutizmus első, dühöngő szakasza, garmadával merülnek fel az újjárendezéssel kapcsolatos jogi kérdések. Jellemző, hogy ekkor jelenik meg, 1861-ben Dósa Elek jogtudor régóta készülő könyve, az *Erdélyhoni jogtudomány*. Benne példásan rendszerbe foglalva megtaláljuk a közjog, magánjog és pertan joganyagát, amely már gyakorlatilag hatályát veszítette. De a jogfolytonosság hely-reállítása akkor is kedvenc gondolata maradt a nemesség konzervatív többségének,

amikor már felülről életbe léptették az osztrák polgári törvénykönyvet, s a szombeni országgyűlés egészen más szellemű törvényeket hozott, köztük a román nemzet és vallásai egyenjogúságáról s a három országos nyelv hivatalos használatáról szólókat.

Magyarország Ausztriával történt kiegyezése, Erdély uniójának másodszeri kimondása után itt is a pesti országgyűlésen hozott törvények lépnek életbe. Közéleti jelszóvá válik a „jogállam” és a „jogásznemzet”, a magyar közélet eljogásziadosása a kiegyezési korban megy végbe. Kedvez neki a liberális kapitalizmus: a magántőke és a szabadkereskedelem, az ingatlanforgalom és a vállalkozói szellem felélénkülése. A nagy- és kistőkés vállalatok képviselői a jogtanácsosok, a bírói szervezet kiterbélyesedik, a törvényhozásban is a jogászok sűrögnek-forognak. A leglátványosabb jogviták az Ausztriával való „közös ügyek”, a külügy, pénzügy és főként a hadsereg körül zajlanak. A jogászság 67-es vagy 48-as, a dualista alap rögzítésének vagy a nemzetállami függetlenség kivívásának híve. A korszak olyan viadorokat állít porondra, mint a Nagyváradról elszármazott, 67-es Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter, a laicizáló egyházpolitikai törvények keresztülhajszóója, vagy a 48-as Ugron Gábor, az egykori garibaldista, a Függetlenségi Párt alapítója, a „székely rabonbán”.

A kolozsvári egyetem száz évvel ezelőtt történt megnyitása után itt lehet jogi és államtudományi doktorátust szerezni. Aki a jogászokdácson kívül egyébből is megél, mint az arisztokrácia tagjai, többnyire megelégszik a piccolo-doktorátusnak csúfolt államtudományi tudorsággal. Az alsóbb rétegek fiaí, a későbbi bírák, ügyészek, ügyvédek, jogi doktorátusra törekednek — ez belépőjegyet biztosít a közép-osztályba. Ha valaki doctor utriusque juris, az még sokra vihet. A jogász lesz a társadalom ezermestere, aki a jég hátán is megél. A jég adott esetben maga a sikamlós közélet.

A román nemzeti mozgalomban is megszaporodnak az ügyvédi pályáról, bankok és egyházak jogtanácsosi állásából felemelkedő közéleti emberek, ha nem is megy végbe a közélet olyan méretű eljogásziadosása, mint amilyenről fentebb beszélünk. Típusaik a felemelkedés különböző útjait mutatják. Emanoil Gojdu az első volt, aki 1826-ban az addigi latin helyett magyar nyelvű keresetlevelet adott be a pesti és budai tanácsokhoz. Főispán, főrendiházi tag, a legfelső ítélőszék bírása Pesten, aztán végrendeletében jelentős vagyonát román ifjak taníttatására hagyja, akikből nem egy közéleti harcos kerül ki. A bánsági Vichentie Babeş harminc éven át volt a szászabányai kerület képviselője a pesti parlamentben, s ha vagyont nem is szerzett, kilenc gyermeket nevelt nemzetének, köztük a világhírű Victort is. Amikor a kilencvenes években a Román Nemzeti Párt lelép a helyi csatározások színteréről, s a császárhoz intézett memorandumból per lesz Kolozsvárt, egy tordai ügyvéd, Ioan Raşiu hangja szól a legmesszebbre, Clemenceau és Coppée felel rá Párizsból. A Párt erdélyi tagozatának képviselői harminchét évi passzivitás után 1905-ben vonulnak be a pesti képviselőházba; ismét nagy kereslet van olyan gyakorló ügyvédekben, akik magyar nyelven is vitáképesek. De mellettük földbirtokos, bankár, pap, egy orvos és egy költő is az éltre kerül. A gyulafehérvári nagygyűlésen pedig tanárember, Vasile Goldiş, a Párt ideológusa terjeszti be a határozati javaslatot az egyesülésre vonatkozóan.

A két háború közt sajátos jelenség, hogy a román polgári pártok erdélyi szervezeteiben még így is több a jogász, mint az okiráltságí részeken, ahol közéleti szereplő a nagyiparos, a mérnök, az egyetemi tanár, a katona. Ilyenek Erdélyben 1918 előtt ritkaságszámba mentek. Nagy jogász a román külpolitikában lép fel — Nicolae Titulescu. Magánjogot ad elő a bukaresti egyetemen, de a nemzetközi

jog és a diplomácia terén játszik — mint külügyminiszter — európai szerepet. Az erdélyi jogászok közül egyedülálló pályát fut be Stefan Laday. A háború előtt Kun Bélával együtt írt könyvet a fiatalkorúak bűnözéséről, majd a kommunálatt igazságügyi népbiztos lett Pesten, hogy az emigrációból Bukarestbe térjen vissza, bíró legyen, és az osztrák polgári törvénykönyvről adjon ki hatalmas kommentárt.

Az erdélyi részekben ugyanis az egyesülés után továbbra is életben maradtak az addig hatályos magánjogi és büntetőjogi törvények (osztrák polgári törvénykönyv, magyar polgári perrendtartás, telekkönyvi rendtartás, végrehajtási törvény, kereskedelmi és váltótörvény, büntetőtörvény és eljárás stb.). Csak ezek ismeretében lehetett valaki ügyvéd vagy bíró. A jogászképzés itt és amott más utakon haladt. A kolozsvári egyetemen a „helyi jog“ mellett a román jogot (a napóleoni hagyatékot) is tanították, Bukarestben az erdélyi jog nem volt tantárgy. Bár a kolozsvári egyetemen az anyag majdnem kétszeres, mégis, az egyetem hallgatóinak majdnem fele a jogra iratkozik be, mert itt nem kötelező az óralátogatás. (Amit ma „levelezés“-nek neveznek, azt akkor „mezei jogászkodás“-nak hívták.) Így aztán túltermelés áll be, a tanulmányaikat félbeszakító és az elhelyezkedni nem tudó lumpenproletár elemek a szélső jobboldalra csapódnak.

A jogász az egyesült Romániában még mindig fontos közéleti tényező. A kiskorú király mellett működő régenstanácsba is a pátriárka mellé a Semmitőszék elnökét nevezik ki. A két talár ismét egymás mellé kerül — mind a kettő fekete. Az államfői hatalmat az uralkodócsalád képviselője mellett az ortodox egyház és a jogásztársadalom képviselője gyakorolja. A másik oldalon a kommunista perek védőügyvédei sorából nő ki az új jogásztípus. Mint képviselő Constantin C. Costaforu lesz az Emberi Jogok Ligájának és az Amnesztia Bizottságnak a vezetője, mint védőügyvéd Lucrețiu Pătrășcanu — Karl Liebknechthez hasonlóan — hol a védelem, hol a vádlottak padján ül. Ion Gheorghe Maurer nemzetiségre való tekintet nélkül védi a kommunistákat, így a gyimesvölgyi felkelőket is a csíkszeredai tárgyaláson. Súlyos börtönbüntetést szenved a kommunista ügyvédek közül Kertész Rezső, Rozvány Jenő, Kohn Hillel.

A magyar nemzetiség közéletében a jogász vezető szerepet játszott, mert a közigazgatásból és a bírói pályáról kiszorult jogvégzetek az ügyvédi pályán találtak aránylag független megélhetésre. Így inkább módjukban állott közügyekkel foglalkozni, mint az államhatalomtól jobban függő tanároknak, papoknak, tanítóknak, vállalati alkalmazottaknak. Volt úgy, hogy a Magyar Pártnak tizenhatból tíz, tizenkilencből tizenöt országgyűlési képviselője volt jogász. De jogász ült a gazdasági egyesület, az irodalmi társaság és a dalosszövetség elnöki székében is, az egyházak világi elnökeiről (főgondnokairól) nem is beszélve. Előítélet volt, hogy a közéleti vezető, ha már nem arisztokrata, akkor legalább jogász legyen. A közéleti szerepet vállaló jogászok sorából Balogh Artúr emelkedett ki, a kolozsvári egyetem egykori professzora, aki a politika tanszékét a nemzetközi jog, s annak keretében a kisebbségek nemzetközi védelmének elméleti kimunkálásával cserélte fel. Ezen a téren Bukarestben és Genfben egyaránt szaktekintéllyé emelkedett. Hosszú utat járt be Jakabffy Elemér a Munkapárttól, Tisza István pártjától a *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztői asztaláig, ahol huszonkét éven át művelte és szervezte a „nemzetpolitiká“-nak nevezett kisebbségi jogot és politikát, s liberális elvei mellett a fasiszmus uralomra jutása után is kitartott.

A két világháború között új magyar jogásznemzedék nőtt fel Romániában. Ha Jászi Oszkár — akiről kevesen tudják, hogy a kolozsvári egyetemen habilitált alkotmányjogból — azt mondhatta: az ő nemzedéke vitte be a közjoggal telített köztudatba a szociológiát, akkor ez az átváltás nálunk is, bár később, lejátszódott.

A harmincas években fordul az érdeklődés a kisebbségek hatástalannak bizonyult nemzetközi védelmétől a szociográfiai felmérések és a szocialista aktivitás felé. Ezt is a jogászok kezdeményezik.

*

A jogász közéleti szerepe olyan mértékben változott meg a szocializmusban, ahogy a közélet fogalma is átalakult. A közélet régen, a sajtóban és a könyvek nyelvén végeredményben azt a tevékenységet jelentette, amely egy nemzetközösség állami, politikai életével, a hatalom megszerzésével és gyakorlásával kapcsolatos. A közéletben az játszott szerepet, aki valamelyik politikai pártnak, társadalmi mozgalomnak, egyháznak a képviselője. S mivel a közéleti harcok színtere a parlament volt, a jogász lett e harcok hangadója: a törvényalkotó, az érvelő, a szónok. Erénye a szabatos fogalmazás, a meggyőző érvelés, a biztos ítélet. Hibája a paragrafusok csűrése-csavarása, a szörszálhasogatás, a körmönfont okoskodás, a rabulisztika. Természetesen kezdetben volt a hatalom, s a jogász is aszerint érvel, hogy a hatalom jobb- vagy baloldalán áll-e. Mint ahogy a bíróságok előtt is a vád és a védelem, a felperes és az alperes dialógusa szabja meg, hogy az ügyész és az ügyvéd, vagy két ügyvéd melyik-melyik oldalról világítja meg a jogesetet, amelyben ítéletet kell hozni. De itt is voltak bizonyos játékszabályok, amelyeket valamennyi félnek tiszteletben kellett tartania, s aszerint beszélhetünk tisztességről, érdemről, ügyvédi etikáról, hogy valaki milyen mértékben tartotta be a közéleti erkölcs iratlan törvényeit.

A szocializmusban az államhatalom birtoklása megszűnt közéleti harcok tárgyának lenni, s így azok a viták is, amelyekben a jogász vezető szerepet játszott, tárgytalanná váltak. A parlament átalakult, napirendjének fő tárgya a termelőtevékenység, képviselői azok, akik a termelést irányítják vagy tevékenyen részt vesznek benne. Maga a jogász nem termel a szó fizikai értelmében, legfeljebb örökődik afelett, hogy a gazdasági és társadalmi életben a szocialista legalitás szabályai érvényesüljenek, hogy az anyagi javak előállítói nyugodtan termelhessenek. A társadalom ugyanis nem lehet el jog nélkül — a személyi kultusz időszakában elkövetett jogsértéseknek külön irodalmuk keletkezett. A jogászra tehát a közéletben továbbra is szükség van: a törvényeket jogászok fogalmazzák, jogászok vigyáznak arra, hogy a törvények összhangban álljanak egymással. Ami pedig a törvények végrehajtását illeti, az államigazgatás és állambiztonság ma is számos jogász foglalkoztat, nem kevésbé az állami és a szövetségi hálózatok. A bírósági tevékenység a múlthoz képest erősen megcsappant, a bíróságok feladatainak egy részét társadalmi szervek látják el, a hivatásos bírák mellett népi ülnökök működnek, csak az ügyészség maradt meg egészen a jogászok kezében. Az ügyvédeknek — a két világháború közt a szabadfoglalkozásúak e legnagyobb csoportjának — munkáját viszont ma sokkal kevesebben el tudják látni.

A párt vezető szerepének elvéből következik, hogy a közélet, nemcsak a politikai, hanem a társadalmi és művelődési élet vezető tisztségeit is aktivisták viselik, akik feladataik ellátására külön kiképzésben részesülnek. Az értelmiség ez új rétegének a politikai ismeretek mellett technikai és közgazdasági ismeretekre kell elsősorban szert tennie. Egyre több mérnökre van szükség, a fiatalok is legtöbbször erre a pályára készülnek. De a termelési folyamat ismerete önmagában véve még nem elegendő a kulcspozíciókban; a termelés-elosztás megszervezéséhez szükséges ismeretek elsajátítása legalább annyira fontos. A tervgazdálkodás sikerét a termelésen túl a matematikai alapokra helyezett közgazdasági tevékenység biztosítja. Sokan végzik ma főiskoláinkon egymás után a mérnöki és a közgazdasági szakot. Az üzemi és közéleti vezetőknek természetesen törvényismeretre is szüksége van, s

kevés annyi jogismeret, amennyit a közgazdasági karon a másodéven nyújtanak. Szép számmal vannak jogi és közgazdasági képzettségű szakembereink (a felszabadulás után egy ideig ez a két szak egy fakultást alkotott), sőt mérnök-jogász is van már a termelésben, és egyre több lesz, ha az előrehaladás tekintetében a szak-képzettség válik döntővé.

Nemzetiségi életünk sajátos jelensége, hogy megnövekedett a szellemi foglalkozásúak, elsősorban az írók közéleti jelentősége. Míg a két háború közt Romániában a magyar írók és politikusok más-más úton jártak, s csak a királyi diktatúra alatt kapott a két polgári tábor Bánffy Miklós személyében egy vezetőt, a szocialista Romániában magyar írókkal vagy egyetemi tanárokkal találkozunk vezető állami és pártszervekben. Ennek kétségtelenül az az oka, hogy a magyar nemzetiség szervesen beilleszkedett a párt irányította államéletbe, s a maga sajátos jellemvonásai főként nyelvében és irodalmában érvényesülnek. Megnőtt az irodalom közéleti jelentősége, széles értelemben felöleli az egész magyar szellemi életet. Nemcsak a szépirodalomé: irodalomnak számít az anyanyelvi szakirodalom, amelyet az egyetemen és az akadémiai kutatóintézetekben művelnek, valamint a tudománynépszerűsítés. A színjátszó tevékenységben is mindinkább a hazai magyar irodalom kap rangot és súlyt. Közéletünk egyre inkább spiritualizálódott. Tudós az elnöke, író az alelnöke a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának, amely segítséget nyújt a pártnak, az államnak és a közösségi szervezetnek a párt politikájának megvalósításában. Ha a két háború közt alispán ült az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöki székében, akkor most író foglalja el a Nagy Nemzetgyűlés alelnöki székét is. Az csak örvendetes, hogy a közéletben nagyobb súlyt kap a közművelődés, de élnünk kell azzal a fenntartással, hogy a szellemi élet a nemzetiség életének csak egyik síkja.

A jogász sem vált fölöslegessé közéletünkben. A fél évvel ezelőtt tartott Országos Konferencia határozatai számos új feladatot jelöltek ki közéletünkben, ezeket az erkölcs és méltányosság szellemében kell megoldanunk. Így: „A kommunistáknak küzdeniük kell, hogy az egész társadalom életében érvényesítsék a méltányosság elveit, a szocialista társadalomra jellemző együttműködési és kölcsönös segélynyújtási viszony, a szolidaritás, a kölcsönös tisztelet és megbecsülés elvét.“ Az erkölcsi és állami törvény — ikertestvérek, a méltányosság a törvény alkalmazása terén a szocialista legalitás záloga. Az új típusú jogásznak tehát az írott törvény betűin túlmenően a proletárerkölcs, a humanista méltányosság íratlan szabályait is szem előtt kell tartania.

A csökkentett számú jogászság új feladata a jogtudat és jogismeret elmélyítése. Tavaly külön dekrétum kötelezte a néptanácsokat az állampolgári jogok és kötelességek népszerűsítésére (468/1971); azokban a megyékben, ahol együttélő nemzetiségek laknak, azoknak a nyelvén is. A jogismeretnek ez a széles körű kiterjesztése napjaink vívmánya. Emlékszem, hogy ügyvédjelölt koromban leintett egy idősebb kartárs: ne magyarázzam a törvényt az ügyfélnek, mert ha megismeri, éhen hálnak az ügyvédek. Most nincs kit féltetni az éhhaláltól, de van kit féltetni attól, hogy a törvényismeret hiánya miatt előnyöktől esik el vagy hátrányokat szenved. Az egyenjogúság adta alkotmányos lehetőségeket is meg kell ismertetni nemzetiségi dolgozóink minél szélesebb köreivel. A jogtudat így hozzájárul a nemzetiségi tudat erősítéséhez; tudatossá teszi, hogy van lehetőség saját szerűségünk megőrzésére és fejlesztésére a sokszínű állami egység keretei között. Itt találkozik a közélet a magánélettel úgy, ahogy kezdetben a két fogalom is egy töről fakadt, s alkalom nyílna új dialógust írni a jogászság és a jog túl korai elhalásának fellette veszedelmes voltáról.

A TÖRVÉNYHOZÁSI TEVÉKENYSÉG ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN

A törvényhozási tevékenység síkján a szocialista demokratizmus elmélyülése több főirányban nyilvánul meg.

Elsősorban egymást követő intézkedésekben, amelyek abból a felfogásból erednek, hogy a szocialista demokrácia tökéletesítése a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom kiteljesülésének velejárója. Az államhatalom legfőbb szerve, a Nagy Nemzetgyűlés törvényhozási tevékenységi körét is állandóan bővítjük. Ilyenképpen ez a szerv, amelyet az egész nép választ általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazattal, és amely nemzeti síkon a legmagasabb fokon valósítja meg az állami vezetést, egyre nagyobb súlyt kapott az állami életben, és arra hivatott, hogy mind nagyobb tekintéllyel hallassa szavát a legfontosabb gazdasági, kulturális és társadalmi kérdések megoldásában. Amint arra Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott: „Mindezt szorosan egybe kell kapcsolni a munkásosztály, az egész nép aktív részvételével a társadalom vezetésében, mivel a szocialista demokrácia csak így bizonyulhat a világ legfejlettebb demokráciájának.“ (*Előadói beszéd az ideológia, a politikai és kulturális-nevelő tevékenység terén dolgozó pártaktív munkatanácskozásán — 1971. július 9. Bukarest, 1971. 37.*)

A Nagy Nemzetgyűlés törvényhozási ügykörét illetőleg a román Alkotmány elve az, hogy azoknak a társadalmi viszonyoknak a köre, amelyeket a Nagy Nemzetgyűlés ilyen úton szabályozhat, korlátlan. Más szóval az alkotmányos elvek tiszteletben tartása mellett törvénnyel, természetére való tekintet nélkül, bármely társadalmi viszony szabályozható. E viszonyok törvényi szabályozásának csak a módját korlátozza az Alkotmány.

A törvényhozás tevékenységi körére vonatkozó ezen felfogásával Alkotmányunk az ellentétes póluson helyezkedik el azokkal a rendszerekkel szemben, amelyek a parlament szerepének csökkentésére törekedve a törvényhozás tevékenységi körét korlátozzák. A román szocialista jog a Nagy Nemzetgyűlés egyetemes szabályozó hivatottságának bevezetésével határozottan körvonalazza e legfőbb államhatalmi szerv jellegét és elsődrendű szerepét az országunkban folyó jogszabályozó tevékenységben.

Az a törekvés, hogy a Nagy Nemzetgyűlés törvényhozási ügyköre mint a társadalmi viszonyok szabályozásának módja mind erőteljesebben jusson érvényre, abban a tényben is megnyilvánul, hogy Románia Szocialista Köztársaság 1965. augusztus 21-i Alkotmánya az 1948. évi és az 1952. évi alkotmányoknál nagyobb számú olyan területet jelöl meg, amelyben a törvényhozó szerv közreműködése szükséges oly értelemben, hogy a vonatkozó társadalmi viszonyok szabályozása csak törvényerejű szabályok útján történhet, nem pedig az államigazgatási szervek által hozott jogszabályok útján is. Az Alkotmány 43. szakasza felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyek a törvényi szabályozás körébe tartoznak. Elsősorban azt

az előírást tartalmazza, hogy a Nagy Nemzetgyűlés szavazza meg és módosítja az Alkotmányt. Ez azt jelenti, hogy a társadalmunk gazdasági és osztályrétegződésére, az állam szervezetére és működésére, valamint az állampolgári jogokra és kötelességekre vonatkozó alapvető társadalmi viszonyok szabályozása csak törvény útján történhet. A többi társadalmi viszonyok, amelyek az Alkotmány 43. szakasza értelmében a törvény alá esnek, a választási rendszerrel, az állami tervvel és költségvetéssel, a Minisztertanács, a minisztériumok és a többi központi államigazgatási szerv, az igazságszolgáltatási szervek és az ügyészség szervezetével és működésével, az állam területének közigazgatási megszervezésével, a törvények módosítását maguk után vonó nemzetközi egyezmények ratifikálásával és felmondásával kapcsolatosan. Az Alkotmány 43. szakaszában foglaltakon kívül a társadalmi viszonyok egy másik csoportját más alkotmányos rendelkezések vonják a törvényhozás alá. Ide vonatkozik az Alkotmány 16. szakasza, amelynek értelmében az állampolgárság elnyerését és elvesztését törvény szabályozza; 30. szakasza, amely szerint a vallásfelekezetek szervezetét és működését törvény szabályozza; 31. szakasza, amely kimondja, hogy egyetlen személy sem helyezhető vizsgálati fogságba vagy letartóztatásba, hacsak nincsenek ellene bizonyítékok vagy alapos gyanúok arra vonatkozólag, hogy törvény által meghatározott és büntetendő cselekményt követett el. Természetes, hogy miután az Alkotmányban a törvényhozási szabályozás számára fenntartott területeken az ilyen szabályozás megtörtént, az államigazgatási szervek az ide tartozó adott társadalmi viszonyt ugyancsak szabályozhatják a törvény alkalmazásához szükséges feltételek részletezése céljából, azzal a megszorítással, hogy szabályaik ne hájgák át törvénnyel megszabott hatáskörük korlátait, egyszersmind tartsák tiszteletben a törvény vonatkozó rendelkezéseit.

Egy másik irány, amelyben kifejezésre jut a szocialista demokratizmus, a törvényhozási tevékenység szakadatlan javítása s a széles néptömegek akaratanak mind hívebb tükrözése, szükségleteiknek a leginkább megfelelő megoldások elfogadása útján valósul meg. Országunkban a tömegeknek a törvényhozási tevékenységbe való közvetlen bevonására különböző gyakorlatok körvonalazódnak; ezek arra hivatottak, hogy megkönnyítsék a törvények kezdeményezésében való részvételüket, s lehetőséget nyújtsanak arra, hogy hallassák szavukat a fontosabb törvénytervezetekre vonatkozólag, mielőtt a Nagy Nemzetgyűlés megszavazná őket, továbbá hogy hatékony ellenőrzési eszközökkel rendelkezzenek azok alkalmazását illetően.

A szocialista Romániában a törvénykezdeményezés egyike a törvényhozási eljárás azon szakaszainak, amelyben a tömegek részvétele mind erőteljesebben nyilvánul meg. E célból több eljárást is felhasználnak.

Egyfelől, az Alkotmány biztosította kérelmezési jogukat érvényesítve, az állampolgárok közvetlen törvényhozási javaslatokkal fordulhatnak a törvénykezdeményezési jog gyakorlására hatáskörrel rendelkező szervekhez, azaz a Nagy Nemzetgyűléshez, a Minisztertanácshoz és a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságaihoz, az ezek hatáskörébe tartozó javaslatok esetén. Hasonlóképpen, egy vagy több választó indítványára, a megkeresett képviselő, másik 34 képviselővel együtt, kezdeményezheti a törvényjavaslatot.

Másfelől, a különböző tömeg- és közösségi szervezetek a maguk tevékenységi körében törvényhozási javaslatokat terjeszthetnek elő a törvénykezdeményezés jogával felruházott, említett tényezők valamelyikéhez, némelykor pedig maguk is fel vannak ruházva azzal a képességgel, hogy egyes jogszabályok kidolgozásában részt vegyenek. Ebben a helyzetben van például a Romániai Szakszervezetek Általános Szövetsége és a Szakszervezetek Országos Szövetségének Tanácsa. Említésre

érdemes az is, hogy az 57/1968. számú törvény értelmében a néptanácsoknak mint kövéfkezetesen demokratikus választási rendszer alapján megválasztott és minden tevékenységükben a tömegekkel szoros kapcsolatban levő helyi államhatalmi szervezeteknek feladata az, hogy a helyi érdekű, valamint a hatáskörük alá tartozó közigazgatási-területi egységben felmerülő köztársasági érdekű gazdasági és társadalmi-kulturális kérdéseket elemezzék, és ha saját hatáskörükbe tartoznak, megoldják őket, ellenkező esetben javaslattal fordulhatnak az illetékes szervezetekhez, beleértve a Nagy Nemzetgyűlést is.

Végül a tömegek részvétele a törvénykezdeményezés jogának gyakorlásában abban a tényben is megnyilvánul, hogy az ország gazdasági, társadalmi-kulturális és politikai életében nagy fontosságú törvények tervezetét, még mielőtt a Nagy Nemzetgyűlés elé terjesztenék, nyilvános vitára bocsátják, s ennek során az állampolgárok és szervezetek észrevételeket, javító célzatú javaslatokat és indítványokat tehetnek. Így például az állami terv elfogadását megalapozó előkészítő munkálatok a gazdasági szervezetek és vállalatok alkalmazottainak összességét átfogó mozgósítás eredményeként jelentkeznek. Különösen lelkes nyilvános megvitatások előzték meg országunk 1948., 1952. és 1965. évi alkotmányainak kidolgozását a Nagy Nemzetgyűlés keretében, továbbá a gazdasági élet vezetésének és megszervezésének megjavítását célzó intézkedéseket (22/1967. számú törvény) csakúgy, mint a büntető és a büntető eljárási törvénykönyvek megszavazását 1968-ban, az ország területének közigazgatási megszervezésére, a közoktatásra, a néptanácsok szervezésére és működésére vonatkozó törvényeket, 1970-ben a szocialista egységekben a munkaszervezésre és a munkafegyelemre vonatkozó törvényt, a mezőgazdaságban a termelés és a munka szervezéséről szóló törvényt, 1972-ben a külkereskedelmi tevékenységre vonatkozó törvényt, a vízgazdálkodási törvényt, a közösségi ellenőrzés szervezésére és működésére vonatkozó törvényt. Egyebek mellett ezután kerül sor az új munkatörvénykönyv megvitatására.

A törvényhozási eljárásnak egy másik szakasza — amelyben az utóbbi időben mindinkább meghonosodtak oly célzatú gyakorlatok, hogy behatóbbá tegyék a tömegek közvetlen részvételét a Nagy Nemzetgyűlés tevékenységében — a törvényjavaslatok megvitatása ennek állandó bizottságai előtt. E szempontból különösen kifejező az, hogy a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságaiban megvitatásra kerülnek az állampolgároknak a nyilvános vitára bocsátott különböző törvénytervezetekkel kapcsolatos javaslatai és indítványai, továbbá az érvényben levő törvényekre vonatkozó észrevételei. Hasonlóképpen, a szakembereknek és a különböző közösségi szervezetek képviselőinek a meghívása is megfelelő keretet nyújt a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságai és az állampolgárok közötti közvetlen kapcsolat megteremtéséhez.

A tömegek közvetlen bevonása a törvényhozási tevékenységbe szokásossá vált a törvényjavaslatoknak a Nagy Nemzetgyűlés plénumában folyó vitája keretében is oly formában, hogy az ülésekre a képviselőkön kívül meghívják bizonyos állami szervek, gazdasági, tudományos és kulturális szervezetek, közösségi szervezetek azon képviselőit, akiknek a megvitatott kérdésben elismert tekintélyük van. Így például a Nagy Nemzetgyűlés 1962 májusában tartott ülésén, amelyen az 1/1962. számú törvényt megszavazták, 11 000 meghívott vett részt, s közülük sokan felszóltak. A Nagy Nemzetgyűlés III. ülésszakán, amelyen Románia Szocialista Köztársaság Alkotmányát szavazták meg, több mint 2500 meghívott vett részt: munkások, parasztok és értelmiségiek az ország minden tájáról, a munkásmozgalom régi harcossai, párt- és állami aktivisták, a közösségi szervezetek aktivistái, tudományos és kulturális személyiségek, tábornokok.

Annak biztosításában, hogy a Nagy Nemzetgyűlés törvényhozási tevékenysége híven tükrözze a tömegek akarátát, különös fontossága van képviselők és választók állandó kapcsolatának; ez arra hivatott, hogy lehetővé tegye a szakadatlan információcserét, a tömegek sorából kiinduló és az államhatalom legfelső szervéhez közvetített alkotó gondolatok, javaslatok és indítványok erőteljes áramlását. Hogy az eszméknek és a véleményeknek ez az átszűremlése a képviselőknek a választókkal való gyakori találkozóit, a velük folytatott levelezés, a saját és a Nagy Nemzetgyűlés tevékenységére vonatkozó kötelező beszámolóit útján minél alaposabban és gyümölcsözőbbé válják, az 1965. évi Alkotmány biztosítja a választóknak a képviselők visszahívásához való jogát, egyszersmind ezt a jogot az 1952. évi Alkotmánynál szabatosabban szabályozza, leszögezvén, hogy gyakorlása ugyanazon eljárás szerint történik, mint a képviselő jelölése és megválasztása.

A szocialista demokratizmus, azon intézkedések mellett, amelyek a tömegeknek a törvényhozási tevékenységben való részvételét hivatottak behatóbbá tenni, feltételezi e tevékenység technikai színvonalának állandó javítását is. Ahhoz, hogy a törvénnyel elrendelt intézkedések a társadalom szükségleteinek megfeleljenek, nemcsak az szükséges, hogy azok a nép akarátának hiteles megnyilvánulásai legyenek, hanem az is, hogy egyszersmind ezen akarat valóra váltásának olyan módzatait is megállapítsák, amelyek a lehető leghatékonyabbak és leggyakorlatibbak, legésszerűbbek és leggazdaságosabbak. E szükségesség kielégítésére országunk jogrendszerében számos olyan rendelkezés elfogadására került sor, és sok olyan parlamenti gyakorlat honosodott meg, amely a már megmutatkozott sikerek folytán biztosította gyakori alkalmazásuk kilátását a jövőben.

E vonatkozásban a Román Kommunista Párt 1967. decemberi Országos Konferenciájának irányelvei alapján új munkamódszerként bevezették a Nagy Nemzetgyűlés tevékenységében a nyílt ülészek rendszerét: az államhatalom legfőbb szerve plenáris üléseken és állandó bizottságokban folytatja munkálatait; az ülészek időtartama hosszabb, mint az eddigieké. Az új rendszer lehetőséget nyújt arra, hogy a Nagy Nemzetgyűlés tanácskozásain szereplő kérdések tekintetében alaposabb tárgyalásokat rendezzenek, elmélyültebben tanulmányozzák őket és szélesebb körben vegyék igénybe a szakértők véleményét.

Ugyancsak e törekvés irányában halad az állandó bizottságok szerepének növekedése a törvényhozási tevékenységben. Ebből a szempontból elsősorban azt kell hangsúlyoznunk, hogy mind az 1969-ben bekövetkezett alkotmánymódosítás, mind a Nagy Nemzetgyűlés működési szabályzatának javító célzatú változásai bővítették az állandó bizottságok ügyköreit. Ilyenformán az állandó bizottságok nemcsak arra hivatottak, hogy, mint az 1969-es módosítások előtt, csak a törvényjavaslatokra és a Nagy Nemzetgyűlés elnöke által eléje terjesztett kérdésekre, valamint a törvényerejű rendeletekre vonatkozólag adjanak véleményezést, hanem a Nagy Nemzetgyűlés vagy az Államtanács megbízásából bármely meghozandó rendelet, határozat vagy egyéb aktus tervezetere vonatkozólag is. Másrészt az Alkotmányba és a Nagy Nemzetgyűlés működési szabályzatába az Alkotmánybizottságra vonatkozólag 1969-ben beiktatott sajátos rendelkezések eredményeként — a múlttal szemben, amikor ez a bizottság csak a törvények alkotmányosságáról volt illetékes véleményezést adni — jelenleg ez irányú ügyköre kiterjed a törvények és a törvényerejű rendeletek javaslataira is, amennyiben előbbiekkal kapcsolatban a Nagy Nemzetgyűlés Irodája, az utóbbiakkal kapcsolatban pedig az Államtanács hozzá fordul véleményezésért.

Egy újabban kialakult gyakorlat, amely a hazánkban folyó törvényhozási tevékenység keretén belül az állandó bizottságok megnövekedett szerepére utal, a

nemzetközi egyezmények elbírálása, még azok aláírása előtt; az államhatalom legfőbb szervének tehát lehetősége nyílik arra, hogy e tekintetben nemcsak az aláírás után, a ratifikálási eljárás folyamán, hanem már az egyezmények kidolgozása közben is kifejezésre juttassa álláspontját.

A Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságai, a múlttal szemben, következetesebben gyakorolják azon ügykörüket, hogy a Nagy Nemzetgyűlés segítségére legyenek az alárendelt szervekre vonatkozó ellenőrzési jogának érvényesítésében, és már eddig több állami szerv tevékenységét elemezték, majd az észleltekről a Nagy Nemzetgyűlést tájékoztatták. E vonatkozásban 1969-től kezdve elemezték az ügyészség és a Legfelsőbb Törvényszék tevékenységét, a Belkereskedelmi Minisztérium, az Élelmiszeripari Minisztérium, a Közlekedésügyi és Távközlési Minisztérium s az Oktatás- és Nevelésügyi Minisztérium tevékenységének különböző vonatkozásait.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságai szerepének növekedése alkotmányjogi rendszerünkben nem azt jelenti, hogy e bizottságok a parlament törvényhozó tevékenységét helyettesítsék. A szocialista Romániában a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságainak szerepe a törvényhozási tevékenységben, minden fontossága mellett, csak a Nagy Nemzetgyűlésben vita alá bocsátandó törvényjavaslatok tanulmányozására, az ezekről készített jelentések és véleményezések előterjesztésére, valamint a hatáskörükbe tartozó kérdésekben a törvénykezdeményezés jogának gyakorlására terjed ki. Véleményalkotásuk semmi esetre sem olyan jellegű, hogy az joghatásokkal járó határozatok elfogadásához vezethetne anélkül, hogy ezeket a Nagy Nemzetgyűlés teljes ülészakán megvitatta és elfogadta volna.

Országunkban a törvényhozási tevékenység tökéletesítése síkján különösen fontos intézkedés az, amellyel az 1971. október 22-i 15. számú törvény létrehozta a Törvényelőkészítő Tanácsot mint az Államtanács mellett működő, tanácsadó jellegű szakosított szervet, amelynek feladata az, hogy a párt és az állam törvényhozási politikájának megvalósítása céljából az állami szervek segítségére legyen a törvényhozás előkészítésére, egyeztetésére és rendszerezésére irányuló tevékenységben.

Annak érdekében, hogy ez az újonnan létesített szerv hatékonyan tevékenykedhessen, a törvény fontos ügykörökkel ruházta fel, amelyek közül a fontosabbak a következők:

— tanulmányokat készít az érvényben levő jogszabályoknak a gazdasági és társadalmi élet fejlődése követelményeivel való megegyezéséről; a kezdeményező szervek által előkészített jogszabálytervezeteket megvizsgálja szükségességük és megalapozottságuk, valamint a törvényhozási technika szempontjából; tanulmányokat készít és javaslatokat terjeszt az illetékes szervek elé a törvényhozás tökéletesebbé tétele céljából;

— elkészíti és az Államtanácsnak jóváhagyás végett előterjeszti az összes jogszabályok tervezeteinek előkészítésére és rendszerezésére vonatkozó általános törvényhozás-technikai metodológiát;

— véleményezéssel látja el a törvényjavaslatokat, a törvényerejű jogszabályokat tartalmazó rendeletek és a szabályozó jellegű minisztertanácsai határozatok javaslatait.

A törvények, a törvényerejű szabályokat tartalmazó rendeletek és a Minisztertanács szabályozó jellegű határozatainak a javaslatait kötelező módon alá kell vetni a Törvényelőkészítő Tanács véleményezésének, még mielőtt az illetékes szerveknek elfogadásra előterjesztenék őket. A Törvényelőkészítő Tanács véleményezése minden esetben csak tanácsadó jellegű.

A kifejtettek során csak néhány vonatkozását ismertethettük annak a fontos szerepnek, amelyet a törvényhozás Románia politikai életében betölt. Bemutatása mégis elegendő ahhoz, hogy kitűnjék az arra irányuló törekvés, hogy a törvényhozás a nép akaratának fő és legerősebb kifejezési formájává váljék. A Nagy Nemzetgyűlés törvényhozási tevékenységének fontossága szüntelenül növekszik; Romániában a törvényhozás szerve mind kiterjedtebb szerephez jut. Sok más államtól eltérően, ahol a parlament befolyásának hanyatlása észlelhető, a szocialista Romániában a történelmi fejlődés a Nagy Nemzetgyűlés szerepének megszi-
lárdulási folyamatában és állandó növekedésében is konkretizálódik. Amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta a Román Kommunista Párt 1965. évi IX. kongresszusán előterjesztett beszámolójában: A szocialista demokratizmus kifejezé-
seként a Nagy Nemzetgyűlés a nép legkiválóbb fiaiból — munkásokból, parasz-
tokból, értelmiségiekből és a dolgozók egyéb kategóriáiból tevődik össze. Ez az államhatalom legfőbb szerve és az ország egyetlen törvényhozó szerve.

Szabó Gyula:
Any a gyermekével

A KOVÁSZNA MEGYEI JOGSZOCIOLÓGIAI FELMÉRÉS TANULSÁGAI

„Függetlenül a társadalomban elfoglalt helyétől, minden kommunistának kötelessége tiszteletben tartani és alkalmazni az ország törvényeit, a szocialista törvényesség szellemében cselekedni, nem megtérni, hogy a törvényt bárki figyelmen kívül hagyja vagy megszegje.“ (A kommunista életmód és munka, a szocialista etika és méltányosság normáinak tervezete)

A szocialista jogtudomány az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet és jelentőséget tulajdonít a jogtudat vizsgálatának. Ez a körülmény egyáltalán nem a véletlenre, hanem nagyon is nyomós okokra vezethető vissza. A legjelentősebb ok: a szubjektív tényező fontosságának nagymérvű növekedése a szocialista építés folyamatában. Továbbá: a szocialista törvényesség megerősítésének objektív szükségessége, a megerősítés módozatainak a meghatározása ugyancsak a jogtudat minél közvetlenebb ismeretét igényli. Az elméleti kutatások feltárták a — rendkívül összetett, sokoldalú, véleményeket és meggyőződést egyaránt felölelő tudatformaként értelmezett — jogtudat jelentőségét a szocialista társadalom építésében.

Amint arra Anita M. Naschitz rámutatott, „a szocialista jogtudat, a társadalmi tudathoz hasonlóan, társadalmi és pszichikai jelenség, s ez meghatározza belső struktúráját, a kognitív, az értékelő és az akarati elemek egységét“.*

A szocialista jogelmélet az utóbbi évek folyamán már nem elégedett meg a jogtudat kizárólag elméleti megközelítésével és tanulmányozásával. A konkrét szociológia módszereinek alkalmazása a jog területén újabb alkalmat teremtett a jogtudat eddig kevésbé ismert vonatkozásainak valóban tudományos kutatására.

A jogtudat jogi és társadalmi funkciói jelentőségének vizsgálatában a legközvetlenebb és egyben legkézenfekvőbb kérdés: a jogtudat kialakításának és befolyásolásának a folyamata.

Két problémára összpontosul a figyelem: az érvényben levő jogszabályok ismeretére, valamint a jogszabályok vagy az egész jog egyéni és csoport-értékelésére.

A jog egészéhez vagy részeihez való viszonyulás lényegében kifejezi, hogy milyen mértékben tette magáévá vagy veti el az állampolgár a jogszabályok előírásait, milyen mértékben tartja tiszteletben (belső meggyőződés vagy külső kényszer hatására) vagy hágja át a jogszabályban kifejezett parancsot. A jogi kategó-

* Anita M. Naschitz: *Conștiința juridică socialistă*. Editura științifică, 1964. A jogtudattal foglalkozó jelentős munkák közül még a következőkre utalok: Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*; V. Knapp: *Filozofické Problémy Socialistického Práva*; E. A. Lukaseva: *Pravoszoznanyije ukreplenyje zakonosztyi v SZ.SZ.SZ.R.*; V. A. Sercov: *Szocialisztjicseszkroje Pravoszoznanyije SZ.SZ.SZ.R.*

riák a jogtudatban válnak az egyének, a társadalmi csoportok és az egész társadalom magatartás-szabályaivá, a magatartás formáinak meghatározóivá.

E kérdéskomplexum vizsgálatokor került előtérbe a tömeginformációs eszközök szerepe, azoké, amelyek révén a jogi információ eljut az egyénig. A jogi információ ismertté válása feltételezi nemcsak a jogszabály megjelenésének vagy tartalmának a tudomásulvételét, hanem mélyebb értelmének a tudatosulását, azoknak a jogi eszméknek és elveknek az elsajátítását, amelyek mind az egyes jogágak, mind az egész jogrendszer tartalmát és társadalmi funkcióit meghatározzák. A jogtudat vizsgálatát végző konkrét jogszociológia közvetlen célja annak a felmérése, hogy milyen mértékben ismeri a lakosság a jogszabályokat.

Egyrészt szükséges megismerni a társadalmi rétegződés meghatározta jogismeret szintjét, másrészt a jogismeret jogágak szerinti alakulását.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a jogtudatot nem lehet a jogszabály ismeretével azonosítani. A jogismeret csak a jogszabályokban kifejezett társadalmi parancs, követelmény ismeretét tételezi fel. A jogismeret a pozitív jog rendelkezéseinek az ismerete, a jogtudat elsődleges megismerő oldala. A jogismeret tartalmi körében megkülönböztetjük a jogszabályok tartalmi megismerését jelentő közvetlen ismeretet a jogi tájékozottságtól, amely közvetett forrásokra alapoz.

A jogtudat kialakításában fontos szerepet játszanak az értékelő mozzanatok, ugyanis az értékelő elem a jogtudat megismerését követő második lépcsőfok. Az értékelő elem a pozitív joghoz való viszony, a pozitív jog értékelése. A viszonyítás a pozitív jogot érinti; magasabb fokon az eszményi joghoz való hasonlítás. Az értékelő tevékenység általában nem passzív, hanem aktív viszonyt fejez ki. Az értékelés a magatartást meghatározó akaratra torkollik. Ezzel összefüggésben nem elegendő kizárólag a rációra épülő meghatározókra utalni. A jogtudat működési mechanizmusának, társadalmi összefüggéseinek vizsgálatokor az emocionális, az ösztönös elemeknek is kellő szerepet kell tulajdonítani. Rendkívül fontos továbbá a jogtudat tényezői egymáshoz való viszonyának a helyes értékelése. Komoly hiba volna kizárólagos szerepet tulajdonítani egyik vagy másik összetevő elemnek, eltekinteni attól, hogy ezek az elemek viszonylagos önállóságuk ellenére együttesen alkotják a jogtudatot. A jogismeret legtöbbször már magában foglalja bizonyos mértékben az értékelést, az értékelés pedig már közvetlenül kiváltja a tudatos vállalást vagy a szembenállást.

A jogtudat vizsgálatánál a fő feladat: felmérni a jogszabály és a tudatos magatartás közötti távolságot. Ez egyértelmű a jog társadalmi eredményességének a felméréseivel. Abszolutizálni ez esetben is veszélyes, hiszen elég gyakran előfordul, hogy az egyén nem ismeri bizonyos jogszabályok rendelkezéseit, magatartása mégsem mond ellent a jogszabályokban kifejezett követelményeknek. Van eset, amikor ennek az ellenkezője érvényes: az egyén ismeri a jogszabály tartalmát, de nem tartja tiszteletben. A jogismeret nem vezet automatikusan a jogszabályt tiszteletben tartó magatartáshoz, mint ahogyan a jogszabály nem ismerete nem feltétlenül vezet a jogszabály áthágásához.

A jogtudat tudományos, konkrét szociológiai módszerekkel való vizsgálata annyira differenciált, hogy attól függően, milyen szintet (megismerő, értékelő vagy akarati oldalt) közelít meg, változnak a vizsgálat célkitűzései, eszközei és módszerei.

A továbbiakban ismertetett, Kovászna megyében és a bukaresti Jogi Karon 1971 júliusában végzett jogszociológiai felmérés kizárólag a jogismeretekre, a po-

zitiv jog, az egyes jogágakhoz tartozó jogszabályok tartalmi követelményeinek ismeretére vonatkozik. Az első kísérlet alkalmával ésszerűbbnek tűnt e leszűkítés, amely a felmérést — és különösképpen az anyag feldolgozását és kiértékelését — megkönnyítette.

A felmérés 1043 Kovászna megyei alanyra (az aktív lakosság egyszázada), valamint a bukaresti Jogi Kar I. éves hallgatóiból (23 alanyból) álló reprezentatív csoportjára terjedt ki.

Az információk begyűjtéséhez zárt kérdőíveket használtunk, amelyek 61 kérdést tartalmaztak, de ezek közül általában csak 41-re, illetve 51-re kértünk feleletet, a megkérdezettek társadalmi-szakmai kategóriájának megfelelően; a fiatalok 41 kérdésre válaszoltak, az alkalmazottak és a termelőszövetkezeti földművesek 51-re; 10 kérdés pedig kizárólag egy-egy sajátos csoporthoz szólt. A kérdőív nyolc mutatót tartalmazott (társadalmi-szakmai csoport; nem; kor; családi állapot; lak-hely; végzettség; foglalkozás; tájékozottsági fok). A kérdések 37, a fő jogágazatokat érintő jogi kérdéssel kapcsolatosak (8 kérdés az alkotmányjog, 6 a családjog és polgári jog, 13 a büntetőjog, 10 a munkajog és a mezőgazdasági szövetkezeti jog körét érinti).

Területi szempontból a felmérés Kovászna megye 2 városából, 12 községéből és 5 ipari létesítményéből kiválasztott reprezentatív csoportra terjedt ki.

A felmérést a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának Jogtudományi Kutatóintézete szervezte az RKP Kovászna megyei Bizottságának támogatásával.

A törvényismeret színvonalának kiértékelése arra a 33 812 válaszra támaszkodik, amelyet az 1043 kitöltött kérdőív tartalmaz (az adatok utólag kiegészültek a Bukaresti Egyetem Jogi Karának 23 elsőéves hallgatójától származó feleletekkel; ezek azonban nem szerepelnek az általános számadatokban, és csak a viszonyítási alapot jelző reprezentatív csoport adataiként hasznosíthatók).

A megyei reprezentatív csoport szintjén a törvények ismerete a helyes, a téves és a nemtudást jelző feleletek százalékarányában a következőképpen alakulnak:

<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
60,2	30,8	9,0

Mint ahogy nem rendelkezünk objektív és pontos összehasonlítási alappal, nehezen minősíthetnők ezt az eredményt jónak, kielégítőnek vagy gyengének. Az eredmények a viszonylagosság egy bizonyos fokát mutatják (a kérdések nehézségéhez, a kérdőív szerkezetéhez mérten). Megjegyzendő azonban, hogy más szocialista államokban végzett hasonló felmérések nagyon közeli eredményre vezettek.

Az eredmények társadalmi-szakmai csoportok szerinti megoszlása:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
Alkalmazott	60,0	31,7	8,3
Mezőgazdasági termelészövetkezeti földműves	59,9	30,0	10,1
Nem dolgozó (háztartásbeli, nyugdíjas, tanuló)	62,3	27,9	9,8

A felmérés eredményei a megkérdezettek foglalkozása szerint:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
Munkás	57,8	32,5	9,7
Mérnök, technikus, magasabb szakmai képzettségű	61,9	30,5	7,6
Tisztviselő	63,2	30,9	5,9
Mezőgazdasági termelészövetkezeti földműves	59,9	29,9	10,2
Egyénileg gazdálkodó földműves	60,5	29,3	10,2
Kisiparos	60,0	32,6	7,4
Nem dolgozó (háztartásbeli, nyugdíjas, tanuló)	62,6	27,7	9,7*

* A Jogi Kar elsőéves tanulmányi csoportjának válaszai: *helyes* — 67,9; *téves* — 19,6; *nem tudja* — 12,5 százalék.

Korcsoportok szerint a törvényismeret foka a következő:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
14—17 éves	63,2	29,4	7,4
18—25 „	58,5	30,7	10,8
26—35 „	61,2	30,2	8,6
36—45 „	59,9	32,1	8,0
46—55 „	61,7	30,7	7,6
56—65 „	60,3	30,1	9,6
65 éven felüli	55,7	30,1	14,2

Nemek szerinti megoszlásban:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
Férfi	61,4	31,4	7,2
Nő	58,8	30,1	11,1

Bármely, az ismeretek fokának kiértékelését célzó szociológiai felmérésnél a fő jellemzők egyike a tanulmányi végzettség. Ebből a szempontból az eredmények az alábbiak:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
Főiskola	64,3	29,6	6,1
Középiskola (műszaki líceum) és szakmai iskola	62,8	30,4	6,8
Elemi iskola és 7—8 osztályos általános iskola	59,3	31,3	9,4
Elemi iskolát nem végzett, iskolai oktatásban nem részesült	55,4	30,4	14,2

Lakóhely szerint:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
Város	60,1	30,8	9,1
Község	60,3	30,8	8,9

Az eredmények értékelése szempontjából különös jelentőségű a jog különböző ágazatait illetően észlelték felmérése. E tekintetben a feleletek százalékaránya a következő:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
Alkotmányjog	54,0	33,4	12,6
Polgári jog	69,7	23,7	6,6
Büntetőjog	64,4	27,9	7,7
Munkajog	46,0	42,5	11,5
Mezőgazdasági szövetkezeti jog	61,5	30,6	7,9

Az eredmények differenciált elemzése nem mellőzheti az általános mutatók összehasonlítását a jogágazatok szerinti megoszlással.

Kiemelendő, hogy az „Érdeklík-e a jogi jellegű cikkek vagy előadások?” kérdésre a feleleteknek csak 11,8 százaléka tagadó. A felmérés adatai szerint az érdeklődést a napilapok és folyóiratok 28, a rádió 14 és a televízió 10,1 százalékban elégíti ki. A megkérdezettek meglepően nagy (33,9) százaléka e vonatkozásban két vagy több információforrás rendszeresen érvényesülő hatása alatt áll. Megállapítható, hogy a megkérdezetteknek csak 2,2 százaléka tanúsít érdeklődést a jogi jellegű előadások iránt, ami elsősorban a népszerűsítő előadások jelenlegi színvonalával, a szervezési formák hiányosságaival magyarázható.

Ugyancsak megfigyelhető, hogy a folyamatos törvényhozásra vonatkozó információforrások között első helyen az újság áll 52,2 százalékkal, a kifüggesztett közlemények 6,6 és a *Hivatalos Közlöny* 6 százaléka előtt.

A tájékozottságra vonatkozó feleletek egybevetése a felmérésnek a jogágazatokat illető eredményeivel azt bizonyítja, hogy a tömegtájékoztatási eszközök nagy-

mértékben befolyásolják a jogismeretet. Ezt az állítást a jog két ágából — az alkotmányjogból és a büntetőjogból — vett példával igyekszünk szemléltetni.

A „Melyik Románia Szocialista Köztársaság törvényhozó szerve?“ kérdésre adott helyes feleletek, egybevetve a sajtó mutatójával, a következő megoszlást mutatják:

Rendszeresen olvas legalább egy napilapot			Nem olvas napilapot
<i>előfizető</i>	<i>példányonként vásárló</i>	<i>előfizető és példányonként vásárló</i>	
76,2	69,6	75,0	37,4

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fentiekben a kutatás eredményeinek csak fő vonatkozásait ismertettük, mellőzve a kombinációkat. Nem arra törekszünk, hogy az eredmények e rövid ismertetésében részleteket tárjunk fel, néhány további példával azonban a felmérés eredményei többrétű felhasználásának módozatait szemléltetjük.

Az eredmények csoportosításának még két példáját közöljük: 1. a törvények ismerete az ifjúság körében; 2. a törvények ismerete az ipari egységekben a Kovászna megyei reprezentatív csoportban. A törvények ismerete az ifjúság körében (14—17 éves és 18—25 éves korcsoportok) egy 230 ifjúból álló általános csoport eredménye, amely 6 alcsoportra tagozódik, a következőképpen szemléltethető:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0

Korcsoportok az államigazgatási vagy ipari egységekben:

14—17 éves ifjak	63,2	29,4	7,4
18—25 éves ifjak	58,5	30,7	10,8
KISZ-csoport az „Olt“ textil-nagyüzemből (Sepsiszentgyörgy város)	59,6	30,5	9,9
Zágon község	51,7	28,9	19,4
Zabola község	61,0	29,8	9,2
A Bukaresti Egyetem Jogi Karának I. éves tanulmányi csoportja	67,9	19,6	12,5

Megemlítjük, hogy ezeknél a reprezentatív csoportoknál is lehetséges az eredmények további megoszlásának elemzése a jogágakig s innen az egyes kérdésekig terjedően.

A feleletek csoportosíthatók a megyei reprezentatív csoportba tartozó ipari egységek kritériuma szerint is. Ezzel az eljárással 6 egységből 176 alany válaszait emeljük ki:

	<i>helyes</i>	<i>téves</i>	<i>nem tudja</i>
Összesen	60,2	30,8	9,0
A hat alegység eredményei	58,8	32,5	8,7
„Olt“ textil-nagyüzem (Sepsiszentgyörgy)	59,4	32,3	8,3
a) a nagyüzem reprezentatív csoportja	59,1	34,0	6,9
b) KISZ-tagok	59,6	30,5	9,9
Sepsiszentgyörgy, bútorgyár	63,3	33,5	3,2
Sepsiszentgyörgy, cigarettagyár	56,1	28,7	15,2
Kézdivásárhely, csavargyár	60,0	33,8	6,2
Kézdivásárhely, készruhágyár	55,6	31,9	12,5
Kovászna, bányüzem (Kőpec)	59,4	34,4	6,2

Az utolsó probléma, amelyet e vonatkozásban fel kívánunk vetni, a tájékozottság mutatójára vonatkozik; ennek a fogalomnak a felmérés során tágabb értelmet tulajdonítottunk; beleértettük egyfelől a politikai, tömeg- és közösségi szervezetek keretében, valamint a gazdasági egységekben vagy azok vezetőségében szerzett politikai tájékozódást, másfelől a tömegtájékoztatási eszközök útján szerzett jogi tájékozódást. Példaként csak egyetlen vonatkozására utalunk annak a szerepnek, amelyet a jogi ismeretekkel kapcsolatban a hírközlő eszközök töltenek be.

Az általános tájékozottság fokát úgy állapítottuk meg, hogy a kérdőívbe bevettük a legalább egy napilap rendszeres olvasására vonatkozó kérdést. Az adatok igazolták a sajtó különösen erőteljes szerepét a közvélemény általános tájékoztatásában (a falvakban a sajtóterjesztés némely formája hatékonyabb a városbelinél). Kitűnt, hogy a megyei reprezentatív csoportba tartozó alanyok 89 százaléka mint előfizető vagy vásárló rendszeresen olvassa a sajtót. Mivel ez a tömegtájékoztatási mód áll az első helyen a hírközlési eszközök sorában, röviden ismeretjük a sajtó térhódításának megoszlását társadalmi csoportok, valamint városi és falusi környezet szerint.

Az „Olvas-e rendszeresen legalább egy napilapot?” kérdés feleletei a következőképpen csoportosulnak:

	Igen						Nem	
	előfizető		példányonként vásárló		előfizető és példányonként vásárló			
	város	falu	város	falu	város	falu	város	falu
Összesen	65,2		19,6		4,2		11,0	
Alkalmazott	59,3	77,6	24,3	13,4	10,7	3,2	5,7	5,8
Mtsz-tag	50,0	57,4	25,0	20,7	—	1,2	25,0	20,7
Nem dolgozó	65,2	67,9	19,6	16,1	1,9	0,9	11,3	15,1

A jogi tájékozottság fokát illetőleg hét kérdés alapján nyertünk adatokat. A kapott feleletek bővítették ismereteinket azoknak a csatornáknak a fajsúlyát illetően, amelyeken a jogi információk eljutnak a lakossághoz. E vonatkozásban a legteljesebb képet azok a feleletek nyújtják, amelyek arra vonatkoznak, hogy az állampolgárok a jogi tájékoztatás eszközei közül melyekkel rendelkeznek és melyeket részesítenek előnyben.

Az „Érdeklík-e a jogi jellegű cikkek vagy előadások?” kérdésre az alábbi feleleteket kaptuk:

	Igen								Nem					
	cikkeket olvas napilapokból vagy folyóiratokból				rádiót hallgat		tv-t néz		előadást hallgat		az előbbiekből legalább kettőt hasznosít			
	város	falu	város	falu	város	falu	város	falu	város	falu	város	falu	város	falu
Összesen	28,6		14,0		10,1		2,2		33,9				11,8	
Alkalmazott	25,9	31,2	6,1	12,8	14,1	9,0	1,1	1,2	47,1	37,6	5,7	8,2		
Mtsz-tag	12,5	29,3	18,7	21,9	25,5	5,9	—	4,3	18,8	18,7	37,5	19,0		
Nem dolgozó	13,2	20,5	5,7	12,4	17,0	9,8	1,9	3,6	58,4	17,0	3,8	18,7		

Jogszociológiai felmérésünk e rövid ismertetése rámutat a valóság vizsgálatának és megismerésének sokoldalú lehetőségére. A százalékban közölt adatok viszonylagosságukban is érzékeltetik a törvények ismeretének fokát; mindez alapul szolgálhat a törvények népszerűsítését és magyarázását célzó tevékenység tökéletesítéséhez.

Megítélésünk szerint a valóság mélyreható megismerése — esetünkben a lakosság különböző kategóriái jogi tájékozottsági fokának a megismerése — hozzájárul azoknak a feltételeknek a megteremtéséhez, amelyek a törvényhozás népszerűsítésére irányuló tevékenység tudományos alapokra helyezéséhez szükségesek.

A továbbiakban kísérletet teszünk azoknak a fő következtetéseknek a szintetizálására, amelyek a törvények népszerűsítése szempontjából — úgy véljük — jelentősek.

Megállapítható, hogy a törvények ismeretét illetőleg a rész-átlagok aránylag közeli jelleget mutatnak mind egymás közti, mind megyei általános viszonylatban. Ilyenformán e téren is megfigyelhető a szocialista társadalom egyöntetűvé válásának folyamata, amint az a vizsgált közigazgatási területi egységben (Kovácsna megye) tükröződik. De az átfogó adatok is néha jelentősebb eltéréseket jeleznek egy-egy társadalmi-szakmai kategória vagy csoport viszonylatában.

A felmérés tanulságai szerint az alkalmazottak legkevésbé a munkajogot ismerik. Ennek objektív magyarázatát a törvényhozás többrendbeli módosulásában lehetne keresni, ami a jogi szabályozások egyidejű és minden esetben kiterjedő tudomásulvételét megnehezíti, de ehhez még hozzájárul a munkajognak az a — természetéből adódó — változékonysága, amely a tudományos-műszaki forradalom következménye. Nem hagyhatjuk észrevétlen azt sem, hogy a vizsgálat idején érvényes törvénykönyv 1952-ben jelent meg, következésképpen a későbbi módosítások és szabályozások rendszeres figyelemmel kísérése — más szavakkal: naprakész nyilvántartása — nehézkes.

Az állam törvényeinek javítására irányuló széles körű tevékenység keretében pártunk X. kongresszusának iránymutatása alapján új munkatörvénykönyv-tervezet készült, amelyet a júliusi Országos Konferencia után nyilvános vitára bocsátottak. A vita befejezése után elfogadásra kerülő új munkatörvénykönyv és az utóbbi időben megjelent új törvények nagymértékben hozzájárulnak majd a munkaviszonyok vonatkozásában is a törvényesség további megszilárdításához.

Pedig általában azok a konkrét jogágak ismertebbek, amelyek a mindennapi élethez, az emberek napi foglalatosságaihoz és közvetlen érdekeihez közelebb állanak. Ezek (a munkajogot jól meghatározott okok miatt kivéve) a polgári jog és a büntetőjog.

Az ifjúság köréből származó adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy az iskolában szerzett jogi ismeretek hiányosak, és a törvények népszerűsítésének formái, különösen a 18—25 éves korcsoportban, nem elég hatékonyak.

A felmérés eredményének egyik jellemző vonása abban nyilvánul meg, hogy az általános számok minden jogágban, minden reprezentatív csoportnál figyelemre méltó hiányosságokat jeleznek. Például: az ifjaknak csupán 21,5 százaléka ismerte pontosan azt az életkort, amelytől a büntetőjogi felelősség kezdődik (14. év); 54,2 százaléka a 18. évet jelölte meg (összetévesztette a nagykorúsággal), 19,5 százaléka a 16. évre utalt, végül 4,8 százaléka beismerte, hogy „nem tudja“. Erre a kérdésre a bukaresti Jogi Kar I. éves diákcsoportja is (az első oktatási napon) csak 39,3 százalékban adott helyes feleletet.

Egy másik példa azokra a feleletekre vonatkozik, amelyeket a „Melyik az államhatalom helyi szerve?“ kérdésre kaptunk. A helyes feleletek a megyei reprezentatív csoport szintjén csak 53,7 százalékot érnek el. Még meggyőzőbb példá-

A KÜLÖNBÖZŐ KATEGÓRIÁK JOGI TAJÉKOZOTTSÁGÁNAK FOKA

	Büntetőjog			Polgári jog			Alkotmányjog			Munkajog			Szövetkezeti jog		
	helyes	té- ves	nem tudja	helyes	té- ves	nem tudja	helyes	té- ves	nem tudja	helyes	té- ves	nem tudja	helyes	té- ves	nem tudja
Alkalmazott	65,7	28,2	6,1	73,5	20,4	6,1	56,8	33,0	10,2						
Mtsz-földműves	61,8	27,4	10,8	62,3	30,8	6,9	49,0	33,9	17,1						
Nem dolgozó	63,8	27,3	8,9	67,8	24,3	7,9	51,8	33,9	14,3						
Összesen	64,4	27,9	7,7	69,7	23,7	6,6	54,0	33,4	12,4	46,0	42,5	11,5			
Munkás	66,0	26,9	7,1	68,5	23,6	7,9	52,4	35,8	11,8	43,4	43,4	13,2			
Mérnök, technikus	66,7	28,5	4,8	77,6	16,5	5,9	61,6	29,5	8,9	46,4	42,1	11,5			
Tisztviselő	64,6	30,5	4,9	81,3	16,2	2,5	61,1	30,1	8,8	51,7	40,5	7,8			
Mtsz-tag	61,8	27,4	10,8	62,3	30,8	6,9	49,0	33,9	17,1				61,5	30,6	7,9
Egyénileg gazdálkodó földműves	61,8	25,9	12,3	68,5	25,3	6,2	47,4	43,0	9,6						
Kisiparos	64,1	30,0	5,9	74,6	19,8	5,6	67,6	28,4	3,8						
Nem dolgozó	64,2	27,5	8,3	67,6	24,2	8,2	52,6	32,2	15,2						
Összesen	64,4	27,9	7,7	69,7	23,7	6,6	54,0	33,4	12,6	46,0	42,5	11,5	61,5	30,6	7,9
Férfi	65,1	28,4	4,5	69,9	24,4	5,7	56,8	34,2	9,0	47,1	43,5	9,4	64,2	29,5	6,3
Nő	63,5	27,2	9,3	69,5	22,9	7,6	50,7	32,5	16,8	44,6	41,3	14,1	57,3	32,2	10,5
Összesen	64,4	27,9	7,7	69,7	23,7	6,6	54,0	33,4	12,6	46,0	42,5	11,5	61,5	30,6	7,9
14—17 éves	68,1	25,3	6,6	67,3	23,4	9,3	55,6	38,5	5,9	46,2	41,3	12,5	63,3	36,7	—
18—25 "	64,8	27,2	8,0	69,2	20,8	10,0	53,9	33,7	12,4	44,9	41,5	13,6	45,8	29,2	25,0
26—35 "	64,8	28,1	7,1	75,1	20,4	4,5	56,6	31,9	11,5	46,7	40,4	12,9	62,3	31,5	6,2
36—45 "	64,9	28,1	7,0	69,3	24,7	6,0	53,7	35,2	11,1	46,5	44,1	9,4	59,5	31,8	8,7
46—55 "	64,8	28,6	6,6	69,3	25,9	4,8	53,0	32,7	14,3	46,7	44,4	8,7	67,3	27,2	5,5
56—65 "	63,1	27,7	9,2	65,2	26,9	7,9	52,5	32,1	15,4	39,5	51,0	9,5	62,4	31,3	6,3
65 éven felüli	58,3	26,8	14,9	59,0	31,0	10,0	48,4	33,2	18,4	40,0	50,0	10,0	52,3	34,5	13,2
Összesen	64,4	27,9	7,7	69,7	23,7	6,6	54,0	33,4	12,6	46,0	42,5	11,5	61,5	30,6	7,9
Város	65,9	27,5	6,6	72,0	20,6	7,4	57,3	31,3	11,4	43,7	43,6	12,7	51,9	33,1	15,0
Község	63,7	28,0	8,3	68,6	25,2	6,2	52,4	34,3	13,3	47,4	41,7	10,7	62,1	30,4	7,5

val szolgál az a tény, hogy a „Kihez fordulhat az az állampolgár, akinek a jogait valamely állami szerv intézkedése sérti?” kérdésre csak 25,8 százalék válaszolt helyesen. A negatív példák sorában említhető a mérnökök és technikusok helyes feleleteinek viszonylag alacsony százaléka — 61,9 —, összehasonlítva a 60,2 százalékos megyei átlaggal.

A felmérés feltárta, hogy azon objektív tényezők mellett, amelyek befolyásolják a törvények ismeretének színvonalát a különböző társadalmi-szakmai kategóriákban, jelentős szerephez jutnak a szubjektív tényezők is. Csak két példára hivatkozunk. Kovászna megyében az ifjúságot képviselő mintacsoporthól kiemelkedik a 17 éves korcsoport a helyes feleletek 63,2 százalékával (a legalacsonyabb — 51,7 százalék — a zágoni ifjak csoportjánál észlelhető). Az alkalmazottak eredményeinek vizsgálatából kitűnik, hogy az e kategóriából vett reprezentatív csoport helyes feleleteiből a legmagasabb és legkisebb százalékmutatók közötti különbség 7,7 (a kézdívásrhelyi készruhágyár 55,6, a sepsiszentgyörgyi bútorgyár 63,3 százalék).

A foglalkozás mutatója alapján kapott eredményeket a jogágazatok szerint követve azt tapasztaljuk, hogy a minimum és a maximum közötti eltérés 37,9 százalék (a munkások csoportjában a munkajog ismeretének értéke 43,4, míg a tisztviselőknél a polgári jog ismeretéé 81,3 százalék).

A felmérés eredményei megerősítik annak a véleménynek a helyességét, amely szükségesnek tartja a törvények népszerűsítését szolgáló tevékenység kiterjesztését az egész lakosságra. Az eredmények egyöntetűsége — ami bizonyos szempontból pozitív tény — kifejezésre juttatja, hogy nincs olyan társadalmi kategória vagy társadalmi-szakmai csoport, amelynél ne lenne szükség átfogóbb, közvetlenebb és hatékonyabb törvénynépszerűsítő akcióra. Tehát a törvényismeretnek magasabb általános színvonalra emelése — a dolgok jelenlegi állása szerint — nagy fontosságú tennivaló.

A további népszerűsítési teendők kritériumainak egyike a jogágak egyenlőtlen ismerete lehetne, ezt a felmérés határozottan kimutatta. A törvénynépszerűsítő tevékenységek iránymutató tárgya a többsíkú népszerűsítés következő oldalainak harmonikus összeegyeztetése kell hogy legyen: a) az újabb életbe lépett törvények, valamint az előzetesen közzétett törvénytervezetek megvitatása; b) az alapvető törvények és jogi kérdések (például az államgépezet szervezetének és működésének demokratikus elvei: méltányosság, egyenlőség); c) a helyi sajátosságokkal kapcsolatos jogszabályok.

A törvénynépszerűsítés kitartó tevékenységet igényel. Nem lehet szó kampányszerű akcióról, hanem csak olyanról, amelyet hazánkban a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének arányai és kilátásai megkövetelnek.

A kivonatosan ismertetett jogszociológiai felmérés eredményei kidomborítják az 1971. december 30-án megjelent, a törvények népszerűsítésének megjavítását célzó 468. sz. törvényerejű rendelet fontosságát és időszerűségét. A rendelet kijelölte sokoldalú feladatok sikeres megoldásához hasznos szempontokkal járulhat hozzá a felmérés, nemcsak Kovászna, hanem a többi megye viszonylatában is.

Részletek egy nagyobb tanulmányból.

JOGI SZAKNYELV – JOGI KÖZNYELV

A jogi szabályozás nyelvi kifejezésmódja a mindenkori társadalmi viszonyok függvénye. Elsősorban azért, mert maga a nyelv is társadalmi képződmény, és viszonylagos állandósága ellenére elkerülhetetlenül magán viseli a gazdasági, társadalmi átalakulások nyomait. Ezen túlmenően azonban a jogi szabályozás lényegéből következik, hogy parancsainak vagy tilalmainak címzettekhez kell szólítani, azokhoz, akiktől előírásainak betartását elvárja.

Az állami fejlődés kezdeti fokán, amikor a munkamegosztás még alacsony volt, amikor az állam viszonylag szűk területen aránylag kevés számú lakosságot vont joghatósága alá, a jogi szabályozás nyelve alig különbözött az egész népesség köznyelvétől. Gondoljunk a korai rabszolgatartó államok törvényeinek, elsősorban Hammurabi törvénykönyvének, a mózesi Tízparancsolatnak vagy a római Tizenkét-táblás törvénynek a megfogalmazására.

(Hadd jegyezzük meg zárójelben, hogy a törvényszövegek tömörségét a hírközlés akkori műszaki színvonala is befolyásolta. Mezopotámiában a törvényeket általában agyagtáblára rótták ugyan, de Hammurabi törvényeit is elsősorban az 1902-ben felfedezett s a párizsi Louvre-ban levő diorit-kőoszlop őrizte meg. A Biblia szerint a Tízparancsolat is kőtáblákra volt vésvé, s a Tizenkét-táblás törvény is az érc-tábláktól kapta nevét. A tömör, rövidet, velőst jelentő s a magyar nyelvben is meghonosodott *lapidáris* jelző a kő latin elnevezéséből, a *lapis* szóból fejlődött ki. Szó szerinti jelentése: kőbe vésett, kőbe véshető.)

A társadalmi viszonyok bonyolultabbá válása szövevényesebbé tette a jogi nyelvezetet is. Ez a folyamat már a rabszolgatartó államokban megindult. S ha előbb a mózesi törvényekre hivatkoztunk, jegyezzük meg itt is, hogy Mózes ötödik könyve, a Deuteronomium már nyelvezetében, fogalmazásában is lényegesen eltér a kezdeti egyszerűségtől. Még szembezőkőbb a különbség, ha a római birodalom fejlett jogrendszerének nyelvezetét vetjük össze a Tizenkét-táblás törvényével.

A jogi nyelvezet a társadalmi fejlődés folyamán mindjobban elkülönül a köznyelvtől. Az egyre sokasodó és tekervényesebbé váló jogi szabályozás kialakította azt a jogi szaknyelvet, amely hovatovább csupán a szakmabeliek, a joggal hivatászerűen foglalkozók számára vált érthetővé. Ezek azután kiváltságos helyzetük fenntartása s megerősítése végett is mind erőteljesebbé tették a jogi nyelv szakmai jellegét. Ez a törekvésük a jogi felépítmény osztályjellegénél fogva megfelelt a kizsákmányoló osztályok érdekeinek. A kizsákmányoláson alapuló társadalmi alakulatok jogrendszere nyelvi kifejezésmódjában is azt célozta, hogy az elnyomottak annak útvesszőiből minél nehezebben találjanak kiutat.

A vázolt tényezők határozták meg általában a jogi nyelv fejlődését mind a mai napig. A kapitalista társadalom viszonyai addig elképzelhetetlen mértékben bonyolították a jogi szabályozást, s ezzel a jogi nyelvet a nemjogászok számára még áthatolhatatlanabbá tették.

Ez a folyamat a magyar jogi nyelv kialakulásában is világosan felismerhető. E vonatkozásban azonban még két tényezőre rá kell mutatnunk.

Az egyik az, hogy a múlt század elejéig Magyarországon a jogalkotás nyelve a latin volt, amely a középkoron át meglehetősen eltávolodott ősi tömörségétől, és holt nyelvi mivoltában törvényhozási nyelvként igen cikornyássá vált. A várme-gyek csak az 1805. évi IV. törvénycikk után kezdik ügyeik intézésében lassan-las-san használni a magyar nyelvet. A törvényalkotásban pedig csak több évtizedes küzdelem után az 1844. évi IV. törvénycikk rendelte el a magyar nyelv haszná-latát.

A magyar jogi nyelvet befolyásoló másik tényező az osztrák és a német jog-rendszer volt, amely erős hatást gyakorolt a magyarországi kapitalista fejlődés jogalkotására s annak nyelvzetére is.

Ezeknek a hatásoknak tulajdoníthatók a magyar jogi nyelvben mutatkozó idegen, főleg latinos és németes vonások. Ezek nemcsak az erőltetetten fordított szakkifejezésekben, hanem a nyakatekert fogalmazásban, magyartalan mondatszer-kezetekben is megnyilvánulnak.

*

A szocialista társadalmi viszonyok merőben új helyzetet teremtettek a jogi nyelv tekintetében is.

Ez a nyelv ma már nem kiváltságos osztályok vagy azok szolgálatában álló társadalmi rétegek többé-kevésbé zárt nyelve. Társadalmi rendünk lényege, a szocialista demokrácia állandó erősödése a jogi szaknyelv köznyelvvé válását kö-veteli meg.

Az írás egyetlen ékessége a világosság — mondotta Kosztolányi. Ez fokozot-tabban érvényes a jogi nyelvre. Alapvető követelmény, hogy a legszélesebb nép-rétegeket érintő jogi szabályozás olyan nyelven történjék, amelyet ezek a rétegek megértenek. A jogi nyelvnek tisztán, világosan, közérthetően kell közvetítenie a jogszabályokban kifejeződő népakaratot.

A jogi nyelv közérthetősége nem egyszerű jogtechnikai kérdés, hanem a jogi szabályozás lényegét érintő jegy. Politikai kérdés is, és a szocialista jogtudat ki-alakításának elsőrendű tényezője.

Az új, szocialista társadalmi viszonyokat tükröző jogi nyelv kialakítása nem könnyű feladat, s mint a mi tapasztalatunk is bizonyítja, nem megy egyik napról a másikra.

A szocialista társadalom a régi jogi nyelvet örökölte, s ezt kellett saját vi-szonyainak, szükségleteinek megfelelően átalakítania.

Az átalakulás Románia Szocialista Köztársaságban is a jogi szabályozás egy-szerűsítésének irányában indult meg. Jogalkotásunk valóban sokat fejlődött nyel-vezetében is. Az 1971 őszen létrejött Törvényelőkészítő Tanácsnak azonban jog-szabályaink nyelvi tökéletesítése tekintetében is akad még elvégezni valója.

Tennivalónk bőven van a hazai magyar jogi nyelv kiművelése terén is. Leg-fontosabb teendőink főként három irányban rajzolódnak ki.

Legelső feladatunk a román nyelven megjelenő jogszabályok helyes magyar nyelvű tolmácsolása. A második, nem kevésbé fontos terület a jogi ismeretterjesz-tés, a harmadik a beszélt jogi nyelv ápolása.

Ejtsünk szót röviden mindhárom dologról.

A *jogszabályok magyar nyelvű szövegének* tartalmilag híven, s ami ezzel lé-nyegében összefügg, a magyar nyelv sajátosságainak, törvényszerűségeinek meg-felelően kell tolmácsolnia a román nyelvű eredetit. Az ilyen fordítás teszi egyedül lehetővé jogszabályaink magyar nyelven való megértését. A román szöveg gépies

fordítása, a szöveghűséghez való formai ragaszkodás, a román és magyar nyelv eltérő sajátosságainak figyelmen kívül hagyása tartalmi ferdtítéshez is vezethet. Ezzel pedig gátat emelünk a jogszabályok megértése elé ahelyett, hogy valóra váltanók az azok megismertetésére vonatkozólag a párdokumentumokban és — mint alább erre még visszatérünk — törvényeinkben is kifejezett célkitűzést.

A *Hivatalos Közlöny* magyar fordításától várjuk, hogy a román nyelven kiadott jogszabályok szövegét szabatos, hiteles magyar nyelvű fordításban bocsássa rendelkezésünkre. Bizonyos vonatkozásban még nagyobb gondosságot igényelünk a sajtóügynökség, az *Agerpres* fordítói munkájában. Az ügynökség adja át a lapoknak, rádióknak, televízióknak nemcsak a jogszabályok végleges szövegét, hanem az előzetes nyilvános vitára bocsátott tervezeteket is. A fordításukban elkövetett hibák sokkal szélesebb körben kelthetnek zavart, mint a *Hivatalos Közlöny* esetleg helytelen fordításai. (Nem hozok itt fel példákat, utalok az *Utunk* 1972. január 28-i számában megjelent cikkemre, amelyben az ártörvény tervezetével kapcsolatban mutattam rá súlyos fordítási ferdtítésekre.)

A *jogi ismeretterjesztés* ma már az 1971. évi 468. számú, a jogszabályok alkalmazásának és megismertetésének megjavításáról szóló törvényerejű rendelet értelmében sokak számára hivatali kötelesség is. A törvényerejű rendelet a jogszabályok megismertetésére vonatkozó általános rendelkezéseken túlmenően 7. szakaszának 4. bekezdésében kimondja, hogy azokban a megyékben, amelyekben a román lakosság mellett az együttélő nemzetiségekhez tartozó lakosság is él, megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a jogszabályoknak az illető nemzetiség nyelvén történő megismertetésére.

Ez a kötelezettség a maga munkaterületén minden szocialista egységet érint, de főképpen a néptanácsok és végrehajtó bizottságuk feladata a jogszabályismerető tevékenység megszervezése, egybehangolása, megjavítása és ellenőrzése.

E téren sok szép kezdeményezést látunk. Szepessy Tibor *A Hétfőben*, Antal Miklós az *Előrében* ismerteti jogszabályainkat, a *Falvak Dolgozó Népe* kis jogi enciklopédiát közöl. Az *Ifjúmunkás* és több más lapunk is kiveszi részét ebből a munkából, amelyet fokozottabb mértékben s szélesebb körben folytatni kell.

A *beszélt jogi anyanyelv* a romániai nemzetiségek, köztük a magyarság alkotmány biztosította valósága. Alkotmányunk 22. szakasza értelmében azokban a falvakban, városokban, megyékben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű is él, az összes szervek és intézmények az illető nemzetiség nyelvét szóban és írásban is használják. A 102. szakasz pedig biztosítja a nemzetiségeknek anyanyelvük használatát a bíróságok előtt.

Nyilván akkor teszünk eleget ez alkotmányos előírásoknak, ha a hatóságok előtt használt magyar jogi nyelv helyesen, világosan fejezi ki az ügyfél vagy a peres fél szándékát.

Mindent összevetve, jogi nyelvünk közérthetőségét is mindenekelőtt anyanyelvünk törvényeinek tiszteletben tartása eredményezi. A világos, tiszta fogalmazás, a helyes szófűzés, a nyelvtani szabályoknak megfelelő mondatszerkesztés a jogi nyelvben is elengedhetetlen. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert az anyanyelvünk kérdései iránt örvedetesen megnyilvánuló érdeklődés során napvilágot látott cikkek jó része a nyelvművelés kérdését úgyszólván csak a szakkifejezések magyartítására szűkíti le.

ROMÁN—MAGYAR JOGI SZÓTÁR

Nemzetiségi könyvkiadónk, a Kriterion jövő évi tervében egy román—magyar jogi szótár kiadása szerepel. Nem az első, amely anyanyelvünkön adja vissza egy más nyelv jogi szakkifejezéseinek megfelelőit, sőt román—magyar viszonylatban sem úttörő jellegű. Az, hogy mégis foglalkozunk vele, elsősorban annak tulajdonítható, hogy rendeltetése eltér elődeiétől, és — ezt már előljáróban is elmondhatjuk — nemzeti politikánk kiteljesedésének egyik eszközét látjuk benne. Ez utóbbiak igazolására szükségesnek véljük, hogy röviden emlékeztessünk az elődökre: anyanyelvünk régebbi jogi szótáira.

Ha azt akarnók, hogy teljes legyen a felsorolás, régi szójegyzékeink magyar nyelvű jogi kifejezéseivel kezdenénk, külön beszélnénk aztán — és nem minden büszkeség nélkül erdélyi hagyományainkra — Pápai Páriz szótárának *Glossarium*-járól, és csak ezek után foglalkoznánk a kifejezetten jogi szakszótárakkal. Bár a fejlődés összes szakaszainak követése csábító, célunk érdekében meg kell elégednünk azzal, hogy csak néhány, korára jellemző jogi szakszótárra emlékeztessünk.

*

Elsőként azt a latin—magyar *Törvénytudományi Műszótárt* (Buda, 1843) említjük, amely arra volt hivatva, hogy a polgári korszak küszöbén, a feudalizmus örökségeként használt latin jogi terminológiának a polgári társadalomra jellemző, anyanyelvi szakszókincssel való felcserélését szolgálja. (Ezzel kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy — a közhittel ellentétben — a latin nyelv használata már a XVI. századtól kezdve nem volt kizárólagos és folytonos a jogi élet területén sem, akár törvényhozói, kormányzati-közigazgatási vagy jogszolgáltatási tevékenységről volt szó.) A *Törvénytudományi Műszótár* a magyar jogi irodalom addig használt anyanyelvi szókincsének felhasználásával — ezek között sok nyelvújítási szóval — hozta össze azt a magyar nyelvű jogi terminológiát, amely hivatva volt a latint pótolni. A jogtudomány művelőihez és a gyakorló jogászokhoz szólt, és lényegében szókincséből — amelyből a századok során maradóan kialakult műszavak változatlanul tovább éltek — csiszolódott és formálódott a polgári korszak magyar jogi terminológiája. (Ezt a folyamatot, a *használat* során paléozódó, formálódó szaknyelv kialakulását már most szeretnénk kiemelni, hisz a későbbiekben még lesz szó róla.) Az első világháború utáni időben Romániában jelent meg Traian Pop román—magyar és magyar—román jogi szótára (*Dictionar juridic român—maghiar și maghiar—român*. Cluj, 1921). A neves román — de pályakezdeten magyar jogi műveltségű — büntetőjogász már az említett, kialakult magyar jogi terminológiát értékesítette szótárában. Ez a szótár elsősorban azokhoz a gyakorló jogászokhoz szólt, akik — nemzetiségre való különbség nélkül — magyar egyetemeken sajátították el jogtudásukat, és például a jogszolgáltatás területén, közismert történeti folyamatok eredményeként, más-más magánjogi jogszabályrendszereket alkalmaztak román nyelven. A szótár tehát segítséget nyújtott ezeknek az érvényben levő román jogi terminológia elsajátításában, de együt-

tal eszköz volt az egységes román terminológia kialakításában is, hisz abban az időben éppen az említett jogászok még használták azokat a helyi román szak kifejezéseket is, amelyek a sajátos történeti fejlődés során itt keletkeztek. Harmadiknak egy meg nem jelent, de kéziratban elkészült román—magyar jogi szótárt említünk. Ezt a szótárt 1948—1949-ben a Magyar Népi Szövetség Jogügyi Bizottsága megbízásából Hegedűs Sándor, Venetsek József, valamint e sorok írója készítette. A Kriterion Könyvkiadó megbízásából, a Gyöngyössi Dániellel kiegészült munkacsoport ennek a kéziratnak az átdolgozásával és kiegészítésével készíti el az 1973-ban megjelenő jogi szótárt. A több mint két évtizede elkészült eredeti kézirat átdolgozása és kiegészítése alkalmat adott arra, hogy alaposabban megvizsgáljuk a készülő szótár rendeltetését napjaink valóságában, és hogy szembe kerüljünk egy lényeges változásokot hozott társadalmi-politikai fejlődési szakaszban keletkezett román jogi szavak és kifejezések helyes magyar megfelelőinek megtalálásával. A következőkben erről szeretnénk szólni, éspedig először a szótár értelméről és céljáról, azután pedig magyar nyelvű jogi terminológiánk néhány sajátos helyi kérdéséről.

Nyilvánvalóan jogosultnak tűnik az a kérdés, hogy van-e értelme napjainkban egy olyan szakszótárnak, amely az állam nyelvéből egy nemzetiség nyelvére fordítja a szakkifejezéseket akkor, amikor oktatásunk eredményeként egyre többen beszélnek jól románul, és a jövőben ez a fejlődés a minőségi tökéletesedés felé vezet, nemzetiségi jogászaink pedig az állam nyelvén sajátítják el jogi ismereteiket? Ha a régebbi — fennebb is tárgyalt — jogi szótáraink rendeltetését vesszük figyelembe (ezek, amint láttuk, elsősorban jogászokhoz vagy közigazgatási szaktisztviselőkhöz szóltak), a kérdés az előbbieik megvilágításában még jogosultabbnak tűnik. Hogy közelebb kerüljünk a felelethez, jónak látjuk ugyanezt a kérdést nem az eszköz — ez esetben a szótár — értelmének szempontjából feltenni, hanem magának az anyanyelvi terminológia értelmének, hasznának szempontjából. És nemcsak nemzetiségi szemszögből, hanem minden állampolgár jogainak és kötelezettségeinek viszonylatában is. Nézetünk szerint a kérdés többrétű vizsgálata útján jutunk el a felelethez.

Legelsősorban új, szocialista társadalmunk állampolgárának közéleti szerepéből indulunk ki. Ma, amikor minden állampolgár egyúttal a közélet öntudatos, tevékeny részese, nézetünk szerint a jogi terminológia nem lehet kizárólag egy szűk (jogász, közhivatalnok) réteg szaknyelve, hanem ugyanúgy, mint az ideológiai terminológia, a közéleti tevékenységhez szükséges olyan forrás, amely mindenkinek rendelkezésére kell hogy álljon. Ma a törvényhozói (országos vagy helyi), kormányzati-közigazgatási és jogszolgáltatási tevékenységben részt vevő állampolgárnak — hogy megfeleljen a reábizott vagy vállalt feladatoknak — éppúgy szüksége van arra, hogy elsajátítsa a jogi szakkifejezéseket, mint idézett régebbi jogi szótáraink idején annak a szűk szakmai rétegnek, amely számára akkor ezek a szótárak készültek.

Másrészt éppen e cselekvő közéleti részvétel és az öntudatosan törvénytisztelő, a törvény betartására ügyelő állampolgár kialakítása érdekében nálunk az egész nép akaratát és érdekeit kifejező törvényeinket népszerűsítik, széles körben ismertetik. De lehet-e megismerni valamit, aminek kifejezéseit nem értjük? Kétségtelenül nem, ezért jogszabályaink ismertetésével szükségszerűen együtt kell hogy járjon a jogi terminológia elsajátítása is.

A fentieket minden állampolgárra vonatkozóan vetettük fel. Viszont a nemzetiségi állampolgár szemszögből vizsgálva a kérdést, mind a közéletben való rész-

vétel, mind törvényeink megismerése akkor válhatik csak teljes értékűvé, ha mindennapi tevékenységében gondolatmenete olyan fogalmi tárházból táplálkozhat a joggal kapcsolatban is, amelynek tartalmát maradéktalanul megérti. Márpedig az ember anyanyelvén szokott gondolkodni, ezért anyanyelvén kell hogy ismerje mindazt, amit gondolataiba beleépít. Ezzel biztosítható leginkább az az öntudatos, közéleti tevékenységeinkkel teljesen azonosult, belülről fakadó részvétel, amely társadalmunkat jellemzi, és aminek alapja nem a gépies tudomásulvétel, hanem a dolgok teljes megértése. A nemzetiségi állampolgár, társadalmi tevékenysége közben kénytelen nemegyszer — szintén nemzetiségi — állampolgártársai körében olyan feladatokat megoldani, amelyek megkövetelik tőle, hogy útbaigazítsa, felvilágosítsa őket, részt vegyen ügyes-bajos dolgaik megoldásában. Biztosak lehetünk-e abban, hogy sikeresen teljesíti a reábizott feladatot, ha közös anyanyelvükön nem tudja pontosan meghatározni, hogy egy adott ügyben miről is van szó.

Ezzel elérkeztünk oda, ahonnan a saját vagy egy szűkebb közösség ügyes-bajos dolgait intéző állampolgár szemszögéből vizsgálhatjuk a kérdést. Mert nemcsak öntudatos résztvevői vagyunk a közéletnek, hanem saját dolgainkat intéző egyének is, akár a közigazgatási ügyintézészt igénybe vevő kérelmezők, akár jogszolgáltató szerveink előtt megjelenő felek. Ezekben az ügyekben mindenki arra törekszik, hogy megértessen és megértsek. Elérheti-e ezt valaki, megnyugtathatja-e saját magát és övét, ha még önmaga előtt sem egészen világos az, amit akar, mert tudomásul vett ugyan bizonyos szakkifejezéseket, használja is őket, de ezek nem azonosultak benne egy pontos fogalommal. Kosztolányinak arra a nagyon emberi megfogalmazásra gondolok itt, hogy a több nyelvet tökéletesen beszélőből is a jaj, a panasz mindig anyanyelvén fakad fel. Az, amelyet személyi vagy szűkebb közösségi ügyes-bajos dolgokon értünk, nem feltétlenül és kizárólag sérelemből ered, de reális számvetéssel tudomásul kell vennünk, hogy a jogszolgáltatás területén például többnyire az fordul az igazságszolgáltatáshoz, akít tényleges vagy vélt sérelem ért. Ezt a panaszt elsőkön önmagunkban anyanyelvünkön fogalmazzuk meg. Mint ahogy Kosztolányi megállapítását kiterjeszthetjük a felfakadó öröm, a spontán hozzáállás eseteire is, a közéleti részvétel belső — tehát mindig anyanyelvű — elhatározására is.

Végül ha nem szakadunk el a valóságtól, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy jogszabályaink, amelyek a társadalmon belüli viszonyokat szabályozzák, az egyén szempontjából főként az emberi kapcsolatok legközvetlenebb területén, elsősorban a családban, kisebb közösségekben érvényesülnek, ahol többnyire a nyelvi közösség is fennáll. Éppen ezért e közösségekben egymás közt a jogi viszonyokat is mindig anyanyelven fejezik ki. Ugyanakkor pedig a közösségek tagjainak jogában áll nyelvüket használni a törvénytábla keretek között. (Erre a kérdésre azonban nem térünk itt ki bővebben.) De a fejlődő anyanyelvű jogi terminológia ismerete nélkül végül oda juthatunk, hogy a román szakkifejezések ötletszerű, egyéni, sokszor dilettáns fordításával előbb-utóbb zavar keletkezhet a jogalkalmazásban, s ez végül a jogegység rovására mehet.

Az anyanyelvű jogi terminológia tehát nézetünk szerint szilárd alapja kell, hogy legyen az öntudatos, jól megértett közéleti tevékenységnek, jogtiszteletnek és jogalkalmazásnak. Nem a hivatalos román jogi terminológiát pótoljuk vele, hanem rá építjük a hivatalos terminológia tökéletes megértését, hiszen a román nyelv alapos ismerete elengedhetetlenül fontos. Anyanyelvünkön gondolkozunk, azon érthetjük meg legjobban azokat a fogalmakat is, amelyeket a hivatalos nyelv kifejez. Mert — közhelyet ismétlünk ugyan — fel kell elevenítenünk itt azt az igazságot, ami a jogi műveltségre és szaknyelvre is vonatkozik, és-

pedig hogy az anyanyelv tökéletes ismerete nélkül nem sajátíthatunk el tökéletesen más nyelvet sem.

A fentiekből következik, hogy a megjelenő jogi szótár napjainkban már nemcsak a szakemberekhez szól, mint az előző hasonló szakszótárak, hanem mindenkinek, aki mindennapi tevékenységében jogi szakkifejezésekkel találja magát szemben, ezekkel él, és anyanyelvén akarja megérteni tulajdonképpeni tartalmukat. Ezért említettük már kezdetben, hogy egy ilyen szótár nemzeti politikánk kiteljesedésének egyik eszköze kell hogy legyen.

Természetesen mindenki tisztában van azzal, hogy jogi terminológiánk számos megoldatlan kérdését ez a szótár sem képes megoldani, de szükségszerűen hazai anyanyelvű jogi terminológiánk tökéletesedését segíti elő.

Mert hogy ebben az irányban van még bőven tennivaló, azt a szótár összeállításakor elégszer volt alkalmunk tapasztalni. A húsz év óta elkészült kézirat kiegészítése éppen egy egész fejlődési szakasz — szocialista jogalkotásunk teljében kialakult — jogi szókincsének számbavételét igényelte, és felvázolta a megoldatlan kérdéseket is.

Eleve számolnunk kellett azzal, hogy jogi terminológiánk összetétele kettőséget mutat. Jogi vonatkozású szókincsünk zömét a magyar nyelvben kialakult általános vonatkozású szakkifejezések alkotják. Ez az egységes szókincs nemcsak az évszázadok folyamán kialakult klasszikus jogi szakkifejezésekből áll, hanem napjainkban keletkezett olyan szakkifejezésekből is, amelyek általános jogi fogalmakra vonatkoznak. Ez esetben a szakszótár szerkesztőire az a feladat hárul, hogy minden esetben a román szakkifejezésnek megfelelő szót vagy kifejezést használjanak. Emellett viszont sajátos hazai fejlődésünk eredményeként számos olyan jellegzetes fogalomra is meg kell találnunk azt a magyar szót vagy kifejezést, amely megfelel a sajátos romániai intézmény vagy viszony tartalmának. A kérdés nem ismeretlen. Kerekasztal-megbeszéléseken, jogszabály-fordításokban, folyóirataink és napilapjaink hasábjain megjelenő szójegyzékekben és törvénytársításokban, cikkekből találkozunk azokkal a kísérletekkel, amelyek a megfelelő terminológia kialakításához kívánnak hozzájárulni. Helyesnek tartjuk ezt a törekvést, mert csak így, közösen tudjuk kialakítani azt a szaknyelvet, amelyet közösségünk használhat. Ugyanakkor helyesnek tartjuk azt a törekvést is, amely a szakkifejezések tartalmát igyekszik közvetíteni az új magyar nyelvű terminusokban, és nem pusztán a gépies fordítást veszi alapul. Nézetünk szerint is számos lehetőség van még arra, hogy a helyes kifejezést jogtörténeti fejlődésünk figyelembevételével találjuk meg. Ezekkel kapcsolatban néhány példát idézünk. Köztudomású, hogy a magyar jogi terminológia nem minden esetben volt szó szerinti fordítása a párhuzamosan — sokszor hivatalosan — használt latin szakkifejezésnek. A „*iudex nobilium*“ magyarul „szolgabíró“ volt (a történeti fejlődés egy kezdeti szakaszának valóságát tükrözve), a „*protonotarius*“ pedig „ítélőmester“ (ezúttal a fejlődés egy későbbi szakaszának megfelelően a tisztség tartalmát fejezve ki). A „*comitatus*“ megfelelője nem a szó szerinti „grófság“ volt, hanem az átvett latin kifejezésnél a valósághoz hűbb „vármegye“, ebből pedig az újabb fejlődésnek megfelelő „megye“ alakult ki. Viszont arra is van példa, amikor nem vették figyelembe a kifejezett fogalom tartalmát és a jogtörténeti szempontokat. Így a polgári korszak román „*prefect*“ és „*subprefect*“ megfelelőjeként nagyon gyakran a „főispán“ és „alispán“ kifejezéseket használták, holott ezeknek megfelelője a román közigazgatási jog szellemében a „megyefőnök“ és „al-megyefőnök“ volt. Még közelebb kerülve napjainkhoz, véleményünk szerint indokolatlan volt a nemrégiben létezett közigazgatási területi egységeket rajonnak nevezni, amikor a magyar szó-

használatban erre több változattól válogathattak volna. Helyes volt viszont most a városaink élén álló „primar“ magyar megfelelőjeként a „polgármester“ szót használni, ami a magyar nyelvű jogi terminológia szerint — bár különböző változatokban — mindig csak városi tisztséget jelölt, sohasem községit. De sorolhatnánk még a példákat ma használt kifejezéseink közül is.

*

A helyes megoldáshoz azonban nem egy szótár elkészítése, hanem a helyes jogi terminológia tudatos használata vezethet. Írásunk elején említettük, hogy a polgári korszak magyar jogi terminológiája *használat* során alakult ki. A mi sajátos hazai terminológiánk is csak úgy alakulhat ki, csak úgy fejlődhetik, ha élünk vele. Ez pedig mindenekelőtt a mi feladatunk, és ne másoktól várjuk a kérdés megoldását. A közéletben tevékenykedőknek, a jogászoknak kell jogi nyelvünkkel élniük. Mert ha egy magyar anyanyelvű közéleti személy vagy jogász nem tudja saját anyanyelvén szabatosan kifejezni azt, amit szakterületéről el szeretne mondani, kétséges, hogy megértette akár románul, akár magyarul azt, amit másokkal hivatott megértetni.

Kabán József: Bűntény

A KARD, A MÉRLEG ÉS AZ EMBER

Államrezon és büntetőjog-eszmény

Kétkarú serpenyős mérleg, amelynek alátámasztó szára az egyenes kétélű kard, ez a jog szimbóluma! A mérleg az osztó és kiegyenlítő igazság jelképe, amely — hogy ne maradjon jámbor óhaj vagy belátástól függő konvenció — a szervezett közhatalomra támaszkodik. Az idő sokféle jelképet, hasonlatot, szimbólumot elkoptatott, de a kardra támaszkodó mérleg kiállta az idők próbáját, ugyanis az újabb és legújabb korok jogtudósai is, mikor tudományuk tárgyát meghatározzák, egyöntetűen vallják, hogy a jogszabály olyan szabály, amelyet végső fokon a közhatalom kikényszerít.

A közhatalmi kényszer azonban kétélű fegyver, mint a kard, amelyre a jogigazság kétkarú mérlege támaszkodik. Kikényszerítheti a törvények betartását, vagyis az osztó és kiegyenlítő igazság érvényesülését, de el is metszheti a mérleg nyelvét, ha a hatalom zsarnok kezébe kerül, ki — Berzsényi szavával élve — „*a szent emberiség sorsát tündér kényének alája veti*“. Hogy az a bizonyos „tündér kény“ mennyire gyakran érvényesült a modern jogelméleti gondolkodás kialakulásától napjainkig, példa nélkül is tudja még a történeti stúdiumokban kevésbé jártas ember is.

A jogrend és a törvényesség szempontjából az önkényuralom nem más, mint olyan — végső fokon egyetlen személytől függő — közhatalom, amely még tulajdon törvényei által sem hagyja magát korlátozni, és mindenkor a pillanatnyilag adott helyzet szerint értékelt érdekei alapján cselekszik. Így azonban csak az cselekedhet, aki tudatában van, hogy hatalma gyakorlásához a jóváhagyást nem többségi bizalomból kapta, amit a jövőre is meg kell őriznie, hanem a hatalom gyakorlására valamilyen eszmeiségen alapuló, sajátos kiválasztás vagy elhívás alapján, az eszme letéteményeseként, kizárólagos joga van. Az utolsó „meggyőződéses“ önkényurak a XVIII. század abszolút uralkodói voltak. Ők ugyanis évezredek hagyományokból táplálkozó hittel hitték — akárcsak alattvalóik jelentős része —, hogy kényükre-kedvükre megethetnek mindent, és mindennek az ellenkezőjét, mert a törvény csak az alattvalót köti, az uralkodó viszont maga a törvény. (A Napóleon utáni restauráció visszahozhatta a Bourbon-liliomos fehér zászlókat és a Lajosok közül a XVIII-ikat semmirekellő környezetével együtt, de az egyébként jámbor XVI. Lajos felkent fejével együtt örökre a fűrészpóros kosárba hullott az évezredek meggyőződés, amely szerint egyetlen gondolat súlyosabb lehet milliók gondjánál és egyetlen szándék milliók akaratánál. Márpedig e hit nélkül nem lehetett ancien régime!)

A XIX. és XX. század személyi uralmai csak ritkán ismétlődhetek meg örökléses alapon (III. Napóleon), és a tudományok fejlődése folytán a világivá váló civilizált társadalmakban az „istení felkentségre“ vagy „elhivatottságra“ való hivatkozás alapján sem! Minden újabbkori egyszemélyes uralom valamilyen áltudományos ideológián vagy valamilyen valóban tudományos elmélet kisajátításán, voluntarista magyarázatán és alkalmazásán alapult és alapul. De bármi legyen is

az ilyen hatalom eszmei alapja, jogelméleti szempontból lényege, hogy még öntörvényei által sem hagyja magát korlátozni.

Az önkény feltételei mellett a törvényesség — vagyis a jogszabály betartása és betartatása — illúzió, amelyet az is táplál, hogy a hatalom egy-egy stabilabb időszakában a törvényességet látszólag tiszteletben tartja, a legcsekélyebb veszélyeztetettség esetén azonban gátlás nélkül sutba vágja, mégpedig elsősorban a büntetőjog területén. Ez abban nyilvánul meg, hogy már viszonylag kismérvű vagy éppen csak vélt veszély esetén bűnüldöző szerveivel végletesen reagáltat és teljes mértékben csak pusztá látszattá (vagy még azzá sem!) teszi a gyanúsított, vádlott és végül az elítélt mindazon jogait, amelyeket pedig törvényeiben önmaga állapított meg.

Az önkény és a jog, a törvénytelenység és a törvényesség immár több mint kétszáz éve — Beccaria *Büntett és büntetés* című úttörő művének megjelenése óta — a büntetőjog területén is megütközött, és azóta folytatja a maga sajátos dialektikájú harcát az emberért és a társadalomért az emberiség nevében. Pedig néha-néha egy-egy nagy bűnügy fel-felkelti az emberek érdeklődését, de sajnos leginkább nem a felmerült jogi, tehát elvi kérdések iránt. Hogy csak egy újabb példával éljünk: Angela Davis bűnperével sokféle vonatkozásban foglalkozott hazai sajtónk, de többnyire megfeledeztek a Kalifornia állambeli, a miénktől merőben eltérő büntetőeljárás ismertetéséről.

A nagyközönség viszonylagos büntetőjogi tájékozatlansága ellenére, a minden korban az emberiség vagy az ember felszabadításáért küzdő, vívódó elmék különös vonzalmat éreztek e szakjog minden ágazata iránt (például Voltaire, Marx, Engels, Victor Hugo, Zola); Lenin a szentpétervári egyetemen büntetőjogból szerzett doktori címet. Talán nincs európai nép, amelynek demokrata harcosai és politikusai közül jó néhányan ne érdeklődtek volna a büntetőjog iránt vagy ne vállaltak volna mint védők jelentős szerepet egy-egy olyan bűnperben, amelyben lényegében a haladás és a reakció, a demokrácia és az önkény valamilyen formája vagy valamilyen formában ütközött meg. Noha a totális diktatúrák lehetetlenné tették a látványos bírósági csatákat — talán az utolsót Dimitrov vívta a hatalomban még éppen csak megkapaszkodott hitleri rezsim ellen —, bőséges anyag gyűlt össze, hogy felvázolhassuk az önkény, illetve a zsarnokság, beleértve a totális vagy csak személyi diktatúrák büntetőjogi szemléletének természetrajzát (totálisnak tekintem a diktatúrát, ha a demokráciát nyíltan tagadja, annak még a látszatára sem törekszik; személyiinek, ha a diktátor a népakaratra, a nép szeretetére s a nép hozzájárulására hivatkozik, és ilyen látszat megteremtésére törekszik).

A jog is, mint minden tudomány, a felmerülő kérdéseket, még ha azok túl is mutatnak saját területén, a maga eszközeivel törekszik megoldani.

A *büntetőjog tudományának* történetileg első sikeres rohama a zsarnokság ellen arra irányult, hogy félreérthetetlenül, a formális logika eszközeinek szigorú igénybevételével határozza meg mindazokat az emberi tetteket és mulasztásokat, amelyeket büntető szankcióval kell sújtani, és elméletileg is megalapozta, hogy csak az ily módon meghatározott cselekmények tekinthetők bűncselekménynek (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*). Ezáltal a jogalkalmazó szervet arra kényszerítette, hogy a konkrét esetben felderített tényállás elemeit a büntetőjogszabály tényálladék-elemeivel összevesse, és elmarasztaló ítéletet csak abban az esetben hozhasson, ha a tényállás hézagmentesen a tényálladék alá vonható. A bűncselekmény tényálladékszerűségének kritériuma tehát nem holmi pa-

ragrafus-facsarintgatás vagy jogászi szörszálhasogatás, hanem történelmi vívmány, amelyen ma a legtöbb civilizált állam büntetőtörvénykönyve alapszik.

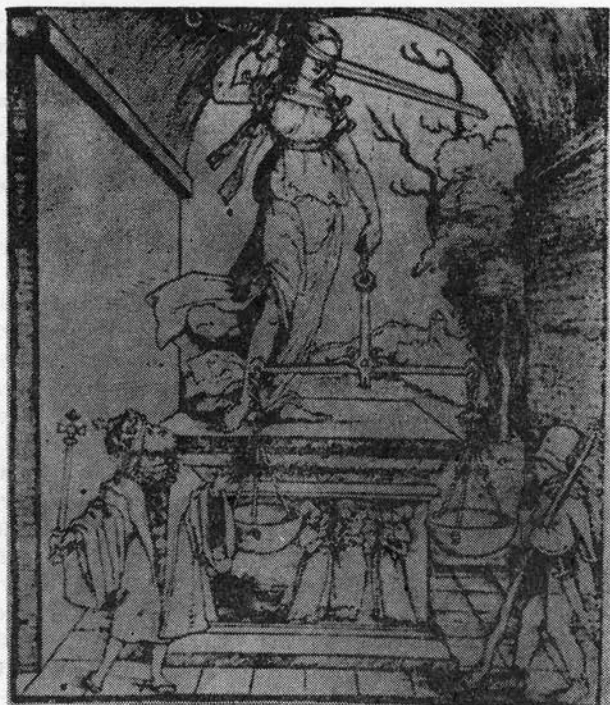
Mivel a büntető norma éppen merevségénél és kivételnélküliségénél fogva egyaránt védi a társadalmat a bűnözőtől és az állampolgárt a hatalom túlkapásaival szemben, a büntető normák nyílt vagy burkolt áthágása a hatalom részéről az önkény felé tett lépésnek tekinthető.

Ne gondoljunk most elhurcolásokra, jogtalan letartóztatásokra, kínvallatásokra, adminisztratív úton kiszabott szabadságvesztésekre, megsemmisítő légerekre vagy kirakatperekre. Különösen ez utóbbiak mechanizmusa és konstrukciója megérdemelne a publicisztikai és történelmi felmérés és felderítés mellett a jogtörténeti és jogelvi elemzést is, mert a kirakatpercek a perjogi törvényesség áruhájába burkoltan — különösen századunk harmincas éveiben — még a haladó közvélemény egy részét is megtévesztették, holott e perek elméleti alapja, a hírhedt „Visinszkij-tétel“ a szakjogász előtt az effajta demonstrációk lényegét már csírájában leleplezte. E tétel ugyanis kimondja, hogy a vádlott beismerő vallomása teljes bizonyítóerővel bír, azzal szemben kétséget támasztani sem tárgyi bizonyítékok, sem tanúvallomások, sőt még logikai ellentmondás esetén sem lehet. Holott a korszerű büntetőjog alappillére, hogy a vádlott beismerése távolról sem abszolút értékű, azt más bizonyítékoknak is alá kell támasztaniuk, hiszen a vádlottat érdekei készíthetik a vallomásra, vagy — ami gyakoribb — súlyos testi vagy lelki kényszer alatt vállalhat olyan tetteket és mulasztásokat, amelyekhez semmi köze sincs, vagy amelyekhez nem a vád súlyossága szerinti köze van. Történeti szempontból a „Visinszkij-tétel“ szakítás a modern büntetőjog azon alapvetésével, amely az inkvizíció elleni közvetlen küzdelemben született meg s amely a döntő csapást mérte az ókor és középkor büntetőjogi gondolkodására és gyakorlatára.

A zsarnoki hatalom effajta brutalitásával szemben a jogász a maga kiművelt normarendszerével éppen olyan tehetetlen, mint a pap, ha imádkozik, mikor a vetését veri a jég.

Viszont, amíg az önkény csak burkoltan, részlegesen törekszik a törvényesség áthágására vagy saját céljai szerinti lazítására, a jogászi szaktudás és lelki ismeret még a büntetőjog területén is a siker némi reményével ellenállhat. Jogtörténeti tanulmányt érdemelne például annak a vizsgálata, hogy 1920—1945 között a politikai önkény s végül a nyílt fasiszta diktatúra felé tolódást mennyi és milyen mérvű késéssel követte a joggyakorlat általában és a büntető igazságszolgáltatás különösképpen. Emlékezetes, hogy nálunk például a királyi diktatúra végül is az érdekeit leginkább érintő bűncselekményeket, még akkor is, ha azokat polgári személyek követték el, katonai törvényszék elé utalta. A politikai bűncselekmények kivonása a rendes büntetőeljárás alól és sajátosan „szakosított“ fórumok elé utalása a két világháború közötti önkény felé tolódás egyik leggyakoribb jele, de ugyanakkor közvetve és a hatalom szándéka ellenére elismerést fejezett ki a rendes büntető bíróságok bírái iránt, akik a rájuk nehezedő nyomás ellenére igyekeztek hűek maradni a szakjog másfélszázados vívmányaihoz.

Altalában a különleges büntető fórumok előtti eljárás formálisan nem különbözik a rendes büntető perjogi eljárástól. A különös fórumok *szemlélete* az, ami alapvetően ellentétes a normálissal! Ugyanis nem az *in dubio pro reo* elvén állanak. Pedig ez az elv is történelmi vívmány, amely a jogszolgáltató fórumot arra kötelezi, hogy kétség esetén mindig a vádlott javára kelljen döntenie. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az elítéltetéshez nem elegendő a ténykörülményekből kö-

Justitia (Német miniatúra
a XVI. századból)

vetkező alapos gyanú fennforgása, a bűnösség megállapításához a cselekmény elkövetésének közvetlen bizonyítéka szükséges!

Hogy ismét újabb keletű példával éljünk: Angela Davisszel kapcsolatban bebizonyosodott — maga sem tagadta —, hogy egy fogolyszöktetés kapcsán mind a megszöktetendő foglyok, mind a szöktetést előkészítő személyek közvetlen környezetéből kerültek ki, és a lőfegyvereket, amelyekkel a több ember, köztük egy bíró halálát okozó bűncselekményt elkövették, ő maga vásárolta, a bűncselekmény elkövetése után pedig ismeretlen helyre távozott. Az alapos gyanúra tehát voltak támpontok, viszont hiányzott a bizonyíték arra, hogy Angela Davis e bűncselekmény elkövetése céljából, vagy más, nem önvédelmi célra vásárolta volna a fegyvereket; hasonlóképpen nem bizonyosodott be az sem, hogy ismerte a közvetlen környezetéhez tartozó fiatal emberek tervét, tehát hogy a bűncselekmény előkészítésében része lett volna vagy megakadályozására módja nyílott volna. Az ijedség pedig, melyet a tett elkövetése okozott, elégséges magyarázatul szolgált elrejtőzésére.

Az önkény ítélőszékei azonban nemcsak az in dubio pro reo elvét hágják át, de a tett társadalmi veszélyességének vagy, amint régebbi terminológiával mondták, „tárgyi súlyának“ mérlegelésekor — mindig a tettes hátrányára! — aránytalanságot érvényesítenek az ítéletben. A két világháború között hazánkban például ilyen aránytalanságok miatt joggal tekinthetjük a kommunista és más haladó harcosokkal szemben hozott büntetőhatározatokat terrorítéleteknek.

Publicisztikaibb megfogalmazásban: önkény és demokrácia ellentétpárjának síkján, a büntető mechanizmus vonatkozásában két alapvetően és kibékíthetetlenül ellentétes elvárás és a büntető fórumok részéről két alapvetően ellentétes ma-

gatartás áll egymással szemben: az önkénynek, a zsarnokságnak az az álláspontja, hogy inkább bűnhődjék száz ártatlan, mint hogy egyetlen veszélyes személy elkerülje a fenyítést, viszont a demokratikus, humánus elvárás és álláspont szerint inkább menekedjék száz bűntevő, mint hogy egyetlen ártatlan bűnhődjék. A valóságban persze nemigen fordult elő a száz bűnöző menekedése egyetlen ártatlan menekedésének a kedvéért, de az önkény gyakran nem száz, hanem ezer ártatlant is sújt, hogy véletlenül el ne szalassza egyetlen ellenfelének megfenyítését sem.

Hogy a tömegrepresszió fenyegetése hatékony lehessen, az önkény — nyíltan vagy burkoltan — az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét megszünteti, és a társadalmi különbségeket átviszi az igazságszolgáltatás területére: egyes társadalmi rétegeknek és kategóriáknak kedvez, másokat viszont mindenfajta hátrányban részesít. Ezt az igazságszolgáltatási manipulációt még megindokolni sem nehéz. Nyilvánvaló, hogy az állampolgárok különböző társadalmi csoportjainak hagyománybeli, vagyoni, műveltségi, meggyőződésbeli adottságai igen eltérőek. Vajon helyes tehát fenntartani a törvény előtti egyenlőség elvét, más szavakkal: ugyanazt a mércét alkalmazni különböző minőségekre és nagyságrendekre? Vajon így, a „liberális egyenlőség” elve révén valójában nem egy olyan egyenlőséget kreálunk, amely éppen a legnagyobb gyámolítást igénylő rétegeket sújtja? Ez a veszély kétségtelenül fennáll. A demokratikus törvényhozó mégsem tehet mást, mint koldusnak és milliomosnak egyaránt megengedi vagy megtiltja a híd alatt hálást. Ugyanis a reális társadalmi egyenlőtlenséget figyelmen kívül hagyó törvény előtti egyenlőség olyan vívmány, melyet a társadalmi különbségeket jogi normákban is védelmező és kifejezésre juttató feudális jogrenddel vívott küzdelmében érvényesített a polgári jogelmélet még akkor, amikor a polgárság, mint haladó osztály társadalmi szempontból, s ennek vetületeként a jog terén is, általános érvényű rendező elveket keresett.

A törvény előtti egyenlőségből származó egyenlőtlenségeknek tehát nem korrektívuma a társadalmi különbségek normatív vagy a hatalom részéről „rugalmasabb” jogalkalmazásbeli fenntartása, mert ez visszalépést jelentene a feudális önkényhez, mint ahogy a XIX. és XX. századi önkényuralmak kifejezetten vagy burkoltan vissza is tértek a különböző társadalmi csoportok megkülönböztetésére.

A törvény előtti egyenlőségből származó egyenlőtlenségek kiegyensúlyozásának egyetlen demokratikus és humánus lehetősége a felelősségrevonás és a büntetés *individualizálása*. Már a klasszikus polgári büntetőjog-elmélet alapelvének nyilvánította, hogy bárkit csak büntetőnorma alá eső tettéért vagy mulasztásáért lehet felelősségre vonni, és semmi körülmények között sem azért, amit gondol, érez vagy társadalmi állapotánál, személyi kapcsolatainál vagy eszmei hovatartozásánál fogva gondolhat vagy érezhet!

Még hosszú-hosszú évtizedeknek kellett eltelniük, hogy a büntetőjog elmélete és gyakorlata kidolgozza az enyhítő és súlyosbító körülményeknek azt a rendszerét, amely a bírónak módot nyújtott, hogy ne csak a tett súlyát, de a tettes társadalmi veszélyességét is mérlegelés tárgyává tegye. Így születtek meg azok a jogelvek és jogszabályok, amelyek az először bűnözőt, a szociális kényszer alatt cselekvőt, a fiatalkorút, a csökkent szellemi képességűt védelmezték és enyhébb elbírálásban részesítették, s a szándék fokát (szándékos, előre megfontolt szándék, gondatlanság, erős felindulás) — bíróilag vagy tényálladékszerűen is — figyelembe vették. Külön története van az előkészületi cselekmény és kísérlet megkülönböztetésének, az alkalmatlan eszközzel végrehajtott kísérletnek, az eszközalany tanának, a büntetés-végrehajtás feltételes felfüggesztésének s még számos olyan

I. Millaeus: Kínvallatás (1541)

büntetőjogi fogalomnak, amelynek dogmatikai, jogelvi, bírói gyakorlatbeli kifejtésétől, kiművelésétől és alkalmazásától a konkrét esetek százaiban és ezreiben emberek szabadsága, becsülete, társadalmi megbecsülése függ; a büntető ítélet a leg súlyosabb következményű hatalmi aktus, amit a közhatalom az egyénnel szemben érvényesíthet.

Az önkény gyakorlásának éppen ezért döntő láncszeme nemcsak a bűnüldöző apparátusnak, hanem magának a bíróságnak és személy szerint az egyes bírának a minél szorosabb kézben tartása, s velük a humanitárius vívmányok figyelmen kívül hagyatása vagy éppen ellenkező előjelűvé tétele.

Amikor a haladó jogelmélet a szükségképpen merev büntetőjogi norma korrektségét végső fokon a bírói mérlegeléstől tette függővé, kétségtelen, hogy szubjektív és voluntarisztikus elemet vezetett be a büntetés kiszabás egyénítésének gyakorlatába, de ennek célja a tettes és a társadalom egységes szempontú és más-képpen meg nem valósítható védelme.

Nem vitás, hogy a bíró is korának gyermeke, többé-kevésbé kora érték- és előítéleteinek hatása alatt áll, és lehet osztály-, nemzeti, faji, hitbeli vagy más szempontból elfogult. Mégis — azt hiszem —, nem nehéz belátni, hogy a bíró személyes elfogultságát egy világ választja el az önkényuralom vagy éppen a zsarnokság ítélőszékeinek uniformizált, egyenirányított, az uralom szempontjai szerint válogatott és ellenőrzött bírától. Amazok elfogultságát a fellebbviteli fórumok nagy valószínűséggel kiegyensúlyozhatják, emezek esetében a hatalom államrezen

szintjére emelt elfogultsága és előítélete valamennyi fokozaton lényegében azonosan érvényesül.

Ráadásul az államrezon szintjére emelt előítélet és elfogultság némaságra ítéli a védelmet is, s hogy mindjárt példával is éljünk: elképzelhetetlen, hogy egy sovén államban kifogásolni lehessen a bíró „túlzó nemzeti érzelmét“ vagy akár csak említeni is lehessen, hogy a vádlottal szemben ilyesmi érvényesülhet; ugyanígy egy faji alapon álló társadalmi rendben — például Hitleréknél — ugyan ki merte volna felvetni, hogy a bíró antiszemita? Viszont emlékezzünk csak vissza: a Dreyfus-perben, a tiszsaeszlári perben a védelem ezt a kérdést még nyíltan felvethette, s Angela Davis perében a vádlott vagy a védelem kérésére minden esküdtet kizártak, akinek akár a színes bőrűekkel, akár a politizáló nőkkel szemben előítéletei voltak! Ezzel szemben nálunk a harmincas évek közepén a kommunisták felett ítélkező bíróságok elnökei és tagjai még ítélethozatal előtt újságokban meghirdették „álláspontjukat“, nemcsak a vádat, de a munkásmozgalmat illetően is. Emiatt azonban a védelem hiába is emelt volna kifogást. A vádlottak megtehették — meg is tették —, hogy vádlókká lépjenek elő, de az már mit sem változtatott az előregyártott ítéleteken, amelyeket az önkény porkolábjai mondottak ki.

A lelkiismeretes és a hivatalnok bírák erkölcsé és világszemlélete alapvetően különböző: a lelkiismeretes bíró tudatában van annak, hogy létezik egy történetileg és társadalmilag meghatározott eszmeiség, amelynek része az előítélet is. Azt is tudja, hogy mint korának gyermeke, nem szándéka, de létfeltétele szerint maga is hordozója lehet valamely előítéletnek. Ezért, hogy bírói lelkiismerétét megnyugtassa, a törvényre s a jogtudományra támaszkodik, különösen olyan esetben, mikor úgy érzi, hogy tárgyilagosságát veszély fenyegeti. Ezzel szemben a hivatalnok bíró az önkény előítéleteit emeli elvi szintre, s ezáltal lényegében visszaél a szabadsággal, amelyet a büntetés egyénítése céljából a büntetőtörvény biztosít mindazok számára, akiknek vállára nehezedik az ítélethozatal felelőssége.

Az előítélet — amely minden önkény és minden voluntarizmus jellemzője — a büntetőjog szintjén mint a nemes közösségi gondolkodás vadhajtsága jelentkezik, s mint ilyen ellentétpárja a közösség és egyén egységes érdekeit szem előtt tartó büntetés-individualizálásnak.

A szocializmus — fél évszázados tanulság szerint! — nem panacea, nem minden társadalmi bajt gyógyító szer. Azonban a büntetőjog szempontjából is olyan társadalmi rend, amelynek talaján a jog vívmányai maradék nélkül érvényesülhetnek. Természetesen ehhez szükséges, hogy egyértelmű, tudományos szemléletünk legyen a társadalmi forradalom adott szakaszának követelményeiről, s hogy tudjuk, miszerint a szocializmus kiteljesedésének, a kommunizmus alapjai lerakásának folyamata egyben a szocialista demokrácia kiteljesedésének, általánossá válásának időszaka is, hogy ebben az időszakban a szocialista állam egyre inkább össznépi állammá válik, vagyis a kérdés jogi vetületét illetően a formális jogegyenlőség egyre inkább közeledik az állampolgárok tényleges társadalmi egyenlőségéhez, ami nem más, mint az egyenlő feltételek biztosítása a társadalom minden tagja számára.

A forradalom kezdeti időszakának, az osztályharc kiéleződött szakaszának idején a büntetőjogi norma és a jogalkalmazás a sajátos történelmi időszak velejárója volt. Ezért a formális jogtörténeti szemlélet sok közös vonást fedezhet fel a hatalmukhoz ragaszkodó, kiöregedett társadalmi rend hatalmi formáinak büntetőjoga és a kezdeti forradalmi büntetőjog között. Viszont a történelmi, dialektikus szemlélet előtt világos az alapvető különbség is: az elavult társadalom

önkénye saját társadalmi alapján nem oldódik meg, csak mélyülhet, ezzel szemben a forradalom — ígéret. Ígéret arra, hogy győzelme esetén a humánus magasabb szinten teljesedik ki.

És a forradalomban születő új társadalom örököse mindazoknak a vívmányoknak, amelyekért az előző korok legjobbjai az elmélet és gyakorlat terén megküzdöttek. Áll e tétel a büntetőjog elméleti és gyakorlati vívmányaira is. A kiteljesedő szocialista társadalmak a kommunizmus építésének időszakában, a szocialista demokrácia kiteljesedésétől függően mind törvényhozásukban, mind a jogalkalmazás területén érvényesítik és továbbfejlesztik e szakjog évszázados eredményeit.

A szocialista büntetőjog kiteljesedése azonban nem máról holnapra megszülető csoda, nem valami új Pallasz Athénéé, aki teljes fegyverzetében kipattanhat Zeusz fejből — sőt, ettől kell leginkább félni, mint minden közös erőfeszítést igénylő társadalmi tettet —, hanem folyamat, amelynek akadálytalansága a szocialista demokrácia kiteljesedésétől függ. Mint minden folyamatban, úgy ebben is bekövetkeztek bizonyos megtorpanások, sőt, visszaesések is, de a tendencia állandóságának reményéről a valóban szilárd elvi alapon álló szocialista büntetőjogász sohasem mondhat le; tudatában van annak, hogy a szocializmusban, a kommunizmus építésének folyamatában születhetnek ellentmondások, és azok közül egyesek antagonistává is válhatnak. Ezekkel kapcsolatban Nicolae Ceaușescu elvtárs a Román Kommunista Párt 1972. évi Országos Konferenciáján kifejtette: „A probléma tehát nem az, hogy tagadjuk vagy lebecsüljük ezeket az ellentmondásokat, a különböző ellentmondások jelentkezése, a harc közöttük. a szocializmusban is a társadalmi fejlődés egyik törvénye. A feladat az, hogy létezésük elismeréséből kiindulva hozzájárassunk alapos tanulmányozásukhoz, és szem előtt tartva a társadalmi fejlődés objektív törvényeit, tudatosan lépünk fel ellenük, hogy ne öltsenek nagy méreteket, ne váljanak antagonistává, ne vezessenek heves összecsapásokhoz.“

Meggyőződésünk, hogy a büntetőjogunk elméletében és gyakorlatában létező és a jövőben felbukkanó ellentmondások csak az eddigi vívmányok korszerűsítése, elmélyítése és társadalmi általánosítása talaján oldhatók meg.

Pártunk Országos Konferenciájának határozatai, az a szellem, amely a IX. és X. kongresszus munkálatait is jellemezte, reményünket meggyőződéssé váltja, hogy a humánus, a demokrácia kiteljesedésének útján megtorpanás nélkül haladunk a mind teljesebb korszerűsödés felé, hogy a büntetőjog területén is meg-megjelenő ellentmondások többé soha ne vezessenek a humánussal, a demokráciával és — ezek jogi területében — a törvényességgel szemben olyan antagonisztikusan ellentétes megnyilvánulásokhoz, mint a múltban.

Hazánk össznépi állam, a törvényesség általánosan kötelező, s az egyre szélesedő szocialista demokrácia alapján álló társadalmunkban a büntetőjogi elméletnek és gyakorlatnak korszerű, magas szintű megvalósításaira a lehetőségek nyitottabbak, mint bármikor hazánk eddigi történetében. A lehetőségektől pedig nem szabad lemaradni.

TÖRVÉNYESSÉG AZ ÁLLAMIGAZGATÁSBAN

A demokratikus rendszer a törvényesség politikai feltétele, hiszen csak demokratikus alapokra felépített államrendszerben képzelhető el az állami szervek és az állampolgárok kapcsolatainak magas szintű szabályozása. Demokrácia és törvényesség egymást feltételező, önkény és törvényesség pedig egymást kizáró fogalmak. Felismerve és tudatosan alkalmazva ezt az összefüggést, párt- és államvezetőségünk a szocialista demokrácia kiterjesztésével és elmélyítésével párhuzamosan és ezzel teljes összhangban határozott intézkedéseket hozott a szocialista törvényesség érvényesítésére.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a szocialista törvényesség nem csupán (és nem elsősorban) a törvények megsértésétől való tartózkodást jelent, hanem megköveteli az összes állami és társadalmi szervek és szervezetek, minden állampolgár cselekvő hozzájárulását a jogszabályokban kifejezett népakarat gyakorlati megvalósításához.

Míg az államhatalmi, bírói és ügyészi szervekkel a szocialista állam polgárainak jó része egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán kerül közvetlen kapcsolatba, gyakorlatilag elkerülhetetlen a gyakori érintkezés az államigazgatási szervekkel, mivel az utóbbiak tevékenysége mindennapi életünk legkülönbözőbb területeit öleli fel, a különféle igazolványok és engedélyek kibocsátásától a közegészségügy, iskoláztatás és városrendészet irányításáig és megvalósításáig. Éppen ezért az állampolgári jogok jelentős részének gyakorlását nagymértékben meghatározza az államigazgatási szervek tevékenysége, az a mód, ahogy ezek a szervek — illetve alkalmazottaik! — tiszteletben tartják és alkalmazzák a törvények előírásait. Az államigazgatási szervek tevékenységének törvényességét különböző állami szervek és maguk az állampolgárok és szervezeteik ellenőrzik. Az utóbbi években egyre határozottabban jut kifejezésre a helyi szervek és a vállalatok autonómiája kiterjesztésének irányzata; a hatáskörök decentralizálása azonban semmiképp sem jelentheti a törvényesség elvének feladását, mivel egyetlen „helyi“ vagy „vállalati érdek“ sem igazolhatja a törvények megszegését. A helyi szervek és a vállalatok autonómiájának növelése azt jelenti, hogy bővítik e szervek döntési jogkörét.

Míg a túlzott központosítás körülményei között az irányító szervek konkrét utasításokkal jelölik ki a teljesítendő feladatokat és a végrehajtás eszközeit is, az autonómia megköveteli, hogy az alárendelt szervek maguk döntsenek a hatáskörükbe tartozó kérdésekben (és ez a hatáskör egyre bővül); az önállóság kiterjesztése viszont szükségessé teszi a döntések törvényességének fokozott ellenőrzését.

A helyi szervek autonómiájának kiterjesztése ugyanakkor kedvezőbb feltételeket teremt az együttélő nemzetiségek egyenjogúsága alkotmányos alapelvének reális érvényesüléséhez, mivel a helyi állami szervek — és ezek közül is elsősorban az államigazgatás helyi szervei — mindennapi tevékenysége változtatja élő valósággá az együttélő nemzetiségekhez tartozó állampolgárok arányos részvételét a társadalmi és állami élet vezetésében, az anyanyelv szabad használatát, az anya-

nyelvű oktatást, a nemzeti kultúra és a hagyományok ápolását és fejlesztését. Mindezeket a jogokat az alkotmány és más törvények biztosítják, de az egyenjogúság csak akkor válik valódi egyenlőséggé, ha reális lehetőség van a jogok gyakorlására, ez pedig nagymértékben az államigazgatás helyi szerveinek tevékenységétől függ. A szocialista államigazgatás törvényességének ellenőrzése felőleli tehát az együttélő nemzetiségek számára biztosított jogok tiszteletben tartását és megvalósítását is.

Közismert, hogy a szocialista demokrácia kiterjesztése és elmélyítése nem lezárt folyamat, hanem állandó fejlődésben van, körülményei között a gazdasági és kulturális színvonal emelkedése új igényeket és szükségleteket hozhat létre az egyenjogúság továbbfejlesztése terén is, a helyi szervek autonómiája pedig lehetővé teszi ezek gyors felismerését és megoldását, az állami társadalmi érdekeknek megfelelően.

Az államapparátusban elfoglalt helyüknek megfelelően az államhatalmi szervek ellenőrzik az államigazgatási szervek tevékenységét.

Az államhatalmi szervek ellenőrzési jogköre általános, mivel egyrészt — a Nagy Nemzetgyűlés és az Államtanács esetében — kiterjed minden államigazgatási szervekre, a Minisztertanácstól a községi néptanács végrehajtó bizottságáig, a néptanácsok pedig felügyelnek az államigazgatás összes helyi szerveire. Másrészt az államhatalmi szervek ellenőrzési jogköre általános jellegű, mert az egész államigazgatási tevékenységet felőleli, attól függetlenül, hogy az milyen konkrét formában valósul meg, s a határozatok törvényességére és időszerűségére is vonatkozik.

Az államigazgatási tevékenység törvényességének ellenőrzésében nagy szerepük van a Nagy Nemzetgyűlés és a néptanácsok állandó és ideiglenes bizottságainak. A bizottságok — különösen az alkotmány és a Nagy Nemzetgyűlés működési szabályzatának 1969. évi módosítása óta — bármelyik államigazgatási szervet beszámoltathatják, magukhoz kérehetnek bármilyen ügyiratcsomót, vagy a terepen gyűjthetik be a szükséges adatokat. Mindezt kiegészíti a képviselők interpellációs joga, valamint az a joguk, hogy az ülészakok alkalmával kérdéseket intézhetnek az államigazgatási szervek vezetőihez; a megkérdezett vezetőknek pedig kötelessége rövid időn belül, legkésőbb az ülészak bezárásáig válaszolnia a feltett kérdésekre. Az Államtanács szintén beszámoltatási joggal és helyi információgyűjtéssel gyakorolja ellenőrző tevékenységét.

Ha az államhatalmi szerv megállapítja, hogy valamely egyedi vagy szabályozó jellegű államigazgatási aktus törvényt sértő vagy célszerűtlen, azt egészben vagy részben megsemmisítheti vagy megváltoztathatja.

Az államhatalmi és államigazgatási szervek viszonyának a problémakörébe tartozik az államigazgatási szervek szabályozó jogköre, vagyis az a lehetőségük, hogy jogi normákkal szabályozzanak meghatározott társadalmi viszonyokat. Az államhatalmi szervek szerepének megerősítése előtt nem számított kivételnek, ha az államhatalom szervei csak keret-jogszabályokat hoztak; alkalmazásukra az államigazgatási szervek (különösen a minisztériumok és más központi szervek) terjedelmes végrehajtási utasításokat dolgoztak ki, amelyek esetleg nem is feleltek meg mindenben az elsődleges szabályozás (törvény vagy törvényerejű rendelet) előírásainak.

Miután véget vetettek az utasításokkal való vezetés régi gyakorlatának, megszilárdult az államigazgatás törvényessége, az e tevékenységet megvalósító szervek pedig valóban azzá váltak, amivé Alkotmányunk értelmében válniuk kellett: végrehajtó szervekké.

A fölöttes államigazgatási szervek is rendszeresen ellenőrzik az alárendelt szervek aktusainak és egész tevékenységének törvényességét. Tekintve, hogy az ellenőrzés a vezetés lényeges eleme, azt gyakran az államigazgatási szervek vezetői, illetve a fölöttes államigazgatási szervek gyakorolják. Abban az esetben, ha az alárendeltségi viszony feltételei között végzett ellenőrzés során törvénytörő vagy célszerűtlen intézkedést fedeznek fel, az ellenőrző szerv megsemmisítheti vagy megváltoztathatja a hibás intézkedést, illetve ilyen értelmű kötelező utasítást adhat. A legjelentősebb a Minisztertanács és a néptanácsok végrehajtó bizottságai által végzett ellenőrzés. E szervek — általános hatáskörüknek megfelelően — általános ellenőrzést gyakorolnak az alárendelt államigazgatási szervek tevékenysége felett.

Különböző állami bizottságok (például az Állami Árbizottság), felügyelőségek (például az Állami Kereskedelmi Felügyelőség) s más szervek alárendeltségi viszony nélkül is gyakorolhatnak ellenőrzést. A külső szakellenőrzés nyomán az ellenőrző szervek csak kivételes esetekben helyezhetik hatályon kívül az ellenőrzött szervek intézkedéseit, viszont szükség esetén szankciókat alkalmazhatnak, és kötelező utasításokat adhatnak.

Az igazságszolgáltatás szervei szintén ellenőrzik az államigazgatási tevékenység törvényességét. A bírói ellenőrzés kizárólag az államigazgatási aktusok törvényességére vonatkozik, és nem terjed ki célszerűségük vizsgálatára. Az államigazgatási aktusok közvetlen bírói ellenőrzését lényegesen kiterjesztette az 1965. évi Alkotmány alapján kidolgozott 1/1967. számú törvény.

Az ügyészség az állampolgárok vagy szocialista szervezetek megkeresésére ellenőrzi az államigazgatási szervek tevékenységének törvényességét. Feladata, hogy biztosítsa a szocialista törvényesség betartását. Felügyeleti hatásköre csak az aktusok törvényességére vonatkozik, és nem terjed ki azok célszerűségére is. Az ügyész nem rendelheti el a törvénytelen aktus megsemmisítését, hanem megkezesi az erre illetékes államigazgatási vagy bírói szervet.

A szocialista demokrácia lényege a tömegek aktív részvétele a társadalmi és állami élet vezetésében, a vezetésnek pedig fogalmi eleme az ellenőrzési jog. Éppen ezért a demokrácia fejlesztésére hozott intézkedések keretében tökéletesítették a társadalmi ellenőrzés intézményét. A szocialista állam polgárai, egyénileg, szervezeteiken keresztül vagy csoportokba szervezve, elvben az egész államigazgatási tevékenységet, annak minden szintjét és minden ágát ellenőrizhetik.

A Nagy Nemzetgyűlés által 1972. április 21-én a társadalmi ellenőrzés megszervezéséről és működéséről elfogadott új törvény a Szocialista Egységfront hatáskörébe utalja e tevékenység szervezését és vezetését. Ez megteremtette a szervezeti feltételeket ahhoz, hogy az állampolgárok hatékonyabban járuljanak hozzá a törvényesség biztosításához, ami az államigazgatás dolgozóinak civilizáltabb magatartásához vezethet.

JOGTUDÓ ÉRTELMSÉGÜNK KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉBŐL

A középkori világi értelmiség legtevékenyebb és legsokoldalúbban művelt rétegét a jogi írásbeliség hordozói, minden rendű és rangú nótáriusok, írnokok alkották. Korunk embere, aki csak a hivatalok labirintusában dolgozó, aktatermelő tisztviselők elődjait látja bennük, bizonyára értetlenül torpan meg e megállapítás előtt, és felteszi a kérdést: milyen felkészültség, tevékenység birtokában érdemelték ki ezt a minősítést? Erre kísérrelünk meg választ adni, és bemutatni az erdélyi jogi írásbeliség középkori munkásainak munkakörét, kijelölni társadalom- és művelődéstörténeti szerepüket.

Az erdélyi társadalom a XII—XIII. század folyamán fogadta be az írást. A folyamat hátterében az időszak gazdasági és társadalmi változásai állottak: a feudális megismerés, a társadalom különböző rétegei közötti, egyre bonyolultabbá váló gazdasági és jogi viszonyok, a nagybirtok kialakulása és nem utolsósorban jogi védelme mind olyan tényezők, melyek a szóbeli ügyintézés helyébe az írásbeliséget ültették. Az írás gyors térhódítását a tömegében még írástudatlan társadalom életében az a felismerés tette lehetővé, hogy az írott betű nemcsak biztosabb, hanem pontosabb őrizője is a jogi ügyleteknek, adományoknak, kiváltságoknak, mint az emberi emlékezet. A kezdetben még alkalmoszerű, a fejlettebb nyugat-európai mintákat többnyire szolgáló jogi írásbeliség nálunk a XIV. századtól kezdve a középkori írásos tevékenység legfontosabb ága volt, és az egész középkor folyamán megőrizte hegemoniáját. Nálunk a középkor írásos emlékeinek túlnyomó részét (több mint 95%-át) az oklevelek, a jogi írásbeliség termékei alkotják. Ez önmagában arra figyelmeztet, hogy egy olyan kor értelmiségének tanulmányozása során, melyben az értelmiségi lét legfontosabb ismérve az írástudás, a figyelmet az okleveles gyakorlat mögött álló írástudókra kell összpontosítani.

Akár a királyi udvar, az országos méltóságok (nádor, országbíró, vajda), akár magánszemélyek vagy kiváltságos testületek okleveles gyakorlatát vizsgáljuk, a gyakorlati jogi írásbeliség kezdetén az írásos munkák végzését egyháziak vállalták. Ez annak természetes következménye, hogy az írás hosszú időn át a papság tudománya és kiváltsága volt. Hogy miként indult meg a klerikus jogász oklevelezők elvilágiasodása, és hogyan vette át helyüket a XIV. század végétől a világi írástudók rendje, miként alakult ki a szervezett kereteken kívül tevékenykedő deák-ság és készítette elő annak a fejedelemségkori adminisztrációnak a létrejöttét, amely a modern hivatali apparátus elődje, éppen a *Korunk* hasábjain mutatta be Jakó Zsigmond (*Az egyházi és világi értelmiség szétválása a feudális Erdélyben. Korunk*, 1967. 216—224). Ha arra gondolunk, hogy az „intellektualizmus és papság hagyományos azonosságának a felbomlása” és a világi értelmiség kialakulása milyen nagy horderejű változást jelentett az újkori fejlődés szempontjából (vö. Jakó Zsigmond: *Az erdélyi értelmiség kialakulása. Korunk*, 1967. 20—27), felférhetjük e folyamat hátterében álló *élément humain*, ez esetben a jogi írásbeliség hordozóinak társadalomtörténeti szerepét.

A jogi írásbeliség munkásainak középkori műhelye a *kancellária* volt. Ez nem feltétlenül valamilyen nagyszabású hivatal, különösen Erdélyben nem. Az írásos teendőket általában egy-két személy látta el, akiknek, a felgyülemelő feladatok mennyiségétől függően, alkalmi írástudók is segítettek.

A középkori erdélyi okleveles gyakorlat legfontosabb fóruma a *hiteleshely* volt. Azt a munkát, melyet a magánjogi ügyletek írásbafoglalásánál a fejlettebb dél- és nyugat-európai országokban a közjegyzők láttak el, nálunk a XIII. századtól kezdve egy sajátos intézmény, a világi papok testületei — a káptalanok — és a szerzetesi konventek keretében működő hiteleshelyek végezték. Ezek tevékenysége Erdély és a későbbi Partium egész területére kiterjedt. Váradon, Csanádon, Gyulafehérvárt a püspöki káptalan, Aradon a társaskáptalan, a bencések kolozsmonostori és a premontreiek váradhegyfoki konventjei voltak a legfontosabbak, de több-kevesebb ideig (főleg 1351 előtt) hiteleshelyi tevékenységet folytatott a johanniták tordai, az ágostonrendiek és domonkosok gyulafehérvári, a bencések szentjobbi és a ciszterciták egresi (Bánság) konventje is.

A hiteleshelyi kancelláriák élén a káptalanok esetében a *lektor* (nem feltétlenül kanonok is), a konventekben pedig a *custos*, a kolostor kincseinek őrizője, javainak adminisztrátora állott, mely mindkét esetben jövedelmező állás volt. (Mályusz Elemér feltételezése szerint a lektorkanonok jövedelme elérte a rendes kanonoki javadalom kétszeresét: ez a gyulafehérvári káptalan esetében, alsó határértékkel számolva, a XV. században kb. 35 márkát jelentett. — A XV. század végén egy márka egy ökör árával volt egyenlő, két márkára értékelték egy lakatlan nemesi telket, ha épület is volt rajta.) Az okleveles gyakorlat kiterjedésével azonban a tisztség és viselői alapvető változásokon mentek keresztül. Az első és legfontosabb változás az elvilágiasodás: a világi társadalmat szolgáló oklevélíró klerikus naponta érintkezett a világi társadalommal, annak ügyes-bajos dolgaival, ismerkedett a világi jogszokásokkal, miközben ő maga is elvilágiasodott. Ezenkívül, mivel az egyre gyarapodó írásos teendők ellátására egy személy már kevésnek bizonyult, megjelentek a hiteleshelyi jegyzők, akik idővel az egész hiteleshelyi munka irányítását kezükbe vették. Ezek a nótáriusok viszont a XIV. század végétől kivétel nélkül mind világiak, sőt a számbelileg gyarapodó tanult világiak határozottan törekedtek ennek az állásnak a megkaparintására, mely betöltőinek jövedelmet, tekintélyt és társadalmi emelkedést biztosított. Jellemző, hogy Mátyás király kismemes krónikása, Thuróczi János, aki előbb országbírói jegyző, majd ítélmester volt, jövedelmezőnek találta, és átmenetileg vállalta a hiteleshelyi munkát is. A nótáriusi munka társadalmi megbecsülését mutatja a kolozsmonostori konvent nótáriusának, István fia Istvánnak az esete is, aki az egyik legelőkelőbb erdélyi nemzetségből, a Kalota nemzetségből házasodott, és 1370-ben már tíz faluban volt részbirtoka.

A hiteleshelyek mellett a vizsgált időszakban országos jelentőséggel bírt az erdélyi *vajda kancelláriája*. A vajdai és alvajdai jegyzőkre vonatkozóan a XIV. századtól kezdve vannak adataink. A szervezett kancellária kialakulását azonban hosszú időn át megakadályozta a familiaritás intézménye: a jegyzők a vajdák familiárisai voltak, és ezzel az a gyakorlat járt együtt, hogy a vajdák távoztával a kancellária személyzete is távozott, átadva helyét az új vajda embereinek. Az állandó jellegű, szervezett kancellária kialakulása csak a familiáris kötöttségek XV. századi lazulása után indulhatott meg.

A vajdai kancellária élén a protonótárius állott (ennek a tisztségnek az alakulását legutóbb Bónis György vázolta *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* című munkájában; Budapest, 1971). A protonótárius, amint azt a

magyar „ítélőmester“ elnevezés mutatja, általában törvénykezési feladatokat látott el, Erdélyben azonban ez a munkaköre csak később alakult ki: 1331-ben Szécsényi Tamás vajdai protonotárius mint a vajda kancellárja szerepel, tehát tevékenységének súlypontja még az írásos ügyintézésre esett. A XIV. század közepétől az alvajda mellett is feltűnt az ítélőmester. Ezt fontos megjegyezni, mert a vajda ítélőmestere többnyire a királyi udvarban működött ura kíséretében, részt vett a királyság központi ügyintézésében, s így az Erdélyben folyó okleveles munka iránítása alvajdai társára hárult.

A vajdai kancellária sem volt népes hivatal, ezért a *generalis congregatiók* és a vajdai ítélőszék idején, amikor a pereskedők egész Erdélyből gyűltek össze, és sor került a sok írásos munkával járó bizonyítási eljárásokra, tanúkihallgatásokra, eskütételre, ítélethozatalra stb., a vajdai jegyzők munkáját alkalmi írástudók is segítették. A vajdai kancellária összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségeket biztosított a hivatali előrehaladásra, mint a hiteleshely, sőt a vajdai nótáriusi hivatal elérése már önmagában jelentős lépést jelentett előre a hiteleshelyi jegyzők pályáján. Erdemes lenne megvizsgálni a vajdai és hiteleshelyi kancellária viszonyát: minden jel arra mutat, hogy a vajdai jegyzők a hiteleshelyi kancelláriákban tettek szert a munkájukhoz szükséges ismeretekre. Ilyen szempontból is tanulságos az „első önálló erdélyi ítélőmester“, Barcsai Pál pályafutása: kismemesi vagy polgári család leszármazottjaként lett 1492-ben a kolozsmonostori konvent, 1497-ben pedig az országbíró jegyzője, 1510-től a vajdai kancelláriában dolgozott, és 1516-ban már ítélőmester lett. A sikeres hivatali előrehaladás nála vagyonszerzéssel is párosult, és 1525-ben sikerült a Torda megyei főispáni tisztelet is megszereznie.

A bemutatott két legfontosabb erdélyi írásszerv mellett a kiváltságos egyházi (szász dékánátus, egyházi bíróságok) és világi (megye, szék, város) testületek és magánszemélyek okleveles gyakorlata biztosított munkát a sokasodó írástudóknak.

Ha azonban a hazai jogtudó oklevelezők tevékenységi körét — vázlatosan ugyan, de teljességében — akarjuk szemléltetni, szólni kell azokról a nótáriusokról is, akik a szomszédos Moldva és Havasalföld vajdai és városi kancelláriáiban dolgoztak. Számuk nem volt nagy, és mégis fontos feladatot vállaltak: a latin írást, a latin okleveles gyakorlatot közvetítették, ami sajátos szint hozott a romániai cirill írásbeliség fejlődésében. (Vö. Radu Manolescu: *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în evul mediu. Revista arhivelor*, IX. [1966]. 70.)

A kancelláriák nem jelentettek egymástól mereven elzárt szervezeti keretet, a nótáriusok gyakran változtatták munkahelyüket, és egymást követően több kancelláriában is szolgáltak. A középkori jogi értelmiség tagjai így váltak az értelmiségi társadalom legmozgékonyabb képviselőivé. Független jegyzői rend azonban nálunk ennek ellenére sem alakult ki. Az elmondottak illusztrálására és magyarázatára ez alkalommal a középkori erdélyi közjegyzők pályafutásából leszűrt tanulságokat idézném.

Az eddig bemutatott nótárius-típusok közös vonása, hogy közkeletű oklevelet csakis az arra felhatalmazott testület vagy feudális hatalmasság nevében állíthattak ki. Az itáliai típusú középkori közjegyzőség, a munkáját függetlenül végző közjegyző tevékenysége nálunk nem eresztett mélyebb gyökeret. A közjegyzői oklevél bizonyító erejét elfogadó egyházi bíráskodás és néhány város (Szeben, Brassó, Kolozsvár, Medgyes, Beszterce, Várad stb.) fejlettebb írásos ügyintézése nagyon kevés munkalehetőséget, de semmilyen megélhetést nem biztosított az intézmény eddig ismert kilencvenegy erdélyi képviselőjének. Ezzel magyarázható, hogy a középkori erdélyi közjegyzők többnyire valamilyen szervezett kancellária keretében dolgoztak. Volt köztük püspöki titkár (Lukács fia Balázs 1422-ben), hiteleshelyi

nótárius (Szegedi Csomai Benedek fia Miklós Kolozsmonostoron 1523-ban, Nyíresi Tamás Gyulafehérvárt a XVI. század elején), szentszéki jegyző (Miletinczi János a XVI. század elején), városi jegyző (Dobó Balázs fia János 1481-ben Kolozsvárt, Dürner Lukács 1512—1520 között Szebenben). A közjegyzők kivétel nélkül mind klerikusok, tehát nem felszentelt papok, de rendelkeztek a pappá szenteléshez szükséges ismeretekkel, ami a világi és egyházi pályára való lépést egyaránt lehetővé tette: sok közjegyző az utóbbit választotta, és mint pap folytatott alkalmoszerű közjegyzői gyakorlatot (Antal derzsi pap 1525-ben, Behme János fia Antal ölyvesi pap 1523-ban, Uzoni Pap István torjai plébános 1500-ban Sepszi szék oklevelét írta). Nem volt ritka az olyan eset sem, hogy magasabb egyházi méltóság viselője közjegyző volt (például 1399-ből Pál fia Mihály gyulafehérvári kanonok, akit oklevélhamisítás miatt fosztottak meg stallumától).

Ha egyik-másik közjegyző, itáliai kollégáihoz hasonlóan, mégis megpróbált függetlenül tevékenykedni, igyekezete többnyire a társadalom ellenállásába ütközött. Ezt mutatja a nemesi származású Thoscha Miklós pályája: a pécsi püspök familiárisaként kezdte tevékenységét, és 1492-től kezdve Brassóban és vidékén kísérelt meg független jegyzőként és ügyvédként egzisztenciát teremteni. Jól felkészült közjegyző (oklevelei mutatják ezt), és saját bevallása szerint egyaránt jártas volt az egyházi és a világi jogban. Klerikus létére világi életet élt: megnősült, 1447-ben bigámiával vádolták, és világi törvényszék elé idézték, ami ellen klerikus voltára hivatkozva tiltakozott. Tiltakozásában amiatt is panaszkodik, hogy jogi ismereteit nem tudja gyümölcsöztetni. De a Thoscha esete egyedülálló az erdélyi közjegyzők pályafutásában. Többségük valamilyen írásszerv szolgálatába állott. Így tett az említett Nyíresi Tamás is, akinek tevékenysége azt is mutatja, hogy az élelmes nótárius kezében az írás milyen hatalmat jelentett. Nyíresi családja Zsigmond idején hűtlenségbe esett, birtokait elvesztette, s ezeket a Bethlenek kapták meg. Nyíresi Tamás közjegyzői képesítést szerzett, és 1490—1515 között a gyulafehérvári konvent jegyzője, de közreműködött a vikáriusi bíróság oklevelező munkájában is. Ő fogalmazza 1491-ben azt a hiteleshelyi oklevelet, melyben Bethlen Gergely és testvérei megfogadják, hogy ha Nyíresi a boncnyíresi, mányiki és mőriczi birtokokhoz való tulajdonjogára vonatkozóan az övéknél erősebb bizonyítékot hoz, akkor e birtokokat pereskedés nélkül átengedik neki. Az „erősebb bizonyíték” beszerzése nem okozott gondot Nyíresinek: oklevelet hamisított, mellyel 1514-ben visszaszerezte családja elvesztett birtokait.

A polgárosultabb itáliai és nyugat-európai társadalom írásbeliségének hírnökei a közjegyzők voltak. Létük a római jog alapján állott, így siettethették volna a római jog recepcióját. Erre azonban nem került sor, a magyar feudális társadalom, a feudális szokásjog kodifikálásával (Werbőczy) gátat emelt a polgárosodás igényét szolgáló római jog behatolásának. A közjegyzőség a XVI. században nyomtalanul eltűnt, miután a reformáció, utolsó támaszának, a katolikus egyháznak is kikezdte hatalmát. Jellemző, hogy a konzervatív, a XVII—XVIII. században már anakronisztikusnak tűnő hiteleshelyeket csak 1874-ben helyettesítik a modern állami közjegyzőséggel.

Felvetődik a kérdés, hogy a kezdetben néhány száz, majd egyre szaporodó számú jogi oklevelezők hogyan biztosították e réteg utánpótlását, a különböző rangú nótáriusok milyen ismeretek birtokában látták el feladataikat?

A középkori ember felfogásában a *perfectus notarius* (tökéletes jegyző) nem elégedhetett meg a latin írás, a szép fogalmazás ismeretével. Ezenfelül jogtudó, a módszeres, szabályokhoz kötött, jogerős oklevélszerkesztés mestere kellett hogy legyen. A középkori írástudás alapelemeit az írás, az oklevélszerkesztés és az

alapvető jogi ismeretek alkották. Ezek elsajátítása a káptalani, a nagyobb plébániai és városi iskolák keretében valósult meg, s a felkészülést valamelyik kancelláriában végzett gyakorlati munka egészítette ki. Utaltunk már arra, hogy a hiteles-helyi oklevelezésbe az iskolák tanulói is bekapcsolódtak. A kolozsmonostori konvent regestrumának széljegyzetei is azt bizonyítják, hogy a tanulók a fontosabb jogeseteket, sajátos oklevéltípusokat a kancelláriában ismerték meg. A kolozsvári tanács a városi jegyző tevékenységére, felkészülésére, fizetésére vonatkozóan 1582-ben hozott határozatot, melyben elrendelte, hogy ha a nótárius „az tereh viselésére ő maga elég nem lészen és valami szolgát akar tartani [...] idegen fiat ne fogadjon, hanem az városit; az Magyar notarius Szász szolgát tartson, és az Szász pedig Magyar, ez okáért, hogy jövendőben az ifjúság tanuljon, az egyik az másiknak succedálhasson tudásban ez jobb módon“. A gyakorlati nótáriusnevelés azonban nem jelentett igénytelenséget, felszínes felkészülést. A kolozsmonostori konvent, a szebeni plébánia középkori könyvtárai bizonyítják, hogy a középkori jogi irodalom nem egy kézikönyve hozzánk is eljutott. De annak is nyoma van, hogy a jegyzői mesterség elsajátítását szolgáló gyakorlati kézikönyvek, formulariumok nálunk is készültek. Az egyetlen fennmaradt, a középkori erdélyi vajdaság területén készült és használt formularium a szász dékánátusok, városok szolgálatában álló nótáriusok számára összegyűjtött oklevélmintákat és az oklevélszerkesztésre vonatkozó utasításokat tartalmazza. A formularium első része 1536—1554 között készült Kóhalom vidékén, a kézdi és beszercei dékánátusban, a második rész, melyet 1549—1585 között állítottak össze, egy szebeni jegyző munkája.

A *domidoctus* jogi oklevelezők mellett azonban már a korai középkor századaiban jelen voltak az egyetemet járt képzett jogászok is. Nem véletlen, hogy a latin írástechnika vívmányai, az új írástípusok késedelem nélkül jutottak el Erdélybe. A nyugat-európai latin írásbeliséghez való felzárkózást kezdetben a párizsi egyetemen tanult *artium magisterek*, majd a bolognai egyetemen végzett jogászok biztosították. Ma még korai lenne számszerű adatokat idézni arra vonatkozóan, hogy az erdélyi jogi írásbeliség hordozóinak mekkora hányada végzett egyetemet. Tény az, hogy a középkor folyamán több ezer erdélyi diák fordult meg a külföld egyetemein (az említettek mellett Bécs, Prága, Krakkó voltak a fontosabb központok), de hogy a hazatért diákok hogyan kapcsolódtak be az erdélyi írásbeliség munkáiba, azt csak a folyamatban lévő kutatások fogják megmutatni.

A jogi írásbeliség hordozói, képzettségük révén, a fegyelmezett, módszeres írástudás elsajátításával nemcsak a szigorúan vett kancelláriai munkák elvégzésére vállalkozhattak. Így lettek a kancelláriák a középkori értelmiség tágabb értelemben vett alkotóműhelyei. Sok adat igazolja a jogi, történeti és szépirodalom fejlesztésében való részvételüket. Igen fontos az a szerep, amelyet a nótáriusok a középkori iskolázásban betöltöttek. Nemcsak a gyakorlati nótáriusképzés irányítói voltak: tevékenységük a kancelláriák falain kívülre is kiterjedt. Több városi jegyző volt iskolamester, a káptalani kancellária élén álló lektor a káptalani iskolának is vezetője, és nem egy középkori közjegyző vállalta a plébánia vagy városi iskola irányítását. Végül, de nem utolsósorban utalnunk kell arra, hogy éppen a jogi írásbeliség hordozói és az egyetemet végzett jogászok készítették elő a talajt a humanizmus befogadására.

A középkori jogi írásbeliséget hordozó társadalmi réteg bemutatásával a mai, szocialista társadalomban élő értelmiségi réteg helyes történettudatának kialakításához kívántunk hozzájárulni. Ebben az a felismerés vezetett, hogy ez a réteg igényli saját múltjának megismerését. Ezt a jogos igényt és érdeklődést pedig nem történelmi „példatárakkal“, hanem az egykori értelmiség fejlődésének, társadalom- és művelődéstörténeti szerepének feltárása útján kell kielégíteni.

JOGI OKTATÁSUNK MÚLTJA AZ EGYETEM LÉTREHOZÁSÁIG

Jogi tudást, jogi műveltséget Erdélyben, mint Közép-Európában általában, a XVIII. századig jórészt csak a gyakorlatban, a szerencsésebbek pedig főleg olasz- és franciaországi egyetemeken (Bologna, Pádua, Párizs) szerezhettek. Állandóan látogathatták még a bécsi, a prágai és krakkói egyetemeket. Feljegyzések tájékoztatnak arról, hogy tanulni vágyó erdélyi fiatalok évről évre, úgyszólván megszakítás nélkül látogatták az említett egyetemeket, közülük sokan jogot is tanultak, majd itthon gyümölcsoztették tudásukat. Már a XIII. században találkozunk olyan jogászokkal, akik *doktori* címet („doctor legum“ fokozatot) szereztek (Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971). Előfordult azonban az is, hogy egyesek, miután befejezték tanulmányaikat a bolognai vagy a páduai jogi szakiskolában — ahol a grammatika és retorika keretében folyt a jogi szakoktatás —, nem jöttek haza, hanem a pápai udvar felé vették útjukat, ahol több siker kecsegtette őket, mint kül- és belviszálytól sokat szenvedett hazájukban.

Amikor János Zsigmond, az önálló Erdély első fejedelme 1557-ben Gyulafehérvárott a domonkosrendiek kolostorában főiskolát állított fel, a bolognai egyetemen tanuló Gyulai Pált hívta meg a fehérvári főiskola élére, hogy a magasabb szintű oktatást minél szélesebb réteg számára lehetővé tegye.

A külföldi egyetemekről hazatért jogászok a nyugati államokban uralkodó jogot (római és kánonjogot), jogeszméket, a nyugati műveltség eredményeit hozták haza, s igyekeztek a hazai viszonyokkal összeegyeztetni. Így jogfejlődésünk érték-mérője lényegében az volt, hogy mennyit tudtunk hazai talajba átültetni — Bologna vagy Bizánc közvetítésével — a római jogból. A középkor végéig a hazai káptalani iskolákban római és kánonjogot is tanítottak, de a kánonjog jórészt a római jogelvek tolmácsolása volt.

Hazai jogi iskolák létesítése előtt, akik nem juthattak el külföldi egyetemekre, a jogáskodáshoz szükséges jogi ismereteket a gyakorlatban — a praktikusoktól — sajátították el. Jogi ismeretekre a középkorban is szükség volt mind a közhivatali tisztségek betöltésénél, mind a bíróságok előtt a peres felek alkalmi vagy hivatásszerű képviselővel foglalkozó személyeknek. Nálunk a XV. században kezdett kialakulni az a réteg, amely a peres felek jogi képviselőivel hivatásszerűen foglalkozik. De ekkor még a képviselő-vállalást jogszabályok szakképesítéshez nem kötötték. Sokáig nincs különbség alkalmi és hivatásos jogi képviselő, valamint ügyvivő között. Egy 1567. évi (27.) törvény először kötelezte a *prókátort* az ügynevezett patvarkodási eskü letételére. Az eskü letételének lehetősége nem volt szakképzettséghez kötve, mindössze az ügy tisztességes vitelére kötelezte az ügyvédet. Ha az esküt megszegte, hitelesség büntetésében elmarasztalhatták. Mária Terézia 1769-ben rendeleti úton írja elő kötelezően az ügyvédi vizsga letételét.

A középkori gyakorló jogász, a kezdő nótárius tankönyve, a gyakorló írástudó mindennapi segítsége a formuláskönyv — iratmintatár — volt; ez nemcsak

a felhasználható jogi iratmintákat, hanem esetenként elméleti bevezetést, útmutatást is tartalmazott, ezért már a megállapodott jognézeteket tükrözte. A formulagyűjtemények a jogász számára nélkülözhetetlenek voltak. Fennmaradt az egri olvasókanonoknak, Uzsai Jánosnak, a bolognai egyetem volt rektorának formuláskönyve, az *Ars Notaria*, melyet a szerző halála évében, 1351-ben fejezett be, valamint Magyi János XV. századból származó formuláskönyve. Római és kánonjogi iratmintákat tartalmaznak. Kovachich Márton György *Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum...* címen adta ki a legrégebb, általa összegyűjtött *ars notarialis*okat (Pest, 1799). Amikor a jogi tudást a gyakorlatban sajátították el, e formulagyűjtemények nagy jelentőségűek voltak.

A jogi könyvek már a XIII. és a XIV. században nálunk is olvastak. Erre utal a nagyszebeni prépostnak 1360 és 1370 közötti könyvjegyzéke is, mely szerint a környékbeli plébánosok és más egyháziak leggyakrabban Gratianust, a dekretálisokat, a *Liber Sextus*t, egy *Summa de sententia excommunicationis* és a *Summa Raimundi (de poenitentia)* kölcsönözték ki (Bónis György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, 1972). Külföldi, főleg latin nyelvű jogi könyveken kívül a XVI. században számos hazai latin és magyar nyelvű jogi könyv is közkezen forog. Heltai Gáspár 1571-ben kiadja Kolozsvárott, Weress Balázs magyar nyelvű fordításában, Werbőczy *Hármaskönyvét*, de már előzőleg háromszor nyomtatták ki latinul és egyszer magyarul; ezeken kívül a XVI. században még öt kiadást ért meg. Heltai írja az előszóban: a Weress Balázs fordítását „meg tisztítottam és meg jobbitottam“, „el hánytam a nehéz ortographiat, avagy írásnak módját, és a szokottra hoztam etc.“ A *Hármaskönyvről* — mint a római és a kánonjog, valamint szokásjogunk ötvözetéről — hazai viszonylatban elmondhatjuk, hogy a XVI. és XVII. században a legolvasottabb jogi könyv volt.

Honerus Brassóban (1539) latin nyelven római jogi szemelvényeket ad ki; külön fejezetben a római jog alapelveit vázolja. E művét 1544-ben ismét kiadta. Martinuzzi Fráter György váradai bíboros püspök rendelésére jelent meg 1550-ben, Hoffgreff kiadásában, egy jelentős hazai középkori jogtörténeti dokumentum, a régi tüzesvas-próbákról szóló *Váradai regestrum (Ritus explorandae veritatis)*. A felsorolt tüzesvaspróba-esetek valószínűleg 1209-ből valók (Fitz József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. 2. köt. Budapest, 1967).

Legjelentősebb jogtudományi mű a XVI. századi Erdélyben Baranyai Decsi (Czímor) János könyve: *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici...* (Claudiopoli, 1593. Typis Heltanis). Saját költségén adta ki ifjú Heltai Gáspár, s tiszteletpéldányképpen száz példányt adott a szerzőnek. Decsi János műve kompendium, a római és hazai jogszabályok magyarázata. Törekvése az volt, hogy a római és hazai jog elemeit összeegyeztesse. Kézikönyvében, rejtett reformjavaslataival, burkolt formában korának magyar jogrendszerét bírálta, illetve annak megreformálását sugalmazta (Tardy Lajos; *Filológiai Közöny*, 1965). A könyv erkölcsi és jogi tartalmú jelesmondásokat is tartalmaz. Elterjedtségére utal, hogy ma is számos példányát őrzik különböző könyvtárakban. Baranyai Decsi János nem volt erdélyi születésű, tanulmányait a wittenbergi és strassburgi egyetemen végezte, de működött Kolozsvárott is, és élete végén, 1593-tól 1601-ig Marosvásárhelyen a református tanodában tanított, s annak harmadik ismert igazgatója volt (Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története*. Marosvásárhely, 1896).

Comenius 1650-ben tartott sárospataki beköszöntő beszédében fájlatja az orvosi és jogi fakultás hiányát. Apáczai Csere János fehervári beköszöntő beszédében a hittan mellett a jogtudományok tanításának szükségességét emelte ki. Valóban, Erdélyben még a XVII. században sem volt olyan iskola, ahol rendszeres

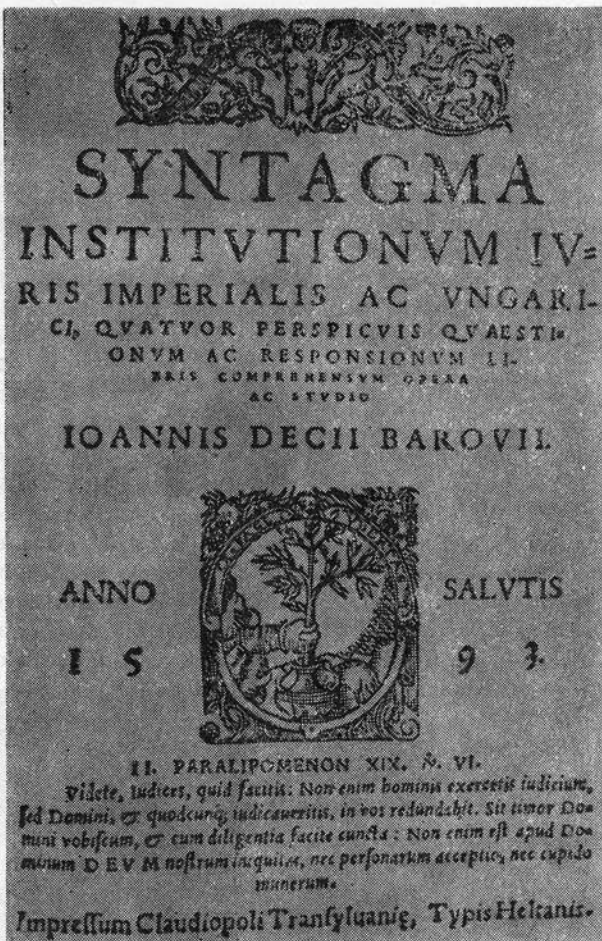
jogi oktatás folyt volna. Apáczai Csere János, amikor 1656-ban Gyulafehérvárról a kolozsvári református főtanodához került, ott jurisprudentiát is tanított (Bod Péter: *Magyar Athenas*, 1766). Előadásainak népszerűségére jellemző, hogy legtöbb fehérvári hallgatója Kolozsvárra is követte. Teljes értékű elméleti jogi oktatásban azonban a fiatalok továbbra is a külföldi egyetemeken részesülnek. A gyakorló jogász képzését továbbra is az itthon megjelent latin és magyar nyelvű jogi vonatkozású könyvek segítik. Említésre méltó ilyen természetű esemény Kászoni János műve; magyar nyelvre fordítja Kitonich János latin nyelvű könyvét, s azt Fehérváron 1647-ben megjelenteti (*Rövid igazgatás a' nemes Magyar országnak és hozzá tartozó Részeknek szokott Törvény folyásiról*). A szászsebesi születésű Michael Pancratius a rostocki egyetemen szerzett doktori címet, s ott, később pedig Eperjesen tanított. Nagy népszerűségnek örvendő művét *Tractatus Politico-Juridicus* címen 1668-ban adta ki, s Apafi fejedelemnek ajánlotta. A törvények eredetét kutatta, fejtegette. A törvények népszerűsítését szolgálta versbefoglalásuk. Így szedte versebe latinul idősb Okolycznai János a *Hármaskönyvet* (1636), majd Homoródszentpáli Nagy Ferenc vízaknai királybíró — a maga idejében híres versfaragó — ugyancsak a *Hármaskönyvet* foglalta versebe magyarul, s adta ki Kolozsvárott 1699-ben. Gyalakutai Lázár János, erdélyi kormányzékeni elnök 1744-ben Nagyszebenben jelentette meg latin nyelvű verses kompendiumát a *Tripartitum*-ról; tehetséges verselőnek tartották, kortársai erdélyi Janus Pannoniusnak nevezték.

Jogi oktatásunk újabbskori elindításának tekinthetjük a kolozsvári jezsuita akadémiának 1698. november 17-én történt újramegnyitását. A jezsuita, úgynevezett Báthori egyetemen az etika mellett kezdettől észjogot is tanítottak. Ezt természetesen még nem tekinthetjük rendszeres és átfogó jogi oktatásnak, később azonban, 1774-ben, Mária Terézia a Báthori egyetemet jogi karral egészítette ki, II. József viszont líceumi rangra szállította le. 1776-ban már a jogi tanszéken három szaktanár működött. A líceum hazai és büntetőjog tanára, Soósmezei Vajda László 1830-ban két tankönyvet adott ki magyar nyelven: *Az erdélyi polgári magános törvények historiája* és *Az erdélyi polgári törvényekkel való esmeretiségek* címen. Az első mű jogtörténeti fejtegetéseket tartalmaz a honfoglalástól II. Lipót haláláig, a második mű első kötete az Erdélyben érvényes magánjogi szabályokat ismerteti, a második kötet a peres felekről, bírákról, ügyvédekről szól, a harmadik eljárásjogi szabályokat tárgyal. Hazai vonatkozásban mindkét — immár magyar nyelvű — tankönyv úttörő jellegű. A szakkifejezések átültetése latinból magyarra néha erőltetett, némelyek nem is honosodtak meg. Soósmezei Vajda Lászlónak ugyancsak 1830-ban jelent meg egy másik műve: *Synopsis historiae juris Transsilvaniae* (Claudiopoli, 1830) címen.

A kor igényének megfelelően az 1700-as évek elején felsőbb iskoláink keretében nálunk is rendszeressé válik a szervezett jogi oktatás. A kolozsvári református főtanodában 1733-ban jogi tanszék létesült: két éven át adtak elő jogot. A jogtanítás — akárcsak a többi hasonló intézetben — 1872-ben szűnt meg, amikor létrejött a kolozsvári tudományegyetem, jogi fakultással.

A kolozsvári református kollégiumban a jogi oktatást Bánffy György (a gubernátor fia) kollégiumi főgondnok tette lehetővé 20 000 forintos ajándékával. A jogi tanfolyam első tanára Huszti András volt; ő a frankfurti egyetemen tanult, s hazai jogi kérdéseket tárgyaló tankönyve Szebenben jelent meg 1747-ben.

A kolozsvári piarista líceum jogi tanfolyamának évről évre nagyszámú román nemzetiségű hallgatója volt. Így 1799 és 1835 között a hallgatók 10—14 százaléka román volt. Itt végezte jogi tanulmányait Avram Iancu is, utána a marosvásárhelyi királyi tábla mellett joggyakornok.

Baranyai Decsi János művének címlapja

A marosvásárhelyi református kollégium első jogtanára 1794-ben Makfalvi Dósa Gergely; tanulmányait a göttingai egyetemen végezte. A tankönyveket is Göttingából és Bécsből hozatta. Utóda a jogi tanszéken 1830-ban fia, Dósa Elek; jeles tudású professzor volt. A kétéves tanfolyamon hazai magán- és közjogot, római, büntető- és perjogot adott elő mindig nagyszámú hallgatóság előtt; előadásait képzett jogászok, táblabírák és ügyvédek is hallgatták. A szabadságharc alatt kormánybiztos volt, forradalmi tevékenysége miatt várfogságra ítélték. Később előadásait 1872-ig, a marosvásárhelyi református jogakadémia megszűnéséig folytatta. Nyomtatásban több írása jelent meg. Az *Erdélyhoni jogtudomány* három kötetben Kolozsvárott jelent meg 1861-ben, s a Magyar Tudományos Akadémia nagydíjjal tüntette ki, Dósát tiszteletbeli tagjává választotta. Dósa Elek gondolkodására jellemzőek azok a sorok, melyeket az *Erdélyhoni ev. reformátusok egyházi jogtana* című könyvének előszavába foglalt: „...az egyház is, mint az állam, csak akkor felelhet meg rendeltetésének, ha törvényei végrehajthatnak, ez pedig föltételezi azok-

nak ismeretét...“ Nem elég tehát elvárni a törvények tiszteletét, ismerni is kell őket, hogy végrehajtásukat megköveteljük. A polgári társadalomban nem fordítottak gondot arra, hogy a széles néptömegek a törvényeket megismerhessék.

1831-ben a gubernium líceumi rangra emelte a balázsfalvi gimnáziumot: bölcsészeti és jogi kart állítottak fel. A természetjogot kezdettől Simion Bărnăuțiu adta elő, de már 1834-ben nem latinul, hanem román nyelven. Bărnăuțiu a bölcsészeti karon is román nyelven tanított, s ezzel egy új, egészséges hazafias irányzatot indított el az erdélyi román művelődés történetében. Boeriu ugyancsak románul adta elő az egyházjogot és a román keleti egyház magánjogát (N. Albu: *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*. București, 1971). Bărnăuțiu természetjogi előadásait Wilhelm Traugott Krug lipcsei egyetemi tanár tanításainak szellemében tartotta; Krug útján jut el arra a határozott álláspontra, hogy a nemzeti nyelv használata *természet szerinti jog* (N. Albu i. m. 41.). Bărnăuțiu később, 1856 után, a iași-i egyetemen adott elő közjogot és bölcsészetet.

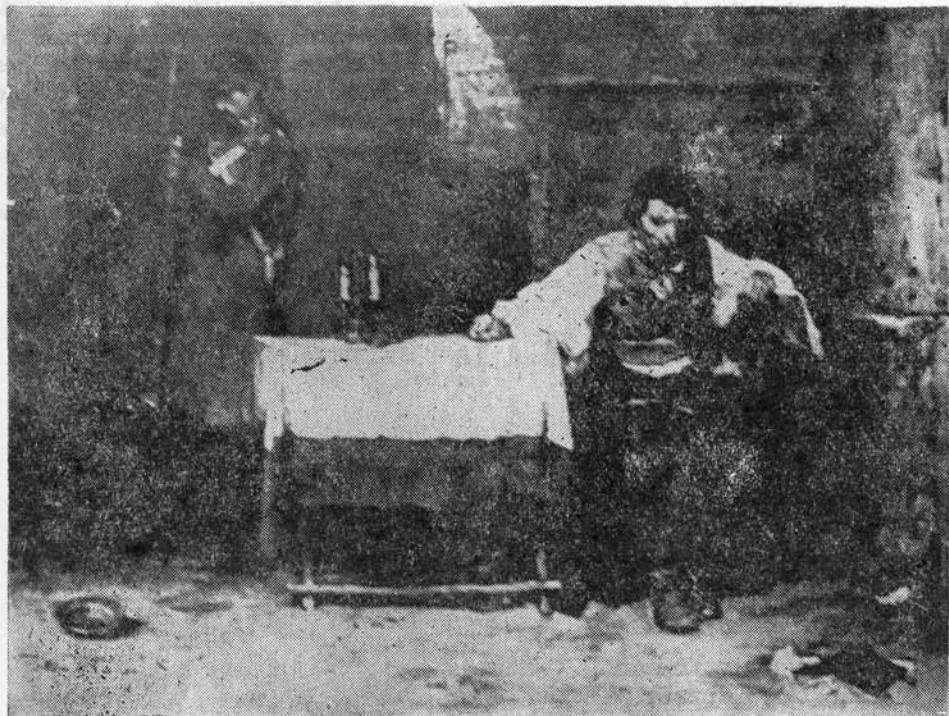
Az 1848. május 3/15-i balázsfalvi forradalmi nagygyűlésen az általános oktatás követelése keretében joggal támadt az az igény is, hogy az erdélyi román nemzetiség számára román nemzeti egyetem állíttassék fel. Majd a szabadságharc leverése után, 1849. szeptember elsején a Román Nemzet Küldöttsége Bécsben ismételtén szót emelt egy Balázsfalván felállítandó jogakadémia ügyében. Ezt a kérvényt, többek között, aláírta Șaguna püspök, Șuluțiu, Aug. Treb. Laurian, Avram Iancu, Simion Bărnăuțiu, Ioan Maiorescu (N. Albu: *Problema facultății juridice pentru românii din Transilvania după revoluția din 1848/49. Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series Historia, fasc. 1. 1968). A bécsi udvar megígérte a kérés teljesítését, de ennél több nem történt.

A székelyudvarhelyi és nagyenyedi református kollégiumokban is folyt tervszerű jogtanítás. Enyeden az egyik kiváló jogtanár Szász Károly volt. Őt a Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, s 1848-ban kultuszállamtitkár lett. A reform- és forradalmi mozgalom lelkes híve volt, emiatt jogtanári tisztségétől megfosztották. Az oktatásban a magyar nyelv használatáért harcolt („...a deák nyelv a magyar lélek repülését ólomsúllyal nyomja...“, idézi Szász Károlyt P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvári—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed, 1868). Megjegyzendő, hogy az 1836-ban létesült máramarosszigeti református jogakadémián a hazai jogot már kezdetül fogva magyar nyelven adták elő, holott akkor még más tantételekben latin nyelven oktatták a jogot.

A kolozsvári unitárius kollégiumban 1847-ben vezette be a jogi oktatást az Unitárius Főtanács, de természetjogot már előbb is tanítottak. Két éven át tanítottak hazai és római jogot, büntető- és magánjogot, továbbá természet- és kereskedelmi jogot, valamint közgazdaságtant. Kikötötte a Főtanács, hogy a jogtanár gyakorló ügyvéd legyen. Első tanáruul Mikó Lőrincet választották meg, aki az ügyvédi vizsgát és az esküt 1833-ban tette le. Az unitáriusoknál azonban nem volt népszerű a jogi oktatás gondolata. Kitűnik ez abból, hogy amikor a berlini egyetemen tanuló Berde Áron hírért vette a Főtanács határozatának, Iszlay Lászlóhoz írott levelében úgy vélekedik, jobb lett volna inkább kémiai és természethistóriai tanszék felállításni, hiszen a városban amúgy is folyik jogi nevelés a líceumban és a református főiskolán is (Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története*. Kolozsvár, 1935). Az akkori közfelfogás azonban megkívánta, hogy a közéletben tevékenykedők bizonyos jogi ismeretekkel, jártassággal rendelkezzenek. Ezzel magyarázható az, hogy az említett népszerűtlenség ellenére az unitárius kollégiumban is létesítettek jogi tanszéket.

Amikor 1872-ben megszervezték a kolozsvári tudományegyetemet (jogi karal is), Erdélyben a felekezeti jogakadémiák — a máramarosszigeti kivételével — megszűntek.

A polgári társadalomban, igen helyesen, akárcsak — bizonyos kivételekkel — már a római rabszolgatartó társadalomban is, a törvény nemtudását mentségül senki fel nem hozhatta. Ezt a helyes jogelvet azonban a polgári társadalomban nem vitték következetesen végig oly értelemben, hogy a széles néptömegek számára a törvények ismeretét a valóságban is lehetővé tegyék. Hazai jogéletünk humanitását mint a dolgozók általános jogi nevelésére irányuló tevékenységet ezúttal is hangsúlyoznunk kell. Szocialista társadalmunkban a törvények állandó és széles körű ismertetése az arra hivatott igazságügyi szervek hivatása és kötelessége. Ilyen ténylegesen adott jogi nevelői munka mellett a törvények ismerete valósággá válik mindenki számára. Ezzel izmosodik a dolgozók általános jogi tudása, jogi műveltsége.

Munkácsy Mihály: Siralomház

Zaharia Stancu köszöntése

A XX. századi román kultúra, a jelenkori román irodalom egyik kimagasló egyéniségét ünnepeltük ebben a hónapban: Zaharia Stancu akadémikus hetvenéves. Neve és írásművészete egybefonódik mindazzal, amit ma a román irodalom jelent, kétszeresen is egybefonódik. Gazdag életműve, számos nagysikerű regénye és prózai munkája, nem kevésbé jelentős és korszerű költészete az egyik szál, másik az a fáradhatatlan közéleti tevékenység, mely a múltó évtizedekkel s a betegséggel dacolva, ott tartja mindig az első sorokban.

Talán legismertebb műve a *Mezitláb* (Desculț) című regény, melyben kitörölhetetlen gyermekkori emlékek alapján a századelő nagy paraszttömegének, 1907-nek állít művészileg is maradandó emléket, de nem kevésbé kiemelkedő nagy könyvsikerek a *Sirató* (Ce mult te-am iubit) s a *Karaván* (Șatra); mindeniket méltó tolmácsolásban megismerte, értékelt és megszerette a romániai magyar és a magyarországi olvasóközönség is. Költészete, kiapadhatatlan és férfias lírája, mely az utóbbi években kiteljesedett, gazdagodott, ugyancsak előkelő helyet, rangot biztosít neki a jelenkori román lírában. Hosszú évek óta, megválasztva és újraválasztva, mint elnök vezeti a Romániai Írók Szövetségét, bölcsessége és határozottsága, e fontos közintézmény élén tanúsított végtelen egyszerűsége és kitartása az íróársak, az egész társadalom nagyrabecsülését vívta ki. Zaharia Stancu régi és hű munkása a pártnak, megingathatatlan harcosa a népek közötti testvériségnek, következetes szószólója az irodalmak közeledésének, a nagy emberi eszmények nevében. A romániai magyar irodalom is nemegyszer érezte, élvezte pártfogó gondoskodását, szeretetét, és ugyanolyan mértékben bírja a magyar írók és olvasók nagyrabecsülését és bizalmát.

Gazdag életének eme ünnepélyes pillanatában mindnyájunk nevében, írók, olvasók, szerkesztők nevében kívánunk neki erőt, egészséget és újabb alkotói sikereket.

Lászlóffy Aladár

ZAHARIA STANCU

ARANY SORS

Arany sorsom volt, arany sorsom,
Istennek hála és köszönet.
Lágyan lebegtem egy úszó sziget-rongyon
Álmatlanság zavaros mélyei felett.

Arany pénzem a szavak voltak,
Ruhám: az éj zafír palástja,
Szerelmeim — a jólneveltek s a bomlottak —
Szavanként olvadtak a suttyósba, lángba.

A születésem nem hírelték könyvek,
Halálomat, remélem, itt-ott hirdetik.
Kötéltől vonva, mit nyakamba kötöttek,
Járhattam be az ég tündöklő tájait.

A földet örökké senki sem uralja,
Nappal a tóban nem tükröződnek csillagok.
Mikor a vad szelek elpihennek alva,
Az elgyötört erdők hallgatagok.

ÉNEK

Szeretném, ha millió szavam volna,
Hogy dicsérhessem földre jöttödet.
Nem tudom, a hajnalok hoztak-e,
Vagy mint az esőt, a szelek.

Az erdők lombja hegedűvé változott,
És fuvola lett minden ág.
Az erdei rókák nyomodba szegődtek,
Őzek várakoznak reád.

Tegnap még a hold alatt sétáltál,
Meszes fehérség vonta be arcodat.
Kerek, kristály itatóvályúból
Nadragulyát ittak a szabad lovak.

Szeretném, ha millió szavam volna,
Hogy énekeljelek, s a földhöz kösselek.
Nem tudom, a hajnalok hoztak-e.
Nem tudom, lehet, hogy a szelek.

JANCSIK PÁL fordításai

DOBRISÁN

Román népballada

Zöld levél s egy fűzberék,
Urak, rám figyeljete,
Hadd mondjak egy éneket.

Bukarestben, a városban,
Hol nagy házak hosszú sorban,
Mihnea vajda udvarába
Betalált

és ott megállt,
Testvér, három öregember,
A szakálluk, mint a kender,
Hónuk alatt a sapkájuk,
S csak úgy vállon a kabátjuk.
Egy közülük burdusáni,
Egy közülük meg csegáni,
És a harmadik lupsáni.
Dobrisánt perlik be ők
Mihnea vajdaúr előtt.
Szólván hozzá, hogyan szóltak,
Rája ők mint panasztak?
— Hej, Urunk, hej, Mihnea vajda,
Hol látni oly urakat,
Oly bojárás hol akad,
Hol még oly bojár a földön,
Hogy titokban trónra törjön?
Két úr egy országban: éppen
Mint ha két nap vón az égen;
Egy trónszéken ülni ketten:
Mint két penge egy hüvelyben.
Nagyságod itt Bukarestben,
Dobrisán meg Sztojenestben.

S azt, mi ott van Dobrisánál,
Nem látni, csak a szultánál,
Nagyságodnak nincs olyasmi,
Az országban nincsen annyi.
Dobrisán nagy házai
Mind pompás és tiszta lak,
Úgy ragyognak, mint a nap.
Nagyságod kit elmarasztalt,
Nem végzi ki, nem akasztat;
Dobrisán kit elítél,
Arra istráng vár, kötél.
S van még más is Dobrisánál,
Mint talán csak egy szultánál,
Ami Nagyságodnak nincsen,

Amit nem találni itten:
Minden száműzött bojárt
Ő ott karkitárva várt,
Őket ő mind befogadta,
S pásztorokként alkalmazta.
Am ők nem járnak gubában,
Hanem úri szép ruhában,
A kaftánjuk barnaszín,
A csizmájuk karmazsin,
Lágy gyapot a kapca benne,
Szórral szöve és keverve,
Melegebb már nem lehetne.
S van még más is Dobrisának,
Mint talán csak egy szultának,
Ami Nagyságodnak nincsen,
Amit nem találni itten:
Ötszáz kost számlál a nyája,
Legelőit ennyi járja,
S kurta farkú mindahánya.
Szarvuk megcsavarodott,
Hegyük bearanyozott,
S ha megmérnek egyet, az
Farktól szarvig hét arasz.
Dobrisánál a csobánok,
Mint tanácsban a bojárrok,
Nagy furkosbotokra dőlnek,
S kaftánokba öltözöttek.
És a bácsok horgasbotja
Mind ezüsttel van bevonva,
Olyanokat nem találtam,
Életemben sose láttam.
S horgasbotjaik hegyében,
S karikákon függve szépen,
Egy-egy ékkő, mint a vér,
Egy egy országot megér,
És gyémántkő: sugara
Messze villog éjszaka.
És más is van Dobrisánál,
Mint talán csak egy szultánál,
Ami Nagyságodnak nincsen,
Amit nem találni itten:
Juhok százával legelnek,
És a nyáron mind megellnek,
Bor, méz bőviben vagyon,
S pénz — tömérdek nagy vagyon!

Mihnea vajda hallgatott,
Hallgatott, gondolkodott,
Majd parancsot írt legott,
És így hallatá szavát:
— Hé, Ghinea, főporkoláb,
Amióta azzá lettél,
Érettem te mit sem tettél;
Ám egy-kettő, talpra most,
Bármi mély a sár, taposd,
Indulj, testvér, még ez éjen,
Arcod ússzon veritékben.
Indulj, Ghinea, mielőbb,
S hozzad melónkbe őt,
Minden aklával, juhával,
Minden ingó vagyónával!

Ghinea ment, igyekezett,
Dobrisánhoz érkezett,
Ott a fermánt felmutatta,
Néki a kezébe adta.
Megköszönve, meghajolva,
Ő azt a kezébe fogta,
S míg olvasta szövegét,
Könny öntötte el szemét.
Semmibe ő nem vehette,
Hogy ne menjen, nem tehetta,
A parancsszó fejedelmi,
Eleget kell annak tenni.

Testvér, felkelt ő tehát,
Hegyikürtjével kiállt,
És azt szájához szorította,
Pásztornépét összehívta.
A csobánok jöttek erre,
Birkák százait terelve;
A gulyákat is terelték,
S az utat nyakukba vették,
Sáros útját Sztojenestnek,
Nekivágva Bukarestnek.
S mind csak az utat követve,
Mentek, testvér, mentek egyre,
Nagy erdőkben éjszakáztak,
Míg a vajdához találtak.

Milyen a csobán? Akárhány
Nem tudja, hogy mi a sáfrány,
Leszakítva hogyha látja,
Fű az is, azt mondja rája.
Ők is, mikor odaértek,
És az udvarba betértek,
Ott a gyepre lehevertek,

Holmit és botot letettek,
Letették a botokat,
Falhoz dőtve azokat.
Mind ezüst volt, mind remek,
Sehol szebbek nincsenek,
S valamennyi bot hegyében,
S karikákon függve szépen,
Egy-egy ékkő villogott,
Hogy a ház bent csillogott.

Mihnea vajda ágya fénylett,
Mihnea vajda most megébredt,
Éjnek évadján felugrott,
Arca veritékben úszott,
S szertenézve ott magában,
Fényt látott ő a szobában,
Fények gyúltak, sugarak,
Mint amikor kél a nap.
Belecsapva tenyerébe
Hívta, jöjjön a legénye,
S mikor ott volt az, lehordta,
Szólván hozzá, így korholta:
— Reggel van, s még most se jössz
te?

A Divánt nem hívtam össze!

A legénye

— a beszéde

Nyílt s okos — így válaszolt,
Az urához szólva szólt:
— Várj, Uram, ne szídj te engem,
Mert vétkeznél a szivedben.
Mert hát nincs még itt a reggel,
Juhnyájakkal, emberekkel
Mostan jött meg Dobrisán:
Itt csobán meg ott csobán.
Szenderegnek kint, ledőlve,
Botjaik meg nekidőtve,
Nekidőtve a falaknak,
És mind színezüstből vannak,
Olyanokat nem találtam,
Életemben sose láttam:
Valamennyi bot hegyében,
S karikákon függve szépen,
Egy-egy drága ékkő csillog,
Fényük házadba bevillog.

Mihnea nem hitt a legénynek,
Mihnea vajda a fülének,
Ment az ablakhoz, holott
Látta most a sok botot,

A sok pástort számigálta,
A sok birkát vette számba.
S míg ott számolt, azalatt
Felkelt, felbukkant a nap,
Hívta hát

az udvarát,
Egybe mind a sok bojárt,
Összehívta a Divánt.

Egybegyűlt a sok bojár ott,
S látván a nagyszámú pástort
Botjaikkal, — csak megálltak,
Ily vagyont ők sose láttak;
Ámuldozva elmeredtek,
S félelmükben megremegtek,
Mint ha ott a hóhér állna,
Hogy a fejüket levágja.

Maga Dobrisán nem ült,
Szolgái közt elvegyűlt,
Pástornépe közé állott,
Jött-ment, mindenre vigyázott.
Őt fel nem ismerte senki,
Bácsnak nézte valamennyi,
Kinek dolga felügyelni.

Mihnea vajda most hívatta,
A Diván elé hozatta,
És ott mily szókkal fogadta?
Igazágtalan lehordta,
Édesanyját káromolta.
Dobrisán most mit csinált?
Hogyan hallatá szavát?
— Hej, Uram, hej, Mihnea vajda,
Jól vigyázzál a szavadra,
Mert vétket veszel magadra!
Hogyha szépen te megkérded,
Én elmondtam volna néked
A legtisztább igazat,
S adtam vón rá szavamat.
Hej, Uram, hej, Mihnea vajda,
Egy szót engedj meg te nékem:
Mondd, tudod, ki a fivérem?
Volt nekem, volt egy apám,
Igaz hívő, jó apám,
Hívták őt Kipár királynak.
S van nekem, van egy fivérem,
Úgy hívják őt: Mihnea vajda.
Nagyságodnak a neve,
Életemnek fellege.

Mihnea akkor mit csinált?
Ő a székeről felállt,
Szidta anyját, átkozódott,
És kiáltva így szólott:
— Nem volt, nem volt soha nékem
Gubás juhpásztor fivérem!

Dobrisán kérésre fogta,
Édes hangon csitította,
Hozzá szépen, igazán szólt,
Mert, testvér, már előállott
A bakó, hogy mit se várva,
Fejét pallossal levágja.
Dobrisán őt hogy kérlete,
Hogy szólt hozzá, felfelelve?
— Mihnea, ország fejedelme,
Ne siess fejem levágni,
Mert azt meg fogod te báni.
Ne vegyed fóm,
várj, míg megjön
Ékes mentém
és szekercém.

És míg hozzá így beszélt,
Azt a fekete szemét
Az út hosszára vetette,
Pillantása azt kereste.
S mit ott látott, mérve hosszát,
Az nagy örömeire szolgált:
Egy koci jött gyorsan arra,
Minden részén megvasalva,
Gyönyörűszép zöldre festve,
S színarannyal béeresztve.
Benne egy apáca ült,
Egy apáca hátradőlve,
Halavány az arcabőre,
Haja elrejtve, bedugva,
Ştefănița vajda húga.

Az urak, kik ottan voltak,
Látván őt, földig hajoltak.

Hogy a koci ott megállt,
Ő a kocsiból leszállt,
És a lépcsőn fellépdelve,
Bevonult ő a terembe,
Ott kezét ökölbe fogta,
Szépszerén meglódította,
És lesújtott a bakóra.
Hol az ökle azt elérte,

Annak eleredt a vére,
Vére a falakra feccsent,
Minden úr ott kővé dermedt.

Akkor aztán az apáca,
Köpenyében matarászva,
Díszes írást vett ki onnan,
S az asztalra tette nyomban,
Mindeneknek megmutatta,
Kért mindenkit, hogy olvassa.
Azt az írást aki látta,
Ment, futott a napvilágra,
Keresztet vetett magára.

Mihnea vajda mit csinált?
Ő a székéről felállt,
S odalépve, odamenve,
Az írást kezébe vette,
Pillantását rávetette,
És olvasván szövegét,
Könny öntötte el szemét.
Akkor, szólván, hogy beszélt?
— Jó urak, szavamra mondom,
Úgy tudtam, hogy soha nékem
Nem volt juhásztor fivérem.
Ámde most ne nézzük, mint volt,
A dolog bebizonyított:
Megtaláltam e csobánt,
Megtaláltam Dobrisánt.

Alig végezvén szavát,
Mihnea vajda mit csinált?
Annyiban még most se hagyta,
Annak karját megragadta,
És a fürdőbe vezette;
Róla a gubát levette,
A gubát

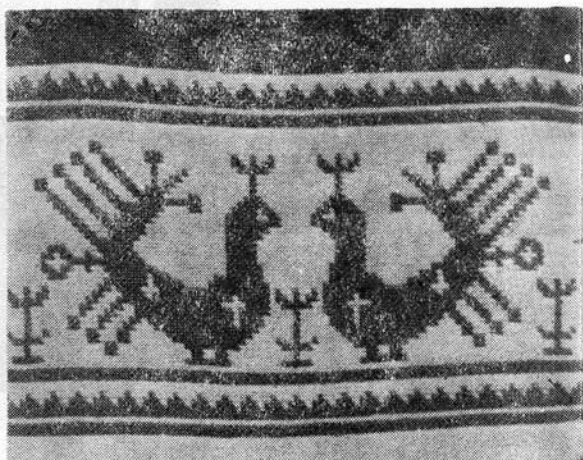
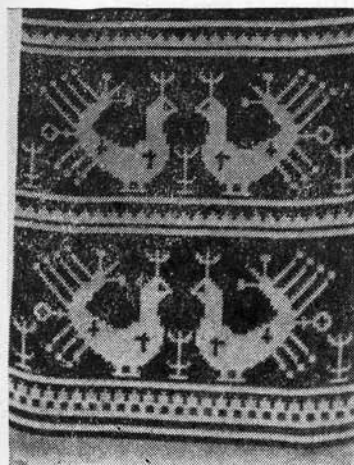
és a ruhát.
És ő rajta mit talált?
Rárajzolva derekára
Fénylett búza szép kalásza.
S amikor mellére nézett,
Rajta, testvér, ott mi fénylett?
Ott két fejedelmi jel volt,
Ott a szent nap és a szent hold.
Vállain pedig mi villant?
Ott meg két szép esticsillag.

Mihnea, mindezt látva ottan,
Szépen kézen fogta mostan,
A terembe
bevezette,
S szólt: az urak jöjjenek be;
Kezet csókolt a nővérek,
Dobrisán megmentőjének,
Megosztotta az uralmát,
S aztán hogy hallatta hangját?
— Ime, testvér, kormányozzál,
Magas tisztségeket osszál,
Minden dolgot rendbehozzál.

KISS JENŐ fordítása

Kiss Jenő román népballada-fordításainak készülő negyedik kötetéből

Karéliai pávás

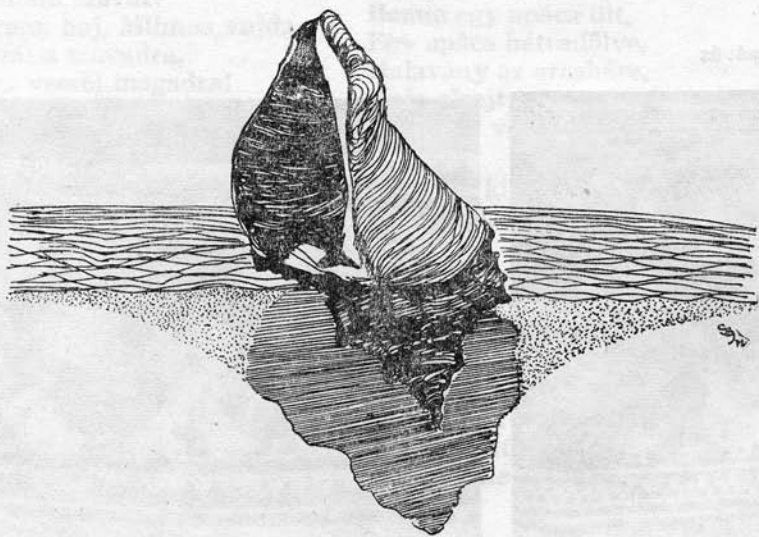

PÁLL LAJOS

VALAKI MEGVÁLTOTTA FEHÉRSÉGGEL

Dr. Bakk Elek emlékére

Hull a hó, hull a hó,
földre, fűre, fára,
megomlott az emlékezés vára
hány ezer éve?
Valaki eloltott minden tüzet,
kinyílt a szürkesség virága.
Hull a hó, hull a hó,
hány ezer éve...?
Márványban a sötét erek,
derengnek a fák,
valaki elátkozta a falut,
valaki megváltotta fehérséggel,
s csak hullnak a néma litániák.
Valaki elment, kölcsön adta ősz haját,
szálanként szálldos a föld felől a nap iránt.
Estére megfagy a festék,
a vászon lötytyedt fehér,
a szín, a cinke, bujkáló élet,
s legyen az öröm penészes kenyér,
tisztá pékasszony szemben az oldal,
megpirult tenyerén a lemenő nap.
Este hamvat szítáta, a beteg holddal,
a fagy megint harap!

VÁSÁRHELYI GÉZA

MENEKÜLŐ DÓZSA SEREGÉBŐL

Hárman tudtuk mi az igaz
Dózsa Isten és én
merre vonszoljam most magam
az erdők közepén
égő üszök a talpam
bokám kétszeresre nőtt
talán már meg is haltam
mentve a menthetőt

itt gombák nem tenyésznek
és nem érik a málna
reámtört enyészet
egészen felzabálna
kőkény fenyőtoboz
városok fényei
vak vágyakon toroz
kit hagynak reményei
hagymáz kínoz és hasmenés
nincs is más igazság
a semmiken át szemembe néz
a létbizonytalanság

kaszák közt zuhanok
karóban a fejem
kutyák fogain jajgatok
porban ül a szemem
szederjes képem kötélen lebeg
égő gerendák között sercegek
ez az igazság
Dózsa a füstben
s belekben kóborol
s igazsággá testesülten
Isten ki tudja hol

délre költözködő golyák
buzgón csobogó patakok
szú mit etetnek fenyőfák
szálljatok fussatok rágjatok
egy világ rendezi sorát
hogy tartsák a századok
kaszákkal metszi fel hasát
fejszéket szülnek mellkasok
a csép fejeket hadar
járomszeg szúr át homlokot
magára ismer ki akar

ahogy most meghalok
ez az igazság
golyák szúk patakok
szálljatok rágjatok fussatok
ahányan meghalunk
annyi az igazság

*

erdőszélen fák közt állva
nyakamban az idők járma
látom boglyákra golyák szállnak
hallom a fáknak szúi rágják
csobognak még a patakok
s én húzom az erdőt megfeszülten
le-lehullok kimerülten
még megvagyok még megvagyok

Szabó Gyula:
Festő és modellje

ILLYÉS GYULA

HAMAR MEGŐSZÜLÖK

Hamar megőszülök. Neked egy szál fehér sincs
fiatal nyers hajadban.
De érték milyen az, ami mert nincs, azért kincs?
Gyorsabban én haladtam

Énrám már hó esik. Én már magasban járok,
ahol madár se szólal.
Délszaki, lombja-sok síkság a te világod.
Termékeny folyamokkal —

Én tudom mi a tél. És ládd a hóban házat
csinálok, menedéket.
Hogy mire felkerülsz — — — — —
mehessek majd elébed —

KÁNTOR LAJOS

BELSŐ FELSZÓLÍTÁS

Illyés Gyulát 70. születésnapján méltóképpen köszönteni hasonló szellemi magaslatról lehetne, mint amit a magyar és jóideje már az európai irodalomban a vendégfogadó budai ház jelent, fent az Istenhegyi úton, vagy a Balaton fölé magasodó, tihanyi nyári lak; mindkettőben egyformán otthonosak a népélet lassan feladásbe merülő tárgyi emlékei s az ide özönlő, magyarul vagy világnyelveken írott legújabb, legmodernebb irodalmi alkotások, könyvek, folyóiratok. Szerzőnket ismerve, a magasrangú üdvözlő szónál mégis többet mondhat neki a köznapi tett vagy akár „egy harcos jónapot”. Hiszen Illyés sosem volt az elvont esztétikum propagálója, ifjúkorában az írói dicsőséget teljesen megvető névtelenségbe burkolózva vállalta a forradalom szolgálatát (épp mostanában fedezi fel az irodalomtörténet ezeket a mozgalmi elkötelezettségű verseket), s ma, amikor neve tekintélyt, erőt asszociál, újra (még mindig!) „az irodalmi művek irodalmon kívüli föladataira” hívja föl nagyszámú olvasója figyelmét. Nem árt ismét leírni: negyven évvel ezelőtt Gaál Gábor ennek az elkötelezett költőnek nyitotta meg először a *Korunk* hasábjait, hogy — József Attilával együtt — versben szóljon egy eljövendő szocializmus várományosaihoz, s évtizedek múltán a *Korunk*-hűség is kötelez minket odafigyelni Illyés Gyula szavára, tudomásul véve természetesen világ és mű változásait az emberöltőnyi időszakban.

Ezeket a változásokat, jellegüket, okaikat, társadalmi-esztétikai magyarázataikat a munkához látott irodalomtörténészek, monográfusok bizonyára pontosan kö-

rül fogják írni (egyiküknek, Fodor Ilonának készül munkájából közlünk itt egy részletet), s hovatovább kialakul az irodalomtörténeti ítélet az életmű egészéről, a XX. századi magyar irodalmat előrelendítő, inspiráló halhatatlan művekről és az időleges megtorpanásokról, a gyengébb pillanatokról. Megméretnek Illyés Gyula alkotói pályájának egyes szakaszai, s elkerülhetetlen lesz a műfaji viszonyítás, a költő vagy a prózaíró, a drámaszerző vagy az esszéista előtérbe állítása, a részek érték-arányítása az öntörvényű világon belül. De számunkra e tudományos feladatoknál — örvendetesen — fontosabb a kortársi jelenvalóságból adódó: az ilyen életmű ugyanis korántsem lezárt, sőt épp az utóbbi években mind etikai, mind esztétikai tekintetben olyan kiteljesedést példáz, olyan meglepetéseket teremt, melyeknek megfejtése, tudatosítása nem egy lényegében befejezett pálya vagy irodalomtörténeti korszak jobb ismeretéhez tartozik, hanem a legidősebb jelenhez. Ebben a vonatkozásban a nagy pályatárs és barát, Déry Tibor „szomszédhegyi“ műveivel rimel Illyés öregkori munkássága, de a nemrég eltávozottak, Lukács György, Veres Péter fiatalokat megszégyenítő világ-figyelése, világ-magyarázata tovább tágitja e gondolatkört a XX. század végi alkotó öregségről.

Bár, ha nem a naptári évekhez igazodunk, tiszteletlenség, de értelmetlenség is Illyés öregségéről beszélnünk (még ha ő mindegyre beszél is róla). Amióta, mintegy két évtizede, „pesszimista versei“-t megírta, életkori pesszimizmusára a korábbi csúcsokkal méretkező verskötetekkel, regénnyel, drámai művekkel, útirajzokkal, esszékkal cáfolt rá; a *Sarjűrendek* s a *Kézfogások*, a *Puszták népe* és az *Ebéd a kastélyban*, a *Fáklyaláng* és a *Kegyenc*, az *Oroszország* s az újabb nyugat-európai feljegyzések egy rendkívül sokoldalú egyéniség pályájának egyaránt messze világító útjelzői — róluk már tudomást vett az irodalomtörténet. De amihez nemcsak a távlat, hanem a fizikai idő is hiányzott: az életmű-sorozattal párhuzamosan megjelenő új Illyés-kötetekkel még a kritikusok birkoznak.

Egy magatartás kikristályosodását tanulmányozhatjuk ezekben a legújabb Illyés-könyvekben, egyfajta költői józanságot — amelytől egyesek ugyan elvitatnák a „költői“ jelzőt, hiszen ők a „költést“ a kirobbanó ihlettel, a lírai lávaömléssel azonosítják, de amelynek szépsége, rendkívüli ereje épp most (valójában már a *Puszták népe* óta) tárul fel. Illyés Gyula valóban nem rejtélyes és nem is rejtőzködő költő — nem riad vissza az önleplezéstől sem. Az *Abbahagyott versek* (1971) ilyen önleplezésnek tekinthető, szabad bepillantásnak a műhelybe, a „gyártási titkok“ felfedésének. Félig-kész versek, vers-csírák, rím-ötletek, gondolatmagvak — ragyogó villanások és elvetélt próbálkozások — győznek meg róla, hogy Illyés valóban komolyan gondolja: „Mint minden téren, a költészetben is végtelenül ártalmas és éppannyira ellenszenves az a szakmai gőg (és gyávaság), amely a műhelytitkokat őrzi. Sőt gyártja, a művek fogantatását, keletkezését izgalmas homályba, valósággal papi rejtelembe burkolván. Holott épp a leleplezés volna izgalmas, mert valóban van ott homály, kibontandó rejtelem.“

Illyés Gyula józansága és demokratizmusa egy töről fakad, nem választhatók el közeleti és esztétikai összetevői. „Magányban nőttem fel, pusztán — olvassuk az *Abbahagyott versek* bevezetőjében —, kérdés nélkül vajmi kevés-szer beszéltem, ezt eléggé belém nevelték. Írni viszont csakis önként, csakis belső felszólításra tudtam. Természetem hallgatagságának lehet köze ahhoz, hogy ilyen belső felszólítást rengeteget kaptam.“ Nos, ezek a belső felszólítások jórészt a külsők visszhangjai: egy nagyobb közösség gondjaira keresik a megoldást. „Hol s miképp észlelhető a szellemi — s a művészeti — élet érintkezése a valóságos, a köznapi étellel; hogyan hat az egyik a másikra?“ Újabb idézetünk

már egy másik Illyés-kötetből való, abból, amely közvetlenebbül, kevesebb áttétellel kutatja „a közösségi élet hajszálgököreit“. De a magatartást s a módszert ismét egyszerre figyelhetjük: „A hajszálgökök a gondolat tapogatózását akarták érzékeltetni.“ Mert Illyés sosem kész ítélettel, előre gyártott gondolati elemekkel közeledik a jelenségekhez — nem áttolja a *gondolat tapogatózását* elének tární —, innen műveinek magával ragadó intellektualizmusa, meggyőző ereje. Nem zárkózik el a tényektől, az amszterdami kikötő szex-negyedének meglepetéseiről éppolyan „fennköltén lírai“, ám bensőséges hangon tud beszámolni, egyetemes kérdésekre tapintva rá, mint ahogy az albigensek földjén járva mai közügyekkel szembesíti olvasóját. Mai alkotásaiban talán a legvonzóbb sajátság, hogy a nemes pártosz és a kritikai távolságtéremtő ironia nem zárják ki egymást. A *Tiszták* veretes történelmi tragédiáját a *Bölcsek a fán* követte, a XIII. századi nemesen elbukók után a menedzser-filozófia ellentmondásait varázsolta játékos kedvvel a színpadra.

Ebben a felelősségtől áthatott, tág látókörben van Illyés Gyula kiegyenlíthetetlen ereje. A józanság költője, az esztétikai demokratizmus harcosa legutóbbi esszé- és cikk-gyűjteményét egy irodalomtörténeti súlyú, korai Déry-méltatással nyitja, ezt követi a kötetben 1940-es kiállása 60 internált magyar „spanyolos“ érdekében, majd „a felelőség tudatában“ írt, megfontolt védőbeszéd Szabó Lőrinc, Németh László mellett, 1945 nyarán. Elfogulatlansága az emberi és művészeti értékek megbecsülésében változatlanul intő példa. A magyar és világirodalom viszonyáról Lukács Györggyel vitázva (egyenrangú vitafélként, vagyis a lehető legőszintebben becsülték egymást!) fejtette ki Illyés Gyula: „Szerintem nem provinciális az az író, aki a maga provinciájának a kérdéseit merészen fölfedi; sőt éppen az lesz világirodalmi szerző, aki ilyen helyi lelkiületet, provinciális anyagot világirodalmi rangon tud ábrázolni.“

Illyés Gyula ilyen világirodalmi szerző.

FODOR ILONA

ADY VARÁZSKÖRÉBEN

„Nagy kort szült a világnak az évszázad. De az óriás pillanat épp apró fajzat ölébe esett [...]

Goethe írta ezt a dísztkont, tanuld meg, Kelemen betéve; még szükséged lesz rá: a te nagy korszakodra is érvényes, minden korszakra érvényes. És mindre rápirít, már azáltal, hogy Goethe írta. Ha még ő is kicsinynek érezte magát!

Én már a te életkorodban ismételttem: ösztökéltem, azaz sértegettem magam ezzel a két sorral. Még csípősebbnek, keserűbbnek szerettem volna. Akaratlanul is nyilván ezért hegyeztem még élesebbre diákkori fordításomban.“

A *Pesti Napló*ban a harmincas évek végén közölt intelmeiből valók e sorok. Illyés Gyula — történelmi pillanat és nemzedék szembesítésével voltaképp azt kutatja, mi által lesz *nagy* egy-egy korszak. És mert egy-egy történelmi pillanat

— az író szerint — csak alkalom: dicsőséggé vagy szégyenné az akarat, a munka, a bátorság teszi, ugyanúgy „apró fajzat“ is lehet óriássá, ha adott pillanatban sorsa fölébe kerekedik. „A történelmet az emberek irányítják.“

Alig egy héttel előbb, egy *Naplójegyzet* arra is figyelmeztet: ne tévesszük össze a nemzedéket a nemzettel. Aki a nemzetben hisz — az öröklétben hisz — mondja Kölcsey nyomán Illyés —, aki a nemzedékben hisz olyannyira, hogy annak magatartását a nemzet magatartásával azonosítja, az nemcsak kishitű, de hazaáruló. Ne a nemzedék véleménye nyomán közeledjünk vagy távolodjunk el a nemzettől; az író szava a nemzet szava mindenkor: órá kell hallgatni, általa lehet egy-egy korszak, a nemzet igazi arcát megismerni. Ami — hadd tegyük hozzá — azt is jelenti: az író a mérték a nemzedék törpe avagy óriás mivoltának felbecsülését illetően; ő a mérce: elegendő volt-e a hűség, a szívósság „mitől egybeáll egy-egy ország / s nemzet is lesz a nemzedék.“

1918—1919 forradalmi korszakának Goethéje — Ady Endre volt. Őhöz „adysodott“ akkor nemcsak egy-egy nemzedék, de az egész nemzet. Ő jelentette a *meztárgult eget* nemcsak a kamasz fejek, de az egész ország fölött.

Illyés és a tizenhat-húsz évesek nemzedéke számára Ady mégis mást jelentett, mint az előző, az ún. Ady-tábor szemében. „Nem mintha az Ady-forradalom, mely az iskolapadban érte őket, nyomtalanul szállt volna el fölöttük. De számukra ez is már az iskolához tartozott. S az iskola csak eszközöket adhat. — A célt az élet adja.“

Az Ady-nemzedék egyik tagja, Babits Mihály szavai ezek Illyés nemzedékéről, amihez hozzá tartozik a tizenhat-húsz évesek azon sajátossága is — és ez az, ami Babbitstól legélesebben elválasztja őket —, hogy a fiatalabb nemzedék „már a romok közt nyitotta föl tanuló szemeit“. Vagyis számukra a háború rendes köznap állapot volt: abban kezdtek eszmélni és gondolkodni, s éppily természetes állapot lett a háború valóban természetes folytatása, a forradalom. „Éppily természetesnek vettem most — mondja Illyés — a legkáprázatosabb jövődöt is, a legmerészebb ígéretekét. Minden lehetséges volt. Ma is hiszem, hogy akkor a négy iszonyú év lehetetlenségei után minden lehetséges lehetett volna. A történelem néha egész világrészeket merít katarziszba.“

A történelmi katarzisz leghűségesebb tükörképét nemzet és nemzedék Adyban találta meg.

Illyés nemzedékét Ady hatása villámcsapásként érte. Hisz a hivatalos tananyag — alig néhány napja még — Adyról alig vett tudomást. Zolnai Béla és Szűts Dezső visszaemlékezéseiből tudjuk: diákok fegyelmet kaptak csak azért, mert Adyt olvasták. Fogarasi Béla és Hidas Antal saját bőrén érzi, mennyire tart a korabeli közoktatás Ady „idegen“ szellemétől. A Markó utcai gimnázium egyik ünnepélyét a főigazgató azért hagyatja félbe, mert az egyik diák a *Halál rokonának* sorait szavalja. Molter Károlyt mint fiatal marosvásárhelyi tanárt nyomban felmentik az önképzőkör vezetése alól, mert kiderül Ady-rajongása. Schöpflin Aladár arról beszél: hivatalnok vagy tanár azonnal gyanússá válik, ha Adyt olvas. A hivatalos körök elsősorban a hazaárulót ítélik el: „költeményei tele vannak izzó gyűlölettel a magyar haza iránt“; „a magyar faj s a református felekezet árulójának“ tekintik a költőt a Bethlen Gábor-kör egyetemistái, annak Rákosi Jenő, Tisza István s a „nemzeti intelligenciát“ képviselő tanárok is. Füst Milán tanárkórából jegyezte fel, hogy iskolájában az igazgató kijelentette: „ha én azt a nevet hallom, hogy *Nyugat*, köpök egyet“; ezt hallva, az egyik tanár ráduplázott: „kik azok? Az adysták? akkor én nemcsak mondom, hanem meg is teszem“, és ténylegesen odament a köpöládához, és bele is köpött. Még a Szilágyságban, Ady

pátriájában is — amint Bölöni írja — csak azt sajnálták, hogy „nincs deres, ahova írójukat lekaphassák“. Olyan mérvű az iskolai vesztegzár, hogy dicsőségnek számít, ha valaki nem ismeri Adyt. Tompa Lászlónak, a későbbi költőnek válaszolta például egy tanár, amikor diákként megkérdezte tőle, olvasott-e Adytól: „Ilyen könyvet én pedig nem olvasok.“

A forradalom előtti iskola csakis a pad alatt, a szünetekben, s főleg tiltó intézkedései révén terjesztette — dugárúként — Adyt. Kevés azok száma, akik — katedráról — dicsérő szavakat hallanak Adyról. Pintér Jenő, a későbbi nagyhatalmú és konzervatív főigazgató — Németh László tanúsága szerint — középiskolai tanárként mondja ki az első Ady-sort ugyanabban az épületben, ahova a negyedik Illyés Gyula is járt: *Góg és Magóg fia vagyok én*. Ugyanekkor hozzák be Pintér Jenő órájára az elkobzott *Nyugatot* Babits háborúellenes versével, a *Fortissimó*val. „Mit csinálnak ezzel a rendőrségen?“ — kérdik a diákok a tanárt. „Röhögnek rajta“ — jósolja Pintér. De nincs igaza. A versen nem röhögnek.

Lemérheti ezt a negyedik Illyés is, amint az emeleti folyosón összeszalad az „erélyes léptű, fekete fiatalemberrel“, a Munkácsy gimnázium tanárával, Babits Mihállyal. A későbbi Mester és tanítvány izgatott szóváltásánál sokkal érdekesebb Babits izgatottságának oka: az elkobzott *Nyugat* s a tény, hogy a sajtóban megjelenő jobboldali támadások s a tanár hirtelen távozása a diákok közt is szóbeszéd tárgya volt. Babits tehát akkor lesz igazán nagygyá, amikor Ady *rangjára* kerül. Rákosi Jenő denunciójának is beillő cikke már a *Játszottam a kezével* című vers jogán figyelmeztet: „az Ady-féle irodalmi irányzat megtalálja útját iskolánkba is.“

A konzervatív tábor Babitsot — akárcsak Adyt — hazaárulással vádolja. Okkal keres tehát a maradiság kapcsolatát a korábbi botrányt okozó vers, a *Játszottam a kezével* s az újabb botránykő, a *Fortissimo* között. „Babits tanár úr megint megbotránkoztatás tárgya óhajtott lenni. A múltkoriban babája kisujjával sikerült magára terelni a közérdeklődést, ezúttal istenkáromlással. Akkor a szerelmi mámor tüzeben elégette a hazafias áldozatkészség egyik szimbólumát, ma a lóhajcsárók durva stílusa számára sürgeti a polgárjogot a költészetben.“

A *Fortissimo* és a *Játszottam a kezével* lényege s egyben rokonsága nyilvánvalóan a költő háborúellenessége, a *hazafiságnak* az a fajtája, ami épp Illyés nemzedéke számára ismeretlen. Babits szemében a háború ugyanis megfogyatkozást, a biztonságérzet, a nyugalom, az élet összeszűkülését, az otthon összeomlását: romot jelentett. Ugyane háború viszont Illyés számára — tudjuk — növekedést jelent. És nemcsak a kamasz növekedik korban és tapasztalatban, amikor a hadbavonultak helyét betölti, de maguk a katonák is, akik a halál előtti egyenlőség révén egykorúak lettek, bajtársakká növekedtek.

Érthető, ha Illyés nemzedéke ugyanazt látta Babitsban, mint Adyban: a költőt, aki a „mindenséget vágyta versbe venni“, akiben — akárcsak Adyban — a „mindenek szerelme“ lobogott, aki a dantei jelszót, a *nunquam revertar*-t testesíti meg; ne mondj le semmiről, ez az ifjú nemzedék jelszava is, ezért szól Babits *Fortissimó*ja tiltakozásként — nemcsak a háború —: minden ellen, ami hamis, avult, ami „szájtömő kóc“, nem kétséges, hogy a „tisza messzi kort“ s a „szép sereget“ emlegetve, Illyés — tíz évvel a forradalom után is — tizenhat éves önmagára, s az „erélyes léptű, fekete fiatalemberre“ utal:

*Szóljálj meg hát, vívódó, s úgy ahogy egykor kezdted:
arccal a zivatarba! s megint: fortissimóval!
Add meg csupán a hangot! lobogó ifjú kardal
szakad föl diadallal, versenyez majd körötted!*

Illyés Gyula fiatalkori arcképe, feleségével

*Ha pusztul ideálunk, az igazság, — dalolva
pusztuljunk vele mink is, eléggő hittevőkként
átkozva bíránkat, szörny máglyánkat, az önkényt
és küldve himnuszunkat egy tiszta, messzi korbá!*

*Magadra maradtál? De micsoda szép seregből!
Kezdd rá, amit nem is kezdeni: folytatnod kell,
hogy nunquam revertar!...*

(Egy humanista költőhöz)

Félreértetni a vers „tartalmát“ a lényeg javára: ez az ifjúság mindenkori előjoga. A tizenévesek nemzedéke nem értette Babits háborúellenes iszonyát, nem értette Adyt sem. „A legtöbb szerint már a címének sem volt semmi értelme“ — írja Németh László osztálytársairól, de ő maga sem tőri magát, hogy megfejtse az Ady-versek értelmét: „abból szedtem ki a dolgokat, amit az élet elémtálat.“ Ez az élet által tálat Ady másmilyen volt, mint akit az előző nemzedék ismert. Es mert nem az iskola: az élet ismertette Adyt, ez a költő, az ifjúság költője — nincs igaza Babitsnak — nem eszközt: célt adott ennek a nemzedéknek: „a célt az élet adja.“

A *Pesti Napló* egy jelenetében Illyés a Galilei-körben vitázó diákokat, *szellemi ifjúnunkásokat* elevenít meg.

„Mint minden ifjú társaságban, ebben az [agitátorképző] iskolában is felmerült a gondolat: lapot kellene alapítani. A terv nem látszott kivihetetlennek. Napok óta folyt már róla szó, midőn végre én is megkockáztattam egy ajánlatot.

— Névtelenül jelenjék meg benne minden! A versek is. Teremtsünk végre

teljes egyenlőséget! Ha egyszer nincs magántulajdon, ne legyen a szellemi termékekben sem!

Értelmetlenül néztek rám. Próbáltam megmagyarázni, mit lehetne várni ettől.

— Minden közös kincs lenne, minden ötlet, irány, modor! Akárki írhatna Ady-verset. Így Ady mást írna. Milyen verseny lenne, milyen fejlődés!

Nem volt sikerem. Az ötlet esztendőök múltán is kísértett, kísért még ma is. Amit az élettől várok, a kifejezhetetlen vágy nagy része akkoriban támadt föl bennem.“

Az élettől várt kifejezhetetlen vágy: ez Ady öröksége akkor is, ha épp történetesen Ady pillanatnyi detronizációjáról van is szó. Az idézett részlet önéletrajzi dokumentum. A húszéves párizsi emigráns Barta Sándort, a bécsi *Ék* szerkesztőjét is megkeresi e javaslatával. Ajánlja, ne írják alá verseiket: „Közösségi forradalmárok vagyunk, a nép művészei; mutassunk példát. Vessük el az egyéni birtoklást legféltebb területünkön.“ A fiatal Illyés ama művészi alkotásokra hivatkozik, amelyekben nemcsak egy nép, de népek kultúrája mosódik össze: katedrálisokkal, eposzokkal, népdalokkal érvel. Így Majakovszkij költeményeiből is a magyar forradalom dübörgését hallja ki; költemények születnek tehát tollából, amelyekkel Majakovszkijt „ajándékozta“ meg. „Egyszerre terjedni kezdett [Majakovszkij] nem is egy remeknek bizonyult s munkásünnepi szavulásra már csak azért is kiválóan alkalmas költeménye, mert azok mind a magyar forradalmat dicsőítették tollamból.“

Az, hogy Majakovszkij előtt a tizenhat éves Illyés épp „Ady-verseket“ írta, ezzel szinte leszorítva magát Adyt is, nehogy önnön epigonja legyen, kényszerítve őt, hogy újabbat, kevésbé adysat, „jobbat“ írjon, mintegy versenyre lépve önmagával s az ifjú nemzedékkel, mindez Ady elleni lázadás is, olyasféle, amiről Kassák is beszámol: „Harsányan kiáltanak [ezek a fiatalok], s ezzel az artikulátlan hanggal úgy érzik, máris túlcitálták Adyt. Fölbontották a formát, ideges érzéseikkel és összekuszált gondolataikkal meggazdagították a tartalmat, vagy legalábbis azt hiszik, hogy ez így történt. Itt ülök a kávéházban, de nem mindenben osztom a nézetüket. Én nem akarok versenyre kelni Adyval. Vannak, akik magyarságában s vannak, akik szociális magatartásában akarják leverni. Elismerem, hogy ő van, erősen áll a talpán és én nem ledönteni akarom őt, hanem magam is talpra akarok állni.“

Ami Kassák szájában ilyesfélét jelenthetett: magam is Ady szeretnék lenni. Csakhogy ez csakis Adyval együtt, vele egyidőben, őt — magatartásban — szinte megduplázva, és nem őt behelyettesítve történhet. Mint egyik Kassák-tanítvány írja: „Ady mellett és Ady után az új Adyt, útvesztő vergődésben a felszabadító újat érzékeltem“ Kassákban.

Ezt tudva, még inkább érthető, hogy Kassák a „roncs embert“, Adyt szinte élve eltemetné.

Csakhogy maga Kassák sincs — a nagybeteg Ady, e „roncs ember“ nélkül, még az a bizonyos, divattá lett, ún. „Kassák-ing“ sincs Ady fejedelmi pózai nélkül, s a tizenhat-húsz éves Illyés sincs a Kassákba plántált Ady-szerep nélkül. Az a „sivatagszerű puritánság“, amellyel Illyés barna bekecsét a kassákos fekete orosz inggel felcseréli, olyan szerep, ami később a költő legbensőbb, minden talmi külszíntől mentes lényegévé vált át. Kezdetnek tehát nem rossz az a „proletár-öntudat“, az a „puritánság“ sem, amiről a *Pesti Napló* levélírója beszámol: Illyés visszaemlékezik ifjúkori csalódására, ami elfogta, midőn — már Párizsban — az orosz nagykövet frakkban, cylinderben mutatkozott be a francia köztársaság elnökének: „Magamnak sem vallhattam be, hogy ezt valamiképp árulásnak éreztem.

Munkászubonyban kellett volna bemutatkoznia? A program szerint, amely lelkemben élt, igen. Zubonyban és facipőben vagy csizmában és kihívó tekintettel, a jövőbe fordított arccal! Munkásnak kellett volna lennie testében-lelkében egyaránt!“

Az esetet Wessely László is elmeséli: „Egy nap a *Nouvelles Littéraires* szerkesztőségi titkárnője, bizonyos Marie Lévinson két meghívót adott át nekünk. 1924. november 7-én, az akkori első szovjet nagykövet, Krassin fogadást rendezett a Palais d'Orsay-ban a szovjet forradalom hetedik fordulójára. Gyulával tanakodtunk, hogyan öltözködünk: fehér vagy orosz inget válasszunk. Ruhánkról nem tanakodhattunk, mert csak egy öltözékünk volt. Végre az orosz ing mellett döntöttünk. Meg is jelentünk a Palais d'Orsay-ban. Ott volt Franciaország színe-java — ahogyan mondani szokták —: bankárok, akadémikusok, művészek ésatöbbi. Mi orosz ingünkkel aztán »nagyszerűen« érezhettük magunkat. Mi voltunk az estély szenzációi: fekete Kassák-ingünkkel, lobogó sörényünkkel persze kirittünk a nagyestélyi ruhában, briliánsokkal megrakott és diadémokkal csillogó hölgyek és frakkos urak közül. — Mindenki azt hitte: mi vagyunk a csekisták.“

Igy tekinthető önéletrajzi momentumnak az a rész is, ahol a *Pesti Napló* cikkírója elmondja, milyen csalódás érte, amikor a Galilei-kör polgári légkörében találta magát; ő, aki itt is a gyarak érdes, „sivár, de férfias, szinte görögösen hősies tárgyilagosságát kereste“. — Görögösen hősies tárgyilagosság — ez a szép paradoxon — az ellentétes hatások keresztüzében hányódó ifjú nemzedék útkeresésének, kettőségének képlete is. „Sosem voltam oly megértő, vagyis oly könyörületes — summázza Illyés korabeli portréját. — Az emberi szívben hittünk. Csak épp »addig« kell kitartani, keményen, kegyetlenül, akár gyilkosság vagy rablás árán is. A tündöklő cél, a minden akarása minden alól felmentett.“

De az honnète homme-ok, az erkölcsös forradalmárok, az ún. *etikusok* — akik elítélik az erőszakos eszközöket — szintén Adyt vallják mesterüknek. Ady tanítja forradalmi etikára Lukács Györgyöt is, a költő példázza a húszéves etikusok számára a „forradalom nélküli forradalom“ élő modelljét, ő a híd a fiatal Lukács vesszőparipájához, Dosztojevszkijhez, a „lassú“, illetve a „hirtelen hőstetthez“, mely utóbbihoz irodalmi példát Lukács a *Pikk Dáma* Hermannjától, Raszkolnyikovtól, Ropcsin terroristáitól kölcsönöz.

Persze ezt a problémát is az élet veti fel: Ady ezúttal is jó ugródeszka, segít a meglehetősen bonyolult okfejtések egyszerűsítésére. Az újonnan alakult kommunista párt s az általa propagált bolsevizmus teszi időszerűvé a dilemmát, mely akkoriban sokakban élt: lehet-e a jót „rossz eszközökkel“, a „szabadságot elnyomással“ megvalósítani? Lukács szerint történelmileg lehet, erkölcsileg azonban — nem. A problémát a diákok is tárgyalják, a kamasz Illyés is azon tőpreng: „Mit gondolsz, szabad ölni? Úgy értem, egy eszme nevében?“ — Mire a diáktárs válasza: „Minden fogalom megtestesül a földön, ha olyan képviselőre lel, aki azt egyéni életével érzékelteti.“

Nem szabad itt valamiféle anarchista programra gondolnunk: a proletárforradalom kezdeti dilemmájáról van szó.

„Megtestesül“ tehát — az etikusok szerint — az erőszak is, aminthogy az erkölcs is, mely fogalmakat a fiatal Lukács György gondosan szétválaszt egymástól. Dosztojevszkij *Főinkvizítora* valósággal divatba jön. Az orosz író tőbben olvassák a forradalom idején, mint Marxot vagy Lenint. A Közoktatásügyi Népbiztosság által rendezett kurzusokon Dosztojevszkijről egész előadássorozatot tartanak. Litván József előadásán az Izabella utcai kereskedelmi diákküldötte, Illyés Gyula is részt vesz, s a hatodikos diák nemsokára egy Dosztojevszkij-penzummal a zsebében siet, Ecserre.

De Dosztojevskijt olvassa a fiatal Kodolányi, Bernáth Aurél, Sinkó Ervin, sőt az alig húszéves Veres Péter is; Lengyel József szerint az egész ún. *szovjetház*, még Révai József is azok közé tartozik, akik a forradalmi elméletek legfontosabbjának Adyt és Dosztojevskijt tartják; az etikusok tehát felszólítják Lengyelt, okvetlen olvassa el Szozima sztárec beszédét a „lassú hősiességről“, mely hősiesség voltaképp nagyobb dolog, mint ha egy ügyért egyszerűen meghal valaki. „Meghalni, egy nagy dolgot minden elszántsággal véghezvinni könnyű dolog, de élni mint egy szent: ezt próbáld meg.“ Lengyel engedelmesen elolvasta a sztárec beszédeit, s olvashatja Lukács *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írását is, amelyben az író „a demokrácia vállalásának lassú, szemre nem heroikus, de mélyen felelősségteljes, lelket megőrlő hosszadalmas és tanító küzdelme“ mellett tesz hitet.

Az etikusok nem állnak meg a demokratikus „szent“ fogalmánál; Lengyel Józsefnek van min csodálkoznia, amikor a szovjetházban folyó vitákat hallgatja: „Az egyik ilyen probléma: Mi kommunisták olyanok vagyunk, mint Júdás. A mi véres munkánk, hogy Krisztust megfeszítik. De ez a bűnös munka egyben a mi hivatásunk is, Krisztus csak a kínhalálban lesz istenné, ami szükséges ahhoz, hogy megválthassa a világot. Szóval, mi kommunisták magunkra vesszük a világ vétkeit a világ megváltása érdekében.

S miért kell a világ vétkeit magunkra venni? Erre is megvolt, mégpedig az igen »világos« felelet Hebbel Juditjában: »Wenn Gott zwischen sich und mir die Sünde stellte, wer bin ich, dass ich dem widerstrebe?« Ahogy isten megkívánhatta Judittól, hogy ölje meg Holofernest, és bünt kövessen el, úgy megkívánhatja egy kommunistától is, hogy képletesen és fizikailag pusztítsa ki a burzsoáziát... Egész világos, nemde?

Ez volt úgy körülbelül a fő probléma. Ezt a fő problémát támogatta Dosztojevskij főinkvizítora is, aki máglyára viszi Krisztust, mert Krisztus zavarná a boldog keresztény nyáj életét.

A vita akörül folyt, hogy igaza van-e a főinkvizítornak. Sinkó a főinkvizitor ellen, Krisztus pártján volt...“

A kép nemcsak a később krisztianussá lett Sinkóra, de az átmenetileg — az emigrációban — ugyancsak krisztianussá lett Lengyel portréjára is érvényes. De jellemző ez az etikai hozzáállás a Rudas Zoltán szerkesztette *Szabad Gondolatra* éppúgy, mint a Galilei-körre; Hebbel Juditjának példájával Lukács *Taktika és etika* című korabeli írásában él.

A problémát újra az élet: a vértelen forradalom vetette fel; dehát mi köze mindehhez Adynak?

Lukács ifjúkori példaképei: Hegel, Ady, Dosztojevskij közé sajátos folytonosságot épít. Sőt, amíg nem érti, addig Marxot is Ady társadalmi elégedetlenségével helyettesíti be. Ami Marxban egyelőre érthetetlen, az Adyban — nem, sőt nemcsak érthető: *életes* volt; „szíven ütött“ — mondja egészen a kamaszkorig visszahátráló Lukács. A Dosztojevskij felé vezető utat is Ady „protestáló hite“, „küldetéses vétója“ („Ugocsa non coronat“: az idézetek Lukácstól valók) egyengeti; ő a mérték, hogy a fiatal Lukács Dosztojevskijt és Tolsztojt is „döntő forradalmi tényezőként építi be“ egyelőre inkább „világérzésébe“, mintsem világképebe, s ez a triász: Hegel—Ady—Dosztojevskij áll össze, később Sorelrel kiegészülve, valamiféle világnézetté, amit a kortárs s a fiatal filozófus — népbiztosként is — forradalminak tud, s ami nem tételezi fel a „társadalmi-történelmi megalapozás teljes mellőzését sem“.

Most derül ki, mennyire elszámította magát Marx, aki a proletárforradalmakat a XIX. századra várta, s aki a polgári és a „szociális“ forradalmak közti

határt megvonva, azt állítja, hogy az előbbieknél világtörténelmi visszaemlékezésekre van szükségük, hogy saját tartalmukat tekintve áltathassák maguk, míg — szerinte — a proletárforradalom poézisét a jövőből meríti. 1918—1919 megdöntötte ezt az elvet. S előzőleg 1917 is; igaza van Georges Duhamelnek, az orosz forradalom valóban a tizenharmadik századra jellemző *honnéte homme*-ok „naivságát“, jelszavaik romantikáját illetően, különösképp, hogy a *kép* a jelszavak mögötti tartalmat: a tetteket s az eredményt is mérlegeli. S még inkább igaza lenne, ha felismerte volna, hogy e forradalomra a polgári forradalom tennivalói is várakoztak.

Egy forradalom tartalmát nem annak emblémája, nem a *kép* „polgárian korlátolt tartalma“ dönti el, hanem az, ahogyan a forradalmas nép és vezetői e korlátokon túllendülnek: a tett.

Lényegtelen tehát, hogy a tizenhat éves Illyés a forradalmi erkölcsről szólva Petőfi „naivságára“, a tizenkilenc éves Kodolányi pedig a korántsem naiv főnkvizítorra hivatkozik: az „ifjú Szavonarola“ — ahogyan Kodolányi önmagát nevezi — ugyanolyan eredményre jut, mint a nála jóval könnyörületesebb Illyés: „Minden azokat illet, akik dolgoznak — mondja Kodolányi —: a föld a parasztot, a gyár a munkást. Könnyörtelenül le kell rombolni a hazugságok kacsalábon forgó várát minden cifraságával. El kell kergetni a hazugság kenetteljes szónokait. Ki kell szabadítani az alvilág kazamatáiba zárt szellemeket. Meg kell égetni a Nagy Inkvizítort, ezt a cáfolhatatlan eretneket, s uralomra kell juttatni a meghazudtolt Evangéliumot. Mindez, persze, nem folyhat simán. Jézus azonban nem rettent vissza attól, hogy korbácsot fogjon, s kiverje a templomból a pénzváltókat, galambárúsokat és kegyeskereskedőket. Föl kell borogatni a bankárok asztalait! Ki kell verni boltjaikból a kereskedőket...“

Lényegtelen, hogy a kufárok kiverésére a keresztény avagy a keresztényen neveltetés biztat, s az is, hogy Dosztojevszkij vagy Petőfi az ihlető; a lényeges a tett, mely a *Kora tavasz* ifjú hőst Tüskepusztáról, illetve Dombóvárról — Kaposvárra, a „kufárok“ kiverésére biztatja; ez okozza a galileisták barátságát, azt, hogy az ún. „gírdisták“ mellett egyre inkább az ún. „orosz“ diákok csoportja jut túlsúlyba; ez vezeti a hatodikos gimnazista Illyést, hogy többszöri csalódás után is újra és újra lerohamozza a várost...

Szabó Gyula: Kaszát fenő

VALTER ROMAN

A JÖREMÉNYSÉG LOVAGJAI

E könyvem kéziratát tulajdonképpen már 1954-ben befejeztem: a spanyolországi polgárháború kirobbanásának huszadik évfordulója alkalmából kellett volna megjelennie. Az események váratlan alakulása miatt azonban kiadása elmaradt. Nem jelent meg a harmincadik évfordulón sem, pedig az egykori Ifjúsági Könyvkiadó idejében befejezte az előmunkálatokat. 1971 májusában aztán a Politikai Könyvkiadó kiadta a nemzetközi brigádok román harcosai egy csoportjának véleményem szerint rendkívül értékes kollektív művét, a *Voluntari români în Spaniã* (Román önkéntesek Spanyolországban), amelyről közvetlenül megjelenése után oly szépen nyilatkozott Zaharia Stancu, Mihnea Gheorghiu, George Macovescu, Geo Bogza, Aurel Baranga, Titus Popovici és még jó néhány író és hazafi az ország minden részéből.

A jelen kötet szerkesztése során revideálnom kellett az eredeti szöveget. Kihagytam mindent, ami az imént említett kollektív mű megjelenése után ismétlésnek tűnhetett volna; itt-ott azért még hozzáírtam az első változatokhoz.

A könyv más síkon ugyan, de bizonyos értelemben a megjelent s a könyvesboltokban oly hamar elfogyott kollektív kötet — nagyon elkésett — kiegészítésének tekinthető. De a következők az említett kötettől függetlenül is olvashatók.

A könyv szerény summázása a szerző különféle alkalmakkor részben már közölt visszaemlékezéseinek a spanyol nép 1936—1939 között a nemzetközi fasizmus erős és barbár erőivel vívott nagy harcára, amelyhez hasonlót Európa addig még nem élt meg; felelevenítése népünk harcos szolidaritásának egy olyan néppel, amely halhatatlan hőskölteményt írt a történelem lapjaira.

E kötet nem meríti ki a témát, nem olyan típusú egységes, befejezett mű,

amely a teljesség igényével szól a spanyolországi polgárháborúról, a nemzetközi brigádok és a román önkéntesek részvételéről a spanyol nép háborújában. A következő részek csupán a spanyolországi antifasiszta harc néhány epizódját tartalmazzák.

Most, amikor a kéziratot közlésre átadom a Katonai Könyvkiadónak, különös érzésem támad: az elégedettséghez agályok társulnak, hiszen lehetséges, hogy az ismételt átírások egy cseppet sem váltak hasznára az első fogalmazások talán hitelesebb élményszerűségének. Majd ítélt az olvasó. Nekem mindenesetre az a benyomásom, hogy a kilencedik hónap utolsó napjáig a kötetet kihordtam, s most már napvilágra kell kerülnie.

A spanyolországi polgárháború óta eltelt évek során mind nemzeti, mind nemzetközi viszonylatban sok — s nem egy katasztrofális jellegű — esemény történt. Napjaink világa nem azonos az 1936—1939 közöttivel. S mi, a túlélők, sem vagyunk azok, akik voltunk. Sok minden megváltozott, és sok minden van még változóban. Új nemzedékek lépnek színre. A megemlékezést a spanyolországi háborúról, a XX. századi nagy világégés nyitányáról még napjainkban is időszerűnek érzem, nemcsak azért, hogy lelkemem könnyítsek, hanem azért is, hogy jobban megérthessük az eseményeket, és mások is jobban értsék a történeteket.

Az emlékezés — átélés, az átélés pedig a múlt jobb megértését, tehát a jelen jobb átlátását, a jövő könnyebb megfejthetőségét jelenti. A történelem arra szolgál, hogy feltárja a nemzetek nagyságát szülő erényeket, hogy elkerülhetők legyenek a múlt tévedései, hibái és tévelygései.

Egy gondolat kínozott már könyvem írásakor, de kiváltképpen most foglalkoztat, amikor javítgatom és véglegesí-

tem a kéziratot: vajon sikerült-e megtalálnom a legmegfelelőbb formát?

Vajon helyes-e a háború Spanyolországról írni anélkül, hogy eltöprengjünk azon, ami utólag történt Spanyolországban és külföldön? Vajon helyenvaló-e elvonatkoztatni attól, ami később, 1949—1954 között történt, amikor a szabadság nem egy volt önkéntese, a jóreménység igaz lovagjai igazságtalanul megszenvedtek hazájukban, amelynek dicsőségére Madridban és az örök Spanyolország annyi más helyén bátran harcoltak?

Megvallom: még mindig nem sikerült kielégítő és megnyugtató válaszra lelnem. Bizonyosságok és kétségek hol váltakozva, hol egyszerre hatalmasodnak el rajtam. Ha e könyv olyan, amilyennek majd látják, ez nem az ingatagságnak vagy a szilárd meggyőződés hiányának tulajdonítható, hanem ama meggyőződésemnek, amely szerint még jó időknek kell eltelnie ahhoz, hogy hitelesen papírra lehessen vetni mindazt, aminek kimondását a kérelhetetlen történelmi parancs megköveteli azoktól, akik résztvevői voltak a köznapinak éppenséggel nem mondható eseményeknek, s azoktól is, akik megkísérik leírni őket.

Néha úgy tűnt — s ma is azt hiszem —, hogy a nagy próbálkozásokkal, kísérletekkel óhatatlanul együtt járó nehézségek és óriási veszélyek ellenére is könnyebb történelmet csinálni, mint történelmet írni; de valószínűleg nem kevés érvelni bizonyítható ennek az ellenkezője is. En megícscsak kitarok eredeti állításom mellett. A történelemalakítás inkább kedvemre való. A maguk valóságában igyekszem leírni az eseményeket, az embereket pedig olyanoknak, amilyeneknek a nagy spanyol eposz résztvevőiként megismerhettem őket.

Meggyőződésem szerint azok, akik történelemalakító szerepet játszottak vagy valamilyen úton-módon részt vettek a történelem egy-egy kimagasló fontosságú mozzanatának alakításában, mind kortársaiknak, mind utódaiuknak tanúságtétellel tartoznak. A jelenkori történelem nagy perében tanúságot tenni végtére is nemcsak jog, hanem elemi kötelesség is, és föltétlenül érvényesítendő. A történelemtudomány túlságosan komoly dolog ahhoz, hogy a levéltári kutatók kizárólagos gondjára lehessen bízni. Hát ki is mesélhetne arról, ami történt, ha nem az, aki minden idegszállával részese volt nagy történéseknek: emez útjelzőknek a ragyogó magasságok felé vezető hosszú és nehéz kaptatón?

Természetesen a dokumentumok minden történelem téglái. A dokumentumokat sem figyelmen kívül hagyni, sem pedig megtagadni nem szabad. Vannak dolgok, amelyeket ki lehet hagyni a könyvekből. De a történelemből nem. Az emlékezések néha nemcsak bizonyos események és a történelmi folyamatok jobb megértése szempontjából feltétlen szükségesek: olyan jellemzőket villantának fel, és olyan tényeket körvonalaznak, amelyeket egyetlen írott dokumentum sem mutathat be eléggé valóságosan. Ne szőrjük fejünkre hamuját a múltnak, hanem inkább világát vigyázzuk. Csak a történelem világánál ismerhetjük fel, hogy az áldozatok nem voltak hiábavalók, s valóban érdemes volt megélni a nagy idöket, bármily nehezek és tragikusak voltak.

Még nem írták meg a spanyolországi polgárháború, a harmincas évek Spanyolországának történetét. Igaz történetével adósak még, noha talán a jelenkori történelem egyetlen más epizódjáról sem írtak máris oly sokat. Spanyolországban nemcsak háború volt, hanem valóságos forradalom is lezajlott. Az elmúlt esztendőben megjelent legtöbb könyv és tanulmány hiányossága főként abban mutatkozik meg, hogy — szerzőik alapállításától függetlenül — nagyjából csupán a háború bővebb vagy kevesebb részletre kiterjedő, a tényekhez többé-kevésbé ragaszkodó krónikáját tartalmazák. Túlságosan keveset írtak a köztársasági Spanyolországban végbement mélyreható társadalmi és politikai átalakulásokról, pedig azokban jelentős, tanulságokban gazdag, napjainkban is figyelemre és tiszteletre méltó történelmi tapasztalat halmazódott fel, amelyeket szocialista forradalmukat a második világháború után megvalósító népköztársaságok és néphadseregek, bizonyos vonatkozásokban, előhírnököknek tekinthetnek.

A spanyol hősköltemény bevilágítja a háború előtti Európa felhős egét. Még ragyog a történelemben; az emberiség útját bevilágító sugarak egyik forrása.

*

Február utolsó és március első napjaiban csend honol a jaramai fronton. Mindannyian jól tudjuk, hogy nem sokáig tarthat. A kudarcot vallott ellenség nyilván máris új támadást készít elő. A nagy megpróbáltatások után mindenestre jól jön a szünet, bármilyen rövid.

A csendes napok egyikén a 11. dandár vezérkaránál jártam felkeresem

Valter Roman 1938-beli párttagsági könyve

Ludwig Renn. Már spanyolországi tartózkodásom első hónapjaiban nagyon összebarátkoztunk. Élénk, mozgékony, rendkívül gyors észjárású volt ez a vézna ember. Nagyon tiszteltem, szerettem Renn, a kipróbált antifasiszta harcost és író. Ha volt egy kis szabad ideje, régmúlt és újabb keletű eseményekről mesélt, elsővilágháborús élményeiről, könyveiről beszélgettünk (még egyetemi éveim idején olvastam a *Krieget* és a *Nachkrieget*); jóleső érzéssel regisztrálta ezt, s szövelt további írói terveiről.

Renn aznap barátságosabb volt, mint valaha:

— Velem jössz holnap Madridba? — kérdi.

— Természetesen! Miért megyünk?

— Gondolom, szívesen megismerkednél Hemingway-jel. Eppen Madridban tartózkodik. Néhány nappal ezelőtt találkoztam vele Zalka Máté hadiszállásán, s megígérttem, hogy felkeresem. Ha kedved van, tarts velem.

Megköszöntem a nagy örömömre szolgáló szíves invitálást. Renn persze már tudta, hogy nagyon szeretem Hemingway-t. Nagyra becsültem a művéből sugárzó erőt és hitelességet, csodáltam stí-

lusa közvetlenségét, a párbeszédnek keresztelenségét, meglepő természetességüket. Hemingway még negyvenéves sem volt, tehetsége még nem tetőzött, de a *Búcsú a fegyverektől* és néhány más műve már megalapozta hírnevét. Egyik írásából, a *Fiestából* ismertem meg először Spanyolországnak egy olyan arculatát, amely iránt az író mindig is kivételesen nagy érdeklődést tanúsított: a bikaviadalok és a torreádorok Spanyolországát. Röviddel azelőtt, hogy Spanyolországba utaztam, még párizsi tartózkodásom idején, olvastam Hemingway egy írását a bika szarváról. A connaisseur illetékeségével írt néhány híres torreádorról: Belmontéról, Manolóról, Romeróról és másokról. A bikaviadalok kérdéseiben való jártasságát még a spanyolok is megcsodálták, pedig ők aztán értenek hozzá. Az elbeszélésből kiviláglott a szerző nagy szeretete a méltóságos és bátor spanyol nép iránt. Tudtam, hogy Hemingway nem marxista, de íme, Spanyolországban a köztársasági zónába, nem pedig a másikba vágyott. A köztársaságiaknak anyagiakat, nagyon sok pénzt gyűjtött, írásai a köztársaságiak ügyét szolgálták, Hemingway eldöntötte tehát, kinek az oldalára áll. Döntése csak nő-

velte iránta érzett régebbi csodálato-
mat.

A Madrid felé vezető úton az autóban erről beszélgettünk Renn-nel. Ez alkalommal részletesebben elmesélte találkozását Hemingway-jel Zalka Máténál. Zalka (vagy ahogyan Spanyolországban hívták: Lukács tábornok), a maga nyílt, cseppet sem diplomatikus modorában az amerikai írónak szegezte a kérdést: mi indította arra, hogy a köztársasági Spanyolországba jöjjön?

— Szeretem a forradalmakat — válaszolta. — Olyan aradatok, amelyek elsősorban újtukból mindent, ami korhadt. S a köztársaságiak lényegében forradalmat csinálnak. Néhány nappal ezelőtt írtam egy karcolatot, *a madridi sofőröket*. Tudják, vannak, akik Francóval, vagyis Hitlerrel és Mussolinivel tartanak. Jómagam Ipolitto pártján állok...

(A háború idején sokszor eszembe jutottak szavai. Sofőröm a spanyol Angel volt; madridi taxisofőr létere igazi Sancho Panza, a népi hős megtestesítője: bátor, hűséges, jó kedélyű és jóérzésű.)

Megérkezünk Madridba. Hemingway a Florida szállóban lakott, közel a telefontközpont épületéhez, amelyet a fasiszták tűzérsege és légi ereje szüntelenül bombázott. A szállodát több találat érte, falait elcsúfították a repesznek nyomai, az ablakok mind betörték; jóformán senki sem lakott már benne. Hemingway azonban ott maradt, ott dolgozott — s reménykedett...

Most is az ablak mellé húzott asztalánál ír. Gyorsfőző, mellette kávés ibrik, több üveg whisky, a padlón néhány elgurult narancs: az író kedvelt étele, itala. Felkel az asztal mellől, élénk jön: magas, még sovány, izmos, de látni rajta, hogy hízásra hajlamos.

Renn bemutat. Szól néhány szót tüzeralakulatunkról is. Hemingway mosolygósan figyel, s megkérdi, milyen nemzetiségű vagyok. Majd így válaszol:

— Igen... Ismerem és szeretem Pannait Istratit.

Aztán whiskyvel kínál, s biztat, hogy igyunk. Biztat jó szóval, de főként jó példával. Renn éppen csak pohara szélét nyalogatja, én azonban nem sokat kéretem magam. Most iszom életemben először whiskyt. Pompás. Hemingwaynek tetszik a dolog.

— Ígyék, még ígyék, jó az, valóságos energiaforrás. Ettől nem fog fájni a feje.

Tőmény alkohol. Nekibátorodom tőle, pedig kezdetben kissé zavarban voltam. A két író élénk, érdekes társalgásba kezd.

Renn — a Florida szállodára utalva — megkérdi Hemingway-t, miért marad

éppen ott, ahol állandó a veszély. Hemingway azonban úgy érti, hogy a kérdés spanyolországi tartózkodására vonatkozik, hiszen már sokan tudakolták tőle ugyanazt. Így válaszol:

— A politikához nem értek, nem politizálok. A fasizmus ellen vagyok, mert a fasizmusban nem létezhetnek jó írók. A fasizmus hazugság, s mert hazugság, az irodalmat terméketlenségre ítéli. Ezt a háborút a fasizmus robbantotta ki. Gyűlölöm a háborút, de a fasizmust csak a rá mért csapásokkal lehet legyőzni. Nem lehetünk sem gyávák, sem önzők, sem árulók.

Nyugodt hangon mondta ezeket, szavain érződött mély meggyőződése. Később, amikor szóba került a „benemavatkozási politika”, keményen megbélyegezte: „A háborúnál és az árulásnál is rosszabb a polgári demokráciák gyávasága.”

Renn ismét megkérdi:

— Jó, rendben. De miért éppen a Floridában lakik? Itt nagy veszélynek teszi ki magát, fölöslegesen.

Hemingway mosolyog.

— Ez a véleménye? Itt mindig érzekelem a háborút, akkor is, amikor nem vagyok a harctéren. Ahhoz, amit most írok, ilyen környezetre van szükségem.

Terveiről beszél, Joris Ivensnek írt filmscenáriumáról, *A spanyol földről*; egy színdarabötletéről, amely mind többet foglalkoztatja, a szereplők kontúrjai egyre jobban kirajzolódnak (az egy esztendővel később befejezett, a fasizmus elleni harcnak szentelt, *Az ötödik hadoszlop* című darabról volt szó). Néhány évvel később az *Akiért a harang szól*-ban felismertem a szerző nem egy olyan gondolatát és gondját, amely már akkor foglalkoztatta őt, amikor szerencsés alkalmam adódott részt venni az említett beszélgetésben.

A bikaviadalokra terelődik a szó. Nem is lehet másként, Hemingway, a *corridák* nagy *afiniciadó*ja soha nem mulasztja el az alkalmat, hogy erről is beszéljen. Ludwig Renn, aki nem nagyon ismerte ezt a „művészetet”, s — akár csak én — nem volt túlságosan elragadtatva tőle, a lelkesedés legcsekélyebb jele nélkül hallgatta a fejtegetéseket.

— De mindenekelőtt be kell vallanom, hogy képtelen vagyok felfogni, a köztársasági kormány miért tiltotta be drasztikus intézkedésével a bikaviadalokat... Egészen biztosan visszatérnek még erre a határozatra...

**A jaramai fronton
(Ludwig Renn-nel és Gaston Carrével, a francia—belga üteg parancsnokával)**

Egy kicsit elgondolkodott, majd hozzáfűzte:

— Nem mondom, van egy veszély..., a bikaviadatok jövőjét illetően... A *corridák* korszerű technikája túlságosan tökéletes... Vajon ki múlhatná felül az olyan torreadorokat, mint Cagancho, Gitanillo de Triana, Chico, Villalta, Belmonte, Joselito, Manolo? Mindegyikük-ről pikareszk regényt lehetne írni...

Mielőtt elköszönünk, Hemingway megkérdi:

— Sok román van a nemzetközi brigádokban?

Meghallgatja válaszomat, majd ismét Panait Istratiról beszél.

— Én nem ítélem el őt. Egyetérték Romain Rolland-nal: Istrati tehetséges író. Született költő, tiszta szívvel szereti a legegyszerűbb dolgokat is, a kalandot, a barátságot, a lázadást, a húst, a vért; képtelen teoretikusan gondolkodni, képtelen tehát arra, hogy beleessen egy bármilyen jól megkonstruált álokoskodás csapdájába. Aztán meg van még valami. Biztosan nem tud róla. Panait Istratiról beszélek. Néhány évvel ezelőtt emlékezetes és sokat kommentált oroszországi útjáról némiképpen csalódottan tért

vissza. Miután meglátogatott néhány börtönt és lágert, beszélgetést folytatott egy vezető személyiséggel; ennek leírása Istrati kiábrándultságát és elbizonytalanodását tanúsítja. Az a bizonyos vezető személyiség megkísérelte különféle magyarázatokkal eloszlatni Istrati kétségeit, s közben azt mondta: „Nincsen rózsás tövis nélkül.“ Mire Istrati gondolkodás nélkül rávágta: „Ezzel a magyarázattal egyetértenék, de — sajnos — én csak töviseket láttam.“

Kajánul pislogott. S hozzáfűzte:

— Na, nem kell haragudni. Senkit sem akarok megbántani. Legkevésbé az oroszokat. Az ő jelentős és gyors segítségük nélkül nemigen folytathatná a harcot ez a hős nép. Az egészet csak azért mondtam el, hogy honfitársai a tények ismeretében ítélhessék meg Istratit.

Búcsúzáskor Hemingway így szól hozzánk:

— Tudom, most csend van a jaramai fronton. Mihelyt újrakezdődnek a harcok, én is ott leszek.

Valóban, rövidesen folytatódott a csata. Hemingway a legvéresebb küzdelmek idején látogatott el a frontra.

*

Franciaországból való visszatérésem után közlik velem, hogy jelentkezmem kell Barcelonában, a köztársasági hadsereg tüzérségének főparancsnokságánál, Fuentes ezredesnél. Új feladatot kaptam tőle: az ebrói csatában harcoló tüzérségi egységek kiképzésében kellett részt vennem. A parancs kiadásakor persze azt nem közölte velem, hogy a nagy offenzíva előkészületei folynak. De figyelmeztetett: a kiképzésre nagyon rövid időt kapunk, tehát legfeljebb három nap alatt intézzek el Barcelonában minden szervezési problémát.

E napok egyikén értesítenek, hogy Barcelonába érkezett Dzsavaharlal Nehru, s találkozni óhajt néhány frontharcossal, íróval, újságíróval. Örömmel értesültem arról, hogy a fogadására kijelöltek között szerepelek.

A Köztársaság nehéz helyzetben volt, Nehru érkezése mégis nagy érdeklődésre tarthatott számot. Már akkoriban meglehetősen ismert személyiség volt. Gandhi után őt tartották az indiai szabadságmozgalom legjelentősebb vezetőjének, egyébként is érdekes egyéniség volt. Következetességét igazolta az a tény, hogy a köztársaságiakhoz jött, és nem Francóhoz ment, s nyíltan megbélyegezte a spanyolországi fasiszta beavatkozást.

Másnap, a megjelölt időpontban a szállóban voltam. Nehru nem váratott magára. Kíséretében volt leánya, a mintegy húszéves Indira; nagyon hasonlít édesapjára, nőnemű fiatalabb képmásának tűnik. Az indiai vezető viszonylag fiatal, magas és karcsú; nemes megjelenését szerénysége, egyszerű és természetes modora még rokonszenvesebbé teszi.

Fáradtnak és gondterheltnek tűnik. Indiából éppen olyan időszakban utazott el, amelyben nagyon fontos kérdéseket illetően sok probléma és kétség merült fel a Kongresszus Párt vonalvezetésével kapcsolatban. A találkozás alkalmával szőtt ezekről a nehézségekről. De már első szavaiban kifejezte a fasiszmus és a háború veszélyeztette Európa s az egész világ sorsa felett érzett aggodalmát. Véleménye szerint a Spanyolországban történtek csupán más megnyilvánulási formái a Kínában és az Etiópiában lezajlott eseményeknek. Ezért borúlátó megítélésében. Németország, Olaszország és Japán feltehetően nem éri be ennyivel. Valószínűleg rövidesen háborút indítanak Franciaország és Anglia ellen...

— Bizonyára sokan töprengenek azon, vajon mit keresek én Spanyolországban — mondotta. — Mi köze a köztársasági Spanyolorzágnak Indiához? A kérdésre nem nehéz válaszolni. Mi, akik a szabad-

ságért s mindenféle elnyomás és agresszió ellen harcolunk, alapállásunknak megfelelően szembekerülünk a hitlerista Németországgal, a fasiszta Japánnal, tehát ellenségeink szövetségeseivel, Francóval is; így hát barátunk a köztársasági Spanyolország.

Szünetet tart... Keresi a szavakat, nem a szónoki hatás növeléséért, hanem azért, hogy minél világosabban fejthesse ki gondolatait. A továbbiak hallatán jöttem rá erre.

— Nagy dilemmánk, amelyre pillanatnyilag nem találok választ, a következő: mit tegyen India, ha kiróbban a háború a reakció erői és a nyugati demokráciák között? — vetette fel a kérdést. — Úgy tűnik, azok oldalára kellene állnunk, akik a fasiszta Németország ellen harcolnak. Csakhogy felmerül a bennünket gyöttrő nagy kérdés: vajon egy ilyen háborúban támogathatja-e India azt az Angliát, amely hazánk gyarmati elnyomója? Véleményem szerint India népe nem fogadná megértéssel az Angliának nyújtott segítséget. Ez a dilemma egyelőre csak elvi síkon jelentkezik. De, úgy vélem, rövidesen konkretizálódik; nagy gyötrellem a helyes válasz keresése...

Majd elmerengett, s hozzáfűzte:

— A köztársasági Spanyolország győzelme talán megoldhatná a dilemmát. Hát ezért jöttem ide. Itt a háború ellenére is minden egyértelműnek tűnik: Spanyolország a lélek oázisa.

Két évvel később *Önéletrajza* utószavában szolt spanyolországi látogatásáról.

A beszélgetés alatt leánya, Indira hallgatagon ült mellette. Kis fruskának tűnt, s előbb arra gondoltam, hogy számára a politika valószínűleg távoli és érdektelen. Mindenesetre megható volt, hogy egész lényéből csak úgy sugárzott tisztelete és szeretete édesapja iránt. De miközben Nehru beszélt, és én leánya arcát figyeltem, rájöttem: nem csupán gyermeki szeretet tükröződik szemében, hanem mélyen átérzi és helyesli a népe törekvéseit becsületesen kifejezni törekvő vezető személyiség álláspontját.

Most, amikor Indira Gandhival való találkozásomra emlékezem, elgondolom: mindabban, amit hazájában cselekszik, talán annak a hatása is érezhető, amit akkoriban a spanyol nép ellenállhatatlan lelkesedésében és hősiességében meglátott és átértzett.

*

Szólni szeretnék Lukács György néhánnyal, a spanyolországi háborúról kifejtett nézetéről; 1956—1957-ben több ízben találkoztunk.

A nemzetközi brigádok volt európai önkénteseinek találkozója Párizsban, 1971 novemberében (Ignacio Gallego, Duclos, Valter Roman, Ilyics, Roll-Tanguis)

A magyarországi drámai eseményeken tépelődve, amelyeknek — miként szarkasztikusan megjegyezte — ő maga „szándéka szerint, de néha akaratlanul is” részese volt, az általa óhajtott és gyakran az ő kezdeményezésére folytatott beszélgetések során ráterelte a szót a spanyolországi események bizonyos vonatkozásaira (persze ez volt az én őszinte és legbenső óhajom is, hiszen a diskurzusokból már felismertem, hogy Lukács a gondolkodók ama típusának a megtestesítője, amely szüntelenül a jövőt kutatja, megkísérelvén egyre alaposabban megérteni bizonyok ellentmondásos realitásait, amely világosan és találóan fogalmazza meg gondolatébresztő feltevéseit, véleményeit, téziseit).

1956-ban rendkívüli események történtek mind nemzetközi, mind magyarországi viszonylatban. Lukács minduntalan vissza-visszatért ezekre, megkísérelt feltárni bizonyos összefüggéseket, hogy a történetek és a tanulságok érthetőbbek legyenek. Most nem ezekről írok, hiszen ez nem tartozik könyvem témájához. Talán valaha még beszámolok róluk az e találkozásainkról készült — meglehetősen részletes — feljegyzések alapján.

Lukács tudta, hogy Spanyolországban harcoltam, s ezért is foglalkozott többször a spanyolországi háború problémájával. Rendkívüli érdeklődést tanúsított kiváltképpen a Köztársaság 1939 február-

márciusában bekövetkezett vereségét előidéző okok iránt.

Meg kell mondanom, hogy magyarázataim nem elégitették ki Lukácsot. Úgy érezte, valami nincs rendjén. Őszintén szólva nem nagyon érttem, miért erősködik annyira, mit akar tudni, tulajdonképpen mi bántja őt. Nem avatott be legbensőbb gondolataiba, de éreztem: még alaposabban meg akar érteni bizonyos dolgokat, amelyekről később aztán elmondott és leírt egyet-mást.

Egy alkalommal (látszólag minden összefüggés nélkül akkori beszélgetésünk tárgyával) szóba hozta az elmélet és gyakorlat konkordanciájának, az elmélet kiművelésének a szükségességét, azt az elméletet, amely a gyakorlat útjának a megvilágítására hivatott; azt a veszélyt, amely akkor keletkezik, ha a gyakorlat a kellő elméleti és elvi tisztázások hiányában „önkénteskedni” kezd. A következőket mondotta:

— Vannak helyzetek, amelyekben a társadalmi gyakorlat utólag helyesnek bizonyul, noha a politikai cselekvés semmiféle elméletre nem alapozhatott, vagy éppenséggel álelméletre alapozott (utólag derült ki, hogy álelmélet volt). Viszont adódnak helyzetek, amelyekben az elméleti alap helyes, s a gyakorlat juttatja csődbe az elméletet.

Elképedésem láttán (de hiszen a spanyolországi polgárháborúról és a vereség okairól beszélgettünk!) hozzáfűzte:

— Az az érzésem, hogy Spanyolországban ez a kétféle helyzet egybefonódott. Ehhez azonban természetesen hozzá kell adnunk (a korrektségi követelményei köteleznek!) egy harmadik helyzetet is: bizonyos problémákat illetően, bizonyos körülmények közepette a helyes elvi tézis és a helyes társadalmi gyakorlat boldog egyezését. A vereség ellenére a népfront helyes taktikának tűnik, alapját a különböző történelmi szakaszokban időszerű szövetségekre vonatkozó helyes elméleti megfontolások alkották.

Majd így folytatta:

— Az az érzésem, hogy a spanyol tragédiához vezető valamennyi okot még nem tárták fel, sem egymásrahatásukat, sem fontossági sorrendjüket. Kétségtelen, voltak külső okok és voltak belső okok, a külsők pedig többet nyomtak a latban, mint a belsők. De, úgy vélem, még a külső okok vonatkozásában sem elegendő csupán beavatkozásról és „be nem avatkozásról” szólni. Talán itt az ideje, hogy átgondoljuk azt is, ami a kommunista mozgalmon belül végbement, hogy vajon megfelelő keretben érvényesült-e mindenkor a stratégia és a taktika korrelációja, hogy nem következtek-e be torzulások. Vonatkozik ez bizonyos értelemben a nemzeti érdekek és a nemzetközi szolidaritással, a proletár internacionalizmussal összefüggő érdekek helyes korrelációjának fenntartására és tiszteletben tartására. Biztosítani kell a harmonikus egyensúlyt. Mindenesetre az a helyzet, hogy aki másokra vonatkoztatva ki nyilatkoztatja egy bizonyos elv, egy bizonyos korreláció érvényességét, annak önmagára nézve is kötelezőnek kell tartania azt. Most már visszatérve a spanyol háborúra, szilárd meggyőződésemm, hogy meg lehetett volna nyerni, s a forradalom győzhetett volna Spanyolországban; a háborút mindenképpen még folytatni lehetett volna, ha nem következnek be bizonyos zavarok éppen az említett domíniumokon.

Bátorkodtam megjegyezni, hogy nem mindenben értek egyet véleményével, kiváltképpen nem ama szilárd „meggyőződését” illetően, hogy a háborút meg lehetett volna nyerni. Noha a harcok hevében biztos voltam a győzelem kivívásának lehetőségében, az évek távlatából visszatekintve úgy tűnt, s ma is így érzem, hogy túlságosan sok — belső és

külső — tényező, mégpedig erős tényezők érvényesültek a népfront Körtársasága ellen, hogy az erőviszonyok, amelyek nemzetközi síkon akkoriban egyre kedvezőtlenebbül alakultak a demokrácia és a szocializmus erői szempontjából, nem a spanyol nép győzelmének lehetőségét jelezték.

— Akkor hát miért harcoltak? — vágtat vissza Lukács; hangjába némi malíciával vegyes keserűség keveredett.

— Szabad legyen megjegyeznem, hogy nem értem a kérdést. Még kevésbé értem, hogyan lehet egyáltalán feltenni egy ilyen kérdést.

— Persze, persze. Igaza van — csillapított Lukács, inkább önmagát nyugtatgatva. — Vannak helyzetek, amelyekben harcolni kell, az azonnali perspektíváktól függetlenül is. Még ha tudja is az ember, hogy pillanatnyilag nem lehet győzni. Enélkül nem lehetnének marxisták, forradalmárok.

— Azt hiszem, hogy — spanyolokról lévén szó — még egy, történelmükből adódó jellemvonásukat említhetném meg, amely e nép erős és élő hagyománya — válaszoltam. — Csodálatos jelképét alkotta meg Cervantes Don Quijotéban, ebben az álmodozó, nemes, nagylelkű, emberi figurában, aki mindig az idők durva realitásainak akadályaiba ütközik, a harcról mégsem tesz le, s ezért a világ lelkiismeretébe tartozik. Úgy vélem, a spanyolok gesztusának hősiessége éppen abban ismerhető fel, hogy noha tudták vagy sejtették, hogy nem túlságosan kedvezők a háború perspektívái, teljes erőbevetéssel és mindvégig harcoltak. Azt hiszem, letették volna a fegyvert, ha hideg fejjel felmériék, hogyan végződhet a harc, s mi következik utána. De nem így tettek. Nem gyengeségeik győzték le őket. Nem. Hinni szeretném, hogy egyikük sem sértődik meg, ha Don Quijotéhoz hasonlítom őket. S valószínűleg mi, a nemzetközi brigádok tagjai, akik igaz lovagok voltunk, nem büsképek, hanem a jöreménységéi, mi is Don Quijoték voltunk. S csöppet sem szégyellem, hogy így volt. Csak az harcolhat, aki biztos a győzelemben, mégpedig az azonnali győzelemben. Nem a leggyőztes a szégyellni való, hanem az, ha nem harcolunk, amikor pedig harcolnunk kell, amikor a történelem, valamely nép fennmaradásának parancsa a harc.

Kettős örökség erkölcse

Közéletünk építő jellegével és külpolitikánk békés együttélésre törekvő nagyvonalúságával nemcsak a nyílt háborúk véres vihara van riasztó ellentétben, hanem számos ország belső feszültsége is, így a nemzeti kérdés megoldatlanságából fakadó ellentétek robbanása. Afrikai és dél-amerikai gerillák, arab partizánok terrorcselekményei, az ellenük foganatosított megtorlások, az írországi polgárháború, az évek óta húzódó ciprusi görög—török szembenállás, flamandok és vallonok ellentéte Belgiumban, a dél-tiroli németek meg-megújuló ellenzékisége, a spanyol diktatúra baszk és katalán szabadságtörekvéseket üldöző nemzeti kizárólagossága... sajnos, még sokáig sorolhatnók azokat a tragikus összecsapásokig fokozódó konfliktusokat, melyek a mi tájunkon ismeretlenek. S éppen ezért tudjuk a legemberibb megoldás példáit megoldáttatni. Bármilyen történjék a nagyvilágban, rajtunk is múlik, hogy a mi megoldásaink gyógyírként hassanak, segítséget nyújtva a bajsújtott emberiségnek.

Ez a hatékonyság különleges erővel ruhazza fel külpolitikánkat. Ha mi magunk nem is változtathatunk az események folyásán, s a beleszólás mások belügyeibe számunkra elfogadhatatlan, erkölcsi erőnk annál nagyobb: az emberiség érett a józan ítéletek kialakítására, a gondolatosság határa immár végtelen, s a felmagasló példa átüt minden lelkiismereten. Külpolitikánk ilyen értelemben világbíró parabolisztikus tényező, s nemcsak mi lehetünk rá büszkék, de találkozhatnak értékeivel bárhol a földkerekségen minden belátó és jobbra törekvő elme. Hiszen a mai Románia békét és biztonságot valló és támogató külpolitikája nemcsak a szocialista országok kölcsönös viszonyát és benső kohézióját erősíti, nemcsak a gyarmatosítás és imperialista agressziók ellen küzdő nemzetek szabadságmozgalmainak támasza, hanem társadalmi és világnézeti különbség nélkül minden állam egymást elismerő és békésen együttélni kész törekvésének őszinte társa is akár a Balkán sok vihart látott közvetlen térségében vagy Európa sorsának alakításában, akár az Egyesült Nemzetek Szövetsége ügyköreiben, tehát egyetemes emberi méreteken is. Ez a nemzetközi magatartás azonban nem valami elvont képletesség, hanem mélyen a honiség gyakorlatában gyökerező, szocialista alkotmányunk jogi tisztaságából és realitásából fakadó erkölcsi előny. Olyasmint sugározunk, ami nálunk valóság, s aminek megőrzése, bővítése, továbbfejlesztése mindennapi feladatunk. Altalánosságok ezek? Hogyne, megszokott kifejezések. De sarkigazságok, s a honi és a világügyi kiállás egy-azonosságára érdemes idéznünk a goethei örök-igaz közhelyet: „Hogy fölfrissülj a nagy Egészben, lásd meg az Egészet minden kicsi részben“.

Sarkigazságok nem önmagukból születnek, hanem maguk is ellentmondásokat oldanak fel magasabb összegezésben. A régi Románia fellépése a

nagy Egészért, ha tartalmazott is mindig haladó elemeket, nem támaszkodhatott a világbeli magatartás benső, kis részekben való ismétlésére. Egyre többször idézzük a nagy európai békepolitikus, Nicolae Titulescu történelmi emlékét, s ugyanekkor rátalálunk nemes ellenfelére, Jakabffy Elemérré is, aki viszont egy szűkebb látókör és felelősség, de a részben szintén az Egészre apelláló kérdésköteg, a „kisebbségi jog“ harcosa a román parlamentben és a genfi Népszövetségi fórumain. S amint elmélyül a két személyiség összvisszonylatainak feltárása, nemcsak az tűnik szembe, hogy a két jeles politikus saját háttérétől miben különbözött, hanem megmutatkozik egymáshoz való közelebbhozásuk lehetősége is, a bennük adott közös erkölcsi előreljzés napjainknak szóló jelentősége.

Titulescu nem a nemzeti kisebbségek ellen elkövetett atrocitásokat védte, nem a beolvasztó iskolapolitikára, hanem az állampolgárok egyenlőségére, tehát a Jakabffy követelte „kisebbségi jog“ elvi elfogadására építette nagyszerű európaiságát, s Jakabffyról világos elemzés számol be: az államhűség realitása, a román néppel való együttélés kódexe, a polgárjogi harc alkotmányossága vértelte fel politikai pályáján. Mondjunk a két személyiség alkalmi szembekerüléseit feloldó jellegzetes példát? Titulescu igazságérzetétől vezérelve 1936-ban Barcelonába (a katalánokhoz) és Bilbaóba (a baszkokhoz) szállíttatja az eredetileg Románia számára készült francia fegyverzetet, a spanyol köztársasági frontot támogatva. Ez a tény éppen úgy belejátszott külügyminiszteri posztjából való menesztésébe, mint ahogyan ismert paktuma Litvinov szovjet külügyminiszterrel egy Hitler-ellenes román—szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezményről sem találkozhatott a korabeli román uralkodó körök megértésével. És Jakabffy? Ama igyekezete, hogy az európai — negyven milliónyi — nemzeti kisebbségek valamelyes közös jogvédelmét hozza létre Genfben, szükséggképpen magával hozta szolidaritását a baszkok és katalánok egyenlőségét biztosító spanyol köztársasági kormányval, de ugyanakkor állásfoglalását a nemzeti kizárólagosságra törekvő Franco-féle ellenforradalommal szemben. Akárcsak Kacsó Sándor egykorú cikksorozata a Brassói Lapokban, úgy Jakabffy Elemérnek az Országos Magyar Párt 1937-es sepsiszentgyörgyi kongresszusán elhangzott kisebbségjogi előadása és a nemzeti kizárólagosságokkal szembeszálló demokratikus felfogása is ellenérzést váltott ki a revansista-irredenta és konzervatív polgári-félfeudális magyar úri klikkek táborában, viszont annál nagyobb elismerést aratott a demokratikus erőket népfronti egységbe hívó antifasiszták között. A haladó magyar polgári politikus ki is érdemelte a forradalmi MADOSZ üdvözlő táviratát.

Mai bel- és külpolitikánk szocialista egyneműségében Nicolae Titulescu és Jakabffy Elemér két — „többségi“ és „kisebbségi“ — helyzettsége egybeötöződött, egyetlen mag-magatartássá szilárdult, mégpedig a mindkét hagyományban eleve adott demokratikus és békepolitikai erkölcs sarkigazsága szerint. Románia Szocialista Köztársaság állampolgári homogeneitása újabb ezredévekre kívánja biztosítani a román nép és az itt lakó nemzetiségek együttélését, s amennyi közös eredmény, ahány az egyenlőséget kifejező vívmány, annyi pillér támasztja alá részvétélünket a világ oly sok keserűséget kiváltó kérdéseinek következetes megoldási kísérletében. Az ország belpolitikájából a magyar nemzetiség ki is veszi részét a maga saját nemzetiségi alakzatában: sajtóban, rádióban, televízióban, nemzetiségi intézményeiben és iskoláiban éppen úgy, mint a közös munkaterületeken. Ami azonban külpolitikánkat illeti, nemzetiségi részről tartozunk annak gazdagabb hírverésével, tudomá-

nyos és irodalmi feldolgozásával és közvetlen vállalásával. Tartozunk Jakabffy Elemér örökségének a közösbe való behordásával, hazánk mai külpolitikai felkészültségének átadva mindazt, ami immár nem a régi tőkés-földesúri politika meddő ellenzéki sége, hanem a szocialista államépítés példázatos voltának felmutatása a világ minden vérző sarka felé.

Pártunk lenini politikájának minden nemzetiségi eredménye újabb s újabb érv a világszerte kiújult ellentmondások erkölcsi ellensúlyozására, a jogos és békés megoldások előmozdítására. A román szocialista nemzettel együttélő szocialista nemzetiségek jogegyenlőségének minden bizonyítéka — legyen az egy könyv, egy színi előadás, egy dalosünnep, egy új iskolai osztály, egy szobor — újabb csapás a nacionalizmus ellen, az imperialista agressziók ellen, de ugyanakkor jelzés arra is, hogy feszültségek csak az alkotmányosság, a demokratikus eszmecsere és békés rendezés eszközeivel szüntethetők meg és oldhatók fel közös emberséggé.

Balogh Edgár

Száznyolcvan év ...

Az évek gyorsan száguldó ritmusában újabb határköhöz érkezett a Kolozsvári Allami Magyar Színház. Az idei évad a száznyolcvanadik a színház történetében, tizennyolc évtized tapasztalataival és felelősségével folytathatják, és kell hogy folytassák az elődök megkezdett munkáját Kolozsvár mai magyar színészei.

Száznyolcvan esztendő sikerekben gazdag, válságoktól egyáltalán nem mentes története bizonyosságul szolgált arra, hogy e városban fogant színjátszásnak mindig a közönség volt az éltetője, kritikus korszakokban a megmentője. Küzdelmes, kudarcokkal terhes évek után a közönség igénye hozta létre e színházat, s mindig döntő szerepet játszott a színház életében. Az úttörés korszakában, amikor a szinte állandóan jelentkező anyagi nehézség sodorta veszélybe a színjátszást, Wesselényi és néhány haladó szellemű nemes igyekezett enyhíteni a gondokon, a közönség különböző szegényebb rétegei jelenlétükkel fejezték ki ragaszkodásukat; később pedig mesterek, inasok, segédek, közemberek ingyenmunkája siettette az első állandó kőszínház felépítését.

Még egy év sem telt el a színház megnyitása óta, 1793 szeptemberében örömmel írja a Magyar Merkurius című lap tudósítója: „Itten Kolosváron a Magyar Comédiák igen ditséretesen folynak, a személyek olly nagy előmenetelt vettenek, hogy nagyobb helyen való Theatrumon is méltán ditséretet nyerhetnének...“ A következő évből is őriz ugyanez a lap egy sajtótudósítást, amely tudomásunkra hozza, hogy a „társaságnak jó szürettye vagyon“, „minden darabon tolongást lehet tapasztalni...“

Néhány színpártoló arisztokrata minden segítsége is kevésnek bizonyult volna az állandó szintársulat fennmaradásához, ha a kolozsvári aktorok nem tudhatták volna maguk mögött a város és — 1798-tól, a vidéki vendégjátékok megszervezésétől kezdve — más városok különböző rendű és rangú közönségét, amely tapsai révén kifejezésre juttatta a színház igénylését.

Az első években többnyire nemesek bábáskodnak a kolozsvári színház körül, a színészek csaknem kivétel nélkül tanult emberek, nemesi származású ifjak vagy kisbirtokosok, s tizenöt éven át báró Wesselényi Miklós az irányítója a kolozsvári aktoroknak. De a kolozsvári színház mégsem lett a kiváltságosak színháza, már csak azért sem, mert már a felvilágosodás eszmekörében született intézmény első művészei megtalálták a közönséghez vezető utat; a színpadon, az első évek gyakran váltakozó szálainak kezdetleges színpadjain elhangzó eszmék visszhangra találtak a közönség körében, s a visszhang az évek folyamán egyre erősödött, először Kolozsváron, aztán vidéken is. A tavasz beálltával a kolozsvári publikum fájó szívvel búcsúztatta vándorútra induló művészeit, őszire pedig visszavárta őket. Közben egyre sűrűbben tűnnek fel Erdély különböző részein: Máramarosszigeten, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Brassóban. Megjelenésük eseményszámba megy, vendégszereplésük pedig nem múlik el nyomtalanul az időben: „A színelőadások lassanként egybehozták az embereket, s a családi kör, melyben az emberek mintegy magukat elbástyázták, kezdett a nyilvánosabb életnek tért nyitni, s egyszersmind anyagot szolgáltatni, nemcsak a mindennapi ügynevezett prózai, hanem magasabb, szellemibb tárgyokról is beszélgetni. Az előadásra került színdarabokat, azoknak alakjait és a színészeket bírálgatni kezdték s tárgyalták, hogy miként adták elő a »rollét« — jegyezte fel egy vidéki emlékiratíró a múlt század derekán. Az előadásra került színdarabokért sincs miért szégyenkezniük az utókor előtt a kolozsvári úttörő színészeknek. Shakespeare, Goldoni, Molière, Schiller éppúgy megtalálhatóak voltak műsorrendjükön, mint azok a darabok, amelyeket ma már csak a színház vagy drámatörténet tart nyilván, de amelyek szerepét kár lenne tagadni, hiszen a közönség újabb rétegeinek a bevonását biztosították, s az évek során egyre népesebbé váló színházpártoló tábor megteremtette a folytatás feltételeit.

A száznyolcvan év nemcsak a színház, a színészek és színdarabok története, hanem legalább annyira a közönség története is. A közönségé, amely — akárcsak a múltban — a jelenben és a jövőben is azzal adja le voksát színháza mellett, hogy megváltja a belépőt az előadásokra, amelyeken a színész legjobb tudásával, mesterségének, művészetének teljes elhivatottságával, a szocializmus nyújtotta sokoldalú támogatás maximális hasznosításával próbálja szolgálni a Nézőt, aki nélkül nincs és nem lehet színház Kolozsváron sem; aki az egyik döntő tényező marad minden idők színháztörténetében is.

Enyedi Sándor

Festőházaspár Marosvásárhelyt

„Valahonnan mindenkinek el kell indulni... Hogy mi hol kezdtük? Mikor eszméltünk magunkra? Nehéz volna erre a kérdésre válaszolni... A főiskolán? Ott is sokat küszködünk, kínlódtunk. De az tulajdonképp csak előjátéka volt a dolgoknak. A valódi harc csak azután kezdődhetett. Előbb nem tudtuk, hová

menjünk. Pár hónapig a Porzsolt-szülőknél, Barátoson ütöttük fel a sátorfánkat, s rendeztünk be magunknak műtermet... Aztán jött Marosvásárhely..."

(1952 és 1958 között végezte el Porzsolt Borbála és Zolcsák Sándor a kolozsvári Ion Andreescu főiskolát. Évfolyamtársak voltak. Azóta ismerem őket. Valahogy mintha komolyabbak lettek volna az átlagnál. Gonderheltebbek, töprengőbbek... Sanyi és Borika. Így emlegette őket mindenki. Aztán — szövetség lett a barátságból. Majd művészi sorsközösség. S most, közel másfél évtized után, végigtekinthetnek a megtett úton. Ha nem is sikerült minden úgy, ahogy szeretnék volna, azért mégis elmondhatják, hogy nem kell szégyenkezniük.)

„Megcsontosodott kisvárosi környezetbe kerültünk. Még ma is megborzong az ember, ha rá gondol: micsoda értetlenség övezett. Tudomásul se vettek. Vagy ha igen, az még rosszabb volt. Harcolni kellett. Megküzdeni, hogy elfogadjanak. Nemcsak minket, hanem az utánunk jövőket is. Most már másképp mutat minden. A generációs problémák megoldódtak. Az álló vizet, melybe kerültünk, sikerült megbolygatnunk. Ha többet nem is, de legalább annyit elértünk, hogy a saját képeinket úgy festhetjük, ahogy jónak látjuk.“

(Kiállításaik gyakran vihart kavarnak. Sok a vita: jó úton jár-e Marosvásárhely művészete? Vannak igenlések és tagadások. De bárki bármit mondjon is, felettük átnézni nem tud. Még akik bírálják őket, vitáznak velük, azok is elismerik a jelentőségüket.)

PORZSOLT BORBÁLA

„Erőmön és képességeimen alul festek. Különösen az utóbbi évben alig tudtam dolgozni. Lekötött a család. Meg: sehogy sem ment így. Ha a műteremben akartam lenni, el kellett mennem itthonról. Egy anya ezt nem teheti meg. Nem hagyhatja magukra a gyermekeit. Ebből azonban nem következik, hogy nem is dolgoztam. Csupán: nincs meg a lelki egyensúlyom. A nyugalmam, ami kellene a zavartalan munkához... Az ilyenféle gondok sohasem befolyásolják pozitívan a művészet fejlődését.“

(Nemcsak fest, hanem rajzol is. Könyveket illusztrál a kiadóknak. Otthon is: munkáinak egy része grafika. Ezelőtt másfél évvel akt-kiállítást rendeztek a Stúdió-színpad előcsarnokában. Ő tusrajzokkal szerepelt. Sajátos, legtöbbször egyetlen vonallal megoldott lírai vallomások ezek a test szépségéről. Az emberi alak formáinak a gazdagságáról... S ha döntenie kellene mégis, hogy minek tartsuk őt, grafikusnak-e vagy festőnek, egy pillanatig sem kellene gondolkozni. Hiszen a legjelentősebb munkái temperában születtek. Amikor igazán mély, lelkét, gondolatvilágát győtrő probléma megoldásához akar kezdeni, mindig az ecsetet választja. A rajz legfeljebb csak közjáték. Frissítő gyakorlat.)

„Valóban érződik a munkáimon: sok bennük a grafikus elem. Sohasem a feltől indulok ki. Vagy ha onnan is, mindig eljutok egy bizonyos rajzossággig... Én valamiféle ösztönös, esetleges hatásra törekszem. Annyira ködben hagyni a dolgokat, amennyire szétfolyó egy álom. Sokszor úgy érzem, hogy tele

Porzsolt Borbála: Kerítés

vagyok titokzatossággal. Mindig izgat: hogyan lehet a reális tárgy mögé elrejteni valami furcsa hangulatot. Ezért egyik kedvenc képem a Kapuk. Úgy érzem, itt megvalósítottam valamit ebből a titokzatosságból. Nem tudhatod, mi van mögöttük. Pedig valami van, egészen bizonyos! Izgatnak a házak, az emberek. Az a furcsa hangulat, hogy mi az, ami az embereket egymástól elválasztja, és mégis egymás mellett élnek... Az együttlét és egyedüllet. A temető. Az élet nagy pillanatai. A lakodalom és a temetés. Együtt, egyszerre, egymás mellett.“

(Egyik leglezártabb, legmegoldottabb képe a *Szász falu*. A körülhatárolt egységet, titokzatos zárttságot, megközelíthetlenséget festette meg. Házak, háztetők vannak egymás mellett — ha akarjuk, koporsóknak is nézhetjük őket. És valahogy az az ember érzése, hogy innen nincs kiút. Másik nagy témaköre, amelyet talán még a mai napig sem tart lezártnak, az *Euridiké*. Az asszonyorsot festette itt meg. Gyötrődéssel, kétségbeeséssel. A sorsot, amely megváltoztathatatlan. Amely emberi mivoltunkból fakad... Éppen ilyen drámai a *Kőműves Kelemenné*. Ugyanehhez a problémakörhöz tartozik ez is. Befalazottság. Felfeszítettség. Tehetetlenség. E munkái alapján akár pesszimiztának is elkönyvelhetnénk. Pedig másvalami az, amiről itt vall. S ami művészetét általában foglalkoztatja. Az élet reális szemlélete. Olyan realitás, amely még a képzelgéseket, a tudatalattit is realitásnak veszi. S bármennyire elkanyarodott az indulás népi témától, ha nem is mesében kifejezhetően, de gondolkodásmódjában őriz egy adagot abból a szellemiségből, amely a népballadákat és népdalokat is szülte.)

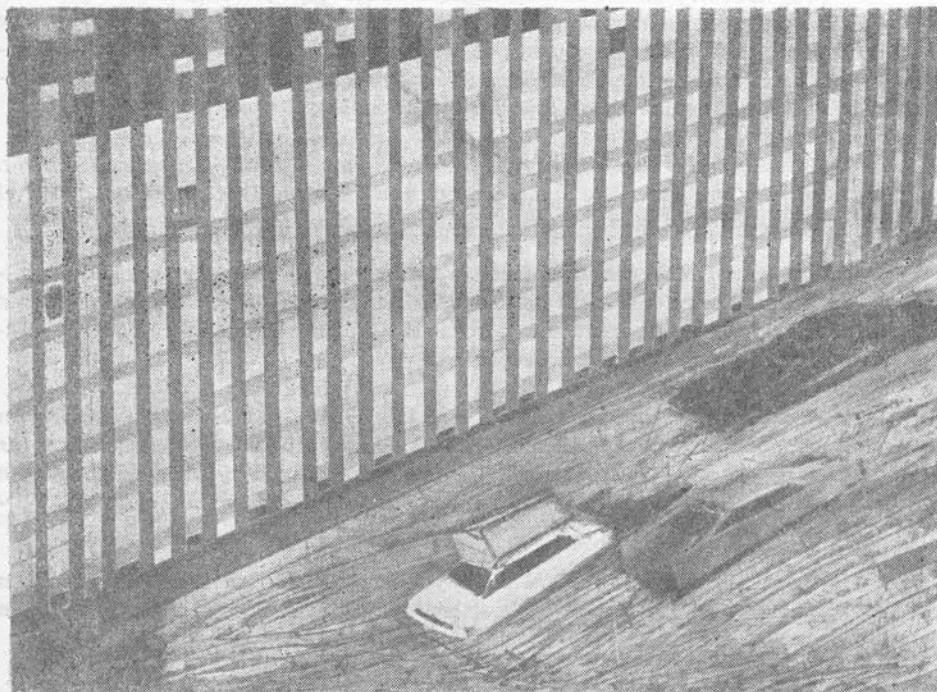
„Sokáig festek egy képet. Sokszor úgy van, hogy három év múlva is előveszem. Általában nagy hévvel fogok hozzá. Aztán megakadok. Vannak olyan időszakok, amikor minden nagyon könnyen megy. Ilyenkor dolgozni kell. S csak az a fájó, ha valami miatt abba kell hagynom. Akkor aztán sokáig kell

várnom, amíg ismét hasonló hangulatba jutok. Egyszerre 4-5 munkát is fejlesztetek. Tisztán kell hogy éljen bennem minden, hogy be tudjam fejezni... Mostanság nagyon elvonták a figyelmemet a munkától az egyéb gondok. Erősen várom, hogy dolgozhassam ismét."

(Azt hiszem, Porzolt Borbála művészete éppen az ellenkezője annak, amire azt szokták mondani, hogy formalista. Nála ténylegesen keresi a formát a tartalom. Élmények fészkelik bele magukat, elkezdik rágni, gyötörni, kínozni, s kerestetik vele a formát, a kifejezés lehetőségét... Nem egyértelmű igazságok kimondására törekszik. De lényének alapjegye a humánus. Minden, amit mond vagy tesz, az emberségből fakad. Ezért érezzük mondanivalóit mindig aktuálisnak, s művészetét állandóan forró, vívódások közepette fejlődő önmegvalósításnak. Korántsem jutott még el egy olyan stádiumba, amikor az önisméltés veszélye kezdené fenyegetni. Egyelőre még több a „nyersanyag“ nála, mint amennyivel meg tudott birkózni eddig. Éppen ezért: előre kell tekintenie, és sohasem vissza...)

ZOLCSÁK SÁNDOR

„Az egész eddigi időszakot inkább felkészülésnek tekintem, mint eredménynek. Az ember inkább képességeit bizonyította. Meg kellett mutatnom, hogy saját lábamon állok. És úgy érzem, azon állok.“

Zolcsák Sándor: Kompozíció

(Problematikája sokoldalúbb. Fest aktot, portrét, figurális és absztrakt törekvésű kompozíciót. És néha tájat is, éppen csak nem hagyományos elemekkel és stílusban. Élményei sokrétűbbek, ő is lát titkokat, titokzatosságokat. A kocsi reflektorával csak külsőségeiben megvilágított erdő elfödi előle rejtelmait. S kép lesz az élményből. Az úton autót lát meg, tetején koporsóval. Ebből is kép születik. Rideg, zárt világú kép. Mint valami szürke árnyak a sivár szögletességben, úgy suhannak az utcán a kocsik. Megihleti a tengerpart a maga erotikumával. Zolcsák átalakítja, sejtelmessé, kissé megfoghatatlanná teszi a látványt. Úgy fogalmazza át, hogy több legyen benne, mint az egyszeri eset...)

„Hogy cél-e vagy eszköz számomra a portré? Cél lenne, ha mind olyanok-ról festhetnék, akikről érdemes. Bözödi Györggyel sokáig foglalkoztam. Kedvem volna kimondottan a róla készült rajzokból, festményekből csinálni egy kiállítás. Lerajzoltam egy-egy gesztusát, kézmozdulatát. Furcsa mozdulatokat. Kalaposan és kalap nélkül. Valami olyasmit kellene elmondanom ezzel, hogy mennyiféle is lehet az ember. Kiss Laciról, a színészről is készítettem portrét. Ez egyik legtragikusabb élményem. Itt ült a műteremben, s miközben a képén dolgoztam, beszélgettünk. Szóba került a halál is. Viccelődtünk. S pár nap múlva hallom, hogy meghalt. Kínálkozott a nagy téma: úgy fejezni be a képet, hogy visszaadjon valamit ebből az állapotból. Lét és nemlét közt vagyunk... Szeretnék arcképet festeni a történelem jelentős egyéniségeiről. Borsos Tamásról, a Bolyaiakról. Részben már meg is valósítottam a tervemet. Adyról, Petőfiről, Bálcescuról már megvan a képem.“

(Úgy érzem: Zolcsák mindig szellemiesít. S ez a jó. Csak az átlagportréin elégszik meg azzal, hogy ne legyen több a mondanivalója, mint mondjuk egy magatartás, s a festői feladata: pusztán egy színprobléma megoldása. A nagyokat nem fizikai, hanem szellemi mivoltukban próbálja festeni. Adyt vívódásaival. Petőfit mint már-már testetlen eszmelényt, eszmeembert.)

„Mindig keresem a formai megvalósítás lehetőségét. Mi lenne az az eszköz, amire átírhatom, amit látok. Az embert mindig valami belső ösztön vezet el a témához. Szinte azt mondhatnánk: a gondolathoz adódik a látvány.“

(Ezt a megtalált látványt fordítja aztán vissza gondolatot kifejező, sugalmazó képpé. Ebben már nem ösztönös. Sőt: nagyon is tudatosan szerkeszti meg mindegyik művét. De azért nem törekszik túlságos racionalitásra. Munka közben is teret enged a véletlenszerűségnek.)

„Belső nyugtalanságomat szeretném kifejezni. Egyik legkedveltebb képem elmosódó, semmivé foszló női alakot ábrázol. Az alapötletet az a közismert hír adta, hogy a hirosimai atomrobbanás után egy ember árnyékát találták meg a falon. Ahol egykor egy ember állt, nem maradt utána semmi, csak ez az árnyék...“

(Nemcsak tárgyi, gondolati élményt, hanem természetesen színélményt is adnak a képei. Mélységük van a színeinek. Zöldek. Szürkék. Egy-egy kevés sárga, piros. Néha fekete is.)

„Van úgy, hogy szinte hipnotikus állapotba kerülsz. A tárgyak elvesztik valóságos határukat. Valósággal egymásra vannak íródva. Mintha nem volnál

ébren. Adott esetben annyira felülemelkedik a környező táj a valós világon, hogy ki kell szűrőd magadból."

(Nem lehet megtalálni a receptjét, hogyan is születhet jelentős mű. Csak egy bizonyos. Nem elég a tudás. Ihletettség kell hozzá. Az ésszel, értelemmel már felfoghatatlan. És Zolcsákban megvannak ezek a tényezők. Nem teng túl egyik sem. Róla is elmondhatjuk: mellette áll az idő.)

*

Két festő. Házastársak. Egymás mellett élnek, dolgoznak. Megbeszélik a problémáikat. Lehetetlen, hogy ne hatna egyik a másikra. Hogy melyik inkább, azt nehéz volna megállapítani. Hiszen mindketten a maguk módján viszonyulnak a világhoz. Zolcsákot inkább a látvány ragadja meg, s azt tölti meg azután értelemmel. Szemlélődő egyéniség. Töprengésre hajló. Nem az a célja, hogy nagy igazságokat mondjon ki, hanem hogy elmélázzon a látottakon, s felismerje, milyen sokszínű is a világ. Mennyi jó és mennyi rossz van benne. Milyen gazdag a valóság. Bár sohasem leplezi nyomasztó érzéseit, mégis elmondhatjuk: alapjában optimista ember. Hisz a világban, hisz a humánus értelmében. Inkább a mélyen csillogó színeket kedveli, s nem a lírai harmóniákat. Formái megoldásaiban célja az egyszerűség elérése.

Porzsolt Borbála többnyire belső indítékaiból táplálkozik. A látvány csak akkor válhat kép kiváltójává (és sohasem ihletőjévé), ha „apropóra” jön. Ha hozzá tudja kapcsolni valami, benne már meglevő életérzéshez, gondolatisághoz. Önvizsgálata feszültségekkel, drámaiságokkal telített. A legnagyobb problémát számára a megformálás jelenti. Alaptermészete nem eredendően derűs, optimista, képei gyakran tragikus légkört árasztanak, de nem lehangolódáshoz, hanem inkább valamiféle befelé forduló önvizsgálódáshoz, katarzishoz vezetnek el. Problémái valóságok, szemléletmódja reális. Az a fajta művész, aki mindig kemény harcot vív a kifejezésért. Ez tulajdonképpen fejlődésének is a kulcsa. Eredményei nem könnyen elért sikerek, és sohasem látszatiak. Művészete egészséges népi gyökerekből táplálkozik. Lelkileg gazdagít és nemesít.

Az utóbbi megállapítás azonban már nemcsak rá, hanem mindkettőjükre vonatkozik. S talán ez a legigazibb közös jegy művészetükben.

Gazda József

A parti vizekben izmosodott

Szabó Gyula 1907. június 8-án született Budapesten, de a család még abban az évben Losoncra költözik. Középiskolai tanulmányai befejeztével édesapja szoba-, templom- és címfestő műhelyében dolgozik. A Magyar Tanácsköztársaság idejében édesapja losonci direktóriumi elnök. A Tanácsköztársaság leverése után nem kapják meg a csehszlovák állampolgárságot. 1933-ban Túrócszentmártonban és Prágában plakáttervezést tanul. Sokat dolgozik,

és 28 éves korában 1936-ban a betegség ledönti lábáról. Felépülése után, 1937-ben nyílik első pozsonyi kiállítása, majd rövidesen Párizsba utazik. Közben Párizsban és Kassán állít ki. 1938-ban hazatér Losoncra. 1939-ben Budapesten a Szinyei Merse Pál Társaság Tavaszi Tárlatán állítják ki képeit. Eddigi olajfestményei és rajzai után 1940-ben festi első akvarellejt. Az anyagi és a politikai helyzet súlyosbodása miatt játékkervezéssel foglalkozik. Az ipoly-sági mesejátékgyárnak dolgozik 1944-ig, amikor felszámolják a gyárat. A háború után, 1945-ben készíti első jametszeit. 1948-ban tematikus feladatmunkákat kap, 1949-ben az Umelecká beseda slovenská Pozsonyban megrendezi önálló kiállítását. Ebben az évben tagja lesz a Csehszlovák Képzőművészek Szövetségének. 1954-től egész 1972-ig a különböző jutalmak és díjak hosszú sorát nyeri el a kiírt pályázatokon. 1955-ben — 1938 óta először — külföldi tanulmányútra utazik. Ezt követően 1968-ig bejárja Európát, Észak-Afrikát, Kis- és Közép-Ázsiát, eljut Pekingbe is. 1955-ben önálló grafikai kiállítása nyílik Túrócszentmártonban. 1960-ban Genfben a Nemzetközi Festszettárlaton grafikai díjat kap, 1963-ban állami Jubileumi Díjat, majd elnyeri a Cyprián Majerník díjat Pozsonyban. Alapító tagja lesz a Život (Élet) alkotócsoportnak. 1957-ben, ötvenéves jubileuma alkalmából a Szlovák Képzőművészek Szövetsége megrendezi önálló kiállítását, ezután már csak 1966-ban, pozsonyi kamarakiállításán szerepel önállóan, illetve 1972 tavaszán Besztercebányán volt gyűjteményes kiállítása. Legnagyobb kiállítása 1971-ben nyílt Budapesten a Nemzeti Galériában, ahol közel ötszáz képét állították ki. 1971 őszétől már inkább csak tervek foglalkoztatják, betegsége miatt képtelen alkotni. Két ízben szállítják be a losonci kórházba, majd 1972 márciusában agytumor-diagnózissal Prágába viszik, ahol május 25-én meghalt.

Otthon többnyire csoportos kiállításokon vett részt. Külföldön jelen volt sok fontos kiállításon és biennálén. Szovjetunió, NDK, NSZK, Lengyelország, Magyarország, Svédország, Olaszország, Dánia, Finnország, Anglia, Svájc, Bagdad, Kuba, Peking, Lugano, Ljubljana, Genf, Carrara képeinek útja. Képei megtalálhatók a világ számos nagy múzeumában és képtárában.

Amikor 1967-ben Szabó Gyula megkapta az Erdemes Művész kitüntetést sokéves képzőművészeti munkásságának elismeréseként, éppen csak egy fél napra „ugrott fel” Pozsonyba, hogy átvehesse a díszoklevelet, és már utazott is vissza, szinte menekült losonci magányába, hogy folytathassa a küzdelmet otthoni szentháromságában, ahol az Egy Világ három összetevőjében jelentkezett: a Művész, az Emberi Szellem és az Anyag képében. Egész életét ebben az arénában élte le, ahol szüntelen sportolással edzett hallatlan erős fizikumával — mellyel le tudott győzni szinte minden betegséget, a neurotikus jellegűek kivételével — a szó szoros értelmében vereségre kényszerítette az anyagot, hogy megnyilvánulási teret teremtsen a parancsoló szellemi erőnek. Művészi tudatosodása hajnalától a buzogva feltörő alkotó energia kísérte végig életén az utolsó pillanatig, amíg fizikailag képes volt az alkotásra. Művészi termékenysége nehezen felmérhető, hiszen olajképek, grafikák, akvarellek, vízsztemperák ezreit szülte a világ csodálatára és erősítésére.

A művészettörténet sok olyan példát ismer, amikor az apa festőműhelyéből jóképességű festő-fiú került ki, aki a szakmát művészi rangra emelte. De igen kevés azoknak a száma, akik tudatos és testi-lelki művészekké váltak, mint ahogy ez Szabó Gyula esetében történt. Apja műhelyében döbbenhetett rá képességeinek erejére, mert iskolai tanulmányai kényszerű befejeztével, hogy

Szabó
Gyula:
Gond

bekerült az apai műhelybe, szakadatlanul képezte magát. Szakadatlanul, a szó legigazibb értelmében, mert egész élete az új ismeretszerzésben és az alkotásban égett el. Hihetetlen biológiai atommáglyaként működött, csaknem váratlanul bekövetkezett haláláig. Saját életéből szerzett tapasztalata alapján mondotta: „tévedés az, mikor a nagy művészeket nagy bohémeknek is tartják, mert a nagy művésztől mi sem idegenebb, mint a bohémság. Nem marad sem idő, sem erő a bohémkodásra, mert minden napért keservesen kell megküzdeni, mert a nagysághoz vezető utat a kitartó szorgalom és a hithez való hűség építi.“ És a kitartó szorgalom, mely nála a prófétai megszállottság szintjén hatott. Hányszor örölte fel idegzetét, túlfinomult érzékszervei hány-szor telítődtek pattanásig a világból beáramló információkkal? 1936-ban egész az öngyilkosság határáig jutott, megsemmisítve addigi munkáinak legnagyobb részét. De alighogy felépült, újra munkához látott, és egy év leforgása alatt már Pozsonyban rendezett kiállítást a Masaryk Akadémia és a pozsonyi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság támogatásával. Innen jutott 1937-ben szinte egyenesen Párizsba, ahonnan 1938-ban a háborús viszonyok miatt mint hontalant hazakényszerítették.

Ebben az ezoterikusnak csöppet sem mondható közegben érett művésszé Szabó Gyula. Ezekben a parti vizekben izmosodott nyílttengeri nagy hallá. Innen emelkedett a művészet olyan magaslatára, melyet Siqueiros, Picasso vagy a Szervátiuszok neve fémjelez.

Szabó Gyula is abból a közegből nőtt nagy művésszé, amelyből Fábry Zoltán nagy publicista-íróvá. Mind a ketten annak a népnek lettek már életükben prófétái, amely nép viszontagságai tanították meg a világ ismeretére. Ennek ellenére tévedés lenne azt hinni, hogy csak az élettapasztalatok és a társadalompolitikai közeg miatt lett Szabó Gyula azzá, amivé lett. Ez csupán

katalizátora a művész-érlelő pszichofizikai szenvedésnek. Mert a szakmai tudás ellenére sem avathat a politika senkit művésszé, hacsak nem névlegesen.

Az a megtartó erő, melyből Szabó Gyula táplálkozott, az emberiség sok ezer éves múltjának gyökeréből áramlott a művész agyának legrejtettebb zugáig. A „huszonötezeréves“ rétegződés volt táptalaja, melynek egyik tektonikai hasadékából ő virágzott ki. És a képein gyakran visszatérő gyökér-szem szimbólum nemcsak egyensúlyozás volt, nemcsak a csehszlovákiai magyarság melletti elkötelezettséget jelképezte, hanem a mélyrétegekbe kapaszkodás kifejezője is. És a gyökér-szem fokozatosan átváltozott szárnyas-szemmé, madár-szemmé, melynek lényegéről egy alkalommal így vallott: „Lennem kell úgy, ahogy vagyok: továbbfejlesztőnek és nemtagadónak.“ Ezt Fábry Zoltán „prózában“ így fogalmazta meg: „A jövőt a jelen valósága alakítja, és ez a jelen térben és időben csak a múlt és a jövő vissza- és előrefutó vonalán igazolhatja saját realitását. Aki a múlt összekötő vonalát elmetszi, sose érhet el a jövőbe.“

Szabó Gyula a „szintetikus-szellem“, a nagy összegező megtestesítője volt. Korai fiatalságától kezdve ez a törekvés kapott kifejezést képein, művészet-filozófiai írásaiban és verseiben. Sajnos, hogy írói munkásságát még kevesebben ismerik, mint művészetét. Mint csehszlovákiai magyar írónak a megismertetése is az utókor nagy adósságai közé tartozik, de jócskán van törleszteni valója a művész Szabó Gyula felé is, ha már életében nem túlságosan fogadták kegyeikbe az otthoni kiállítótermek.

Szintetizáló szelleme leginkább abban nyilvánult meg, hogy összesíteni tudta magában az izmusok tapasztalatait, és emiatt, kísérletező készsége ellenére sem kötelezte el magát semmilyen izmus mellett, s ha alkalma nyílt, tiltakozott is az ilyen jellegű művészettörténeti besorolás ellen. De a formai szintetizáló képesség mellett legalább olyan erővel jelentkezett nála a szellemi, illetve a tartalmi szintézis: a lényeglátás. Lebontotta az embereket elválasztó, mondvacsinált és erőszakkal emelt határokat, és elsősorban az Embert, a kiszolgáltatott emberért harcolt. Szintetizmusa akkor hat igazán a valóság erejével, teljességével, amikor — a háború után — a fasizmuson aratott győzelmet józanul látja, nem eufóriás győzelmi tobzódásban, amelynek érintését saját bőrén is érezte. Ebben az időben kezdi fába metszeni véleményét erről az állapotról, és elkészíti az Ecce homo 24 lapból álló fametszet-sorozatát (1945—1946), melynek lényegét a sorozat címlapján ezzel a mondatral húzza alá: „Jöhetnek bármily elvek, bármily érák, ezek maradnak az örök problémák.“ Ugyanebben az időben írta meg Fábry Zoltán A vádlott megszólal című hatalmas védőbeszédét.

Szabó Gyula és Fábry Zoltán két hatalmas szellem volt, akiket csak részben tudott befogadni az a közeg, amelyben éltek. Egy időben éltek és alkottak, térben nem túl távol egymástól, személyesen mégsem ismerték egymást. Minden sorskérdésre szinte azonosan reagáltak, és azonos problémákkal kellett megküzdeniük. Majdnem egyidőben haltak is meg. Először Fábry Zoltán csilagla tűnt le a magyar és az európai kultúra egéről, három évvel később, 1972-ben a Szabó Gyuláé. Mindkettőjük hagyatéka az európai kultúra gyémántszeme, melynek ékszerfoglalatba helyezése az utókor dolga és kötelessége.

Szabó Gyula utolsó éveinek egyik nem megalapozatlan félelme éppen ez volt: mennyire másít meg az utókor, mit tagad le az igazságból, és mit tesz hozzá.

Duray Miklós

Gaál-aláírás 1917-ből

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában találtam egy több aláírással ellátott levelezőlapot, amelyen Gaál Gábor sajátkezű aláírása is szerepel.

Moholy-Nagy, eredeti nevén Nagy László, tanítványa volt Babitsnak Szegeden. 1920-ig tartotta vele a kapcsolatot, és számos megleghangú, hálás szövegű levél és levelezőlap bizonyítja ragaszkodását hozzá. Az 1971 őszen megtalált írások kópiáját a Moholy-Nagy családdal és körükkel kapcsolatot fenntartó esztergomi művészettörténésznek, Bodri Ferencnek adtam át közlés végett. Ő a Szegeden megjelenő Tiszatáj című folyóiratnak dolgozta föl az anyagot, hogy az ugyanott már megjelent, szegedi összeköttetéseket ismertető és Péter László ottani könyvtáros készítette adatgyűjteményt kiegészítse. Ebből a cikkből azonban kimaradt a most itt ismertetett dokumentum, mert ez nem Moholy-Nagy neve alatt volt katalogizálva, hanem az „Olvasók levelei“ feliratú gyűjteményben.

Moholy-Nagy egy rajzot is készített a levelezőlap aláírásokkal ellátott oldalára, ez mintha egy kávéházi asztalnál, kalapban, ülve, Babitsot ábrázolná.

A levelezőlap 1917. november 17-én kelt. Szövege:

Üdvözlök tisztelői:

Nagy László
Gaál Gábor
Hevesi Iván
Begyáts László
Zsolt Béla
Garami Árpád
Szitáry Zelma

Gaál Gábornak ez valószínűleg egyik legkorábbi irodalmi társaskapcsolata. Érdekes maga a társaság is: Hevesi Iván, a későbbi kitűnő műkritikus szintén Babits tanítványa volt, de már Ujpesten. Begyáts László Komlós Aladár és Darvas János társaságában adott ki, mint Bodor Aladár tanítványa, Losoncon egy verseskönyvet 1912-ben, 1945 után a Pártfőiskola professzora volt Budapesten, majd megváltoztatott néven a budapesti egyetem Bölcsészeti Karán az ókori világtörténet tanára. Zsolt Béla akkor kezdő költő, a későbbi antihitlerista polgári liberális publicista, az aláírás idején még Babits tanítványának vallotta magát, de később ellene fordult. Az utolsó két névről nem tudtam megállapítani semmit.

Gál István

A tárgyalás elmaradt

R. J. hazaérkezett, letelt a hét hónap. A börtön nem viselte meg; halántéka körül jelentkezett egy-két ősz hajszál, ez is korai volt még: nemrég töltötte be harminckettedik évét. Az első napok mintha feledtetni akarták volna az elmúlt éveket, boldog volt az egész család. Úgy tűnt, hogy R. J.-nek használt a kocsmai verekedésért kapott lecke. Talán belátta, hogy eddigi életét nem folytathatja tovább. 1966-ban lopás miatt már ült négy hónapot; ez nem térítette észhez. Csavargott, állandó munkahelye nem volt, az italozásra annyira rákapott, hogy közismert alkoholistává vált. 1967-ben elvonókúrára is beutalták, de az orvos előírásait nem tartotta be, s miután kijött a kórházból, még többet ivott. Az utóbbi két esztendőben nem dolgozott, idős szülei tartották el kevés nyugdíjuktól. Az, amit a feleség keresett, elment a háztartásra, a gyermekekre. A veszekedések napirnden voltak, s csak ritkán fejeződtek be verekedés nélkül.

Ezután minden másképp lesz? R. J. azt tervezte, hogy állást keres, dolgozni fog, villanyszerelő, könnyen kap munkát. Lakásra is befizetnek, mert az édesanyja konyhája, ahol laktak, egészségtelen, szűk hármuknak. Nyújtott-e valaki segítő kezét neki? Nem bénította-e meg a felébredt jóratörekvést az előítélet, a gyanakvás, a bizalmatlanság? Vajon valahol egy Hivatalnok nem köpte-e szemébe múltjának minden szennyét, így bizonyítva, hogy R. J. alkalmatlan minden becsületes munkára?

Az özvegy édesanya, a feleség öröme nem tartott sokáig. Csupán egy hét telt el, és R. J. ismét rátalált régi barátaira, inni kezdett. Mindennap részegen jött haza, a veszekedések kiújultak. Váddá nőtt a börtönben is marcangoló gyanú: a felesége megcsalta, és ami még több: nemi betegséggel fertőzte meg. Az anyja a legjobb tanácsot adja: menjenek orvoshoz, mind a ketten. A feleség is ezt akarja. De az orvosnál sokan voltak, és ők nem várták meg, hogy rájuk kerüljön a sor.

R. J. édesanyja tárgyilagos és szigorú. Rosszat nem tud mondani menyéről, még a történetek után sem. Pedig ő sem örült ennek a házasságnak. Férje — 1964-ben még élt — egyenesen ellenezte. Fiukat féltették egy olyan leánytól, akinek múltja nem éppen makulátlan? R. E. tizenkilenc éves korában, prostitúció miatt, másfél évet töltött börtönben. Lehet-e jó feleség egy ilyen lány? Lehet-e jó férj valaki egy ilyen múltú asszony mellett?

Tudott-e, akart-e jó feleség lenni? Gyárban dolgozott. Ezekben a napokban — anyósa előtt — tépte össze azt a megsárgult iratot, amelyet közel egy évtizede, szabadlábba helyezésekor kapott kézbe: „Az én leányom sose tudja meg ezt a dolgot.“ Vajon férje hányszor juttatta eszébe? De hogyan tudott egy erkölcsileg csődbe jutott férfi mellett éveket élni? Miért nem hagyta ott? A brutalitás, a csa-

ládról való nem gondoskodás válóok. Félt? Mitől? A válást egy újabb botlásának tekintették volna az emberek?

1969-ben született meg a kislányuk.

Indokolt-e R. J. féltékenysége? Édesanyja szerint nem. Amíg a fia börtönben ült, R. E. keményen dolgozott, rendes időben hazament, szabad idejében a gyermekkel foglalkozott. Minden hónapban meglátogatta férjét, csomagot vitt neki. Hitte-remélte, hogy R. J. hazajövele után minden megváltozik? Hiszen múltját ő is drágán fizette meg! Talán békés családi életre vágyott? És ezt egy olyan férj mellett képzelte el, aki nem illetheti őt szemrehányásokkal, mert neki sincs erkölcsi fedezete ehhez? R. E. szülei süketnémák voltak. Lehették volna-e az ő anyja egy beszélni tudó férfi felesége? Az ő apjához feleségül ment volna-e egy csicsergő hangú leány?

Tizennégy nap telt el R. J. szabadulása óta.

Pontosan két hét.

R. J. délután hat órakor kelt fel. Ráérősen felöltözött, és kiment a városba. Pénze nem volt, talán egy féldecire való sem. D. V.-vel az utcán szaladt össze, nagyon megörülhettek egymásnak. A börtönben barátkoztak össze. D. V. négy hónapot ült huliganizmusért. A találkozást meg kellett ünnepelni! Rummal kezdték, és konyakkal fejezték be. D. V. fizetett. Igaz, nem is tehetett mást; úgy tíz óra felé. (de lehetett később is) R. J. megszökött tőle.

R. E. fél tizenegyre érkezett haza, fáradtan. A gyermek már aludt, bent a szobában. Anyósa felmelegítette a vacsorát, együtt ültek az asztal mellé. R. E. szótlanul turkálta az ételt. Tudta, hogy férje részegen fog hazajönni? Tudta. És azt is, hogy a veszekedés sem marad el. Talán ma este is megveri, mint máskor, annyiszor. Mit tehet? Ki nem zárhatja a férjét, hiszen ő van itthon. Neki meg nincs hová mennie. R. E. nagyon kiszolgáltatottnak érezte magát. Evés közben volt egy megjegyzendő szövege: „Anyám, lehet, hogy ez lesz az utolsó vacsorám.“ „Ne bolondozz“ — valami ilyesmit mondhatott anyósa. Nincs szabadulás? Elvesztett minden remény? Így kell leélni az életet? Rettegve egy durva, részeges férjtől?

R. J. kevéssel éjfél előtt tántorgott be az ajtón. Anyja vacsorával kínálta. Durván visszautasította. R. E. hallgatott, ez volt a legokosabb, amit tehetett, ezt diktálta a tapasztalat. Egy ronggyá ázott emberrel nincs mit kezdeni. Ha csendesen lefeküdne, ha egyetlen jó szava volna, ha tekintetében nem a gátlástalan vad-ság szikrázna...

Az anya bement a szobába, és lefeküdt unokája mellé. Éjfél elmúlt. A konyhában erősödik R. J. hangja. Aludni kellene. Minden szó behallatszik. Meg lehet ezt szokni? Az ő gyermeke. Meddig tart ez az éjszakai cirkusz? Biztosan a szomszédok is hallják. Meddig tart még? „Megtöltöttél vérbajjal, te...“ R. J. beront a szobába. A kisdobozt viszi magával, amelyben a borotvapengéket tartja. „Megtölöm magam!“ Az anya kiugrott az ágyból. Ott áll a fia mellett, könnyörög neki: ne csinálj bolondságot! „Felvágom az ereimet!“ Le akar nyelni egy pengét, szá-jába is veszi. R. E. felnevet: „Ne féljen, anyám, magában nem tesz kárt.“ És valóban: elillan a fellobbant szándék. R. J. lecsendesedik, mintha elfáradt volna. Mintha saját bátorságától megijedt volna. Az anyja visszament a szobába, de le sem feküdhett, kint újramegkezdődött a veszekedés. Sikoltás, valamelyik elvágódott. A hatvanhat éves édesanyját ez ismét kirántja az ágyból. Menyét az ajtó mellett találja a földön, arcát, szemét tapogatja. Órákkal később már jól látszik az ütés nyoma. A törvényszéki orvos jegyzőkönyvbe is diktálja.

Az indulatok ismét alább hagynak. R. J.-nek még mindig van amit felesége szemébe vágjon, de már csendesebben beszél. Józanodik. Egy cigaretta kellene, egyiküknek sincs. Az anya átmegy a szomszédba, négy darab cigarettával tér vissza. Most már nem fekszik le. Beszélgetnek. Talán arról, hogy ezt az életet így nem lehet folytatni tovább. Talán arról, hogy munka, békeség, megértés nélkül nem lehet élni. Talán arról, hogy elválnak, hogy békét hagynak egymásnak. Talán azt osztották, hogy ki a hibás elrontott életükért. Talán az is eszükbe jutott, hogy másképp is lehetne élni, úgy, ahogy mások, nagyon sokan. Mi hiányzik ehhez? Mi kellene ehhez? Melyiküknek kellene megváltoznia, ki legyen az elmézőbb, a türelmesebb? Mennyi „talán”... Ma már csak az idős özvegyasszonyt kérdezhetnék meg. De a történetek után ő sem emlékszik, hogy azon a késő éjszakán miről is beszélgettek.

Reggel három óra volt. A cigaretta elfogyott, lefeküdni egyikük sem akart. A házastársak felöltöztek, és elmentek cigarettáért a vasútállomás vendéglőjébe.

Csend lett a házban.

A falatozóban R. J. ismét találkozott D. V.-vel, aki miközben a borítékos sorsjegyeket tépdeste egymás után, literes üvegből kortyolta a rumot. R. J. nem kérte magát, ivott a rumból. Az asszony csak belekóstolt, nem ízlett neki. Haza akart menni. És miért nem ment? Talán azért, mert félt egyedül végigmenni a városon? Mert csak egyedül mehetett volna. Amíg a rumból tartott, R. J. nem mozdult barátja mellől. De mire elfogyott a rum, kinyitott az állomási vendéglő. Es került egy újabb ismerős is, C. I. Konyakot rendeltek meg kávé. A három férfi egymás után hajtotta le a féldeciket. R. E. miért nem ment haza rögtön, amikor az első autóbuszok elindultak? Délután neki munkába kellett mennie. Jól érezte magát ennek a három férfinak a társaságában? Itt is vitakoztak; R. J. féltékenykedett, jelenetet rendezett. Szidta feleségét, hogy miért bámul az idegen férfiak után. R. E. sírt. C. I. megkérdezte, miért az elkeseredés? Az asszony panaszkodni kezdett; mielőtt az állomásra jöttek volna, agyba-főbe verte a férje. R. E. enyhén szólva, itt túlzott. Vajon a végső elhatározáshoz kellett — talán ön-maga előtt — hazudnia? Vagy kellett ez a kétes értékű sajnálkozás, amivel nyilvánvalóan C. I. adózott?

Fojtott szóváltás után R. E. felállt az asztal mellől és kiment, hogy rendbe szedje magát. Férje utána indult. Öt-tíz perc telhetett el, az asszony könnyezve, egyedül jött vissza. Asztaluknál nem ült senki. R. E. leült.

Elsőnek C. I. érkezett. Kérdőleg nézett az asszonyra. „Megütött”, mondta R. E. „A vécében megpofozott.”

Visszajött R. J. is. Felhajtotta a poharában levő konyakot, aztán rá egy fél pohár ásványvizet.

Az ásványvíz nem ízlett neki. C. I.-hez fordult: „Kóstold meg te is, petróleum íze van.” A barátja elvette a poharat, ivott egy kortynyit. A pohárban levő víznek valóban petróleum íze volt. C. I. az üvegből töltött magának, az jó volt. Mondta is a barátjának.

Néhány perc múlva R. J. panaszkodni kezdett: rosszul érzi magát, fáj a gyomra. Aztán a feleségéhez fordult: „Te, megmérgeztél!”

R. E. tiltakozott. Férje elvesztette az eszméletét. Lefektették a padlóra, valaki mesterséges légzéssel igyekezett segíteni. C. I. elrohant, hívta a mentőket. Mire visszaérkezett, R. J. már halott volt.

Az asszony eltűnt.

Aztán C. I. is rosszul lett. A mentők őt vitték el. Csak a gyors orvosi beavatkozás mentette meg. Egy hétig feküdt a kórházban.

Csupán egy kortyot ivott abból a petróleum ízű pohárból.

A helyszínre érkező bűnüldöző szerveknek ez alkalommal nem volt nehéz dolguk. R. J.-t megmérgezték. A tettes R. E. A feleség. Hol van?

Hét óra múlt néhány perccel, amikor R. E. berontott a szobába. Sápadt volt, egész testében remegett. „Anyám, ne haragudjon reám, megöltem J.-t.“ Anyósa nem hisz neki. Érzi, hogy valami nagy baj történt. De halálra nem gondolt. A kislány fel sem ébredt, amikor az anyja megcsókolta. Aztán az anyósát ölelte át. „Ne is mondja meg a leánykámnak, hogy ki volt az anyja. Ne beszéljen rosszat soha rólam.“ Ez volt a búcsú, szaladt is ki a kapun. Az öregasszony utána, és úgy látta, hogy az állomás felé ment.

R. E. nem ment az állomásra. Úgy fél nyolc körül egyik nőismerőse lakásán kopogtatott be, és kérte, engedje meg, hogy lepihenhessen egy kicsit. Fáradt — mondta —, férje egész éjszaka verte. R. E. lefeküdt a diványra. „Ne ijedj meg, ha üvölteni kezdek.“ Nem vették komolyan, amit mondott. A háziasszony kiment a konyhába, reggelit akart készíteni.

Két perc sem telt el, R. E. ordítani kezdett, szája habzott, a fájdalomtól a földön fetrengett.

Mire az orvos megérkezett, meghalt.

Egy negyedliteres üveget találtak a hulla mellett. Petróleumszagú volt.

A laboratóriumi vizsgálatok szerint a halált — mindkét esetben — az Ekatox elnevezésű, a mezőgazdaságban rovarirtásra használt, igen erős mérge okozta.

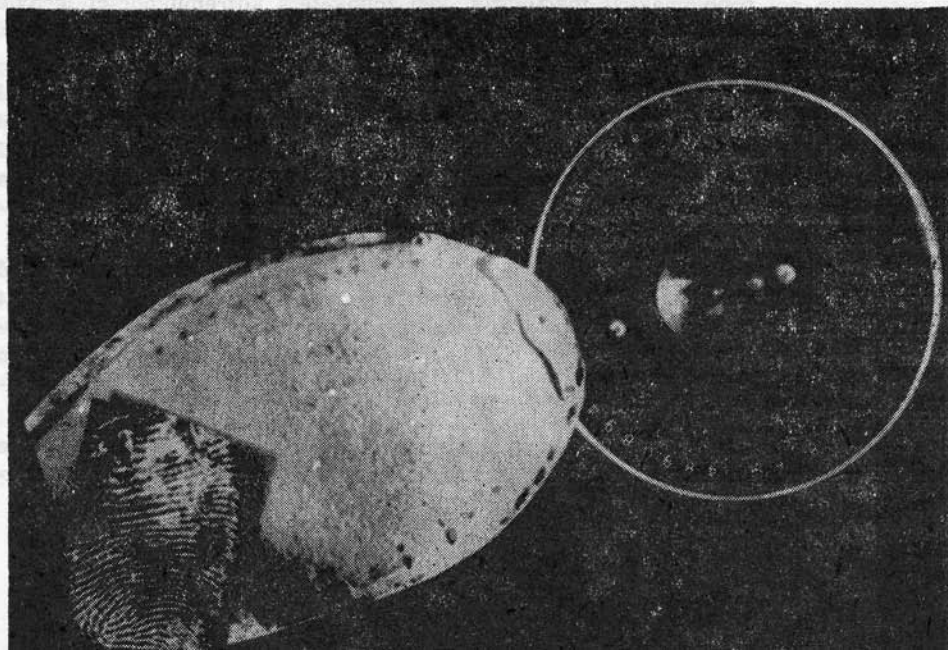
Egy embert meggyilkoltak. A büntető perrendtartási törvénykönyv 10. szakaszának g. bekezdése alapján a büntetőeljárást megszüntették. A tettes meghalt.

*

Egy mondat R. J. édesanyjának vallomásából: „A kisleány reám maradt. Kicsi nyugdíjam van.“ De ez már nem tartozik az ügghöz.

Kassay Miklós

Kabán József: Bűnjelek

Jogi tanácsadás két kolozsvári lapban

A felszabadulás óta eltelt szinte három évtized egybeesik annak a jogásznemzedéknek a munkájával, amelyhez magam is tartozom, s amelynek szakmai múltja tehát egyidős társadalmi rendszerünk első törvényeivel.

Ennek a majdnem nemzedéknyi időre terjedő „generációs” szakmai tapasztalatnak nem óhajtom szintézisét nyújtani, csupán a jogi tanácsadás egy valóban népszerű formájára szeretnék kitérni.

A *Dolgozó Nő*nél tizenöt éve, az *Igazságnál* pedig tizenkét éve dolgozom külső munkatársként a jogi tanácsadó rovatnál. E két rovat rendszeresen jogi tájékoztatást nyújt kérdés—felelet formájában, törvényeket ismertet, s meglehetősen széles körű levelezést folytat a hozzá forduló olvasókkal.

Meglepett, amikor másfél évtizeddel ezelőtt a *Dolgozó Nő* szerkesztősége felkért, hogy hónapról hónapra növekvő jogi természetű levelezésének intézését külső munkatársi minőségben vállaltam. Tudomásom szerint ugyanis a felszabadulást megelőző években, a két háború között, legalábbis a kolozsvári napi- és időszaki sajtót a jogi tanácsadás kevésbé foglalkoztatta. A különféle lakás- és adóügyi, ingatlan- és adásvétellel kapcsolatos rendelkezéseket esetenként magyar nyelvű sajtótermékekben Kolozsváron Szeghő Imre és Bartha Ignác ismertette, munkaügyi problémákkal főként Pásztai Géza foglalkozott.

Szokatlanak tűnt, hogy egy jól meghatározott profilú folyóirat, amely éppen sajtóságon női problémákkal foglalkozik, jogi munkatárs közreműködését igényli. Pedig észre kellett volna vennem, hogy a folyóirat címében benne rejlik maga a „probléma”.

A „dolgozó nő” fogalom önmagában hordozza a jogi problémák hihetetlenül nagy komplexumát. A termelőmunkába mind nagyobb számban bekapcsolódó női munkaerő a szocialista építés alkotórészévé vált, az ebből adódó összes jogokkal és kötelezettségekkel együtt. Ezeket mind jogszabályok rendezik, amelyekben a tájékozódás és a helyes alkalmazás nem egy esetben a szakember számára is bonyolult feladat.

Az *Igazság* tudomásom szerint a felszabadulás után az országban az első magyar nyelvű napilap, amely olvasói igényeinek ismeretében állandó jogi rovatot létesített. A kezdeményezés hasznosságát nemcsak az érdeklődők számának növekedése, hanem 1971 végén egy széles körű közvéleménykutatás is igazolta. Ezt a kezdeményezést később több más hazai magyar nyelvű napilap is átvette, s mindenütt hasznosnak bizonyult.

A másfél évtizedes munka bizonyos vonatkozásairól nem vezettem semmiféle személyes nyilvántartást, amit utólag sajnálok, hiszen számos érdekes következte-

tést lehetne levonni az évek során mindjobban sokasodó levelekből, az érdeklődés változó területeiről.

Maga a két sajtótermék e vonatkozásban is csak szerény számszerű nyilván- tartással rendelkezik, amiből az utóbbi három évre vonatkozólag a következők de- rülnék ki.

A *Dolgozó Nő* szerkesztősége. 1969-ben 276, 1970-ben 245, 1971-ben 249 jogi természetű levélre válaszolt. (39 jogi tanács a laptestben jelent meg.)

Az említett időszakban a törvényismertető sorozat a következő témákra ter- jedt ki: az ügykezelőkkel kapcsolatos törvény; a betegnyugdíjra vonatkozó rendel- kezések; az otthoni munka; a dolgozó kisgyermekes anyáknak biztosított előnyök; a munka megszervezéséről és a munkafegyelemről szóló törvény; kiskorúak jogi védelme; a felsőoktatás nappali tagozatai végzettjeinek elhelyezéséről szóló rendel- kezések ismertetése; a munkaszerződés megkötése és felbontása; az áthelyezés; a pihenőszabadság; a dolgozók munkaideje; anya- és csecsemővédelem; munkavé- delmi kérdések; kihágásokról szóló törvény.

Osszegezve: a *Dolgozó Nő* három év alatt 809 érdeklődő olvasójának nyújtott jogi tájékoztatást, s 14 ismertetést közölt azokról a törvényekről, amelyek a lap olvasóit — a levelek tanúsága szerint — a leginkább érdekelték.

Az *Igazság* levélben vagy a lap hasábjain kérdés—felelet formájában a *Jogi posta* rovatban adott válaszokon s a törvényismertetésekén kívül 1968 szeptembe- rétől bevezette a jogi konzultáció ama formáját is, ahol a jogtanácsos kétheten- ként személyesen az érdeklődők rendelkezésére áll.

Az *Igazságnál* 1969—1971-ben a következő számszerű helyzetkép alakult ki: kérdésre levélválasz: 1969 — 627; 1970 — 624; 1971 — 437; válasz a *Jogi posta* rovatban: 1969 — 265; 1970 — 260; 1971 — 272; fogadónapokon: 1969 — 600; 1970 — 630; 1971 — 750.

Osszegezve: az *Igazság* három év alatt 2485 jogi problémára adott választ le- vélben, illetve a jogi rovatban, és 1980 szóbeli tanácsot, véleményezést nyújtott a fogadónapokon; végső fokon 4465 érdeklődő és tájékozódni kívánó embert igye- kezett eligazítani.

Melyek azok az alaptényezők, amelyek ilyen nagy érdeklődést váltanak ki, holott közismert, hogy a jogtudomány s az ezzel kapcsolatos közlemények érde- kességben nem vehetik fel a versenyt a lapokat érdekessé tevő más természetű írásokkal?

Jelenleg hazánkban több mint 5 000 000 állampolgár dolgozik alkalmazotti minőségben. Minden dolgozó ember helyzetét a közismert kerettörvényen, a mun- katörvénykönyvön túlmenően, a kiegészítő törvények és a sok rendelkezés sza- bályozza. Az állami szocialista termelő egységek, intézmények és az alkalmazot- taik közötti viszony nem szabad alku vagy egyezkedés tárgya, hanem a munkába állást megelőző kötelező orvosi vizsgálatról kezdve az aktív munka befejezését je- lentő nyugdíj-dosszié összeállításáig mindent jogszabályok rendeznek.

A jogszabályokat a munkahelyen szakemberek alkalmazzák (munkaszerve- zés, bérezés, pénzügyi kérdések, munkavédelem, szociális jogok). A vállalat kere- tében tehát minden sajátos területnek megvan a szakembere, aki többnyire főis- kolai végzettségű, és sok esetben évtizedes tapasztalatokkal felvértezve alkalmazza a jogszabályokat.

Maga a dolgozó az alapvető és a mindennapi munkájával kapcsolatos rendel- kezéseket csak fő vonatkozásokban ismeri, s érthető módon érdeklődik minden olyan jellegű törvény vagy rendelkezés iránt, amely őt jogokkal ruházza fel (bér, pihenőszabadság, betegség, munkavédelem, állami gyermeksegély, nyugdíj).

Viszont a törvények és az azokat kiegészítő nagyszámú utasítás, véleményezés, az adódó törvénymódosítások, az ezekhez kapcsolódó bírói gyakorlat ismerete nehézséget okoz a nem szakember állampolgárnak, aki saját egyéni problémáira keres választ.

Továbbá: a szocialista társadalmat építő ember fokozott öntudattal igényli a törvényességet, s ha úgy érzi, hogy nem jártak el helyesen vele szemben, igyekszik a vonatkozó rendelkezéseket megismerni, és vélt vagy való igazságát érvényre juttatni; az elégedetlenség halmozódása esetén vagy levelet ír, vagy fogadónapon felkeresi a jogtanácsost.

A levélbeli vagy szóbeli érdeklődés két csoportra osztható:

1. Az érdeklődő tudni szeretné, hogy adott helyzetben milyen jogai és kötelességei vannak.

2. Véleménye szerint jogsérelem érte, ebbeli meggyőződésében megerősítést vár, és ismerni akarja a lehetőségeket, amelyek segítségével vélt vagy jogos sérelmét orvosolhatja.

Az állandó jogi rovat azokat a kérdéseket, illetőleg válaszokat közli, amelyek *tipikus* problémákat vetnek fel, s nemcsak egy különös egyéni helyzetre adnak választ. Egy-egy ilyen jellegű válasz sok száz, esetleg több ezer olvasóban tudatosít egy számára fontos rendelkezést, mégpedig közérthető formában. A kérdések megfogalmazását és a rájuk adott választ igyekszünk a jogi szaknyelv buktatóinak mellőzésével megfogalmazni. A törvények, szakaszok, paragrafusok számát rendszerint nem is közöljük, igyekszünk a *jogelvre* helyezni a hangsúlyt.

Volt olyan, aki túl lakonikusnak tartotta a választ. Az ilyen természetű igény helyességét nem tagadom, a cél érdekében mégsem elégíthető ki. Szám, szakasz, paragrafus, bekezdés a szakember számára megszokott és nélkülözhetetlen, a nem szakember olvasónak viszont teherterhelés, s féltő, hogy éppen a lényeg sikkad el a formai „szakszerűség” tiszteletbentartásával.

A jogos sérelmek okai nemritkán a törvény nehézkes alkalmazásában keresendők. A megjelent törvényt vagy minisztertanácsi határozatot gyakran az utasítások, véleményezések egész sora követi. A jogegység érdekében később a Legfelsőbb Törvényszék döntést kénytelen hozni. A véleményezések és utasítások nagy száma ahelyett, hogy könnyebbé tenné, nehezíti a törvény alkalmazását. Egyes minisztériumi igazgatóságok alaptörvények alkalmazásakor nem egy esetben túlmentek utasításaikban a törvényhozó szándékain, lényegében törvényt módosítottak. Ezek az utasítások, amelyeknek a publicitása a körlevélre korlátozódott, vagy eljuttottak, vagy nem rendeltetési helyükre. Ahová nem jutottak el, ott nem alkalmazták. Ez az eljárás jogbizonytalansághoz vezetett, és sok panaszunk adott helyet.

E jelenség káros voltára a legmagasabb párt- és állami szinten is felhívták a figyelmet, és a törvényhozás tökéletesítése ebben a vonatkozásban is most van kibontakozóban.

A júliausi Országos Konferencia után mindannyian örömmel értesültünk a munkatörvénykönyv új tervezetének közzétételéről, amely szerves keretbe foglalja a munkaviszonyokat rendező törvényeket és rendelkezéseket, s felsorolja mindazokat az alapelveket, amelyekben a szocialista társadalmat építő dolgozók jogai és kötelességei nyugszanak.

A tervezet országos méretű megvitatása remélhetően egy egész sor új gondolattal fogja gazdagítani új munkatörvénykönyvünket. Az ebben lefektetett elvek maradéktalan tiszteletbentartása szocialista jogrendszerünk további erősítését eredményezi.

A törvények alkalmazására hivatott tényezők nem egy esetben kifogásolható magatartást tanúsítottak a jogait keresővel szemben (kerülöm a — szerintem nem kifejező — „bürokratikus“ szó használatát).

Nem kell lélekbúvárnak lenni ahhoz, hogy felismerjük a jogait kereső ember lelki reakcióinak kibontakozását: a tudomásulvétellel kezdődik (az illető arról értesül, hogy egy bizonyos juttatást részben vagy egészben nem kapott meg); ezt követi az izgalmi állapot, a temperamentumtól függően, majd jelentkezés annál a hivatalos szervnél, amely véleménye szerint illetékes sérelmének orvoslására.

Ha a jogos sérelmet a hivatott szerv haladéktalanul orvosolja, az ügy elintéződik.

Ha a sérelem jogos ugyan, de az orvoslására hivatott személy nem vállal felelősséget, hanem kitér a pozitív ügyintézés elől, a panasztevő mind magasabb és magasabb szinteken keresi jogait, míg végre ügye elintéződik. Rengeteg értékes munkaidő és energia vész így el.

Fentiek illusztrálására azoknak a nagyszámú letiltási rendelkezéseknek a sorát említeném, amelyeket jogszolgáltató szerveink mint alaptalant végül megsemmisítenek. Vállalati könyvelésekben és nyilvántartásokban jelentkező hiányokat „pótolnak“ sokszor egy-egy alkalmazott formális anyagi felelősségre vonásával, hogy egy kizárólag iratszerűen létező „hézagot“ betömjenek, addig is, amíg a jogszolgáltató szervek határozata aztán véglegesen pontot tesz az ügyre.

Azok, akik hosszú hetek és hónapok izgalmi után mentesülnek egy eleve tévesen indult anyagi felelősségrevonás következményei alól, gyanakvókká válnak, és sokszor a szükséges óvatosságon túlmenően munkájuk aggályos és nehézkes lesz.

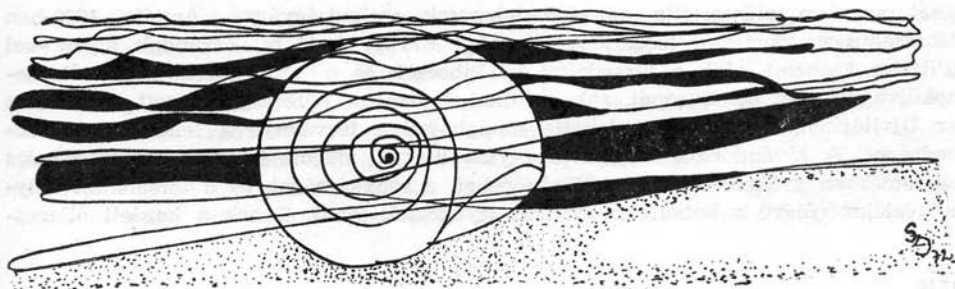
Nem ritka eset, mikor az egyébként jóhiszemű állampolgár a hatóságok előtt indokolatlan panasszal jelentkezik. Ügye tengeri kígyóvá akkor válik, ha a tisztviselő, akihez a panaszos fordult, ügyetlen vagy rosszakarató.

Ha nem jogos panaszára valaki alapos, kielégítő és türelmes válasz helyett ideges, kioktató, elutasító, hogy ne mondjam, ellenséges feleletet kap, akkor az illetőben ellenérzés keletkezik, tévhit áldozata lesz: úgy látja, hogy ügyének kezelése helytelen, nem törvényes, és vélt jogait máshol keresi, panasziratait tíz példányban gépelve, tíz különféle szervet kezd zaklatni vele.

Meggyőződésem, hogy a helyes magatartás, a türelmes és udvarias ügyintézés óriási mennyiségű munkától kímélné meg elsősorban éppen az ilyen jellegű munkával foglalkozó szerveket.

Jó volna, ha a hivatásszerűen ügyintézéssel foglalkozó tisztviselők hivatali előléptetésének egyéb kritériumai mellett döntő tényező lenne az állampolgár iránt tanúsított magatartás.

Podhradszky László

Impressziók a fejlett ipari társadalomról

Sehol a világon nem éreztem magam egyszerre annyira otthon és annyira idegenül, mint az Egyesült Államokban. Otthon éreztem magam, mert mindenütt barátságosan, megnyerő szívéllyel fogadtak, útbaigazítottak, tanácsot adtak — de az idegenség érzése nehezedett rám, valahányszor a nagyvárosok kiismerhetetlen útvesztőibe kerültem. Részben ebből a kettősségből adódik, hogy észrevételeimbe, megfigyeléseimbe elkerülhetetlenül szubjektív mozzanatok keverednek. Különben is az útleírásokban mindig sok van az egyén sajátos érdeklődéséből, felkészültségéből, s ugyanakkor a benyomások csupán annak a környezetnek a vetületei, amelybe az illető véletlenül belekerült. Ezért nem is szándéksom azt állítani, hogy a kép, amelyet Amerikáról rajzolok, hű mása a valóságnak. Mindenesetre tudatosan igyekeztem kifürkészni, honnan ered az ország magabiztossága, erőssége és képzelt vagy valóságos ereje.

Bizonyos ismereteim már korábban is voltak róla olvasmányaimból, filmekből, a látogatók elbeszéléséből. Most azonban mindez nem volt elegendő, s ezért elutazásom előtt igyekeztem még alaposabban tájékozódni.

Ottlétem alatt elsősorban arra figyeltem, hogyan érvényesül a hagyománnyá magasztosított szabadság eszméje. Diákkoromban megtanultam Lincoln gettysburgi beszédét. Ottjártamkor egyik kedves ismerősöm e csatatéren talált ólomgolyóval ajándékozott meg; s kíváncsi voltam, hogyan valósult meg „a népből, a nép által, a népért” kormányzati elve. Rá kellett jönnöm, hogy a szabadságot, a demokráciát nemcsak a sokszor kigúnyolt Szabadság-szobor hirdeti, hanem nap mint nap a szabadságról írnak a lapok, erről szónokolnak a politikusok. De bármennyire visszaélnék is vele, úgy vélem, mégis tévedés lenne a hozzá fűződő hagyományt egyszerűen semmibe venni. Különben is a népi hagyományoknak, a szólamok ellenére, mindig van valamilyen történelemalkító szerepük, s nem tagadható, hogy az amerikai földrész összes államai közül az Egyesült Államok a legfejlettebb.

Ismeretes, hiszen sokat írtak már erről, hogy az Egyesült Államok fellendülését nagyban elősegítette az első telepések szabadságvágya. Amióta 1620-ban Massachussets partjaira megérkezett a May Flower hajó a „Zarándok atyák”-kal (Pilgrim Fathers), akik a társadalmi különbségek és a hazai zsarnokság elől menekülve hagyták ott Európát, sok politikai és vallási közösség keresett menedéket az Újvilágban, s ez a tény tehetette áthághatatlan törvénnyé a lelkiismereti szabadságot. A kivándorlók Európával együtt maguk mögött hagyták az évszázados elnyomásban gyökerező osztálykülönbségeket, a rangkorságot, és a társadalmi helyzet értékmérőjévé a becsületes munkát igyekeztek tenni. Ennek a kezdeti állapot-

nak az lett egyik következménye, hogy sehol a világon nem alakult ki annyi vallási és politikai csoport, mint az Egyesült Államokban. Ezért aztán a társadalmi, a művészi, a kulturális életnek ma is főként ezek a keretei. Ennek a már évszázadosá vált hagyománynak sok a vadhajtsága is. Egyik fiatal tudós ismerősöm azt fejtegette, hogy bénítólag hat a szellemi életre, hiszen például az európai gondolkodás alakításában olyan nagy szerepet játszó színház Amerikában mindig háttérbe szorult. Valóban vannak százezres városok, amelyeknek nincsen sem színházuk, sem operájuk. A szabadságnak ez a puritánna vált, korlátok közé szorított hagyománya sok területen érezeti hatását, és elfojtottságából a nemzedékek között kiéleződő feszültségben tör fel. Máskor szabadosságba csap át, s megnyilatkozik a pornográfia széles körű elterjedésében, a detektív-, rém- és szexfilmek bemutatásában. A legtöbb amerikai, az általános felfogással ellentétben, egyszerű, józan életet él, és borzalommal, szigorú erkölcs-csöszként beszél az ilyen megnyilatkozásokról.

A szabadság hagyománya azonban nem könnyen egyeztethető össze a végletekig hangsúlyozott magántulajdonnal és szabad vállalkozással. A pénz, a vagyon hajhászása elszínteleníti az életet. Autó, kényelmes berendezés sok családnál látható, könyvtár annál kevesebb. Egy nagynevű iskolaigazgatónál kevesebb könyvet láttam, mint nálunk egy kezdő tanárnál. Felkerestem Hemingway szülőhelyét, a falut, amelyben gyermekkorát töltötte, az erdőket és a tavakat, ahol barangolt és vadászott, de sehol egy emléktáblát, feliratot nem találtam. Egy, az irodalom és a művészet iránt lelkesedő orvos mesélte, hogy mintegy 300 ezer lakosú városokban tudományos önképzőkör-félét hoztak létre, de alig találtak tizenöt értelmiségit, aki ilyesmi iránt érdeklődést tanúsított. A legtöbb amerikai szellemi táplálékát a televízió és a rádió képezi. Persze más a helyzet a technikai ismeretekkel, e téren szinte utolérhetetlenek.

Úgy láttam, az amerikai társadalom kisebb-nagyobb vallási, kulturális, nemzetiségi vagy szakmai közösségekre, csoportokra oszlik, amelyek azután meghatározzák a hozzájuk tartozó egyén világnézetét és egész magatartását. E csoportok legtöbbször vallásos jellegűek és néha elképesztően maradiak. Pennsylvaniában egy olyan vallási alapon szerveződött földműves közösségre hívták fel a figyelmemet, amelynek tagjai munkájukban csak az állati erőt hajlandók igénybe venni, nem használnak sem autót, sem traktort. Ilyen zárt, különös közösség a mormonok gyülekezete is. Regényekben, útleírásokban gyakran olvastam róluk, s most, közelükbe kerülve, nem mulasztottam el felkeresni őket.

Kora vasárnap délután volt. Kedvesen fogadtak. Egyik vezetőjük szívesen válaszolt minden kérdésemre. Amerikában számuk mintegy kétmillióra tehető, s főként Idaho, Arizona és Kalifornia államokban élnek. Nem ismerik el a hivatalos papság intézményét, és nem tartják magukat sem katolikusoknak, sem protestánsoknak. A hagyományos keresztény iratok mellett még három szent könyvük van, melyek közül a Mormonok Könyvét, hitük szerint, Isten diktálta vallásuk alapítójának, Joseph Smithnek. Ez Isten „amerikai kinyilatkoztatása“.

Kérdésemre, hogy szokásban van-e náluk ma is a többnejűség, azt a választ kaptam: az Egyesült Államok alkotmánya a múlt század vége óta tiltja a poligámiát, és a mormonok törvénytisztelő emberekként ehhez tartják magukat, a többnejűség különben sem volt náluk soha általános. Közösségüket szabadon választott vezetők irányítják, de ezeket nem nevezik papoknak, csupán a püspöki hivatal van meg, inkább felügyelői hatáskörrel. Van ugyan egy külön csoport, melyben a vezetőség örökletes, apáról fiúra száll, de kísérom gúnyosan jegyezte meg: nem tudja, mit fognak most tenni, mert a jelenlegi vezető már kilencvenedik

életéve felé közeledik, és magtalan, nincsen utóda. Bár a felvilágosítás gyakran használta a szabadság és a függetlenség fogalmait, mégis az volt az érzésem, hogy a mormonok szabadsága és ereje többé-kevésbé önként vállalt vasfegyelmükre épül, melyet minden eszközzel igyekeznek megszilárdítani. A vallási előírások betartása mellett a tagokra számottevő anyagi kötelezettségek hárulnak. Havi jövedelmük tíz százalékát fizetik egyházi adóba, és időről időre közmunkát végeznek gyülekezeteik javára. Az önhibájukon kívül tönkrement tagokat anyagilag is támogatják, és a főiskolákon, az egyetemeken külön mormon köröket szerveznek.

A tudományos-műszaki forradalom hatása alatt az ifjúság szabadságot igényel magának arra is, hogy megkérdőjelezze a puritánság életformáit. Nem nehéz felismerni azt a benső harcot, amely emiatt a nemzedékek között és a nemzedékeken belül kitör. Sokan úgy vélik, hogy a vallásos világnézet valamilyen modernizált formája bűvös szerként felold majd minden ellentétet. Bill Graham, az elnök egyik tanácsosa ebben látja a megoldást, és beszédeit rádión és televízión milliós tömegek hallgatják. Szőke, markáns arcú, ékesszóló „modern próféta“, aki cicerói szónoklataival, az életből vett példáival, a bűn misztikájával kétségtelenül nagy hatást gyakorol a társadalom minden rétegére, az ifjúságot azonban csak részben tudja megnyerni. A látóhatár kiszélesedésével együtt járó társadalmi feszültséget növeli a külpolitikai helyzet és főként a vietnami háború, ez a durva, elítélendő beavatkozás egy szabadságáért harcoló nép sorsába.

Az életet nem ismerő ifjúság több úton próbálkozik. Egyesek a rousseau-i természetes életet emelik eszményképükké, mások aktív harcot hirdetnek, tüntetéseket, felvonulásokat szerveznek, sokan mindenből kiábrándultan „modern betyárok“-ként a bűnözők társadalomellenes hadát duzzasztják.

A szabadság hagyománya tovább él ugyan, de valahogy szembekerül azokkal az intézményekkel, szokásokkal, csoportokkal, életformával, amelyek letéteményeseinek tartották és tartják magukat.

*

Nem titok, hogy az Egyesült Államok a fejlett ipari társadalom országa. Olyan, mint egy megszámlálhatatlan részből álló gépezet, amelyben minden összefügg, egységet alkot — de nem célunk itt e gépezet belső ellentmondásait, nehézségeit elemezni. Mint tanárt különösen érdekelt a közoktatás általános helyzete, és már első benyomásom az volt, hogy Amerikában, akárcsak a világ bármely országában, a közoktatás még megoldásra váró nagy probléma. A fő kérdés itt is a szellemi és a fizikai munkára való nevelés egységének biztosítása. Az ifjúságnak az egyetemre való tódulása általános, sokaktól elmarasztalt jelenséggé, társadalmi körtünetté vált.

Az utóbbi tizenöt évben az állam sokat tett az oktatás, de főként a felsőoktatás fejlesztésére. Az egyetemi hallgatók száma megnőtt. Erről a növekedésről tanúskodnak a meglátogatott egyetemek, köztük a detroiti Wayne, az Ann Arbor és a Michigan állambeli egyetem, melyek várost alkotnak a városban. Főként a reál-, a technikai és orvostudományokra fektetnek nagy súlyt. Megnéztem például a detroiti állami egyetem orvosi fakultását. A minden igényt kielégítő modern laboratóriumi, felszerelési, előadótermei elismerést váltanak ki. Megérkezésem előtt néhány nappal avatták fel legújabb épületét, melyben Szent-Györgyi Albert professzor, a „narancsterem“-ben (ilyen színűek a székek) nagy feltűnést keltett előadást tartott a rákkutatásról. Az egyetem filológiai szaklapjában bukaresti tudósok tanulmányaira hívták fel figyelmemet.

A felsőoktatás gyors növekedése nem járhatott torzulások nélkül. Mivel az orvosi fakultás kivételével a hallgatók mindenhova felvételi vizsga nélkül iratkozhatnak be, nincs meg a kellő szelekció. A helyzetet súlyosítja az is, hogy az egyetemi költségek magasak, és emiatt elsősorban az anyagilag tehető családok gyermekei végezhetnek főiskolai tanulmányokat.

Sokat írtak és írnak arról, hogy Amerikában az egyetemi ifjúság a radikalizmus fő képviselője; a legkülönfélébb formában tiltakozik és harcol a megkövesedett társadalmi szokások és a kíméletlen imperializmus ellen. Radikalizmusát külsőségekben, szakállviselésben, hanyag öltözködésben is kifejezésre juttatja.

Nyilvános előadásokra készülve, európai hagyományokhoz híven, sötét ruhát akartam ölteni, de észrevettem, hogy az egyik tanár kolléga kényszeredett mosollyal figyel el irányú törekvésemet, majd nyíltan megmondotta, hogy náluk csak temetéskor vesznek fel sötét ruhát. Az előadás utáni fogadáson a tanárok nyakkendő nélkül, kitűrt inggallérral, többen rövid nadrágban jelentek meg, s engem is felvilágosítottak, hogy a diákok szemében a nyakkendő, a sötét ünneplő öltözet a konzervativizmus, a vaskalaposság szimbóluma, és a magukat haladó gondolkodásúnak tartó tanárok óvakodnak az ilyesmitől.

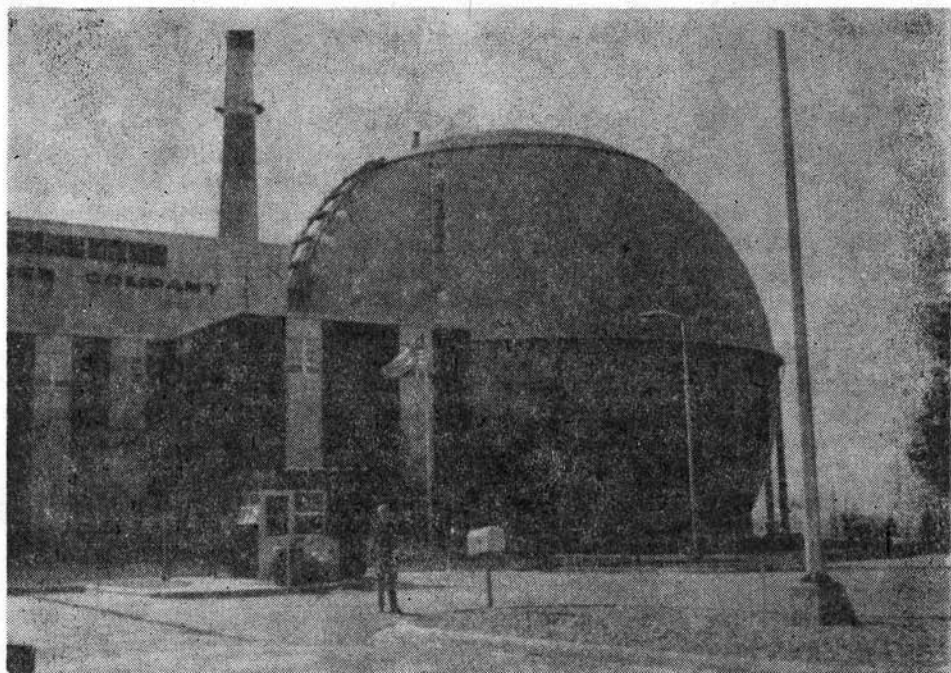
Ennek ellenére, a *campuson* járva, meglepődtem a nőességükből kivetkőzött (rojtos rövidnadrágban, vásoncipőben vagy éppen mezítláb sétáló vagy bicikliző), szigorú arcú lányok láttán. Ismét csak tudomásomra hozták, hogy kitűnő, szorgalmas diákok ezek: elhanyagolt külsejükkel akarják kivívni, hogy bennük ne a „nőt“, hanem az „embert“ lássák.

A több ezer tagból álló tantestület sem gondolkozásban, sem felkészültségben nem lehet egységes. A sok kiváló professzor mellett akadnak gyengébben felkészült tanárok is, bár az a tény, hogy a tanárok alkalmazása mindig csak korlátolt időre szól, mindenkit munkára sarkall. Itt a gyakorlatban láttam, mit jelent a *brain import*, vagyis a tudósbehozatal. Egy hamarjában készített statisztikából ugyanis kiderült, hogy tizenkét egyetemi tanár közül kettő svéd, kettő ír, kettő olasz, egy német és egy lengyel származású. Az egyik szimpatikus, jól felkészült, szerény professzor regényes élete valószínűleg nem egyedülálló. Angliában született, Németországban nevelkedett, Kínában, majd Japánban tanároskodott. Egy másik kitűnő örömmel mint régi ismerősét üdvözölt; azt állította, hogy már járt hazánkban, és ismét szeretne ellátogatni ide. Aztán kiderült, hogy 1944-ben részt vett Ploiești bombázásában, de biztosított róla, hogy most a legbékésebb szándékkal szeretné felkeresni hazánkat.

A felsőoktatás gyors növekedése egyik-másik területen túltermeléshez vezetett — a többi között a „tudós-import“ miatt is —, és a tanári szakot végző hallgatók például az elhelyezkedés nehézségeire panaszkodtak.

Az amerikai oktatás nem ismeri az egységes tantervet. Minden államnak, megyének, városnak, sőt iskolának megvan a maga sajátos módszere és elképzelése, mégis bizonyos vonatkozásban az oktatás az egységesülés felé halad. Az egyes nyugat-európai államokban újabban kialakuló felfogás, mely szerint a tanulókat nem szabad túlterhelni, Amerikában már korábban érvényesült, és a mi igényeinkhez mérten az amerikai ifjúság viszonylag keveset tanul. Igaz, vannak olyan kötelező tárgyak is, amelyek nálunk fölöslegesek, például börze-ismeretek. Háttérbe szorul a nyelvtanulás is, ami a tanulók választására van bízva.

Ottlétem alatt több középiskolát látogattam meg, egyik-másikban előadást is tartottam. Egy ilyen alkalommal, egészen véletlenül, a történelmi óra keretében a lecke Marxról és a marxizmusról szólt. A falon a tanulók rajzai: sarló és kalapács, ötágú csillag, a munkásmozgalomból vett jelenetek szemléltették a tanítási

A Big Rock Point-i atomerőmű udvarán

módszert, de a tanulók felkészültségét és tehetségét is. Előzőleg „írásbeli” írtak. Minden tanuló egy gépelt ívet kapott, rajta tíz kérdéssel, és minden kérdésre három felelettel, amelyek közül ki kellett választani a helyeset. A lecke, melyet a tanár sokszorosított formában a tanulóknak is átadott, így kezdődött: „Kísértet járja be Európát — a kommunizmus kísértete. Karl Marxnak, a forradalmi kommunizmus atyjának ezek a szavai ma igazabbak, mint 1848-ban, amikor leírta őket, mert ma ez a kísértet bejárja az egész világot.” Nem hiányzott a leckéből Marx élete, Hegel dialektikája, a dialektikus materializmus lényege, az osztályharc, a proletárdiktatúra, s ugyanakkor tele volt tüzdelve Marxtól meg Engelstől vett, gyakran találó idézetekkel. A látszólagos tárgyilagosság, amint várható volt, a lecke végén Marx és a marxizmus kíméletlen bírálatába csapott át.

Május vége, június eleje Amerikában is a ballagás, a *graduation* ideje. A helyi lapok külön mellékletben közlik az alkalomra elegánsan öltözött végzős lányok és fiúk fényképeit és a ballagási ünnepély főbb mozzanatait. Az ünnepegek azonban nem feledtetik az oktatás megoldatlan problémáját, a termelőmunkára való nevelést, bár e téren néhány figyelemre méltó kezdeményezéssel találkozunk. Ilyen például egy új iskolatípus, a Skill Center bevezetése, mely a szellemi oktatással párhuzamosan valamilyen mesterség elsajátítását is biztosítja.

Sikerült meglátogatnom Kent megye egyik ilyen Skill Centerjét. Az iskola modernül felszerelt földszintes épület. Keretében légkondicionáló berendezés- és jégszekrény-javító mestereket, pincéereket és pincérnőket, virágkertészeket, ácsokat, kőműveseket, víz- és villanyszerelőket, hirdetési szakembereket, autómechanikusokat, bútorasztalosokat, pékeket, fodrászokat, kozmetikusokat, varrónőket, gyermekgondozókat képeznek ki. A tanulókat a környék középiskolai tanulói kö-

zül külön bizottság választja ki, és párhuzamosan, némiképpen csökkentett tantervvel, a középiskolát is végzik. Naponként két órát dolgoznak, rendszerint reggel 8-tól 10-ig (szombatonként is). A tanár-mestereket a környék legjobb szakemberei közül toborozzák, de mindig csak meghatározott időre alkalmazzák őket. Az eddigi eredmények jók. A műhelyekben és az osztálytermekben mester és tanuló egyaránt érdeklődéssel és odaadással dolgozik.

*

Amerikában gyakran hangoztatják, hogy országuk az autó hazája, századunk az autó százada. Mindegyre úgy éreztem, hogy az élet lüktetésének egyre fokozódó ritmusát az autó vezényli. Már a repülőgépről megfigyeltem, hogyan száguldanak, rohannak a végtelen csíkoknak látszó műutakon. A Kennedy-repülőtér egyik elegáns pavilonjában egy legújabb típusú Ford személygépkocsi volt kiállítva, mintegy jelezve az idegen számára, hogy az autó hazájába érkezett. A négy-, hat-, sőt többsávú, nagyszerű ki- és betérőkkel ellátott autótutak, a rajtuk száguldó, egymással csillogó külsőben és sebességben versenyző autók áradata, az emeletes parkolóhelyek bárkit meggyőznek arról, hogy itt a személyautó a legfontosabb és a leggyakoribb jármű. Ezt a jellegét valóban a törvény is biztosítja: ha valaki anyagiilag tönkremegy, mindenét elárverezhetik, de autójától nem foszthatják meg. (A legtöbb amerikai le is szokik a gyalogjárásról. Tréfálkozva gyakran megjegyzi, ha ez így megy tovább, az amerikai ember biológiailag megváltozik: visszafejlődik a lába.) Igaz, a nagy távolságok miatt ez másképp nem is lehetne. Érthető tehát, hogy az üzemek, a gyárak, a hivatalok, bankok és a kulturális intézmények nélkülözhetetlen része lett a parkolóhely. Egy-egy nagyobb vállalat mellett ez kilométerekre is kiterjedhet. Az állomások, bankok közelében szinte mindenütt megtalálhatók az emeletes parkolóépületek, és a bankok rendszerint azzal kedveskednek ügyfeleiknek, hogy biztosítják számukra az ingyen parkolást. A kereskedelem is az autohoz idomult. A nagy üzletek, a supermarketek rendszerint a külvárosban vagy a városon kívül épülnek, hogy helyet tudjanak biztosítani az autók számára. A legtöbbjük önkiszolgáló rendszerrel működik: a vásárló tolokocsival szállítja autójához a megvásárolt árut. A lakónegyedekben, ha vannak is kisebb boltok, azokban minden drágább, még a postabélyeg is.

A bankok is igekeznek az autohoz alkalmazkodni. Amerikában készpénzt alig hagynak maguknál az emberek. Következésképpen nem közömbös, hogy a bankügyeletet milyen gyorsan lehet lebonyolítani. Ha valaki pénzt akar kivenni, bizonyos bankoknál még az autóból sem kell kiszállnia, egyenesen az ablakhoz hajthat, és pillanatok alatt megkapja a kívánt összeget.

Az auto tette szükségessé az útmenti falatozókat, a nálunk is elterjedő motelleket. Vannak mozik, amelyeknél a nézőnek ki sem kell szállnia, autóból váltja meg a jegyet, a kijelölt helyre hajt, bekapcsolja a kapott fülhallgatót és a kocsiból végignézi a filmet. Különösen az ifjúság kedveli az ilyen autos intézményeket, igaz bennük inkább találka-, mint művelődési helyet keres.

Az idegent természetesen az érdekli, hogyan juthat hozzá az egyszerű amerikai a kényelmes, valószínűleg nem olcsó autohoz. Bár az auto elég drága, a „business-rendszer“ megtalálta a módját, hogy a szegényebb rétegek is hozzájuthassanak. Bizalmatlanságot már nem is a részletvásárlás kelt, hanem inkább az, ha valaki készpénzben akarja kifizetni az auto árát... A részletfizetés nyilván előnyös az autoiparnak és az egész gazdasági rendszernek, talán azért, mert a vásárló a részletek után kamatot és kezelési költséget fizet, vagy talán azért, mert így növelhető a kereslet. A bizonyos perspektívával (egészség, munkaképesség) ren-

delkező fiatalok hasonló módon jutnak lakáshoz, jégszekrényhez, mélyhűtőhöz, bútorhoz és minden drágább holmijukhoz. Persze mindennek megvan a maga alaposan kidolgozott jótállási formája. Egyik vendéglátóm — aránylag fiatal egyetemi tanár — megmutatta autó-, ház-, bútorrészlet szelvényeit, melyeknek összegét havonként levonják fizetéséből, majd megjegyezte, hogy negyvenöt éves korára megszabadul a részletektől.

Az autótartás Amerikában is költséges. A nagy személygépkocsik jelentős értékű üzemanyagot fogyasztanak, a parkolási díjak viszonylag magasak, az autós-trádákon és a remekbe készült hidakon külön díjat kell fizetni; mindez jelentős összeget emészt fel. Ehhez járulnak a különféle kötelező biztosítási díjak. Nem csoda hát, ha minden fizetéses alkalmazott panaszkodik, hogy — a részleteket nem számítva — fizetésének 30—33 százalékát minden hónapban levonják biztosításra és illetményekre.

*

Alkalmat kerestem üzemek, gyárak, vállalatok meglátogatására. Nem volt nehéz, mert a reklám hazájában a látogatások rendszeresítése hozzátartozik az üzemek, gyárak jó ügyviteléhez.

Ismeretes, hogy az amerikai gazdasági élet jelszava a szabad vállalkozás, *free enterprise*, aminek az a következménye, hogy a legnagyobb üzemek, így például az autó- vagy repülőgépgyárak, elektronikus gépeket gyártó vállalatok, fegyvergyárak, hő-, víz- és atomerőművek nagybárá magántulajdonban vannak. Az idegen hamar megérti, hogy ezek tulajdonosai a politikai és a társadalmi életben is nagy szerepet játszanak, és nem csodálkozik, ha azt hallja, hogy ők határozzák meg az állam bel- és külpolitikáját. Ebből a helyzetből fakad a tőkés társadalomra jellemző kíméletlen konkurrenca, melynek egyik vetülete — az üzemplátogatások engedélyezése. Természetesen ez nem jelenti, hogy a látogató mindent megnézhet, a tervezőirodák például hét lakat alatt őrzik titkaikat, küszöbüket idegen nem lépheti át. A konkurrenca megköveteli a folytonos technikai újítást és modernizálást. Ma jelentősebb üzem el sem képzelhető számítógépek, automatizálás nélkül. Az idegen látogatót meglepi a magas színvonalú szervezethez, az egész termelési folyamat egybehangoltsága, zökkenőmentessége és nem kevésbé a munkafegyelem. Volt alkalmam megfigyelni a rutinmunkát igénylő szalagrendszer alkalmazását.

Először a detroiti Ford autóüzemet látogattam meg. Ebben a városban van a Ford-művek *World Centerje*, világközpontja, s hatalmas modern épületének legfelső emeletén a fiatalabbik Ford irányítja a világbirodalomra bővült vállalatot. Az egykori falvakat és külvárosokat magába foglaló üzem közelében létesült a Ford Könyvtár, a Ford Egyetem, a Ford Múzeum és ki tudja még hány Ford-intézmény. Lapok sorára lenne szükség, ha csak dióhéjban össze akarnám foglalni mindazt, amit ebben az üzemben látni lehet. De talán elég elmondani, hogy az az autó, amelyet a hosszú futószalagon éppen érkezésünkkor kezdtek összeszerelni, amikor látogatásunk során a futószalag végére értünk, kívül-belül ragyogva már készen állt a szállításra. A futószalag hosszú, mély sánc fölött halad, s ebben, valamint a két oldalán húzódó padkaszerű emelvényen állnak és szerelnek a megadott ütem gyorsaságával a munkások. Minden egyes mozzanat három munkás tevékenységét igényli. A szerelés fizikai erőfeszítés nélkül, aránylag könnyen megy, mégis a zaj, a folytonos figyelem a legkitartóbb munkást is kifárasztja. A munkások többsége itt néger.

*

Nem kevésbé volt tanulságos a Grand Rapids város mellett épült komputer-gyár megtekintése. Az ember fogalmát alkotó magának arról, hogy mit is jelent a technikai forradalom. Komputereken kívül repülőgéphez szükséges műszereket is gyártanak, és az üzem az amerikai űrkutatási program keretében is sok megrendelést kap. Az egyik részleg menedzsere vezetett körül, és technikai ismereteimhez mértén igyekezett mindent megmagyarázni, megmutogatni. Az üzem 1800 alkalmazottja közül mintegy 1000 mérnök.

Egészen újszerű volt számomra az, amit egy atomerőműben láthattam. Michigan állam északi felében, a Michigan-tó partján festői környezetben épült a *Big Rock Point Nuclear Power Plant*. Először repülőgépről figyelhettem meg az erdőszéli tó partján emelkedő, szerény csillagvizsgálóhoz hasonló kupoláját. Közérről csendes, zajtalan tudományos intézetnek vagy laboratóriumnak látszott. Körülötte szépen rendezett tágas udvar, virágos kert, parkolóhely, sehol egy ember. A látogató először az üzem makettjét tekintheti meg, s a füléhez tartott telefonkagyló gombnyomásra elmondja, hogyan is működik az erőmű, ugyanakkor a maketten végbemennek mindazok a folyamatok, amelyekről éppen szó van. A falakon színes táblázatok szemléltetik az amerikai villamosenergia-termelés jelenlegi helyzetét.

Az erőmű mozitermében filmet vetítenek a látogatók részére; címe: *A genesis*. Színes, gyönyörű képek peregnek a vásznon; a bibliai teremtésmondából kiindulva bemutatják, hogyan vette birtokába az ember a világegyetem lappangó energiáit, a tüzet, a vizet, az elektromosságot és végül az atomot. A hivatalos világnézetbe burkolt tudományos információ az emberiség előtt álló nagyszerű feladatok és lehetőségek felvillantásával ér véget. Ezután, kivételes kegyként, engedélyt kaptam az erőmű belső megtekintésére.

*

A magas színvonalú technika behatolt az amerikai gazdasági élet jelenleg legtöbb gondot okozó szektorába, a földművelésbe is. Noha a földművelésben a lakosságnak aránylag csak kis hányada, mindössze hat és fél százaléka dolgozik, mégis fennáll a túltermelés veszélye, és az állam illetményt fizet azoknak, akik földjeiket parlagon hagyják. Persze a túltermeléstől való félelem a kapitalizmus ellentmondásaiban gyökerezik. A mezőgazdaság teljes gépesítése nagy befektetést igényel, amit csak a tőkegazdag farmerek engedhetnek meg maguknak. Emiatt aztán a nagybirtok fokozatos növekedése együttjár a kisbirtok pusztulásával. Nyilván nem hazai értelemben vett kisbirtokra kell gondolnunk, hanem az 500 holdnál kisebb területtel rendelkező farmerekre. Az ilyen farmok örökös gondot és veszélyt jelentenek, mert könnyen csődbe sodorhatják tulajdonosukat. Felkerestük vendéglátóm egyik rokonát, akinek farmja áprilisban került árverés alá. A múlt évben rendezte be, bővítette ki, de hirtelen csődbe jutott, mert a család legaktívabb tagja váratlanul meghalt. A tulajdonos hitelképtelenné lett. Kíméletlenül újra vertek mindent, s az udvaron már csak a toronymagasságú silók me-redeztek az égre, új tulajdonosukat várva.

Hogy mit jelent a mezőgazdaság gépesítése Amerikában, azt egy tejtermelő farmon láthattam. A farmot közösen vezeti az apa, a fiú és a vő, kilencvenkét fejőstehen birtokosaként. Udvarukon silók, traktorok, teher- és személyautók jelzik a gépesítés magas fokát. A modernül berendezett villamosfejőben egyszerre nyolc tehenet fejnek, a tejhez ember nem nyúl, automatikusan pasztőrözik, palac-

kokba töltik, vagy más terméké dolgozzák fel, és becsomagolva, szállításra készen kerül a várakozó teherautóra.

*

Cikkem — és távolról sem mondanivalóm — végére érve veszem észre, hogy meg-megtörik, és az egész inkább az impressziók mozaikja. Nem baj ez, hiszen az olvasó a részeket könnyen összefüggő egészbe foglalhatja, de a mozaikszerség megfelel a tárgy lényegének is: az Egyesült Államok olyan, mint számtalan színes kockából összeállított óriási mozaik vagy hatalmas freskó, amelyben az összképet nem zavarja, hogy a válaszvonalak százai törik meg.

Az állam jelszavává vált mondás, *ex pluribus unus*, nemcsak a történelmi múlt valóságát, hanem a jelenlegi helyzetet is szimbolizálja. A látogatót meglepi az élet sokszínűsége, derűje, az óriás méretek, az ellentétek, a vállalkozási kedv, ugyanakkor érzi, hogy a nagy lüktetésben szüntelenül ott settenkedik valamilyen veszély. Lehet, hogy a ma még jól menő vállalat, üzlet holnap csődbe jut, s aki ma a szabadságról szónokol, holnap a zsarnokságot, az elnyomást védi. A külső jólét, a derűs felszín alatt mindig ott lappang az ijesztő létbizonytalanság. Az egyén erről azonban nem sokat tehet, mert ez már a rendszer lényegéhez tartozik.

Bodor András

Szabó Gyula: Hontalanok

Zenélő diákság a Bethlen Kollégiumban a XIX. század elején

Az ének és a zene évszázadok óta mindig is jelentős szerepet játszott a diákok életében; énekszó nélkül úgyszólván el sem képzelhetjük őket. Évszázadokig a kollégiumi diákságból kerültek ki a zenetanítók, a zenetanárok, később pedig a művészek; ők népszerűsítették a nagy zeneszerzők alkotásait, egy-egy kisvárosban belőlük alakult az a lelkesedő közönség, amely magával ragadta a polgárság tömegeit, s amelynek mindig érdemes volt játszani. A kollégiumi diákság XVIII—XIX. századi zeneéletéről mégis nagyon keveset tudunk, még a zene tanítására vonatkozó kutatásokat is csak napjainkban kezdték meg.

Az enyedi Bethlen Kollégiumban, az erdélyi reformátusok központi iskolájában kezdettől nagy gondot fordítottak a zene tanítására. A kollégium nevelte az egyház számára a kántorokat, és így természetesen elsősorban az ének- és orgonatanításra, azután pedig a karvezetésre esett a hangsúly. A kollégiumi kántus a XVIII. században még csak egyházi alkalmakkor, bizonyára főként temetéseken és ünnepélyeken szerepelt, s a század végén iskolai ünnepélyeken is felléphetett.

A XVIII. század első évtizedeiből már ismerjük a kollégium egy-egy kántorának, karvezetőjének (Fáji János), sőt a zenekar vezetőjének a nevét is (Henter Georgius), és így a zenei élet fejlettségére gondolhatunk. Ugyanezt bizonyítják a kollégium törvényei is. Egyikük például (a B. K. tört. levéltára. I. 49.) előírja az orgonistának, hogy zenét tanítson, s nemcsak az orgonához, hanem más hangszerrekhez is értenie kell. A kollégiumi zenetanítás így emelkedhetett magasabb szintre a század végén, amikor már szó lehet a világi zene megkedveléséről is.

A korabeli ének- és zenetanítás fejlett fokát igazolja Benkó Ferenc *Parnassusi időtöltésének* hetedik darabja, az *Enyedi ritkaságok* (Kolozsvár, 1800) is, amelyben a híres enyedi professzor felsorolja a kollégium alkalmazottait. Ezek közé tartozott két *harmoniae praeses* (karvezető énekvezér), kilenc kántor és két orgonista. Egy valamivel régebbi fizetési jegyzékből (1772—73) azt is tudjuk, hogy a két kántornak húsz forint fizetése volt. Ilyen nagy személyzettel minden osztályban szakszerűen lehetett tanítani az éneket és a zenét, ezenkívül hatalmas ének- és zenekart szervezhettek. Mindennél érdekesebb kérdés az, hogy vajon a világi zene megkedvelésére és művelésére volt-e már lehetőség ekkoriban a kollégiumban.

A XVIII. századi emlékiratokban, visszaemlékezésekben (Bod Péter, Hermányi Dienes és mások) általában nem esik szó a kollégiumi zenéről, illetőleg a maguk gyönyörűségére zenével is foglalkozó diákokról. Erre vonatkozólag csak id. Zeyk János még kiadatlan és ezért jórészt ismeretlen önéletrajzában találunk érdekes feljegyzéseket (*Zeykfalvi idősb Zeyk János Életrajza*. Kolozsvári Egye-

temi Könyvtár és nagyenyedi Bethlen Könyvtár). Zeyk Jánost 1795-ben, kilenc éves korában vitték az enyedi kollégiumba, és ott nevelkedett egy évtizedig. Körülbelül egy időben tanult Ujfalvy Sándorral, aki emlékiratában megelevenítette a kollégiumi életet és a korabeli társadalmat. Ezt a képet sok tekintetben kiegészítette id. Zeyk János, ő ugyanis főként a korabeli tanárok és tanítók (professorok és praeceptorok) jellemzését adta, és emellett leírta az ifjúsági életnek máig kevéssé ismert megnyilvánulásait (színhátság, zene, sport). Különös melegséggel emlékezett meg egyik magántanítójáról, Boros Nagy Gáborról. Ennek a fiatalembernek a jellemzésekor a szerző a kollégiumi zenetanításon túl kitér a diákság zenei életére általában, ezért szövegét érdemes alaposabban szemügyre vennünk:

„Ügyes, izmos, erős, indulatos, becsületes, jóérzésű, szépművészetre hajlandó, érzelgő. Szépművészet, főként ének hangászat szenvedelmes és szerencsés mestere — tanítója lévén — ő vezete be az érzelmek, képzelgések, éneklés, hangászság — flauta —, költészet, szépízlet országaiba. Inkább csak a küszöbre léptete föl, s inkább csak ének-, flautára szoktata, de a fölébredt szépművészeti vágy, önerőmen fejledezve, utóbb meghaladám mesteremet, véralkatom szerint már a szépművészetek, szép tudománya — *aesthetika* — *szenvedelmes barátja* lévén, éltem nagyobbára nekik szentelve, bennük buvárkodva — létezve — telék el. *Ének* mellett *flauta*, *klarinét*, *zongora*, *klavir* — klavier, guitar, hegedű kicsinyben, mestersegesen is, de inkább természetesen, azon kor módja szerint — valának gyakorlottabb hangszereim. Szintén minden esmért hangászati, musikai szereken játszám; és az előbbirtak inkább, még ma is, kézidarabjaim. *Sípon* kezdém s előbb üres óráim, holdas éjjeim, huzamos fáradhatatlansággal, gyakorlásokban telének el, de néhány hetek alatt mindenikben hon valék, mindeniket önerőmen kitanulva. Első *klarinét* — clarinett — tárogató, N. Enyeden, még iskolás koromban, enyém vala. A honunkban alig esmért hangászi szert N. Szebenből magam hozám, s egyik hazai híresebb klarinétista, n.enyedi Andris-czigány, első tanítványom vala. A *guitart*, később, ért koromban, n.enyedi szenvedés napjaimban tanulám, unalmaim között.“ (37—38. lev.)

Első eset ez, hogy egy kollégiumi diák a zenében, a művészetekben talált gyönyörűségéről ír az emlékiratában. A diákság szórakozásai között addig a lóversenyek, a játékok, a színhátság, az olvasás mellett a sportok (úszás) és a tánc, az ének voltak a leggyakoribbak. A zenélő diákságról még nem esik szó a XVIII. század derekán. És ekkor, Kőrösi Csoma Sándor idejében, íme egy enyedi diák, aki flótázik, tárogatózik, hegedül, zongorázik, gitározik, sőt már az esztétikai kérdések vagy legalábbis a szépművészetek különböző formái is szenvedélyesen érdeklők. Megjegyezzük, hogy ekkor már esztétikát is tanult a diákság.

Keveset tudunk azonban még az iskolai zenekar (hangászkar) korabeli szerepléseiről. Id. Zeyk János azonban arról is megemlékezik, hogy ő egykor „oskolai zenészkartag“ volt, és bizonyára főként temetéseken játszott. Megtudjuk azt is hogy felesége temetésekor (1814) „az enyedi tanulók zenéje temetési nyitányt zenge“. Nemcsak a sírnál énekelt az iskolai dalkar (valószínűleg zenekari kísérettel), hanem a temetés leírása szerint: „Este a zenészkar alkalmilag emez akkoriban új bájdaft zengedeze:

*Ha e bánattal teljes élet után
A halál szemeimet befogja,
Gondolj az én sok szenvedéseimre,
S víg óráidban emlékezzél meg,
Barátodról emlékezzél meg!”*

A nyilvános szereplésekre a temetéseken kívül a félévi vagy év végi színelőadásokon, esetleg az ünnepélyes vizsgákon vagy iskolai ünnepélyeken is alkalom adódhatott. A kollégium udvarán, az egész környékről begyűlt közönség előtt, az 1790-es években szabadtéri színelőadásokat rendeztek, amelyeken jórészt franciából vagy németből fordított darabokat adtak elő. Voltak ezek között énekes játékok is (pl. *Nina, avagy mit nem tehet a szerelem*), amelyeken a diákok kórusa is szerepelt. Máskor zenekisérete is volt egy-egy darabnak, de a zenét — id. Zeyk János egyik megjegyzése szerint — többnyire az enyedi vagy szebeni cigányok szolgáltatták.

Az idegen minták nyomán az enyedi praeceptorok is megpróbálkozhattak egy-egy pásztorjáték megírásával, és ők maguk látták el a zenei kíséretet is. Tudjuk például, hogy az egyik ilyen „pásztori énekes játékot“ Gyöngyösi József írta, a dalokat, a zenei kíséretet pedig Boros Nagy Gábor szerezte.

Ismeretes, hogy ezekben az években a diákság körében igen népszerűek voltak Csokonai dalai, ezeket lemásolták, továbbadták, és bizonyára dalolták is. Valószínűleg ismerték Lavotta János és más népszerű, korabeli szerzők dalait; főként népies dalokat énekeltek zenekisérettel. Ezt igazolja De Gerando Ágost néhány évtizeddel későbbi utazása, amelynek során az enyedi kollégiumot is meglátogatta (*La Transylvanie et ses habitans*. Paris, 1845. I. 200—202). A kollégium élete igen nagy hatást tett rá, és megjegyezte, hogy „a diákság gitár kísérettel népdalokat énekelte“.

A Zeyk János diákéveit követő évtizedekben volt idő arra, hogy a diákzenekar kifejlődjék, ünnepélyes alkalmakkor szerepeljen, s hogy az eddig megismert gyászdalok mellett szerelmi, tréfás vagy más, érzelmes dalokat is megtanuljon. Népies, tréfás dalokat találunk például *A garabonciás diák* című daltétkban, amelynek a dalait egy enyedi Csokonai-versgyűjteménynek a végén találtuk meg, és így feltételezhető, hogy az enyedi kollégiumban is előadták. Munkácsy János és Pályi Elek hasonló című, vidám énekes játékának a szövegtárába megtalálható a Kolozsvári Magyar Színház Könyvtárában. Az 1830-as években sokszor előadták. A diákok bizonyára kedvelték azokat a dalokat, amelyek a sokat koplaló, házról házra járó, mindig vidám és szomjas kántor érzéseit fejezték ki.

A daltétknak egyik, Erdély-szerte elterjedt dalában Csákány Laci és a kántor így felelgetnek egymásnak:

Laci: Ne sírj Matyi, ne könnyezz,

Mindnyájunknak sorsa ez.

Kántor: Nem is strok, ha lehet,

Ha rám szerencse nevet.

Laci: Üres táska nem nagy kincs,

Matyi szolgám, semmink sincs.

Kántor: Csak egy nagy pör kellene,

Sorsunk mindjárt jobb lenne.

Laci: Túrós lepény, tarhonya,

Jólesnék a kocsonya.

Kántor: Jobb lenne a sült veréb,

De meg kén fogni elébb!

A kántor és Csákány Laci tréfás párbeszéde után a kar vidám népdalokat is énekelte, és így zenekari kíséretre is szükség lehetett. Kétségtelen, hogy az ilyen szerű daltétek előadása vagy már a meghallgatása is gazdagította az ifjúság népies dalkincsét, és emellett fogékonnyá tehetette általában a zene iránt.

Az 1820-as és 30-as években az erdélyi romantika kezdetén a kollégium élete mozgalmasabbá vált, és szorosabb kapcsolatba került a korabeli társadalmi élettel. Maga a kollégiumi diákság mind jelentősebb szerepet vállalt a kor művelő-

dési életében. A kollégium nyilvános ünnepélyein ezután az ifjúság zenekara többnyire az énekkarral együtt szerepelt. Ebben a korszakban a kollégium nyilvános ünnepélyei szorosabb kapcsolatba kerültek a kollégium és Erdély történetével, a hazafias érzésekkel. Ez különösképpen érezhető a Baló József kezdeményezte, először 1820 májusában és azután évenként megrendezett Bethlen-ünnepségekre való visszaemlékezésekben (*A n.enyedi ref. Collegium alapítása emlékünnepeinek rövid vázlatja*. N.Enyeden, 1843). Az ünnepség rendszerint énekkel és zenével kezdődött, központjában pedig természetesen az emlékbeszéd állott. Az ünnepségek történetéről szóló kis füzetben a zenekar szerepléséről ezt olvassuk: „Az emléknapon működő zenekar áll 24 tagból, igazgatója Salamon József. Az énekkar áll 65 tagból, igazgatója Schilling Károl. Az eljátszandó darabok között legnevezetesebb Vörösmarty »Szózat«-a előadva az összes ének- és zenekar által Mester Károl hangszerzeménye szerint.“

Mester Károly és Mihályi Károly — a későbbi professzor — dalai sokáig népszerűek voltak az enyedi diákság körében, és magát a *Szózat* kompozíciót mint nehezen előadható, romantikus alkotást emlegették még a következő nemzedékek, de azután teljesen feledésbe ment.

Erre az ifjúsági zenekarra emlékezett vissza jóval később (*Vasárnapi Újság*, 1892. 42.) Szász Károly is, amikor barátairól, a kitűnően zenélő Salamon fiúkról írt: „A zenekarban Dani — a legidősebb — bombardont, Józsi... a Flügelhornt... Feri a vadászkiáltót (Waldhorn) fújta; Pista kitűnő tenor volt a harmóniában (így hívták az énekkart).“

Nemcsak egyes zenélő ifjak, hanem egy egész zenélő ifjúság nevelkedik most már a kollégiumban, és az új kollégiumi épület alapkövetelési ünnepsége alkalmával (1826. IX. 16.), a professzorok ünnepélyes beiktatásakor vagy esetleg idegen vendégek fogadásakor zenei kísérettel vagy zenekari számokkal is hozzájárul az ünnepély sikeréhez.

Ebből a diákságból már egy-egy Erdély-szerte ismert dalszerző vagy orgonaművész is kikerül, és emellett mind gyakrabban fordul elő, hogy a Bécsbe vagy a német egyetemekre utazó diákok ott nemcsak a szép épületeket, a műzeumokat, a történelmi nevezetességeket veszik észre, hanem elragadtatva írnak egy-egy nagy művész hangversenyéről is. Erre különösképpen Liszt Ferenc hangversenyei adtak sok alkalmat.

Liszt Ferenc 1846. november 23-án Szebenből Kolozsvárra utaztában megállott Enyeden, és a korabeli híradás szerint (*Múlt és Jelen*, 1846. 98) ott „a ref. collegium ns. ifjúsága [...] ablakai alatt megjelenvén kardallal és zenével tisztelkedett a ritka zongorahősnek“. Liszt december 8-án valóban nagy sikerű hangversenyt adott ebben a kisvárosban, a közönség nagy része valószínűleg nem a városi polgárságból, hanem a kollégiumból került ki (*Erdélyi Híradó*, 1846. 208.). Liszt enyedi hangversenyét eszerint a kollégiumi ifjúságnak hosszú időre visszamenő zenei nevelése, az iskolai zenekar számos szereplése, egyszóval a zenével való foglalkozás hagyományai előzték meg, illetőleg készítették elő. Liszt enyedi hangversenyét ezúttal csak abból a szempontból értékeljük, hogy ő volt az a nagy magyar zeneszerző, aki nálunk az ifjúság szélesebb tömegeiben felébresztette a zene szeretetét, aki a magyar zene szépségeinek a világába bevezette az erre már fogékony ifjúságot.

Liszt idejéig az ifjúság főként a szentimentális német dalokat vagy a magyaros verbunkos zenét kedvelte, ezután megszereti majd a romantikus és klaszikus zenét is.

Vita Zsigmond

Iskolai irodalmi kör Brassóban

A *Tanügyi Ujság* szerkesztőségének igen hasznos kezdeményezése volt az 1970—1971-es tanévben: lehetőséget nyújtott az iskolai irodalmi körököt irányító tanároknak, hogy a lapban beszámoljanak tevékenységükről. Ám ez az okos kezdeményezés elapadt, folytatás nélkül maradt. Jogos tehát az az észrevétel, hogy az irodalmi kört irányító magyar szakos tanárok nem tudnak egymás munkájáról, tapasztalatáról, szakmai kérdéseiről, hiszen szervezetten, hivatalos rendezésben vajmi ritkán van alkalmuk találkozni, de a sajtónk sem mutat valami nagy érdeklődést iskolai irodalmi köreink munkája iránt. Értékelő beszámoló talán egy sem jelent meg az 1971—1972-es tanév folyamán irodalomkörüi tevékenységről sem a *Tanügyi Ujságban*, sem irodalmi folyóiratainkban. Ilyen vonatkozású közlemény legtöbbször a *Brassói Lapokban* látott napvilágot.

Pedig világos, hogy az irodalmi körök hathatós keretet nyújthatnak növendékeink önálló tevékenységének, egyéni kezdeményezésének, beszéd- és íráskészségük fejlesztésének, önálló gondolkodásuk és alkotásuk bátorításának, zenei anyanyelvünk megszerettetésének, a szép szó igényének stb. Főként a líceumi osztályokban bizonyult helyénvalónak az író—olvasó találkozók megszervezése az irodalmi körök keretében; a tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy ezzel az eljárással hatékonyan elősegítjük napi- és hetilapjaink, valamint folyóirataink olvasottságát, a kortárs írók és költők népszerűsítését, végeredményben tehát hozzájárulunk ahhoz, hogy tanulóink bekapcsolódjanak mai szellemi életünk áramkörébe.

Azt sem szabad elfelednünk, hogy kisebb helységekből és szórványvidékeken az iskolai irodalmi körök jóformán az egyetlen műhelyei, mondhatni tűzhelyei ifjúságunk öntevékeny nyelvművelésének, népdaléneklésének; ezért nyilvánosak például a nagyszabenyi líceum irodalmi körének ülései. A szükség úgy hozza, hogy munkájába bekapcsolódnak az iskolán kívüli helybeli magyar fiatalok is.

Mindenképpen indokolt tehát, hogy sajtónk a segítség, bátorítás szándékával az eddiginél komolyabban foglalkozzék iskolai irodalmi köreink tevékenységével.

*

A brassói *Arany János Irodalmi Kör* 1968. november 23-án kezdte meg működését. Azóta a folytonosság és immár a hagyományalapozás jegyében tevékenykedik a fentiekben vázolt célok szellemében. Munkáját évi terv alapján végzi, ám az évi munkaterv beilleszkedik a távlati tervbe, ugyanakkor szerves folytatója és kiteljesítője az előző évek munkájának.

A munkaterv kidolgozásában részt vesz a kör tanár-vezetője mellett valamennyi osztály egy-egy diákmegbízottja, valamint a magyar aligazgató és líceumunk valamennyi magyartanára. A munkaterv kidolgozására, alapvető föladatai-

nak, célkitűzéseinek megbeszélésére, a kijelölt föladatak megvalósítását szolgáló módszerek, eszközök rögzítésére azután kerül sor, miután az októberi alakuló ülésen a kör tagjai nyílt jelölések alapján, szavazattöbbséggel, megválasztják a vezetőséget. Ez az elnökből (IV.-es tanuló), az alelnökből (III.-os tanuló) és a titkárból (II.-os tanuló) áll. Ugyanekkor választják meg a kör osztályfelelőseit is. Az évenként megismétlődő tapasztalat azt mutatja, hogy növendékeink mindig a legmegfelelőbb diáktársait jelölik és választják meg.

Körünk vezetésében mindenkor igyekeztem érvényesíteni a tanulói önkormányzatot. Az öngazgatás gyakorlatával kívántam kifejleszteni tanítványaimban a felelősségérzetet, az önállóságot, a kezdeményezést. Eleinte ez kissé dőcögve ment, hiszen kezdetben növendékeinknek nem voltak előzetes tapasztalataik az ilyenfajta munkák végzésére. Kellő jártasság hiányában kezdetben azt sem tudták, hogyan kell a köri ülést megnyitni, levezetni és bezárni, de a jegyzőkönyv vezetésére is megfelelő mintát kellett nekik nyújtani. Éppen ezért az első, az 1968. évi november 23-i alakuló ülést én vezettem le, jegyzőkönyvét is én írtam meg. No, de ifjaink hamar beleszoktak a számukra új munkakörbe. A következő üléseket már a kör diák-elnöke vezette és vezeteti azóta is, tőle kér szót a kör tanár-vezetője is főlészólás esetén, vagy bárki más, aki az igazgatóság vagy a tantestület képviselőjében jelen van a köri ülésen.

Az önkéntesség elve érvényesül a kör munkavállalásában. A mozgósításnak egyetlen formája az osztályról osztályra küldött körözvény, amely tudtul adja az irodalmi kör ülésének időpontját és tárgysorozatát. Sem igazgatói, sem osztályfőnöki segédletet nem vettünk sose igénybe a tanulók mozgósítására, köri üléseink benépesítésére. Üléseinkre az jön el, aki akar, az kér szót vagy vállal munkát, akinek kedve van hozzá. Tapasztalatom szerint azok a tanulók, akik az irodalmi körben hangadók, vezetők vagy munkavállalók, az egyes osztályok közösségi életében is tevéleges tényezők. Havonta megtartott üléseinken átlagosan 150—200 tanuló vesz részt, de volt úgy is (például az 1969. január 25-i Ady-emlékülésen, az 1970. február 28-i, magyar népballadáknak szentelt munkaülésünkön, az 1971. április 24-i, a párt 50. évfordulója tiszteletére rendezett nyilvános ülésünkön, az 1972. február 26-i munkaülésen, amikor Kányádi Sándor tartott előadást ifjúságunknak időszerű irodalmi kérdésekről), hogy iskolánk díszterme kicsinek bizonyult az érdeklődők befogadására. Mivel nagy az érdeklődés, munkaüléseinket minden hónap utolsó szombatján tartjuk, délután 6-tól 8-ig, az iskola dísztermében. Többnyire kifutunk az időből, mivel a két óra nem elegendő ahhoz, hogy a jelenlevők elmondják véleményüket, vitatkozzanak a napirenden levő kérdésekről.

Az írásos-adminisztrációs munkát a lehető legkisebbre csökkentettük. Pénzalapunk nincs, tagsági díjat nem szedünk. Tagsági nyilvántartót sem vezetünk, irodalmi körünk tagjának számít mindenki, aki iskolánk tanulói közül érdeklődik munkánk iránt, eljár a kör üléseire, vagy tevélegesen bekapcsolódik munkájába. A kör titkára rendszeresen beírja az ülések jegyzőkönyvét egy olyan vastag könyvbe, mely legalább még tizenöt évig elég erre a célra. Ugyancsak a titkár föladata nyilvántartani, kivágni és beragasztani azokat az újságközleményeket, melyek irodalmi körünk munkájáról szólnak.

*

Az Arany János Irodalmi Kör létének, munkájának az a jogosultsága, mérteke, hogy megkívántatja-e tanulóinkkal a szellemi képzésnek ezt az önkéntes formáját, rezgésbe hozza-e a diákság tennivágyását, vitakedvét, alkotókészségét? Talán éppen itt lehetne eljutni oda, hogy a továbbképzés igénye, illetve a megisme-

rési vágy és a tartalmas szórakozás határvonalai elmosódjanak. Gyermekeink megismerési és tevékenységi vágyát kiterjesztettük az irodalmi érdeklődéstől az igényes és árnyalt anyanyelvi beszédre és írásra való céltudatos törekvésig, a művészeti és társadalmi-politikai kérdések megtárgyalásától a népköltészeti termékek gyűjtéséig, a mai irodalom megkedveltetésétől a színjátszásig. Ki-ki megválaszthatja a hajlamának leginkább megfelelő tárgykört és önkifejezési formát; lehetőséget nyújtunk a számára különösen rokonszenves területen való alaposabb tájékozódásra és munkája eredményének ismertetésére a körüli üléseken. Megítélésem szerint egy irodalomkörü fölolvasás, egy dolgozat önálló összeállítás, egy saját vers vagy elbeszélés bemutatása, versmondás, egy-egy ének- és zeneszám, színpadi jelenet rendezése biztatást és dicséretet érdemel akkor is, ha egyébként csupán zsenge szárnypróbálgatásról van szó. Csak így lehet elérni, hogy a többiekben is fölébredjen a vágy az önálló kutatásra, az alkotásra, a munkavállalásra.

Hiba volna azonban, ha irodalomkörü tevékenységünk bármelyikét valaki is művészi vagy tudományos alkotófolyamatnak tekintené, annak ellenére, hogy van jó néhány rokonjellegű mozzanata. Célunk nem művészi vagy tudományos alkotások létrehozása, nem művészek és tudósok nevelése, illetve nem művészkedés és tudósodás. Nem annyira a „termék“ a fontos, hanem maga a tevékenység, hiszen ez hat alakítólag a gyermek személyiségére. Az a valóság tartalom, melyet növendékeink így vesznek birtokukba, mély nyomot hagy tudatukban, erősen befolyásolja gondolkodásukat, formálja magatartásukat, meggyőződésüket.

Nógatni, biztatgatni a tanulókat önálló írás fölolvasására és fölszólalásra, versmondásra, éneklésre és zenélésre, színjátszásra csupán a kezdet kezdetén kellett. Miután megízlelték az „alkotás“ és véleménynyilvánítás örömét, annyian jelentkeztek, hogy időhiány miatt olykor sokuk szóhoz sem juthatott. Ezt a lehetőséget, mármint az alkotás és nyilvános szereplés örömét, sosem hagytam kiaknáztatlanul. Ezért tartom örvendetesnek, hogy a *Brassói Lapok* nemcsak híradásokat és értékelő jegyzeteket közölt tevékenységükről, hanem jó néhány tanuló versét és karcolatát is közzétette. Ez az érdeklődés és elismerés nyilvánvalóan további ösztönzést jelent a kör tagjai számára.

Aligha kell bővebben magyarázni, hogy ebben az életkorban rendkívül fontos a sikerélmény. A túlzott, szigorú bírálat nemcsak gátlást válthat ki, hanem lelki sérülést is, ráadásul a gyermek többnyire nemigen képes hasznosítani a bírálatot.

Gyermekeink irodalomkörü tevékenységének értékelése, elemzése lelkiismeretbeli kérdés is számomra. A nevelési célt és a gyermeket szem előtt tartva mérlegelem, mikor bíráljam a körüi tevékenységet, termékeit a tagság előtt, mikor beszélgessek róluk külön a szereplőkkel; de előfordult olyan eset, amikor úgy döntöttem, hogy egyáltalán nem teszem szóvá észrevételeimet. A legfontosabbnak azt tartom, hogy a további munkában hasznosítsam az értékelés és elemzés — a magam számára leszűrt — tapasztalait.

*

Az elmondottak értelmében ellene vagyok az irodalomkörü munka „szakosításának“, az egyoldalú arcél kialakításának. A hangsúly ugyanis azon van, hogy a minél átfogóbb és sokoldalúbb tevékenység, a továbbfejlődés vágyát szítsa föl tanulóinkban. Az irodalmi kör nem szakkör, mint például a matematikai, fizikai, fényképészeti, bár a maga sajátos rendszerével a magyar nyelv- és irodalomtanítás csomópontjait ragadja meg és viszi tovább. Segítenie kell tehát az esztétikai nevelést, fokoznia kell tanítványaink irodalmi, művészeti érdeklődését és önálló alkotási kedvét, be kell kapcsolnia őket szellemi életünk áramkörébe, s végül a ma-

gatartás normáiban is eligazítónak kell lennie. Ennek jegyében fogant valamennyi eddigi munkatervünk.

Mindegyik munkaülésünknek három sarkalatos pontja volt.

Az egyik az ifjúság érdeklődéséhez és szellemi szükségletéhez tapadó előadás, tájékoztató; ezt szakember tartotta. Ilyen volt az elmúlt években: *Tamási Aron népbábrázolása* (Izsák József főiskolai tanár tanulmánya alapján készített előadás); *A modern képzőművészet* (Plugor Sándor grafikus, rajztanár előadása, szemléltető anyag bemutatásával); *Az ifjú szívekben élő Ady* (ünnepi ülés; Albert Sándor főszerkesztő előadása); *A selejt lázadása* (a Székely János cikke — *Igaz Szó*, 1968. 3. — kapcsán fölmerülő ifjúsági kérdések elemzése, megvitatása); *György Dénes versmondása és a két világháború közötti romániai magyar költökhöz fűződő élményei*; Kudelász Ildikó színművésznő összeállításában és előadásában: *Aprily Lajos — alkotásai és vallomásai tükrében; A magyar népi díszítőművészet* (Plugor Sándor előadása és a kiállított népművészeti tárgyak megmagyarázása); *A magyar népballada* (Szikszay Jenő előadása; iskolánk tanulói magyar népballadákat adtak elő szavalatban és énekszóban); *Népi énekek, népi táncok* (Reiff István tanár előadása); *Bartók* (Szikszay Jenő előadása); *A Véres farsang* (Veress Dániel előadása a Brassóban is bemutatott drámájáról); *A Brassói Lapok és az irodalmi élet* (Mag Péter szerkesztő előadása); *A Forrás nemzedéke* (Farkas Árpád előadása); *Irodalom és népszolgálat* (a Párt 50. évfordulója tiszteletére; előadó Balogh Edgár); *Irodalmi modernség* (Albert Sándor előadása) stb. Valamennyi előadást szemléltető anyag tett élményszerűvé. Utána kérdések, hozzászólások következtek.

Munkaüléseink második napirendi pontjában egy-egy tanuló saját írása (verse, karcolata, értekezése) szerepelt. Ezt többnyire élénk vita követte.

Befejezésül két-három népdalt énekeltünk el közösen. Szövegét előzetesen fölírták a táblára. A népdalok betanítója mindig más-más osztály volt.

Munkaterveink megokolásáról röviden szólok. Egy-egy irodalmi, művelődési, erkölcsi kérdés szakszerű ismertetésére azért van szükség, hogy a tájékoztatási szempontokon túlmenően hozzászoktassuk növendékeinket az igényességhez és a gondolkodásbeli pallérozottsághoz. Ettől függetlenül a tanulók elmondhatták véleményüket az előadással kapcsolatban. Az önálló alkotások fölolvásának és bírálatának hasznáról talán fölösleges szólnom, annyira nyilvánvaló.

Zenei anyanyelvünk megismerésének, megkedveltetésének és művelésének a kérdésköréről örvendetesen sok értékes értekezés jelent meg az utóbbi időben *A Hétben* és a *Korunkban*. Az utóbbi folyóirat 1972. 5. számának súlypontja éppen a korszerű zenei műveltségen van. Ez a törődés is mutatja, hogy zenei anyanyelvünk művelése korparancs, nemzetiségi műveltségünk egyik alapkérdése. S lám, mégis, azt tapasztaltam, hogy ifjúságunk jelentős része nem tud énekelni. Részben iskolai zenei nevelésünk fogyatékoságának következménye ez, részben annak, hogy a gyermek már kiskorától gépi zenét „fogyaszt”. Célunk tehát, hogy ifjúságunkat megtanítsuk közösen dalolni, hogy élményalapon gyermekeink eljuthassanak zenei anyanyelvünk megismeréséig és megkedveléséig. A közös éneklésben alakul ki a jó közérzet, a lelki összeemelegedés.

Az 1971—72-es tanévi munkatervünk is az imént fölvezolt hármas szempont-hoz igazodott, és meg is valósítottuk. Íme, az 1971. október 30-i ülés napirendje: *Itt van az ősz, itt van újra...* (verses összeállítás a klasszikus és kortárs költők alkotásaiból; az anyag kiválogatását, az összekötő szöveg megírását, a versmondást és daléneklést egy meglehetősen népes tanulói munkacsoport végezte); az 1971. november 27-i ülésen: *Versolvasás és versmondás* (Szikszay Jenő előadása;

utána líceumunk tanulói olvastak föl írásaikból); az 1971. december 18-i ülésen: *Szavalóverseny* (a mintegy húsz tanuló versmondását a kör diákvezetőségéből, a magyar szakos tanárokból és az aligazgatóból álló bíráló bizottság értékelte); az 1972. január 22-i ülésen: *Brassó irodalmi alkotásokban* (Lendvay Éva előadása; a líceum tanulói verseket szavaltak az előadás irodalmi anyagából); az 1972. február 26-i ülésen: *Időszerű irodalmi kérdések* (Kányádi Sándor előadása; a tanulók Kányádi-verseket adtak elő); az 1972. március 25-i ülésen: *A romániai magyar kortárs próza* (az *Igaz Szó*, a *Korunk*, valamint Sóni Pál *A romániai magyar irodalom története* és Kántor Lajos—Láng Gusztáv *Romániai magyar irodalom 1945—1970* című munkája alapján az ismertetést összeállította a líceum tanulóiból alakult munkaközösség); az 1972. április 22-i ülésen: *A romániai magyar kortárs líra* (az összekötő szöveget írta Sipos András, a kör diák-elnöke; a verseket elmondták a líceum tanulói); az 1972. június 3-i ülésen: *A romániai magyar kortárs dráma* (a drámaismertetést Toós Ilona III.-os tanuló végezte a *Korunkban* megjelent anyag alapján; a kör színjátszói Páskándi Géza két rövid színpadi jelenetét mutatták be); *Búcsúunk a IV. éves osztályok tanulóitól* (klasszikus és kortárs költők verseivel szóltak a kör tagjai a vendiákokhoz).

Befejezésül hadd idézzem a *Brassói Lapok* 1972. június 10-i cikkének záró sorait: „Teljes értékű, gondolkodni tudó embereket akar nevelni a kör az elkövetkezendőkben is, s ez a nagyon igényes kívánalom, az eddigi eredményeket figyelembe véve, teljesen megalapozottnak tűnik.“

Szikszay Jenő

Honoré Daumier: A védő

A népmese furfangos hőse: a kópé

A népmese „kópéja“ mind ez ideig nem képezte alaposabb kutatás tárgyát: túlságosan földi, vaskos alakja visszariasztja nemcsak az olvasót, hanem a folklór tudományos vizsgálóját is. Ám az a közel kétezer népi prózai szöveg, amelyet az utóbbi húsz évben hangszalagra vettem, szinte kötelez rá, hogy társadalmi és ugyanakkor esztétikai szempontú vizsgálat alá vessem különleges alakját. Nyilvánvaló, hogy egy tanulmány átlagos terjedelme kevés a sokoldalú vizsgálat elvégzéséhez; kutatásaim eredményét szándékomban van egy — *A hős és világa* című — kötetben összegezni. Úgy vélem, mint mai mesekutatónak, kötelességem felmutatni a népmesének azokat a jelzéseit is, amelyek e műfaj dinamikus mivoltát, tehát nem csupán múltbeliségét, hanem jelenkoriságát is hangsúlyozzák; amelyek nem az emberi gondolkodás relikviáit jelzik, hanem az eleven és forró élettapasztalatot, a mindenkori „korszintet“.

*

Kicsoda hát a kópé? Ludas Matyi, Csalóka Péter, Buli Jankó és még igen sokféle néven ismeretes a magyar népmese furfangos legénye: a román Păcală, a keleti Naszreddin, a németalföldi Till Eulenspiegel szellemi rokona — hogy csupán legnépszerűbb „testvéreit“ említsük. E hősök a démonok, óriások, királyok, gazdák, papok ellen vívott harcukban mindig csavaros eszükkel győznek, és olykor *gátlástalanul* használnak fel *bármilyen eszközt*, ami győzelmüket elősegíti. Ez a magyarázata annak, hogy akadtak kutatók, akik — éppen mert szellemileg távol álltak a népmesétől és annak alkotóitól — a fortélyos hőst erkölcsstelennek („unmoralisch“) vagy jobb esetben erkölcsileg közömbösnek kiáltották ki, miként erre Lutz Rörich is utal.

Ha azonban tüzetesebben megvizsgáljuk a kópé alakját, s ha valóra fogjuk a népmese-szövegeket (különösen azokat, amelyeket nem hamisított vagy nem szelídített meg semmilyen didakticizáló vagy moralizáló tendencia), akkor rendkívül sok jelzésű, ellentmondásos és bonyolult figurának ismerjük meg, akinek különböző indítékú tettei ugyanúgy kiválthatják rokonszenvünket és bámulatunkat, mint az idegenkedést, sőt az elítélő viszolygást. Hisz alakjában felismerhetjük a kalandor, a szerencselovag gátlástalan vakmerőségét, de az élet kemény próbáinak súlyos és felelősségteljes vállalását is.

Mezőszárnya, aki a napot, holdat és csillagokat megszabadítja a sárkánytól, Fehérlófia vagy Juhfia, aki az alvilágra megy le, hogy az el-

rabolt királylányokat megmentse a rabságból, valamint a hozzájuk hasonló más, csodálatos erejű és származású hősök harcát *nyílt küzdelem* jellemzi. Ezeknek nincs szükségük cselvetésre, fortélyra, hiszen vagy erősek, vagy pedig birtokában vannak az „eleven kard“-nak, a kilencvenkilenc ember erejét kölcsönző övnek, a gyűrűnek, amely jótévő szellem-lények segítségét biztosítja számukra. Elődeink mesegyűjtésében mindez nem is lehet másként: az emlékezés utáni, nagyon is „szabad“ lejegyzés, a hallott szöveg későbbi rekonstruálása, a többszöri stilizálás bizonyos eszményítő, megszépítő tendencia jegyében, nem tűrhette el e mesehősök alakjában a „csorbát“.

Ha azonban vallatóna fogjuk a népi szövegeket, melyeket ma már hangrögzítő készülék hitelesít, meglepődve vesszük észre, hogy ezek a mitikus hősök, noha erősek, noha birtokában vannak csodaeszközeiknek, a nyílt harc mellett gyakran folyamodnak *cselvetéshez* is. Több tündérmesében, melyeket nemrégén gyűjtöttem, a királyfi megérkezik a sárkány otthonába, távollétében kikérdezi az elrabolt királylányt, megissza a sárkány erőtadó borát, s ami még az edényben maradt, kiönti (hogy a harc előtt a sárkány ne ihasson) vagy feltölti piszkos vízzel, sőt húgygyal. Egy másik, ugyancsak kiváló és nemes hős nem átallja megígérni a sárkánynak, hogy utolsó fejét meghagyja neki, ha kastélyának „titkát“ vagy „jegyét“ elárulja. S mikor a kényszerhelyzetben levő sárkány megmondja, hol áll az az aranypalca és melyik az a varázscselekvés, aminek segítségével aranypalotáját a hős almává, körtévé, dióvá varázsolhatja, majd abból visszaváltoztathatja palotává — a hős, kicsikarva e titkot, gátlás nélkül megöli a sárkányt.

A királylány, aki a sárkányölő népmesei hőssel szövetkezik, csellel, szerelmi színleléssel csikarja ki a sárkánytól erejének titkát, hogy aztán a hős végezhesen vele. A nemzetközi népmesekincsben ez számtalan változat központi motívuma (BN 302.; a bibliai Sámson és Delila-motívummal rokon). Tündér Ilona, akit a hős a király számára elrabol, csellel pusztítja el a szerelme útjában álló királyt. A bibliai Dániel, akit az oroszlánok vermében *hite* ment meg, a világ legkülönbözőbb népeinek folklórájában — eltérően a bibliai megoldástól — *csellel* győzi le az oroszlánt, méregbe áztatott madzagot húzva el a szája előtt (Tancred Bănațeanu).

De nemcsak a népmese, hanem a mítoszok hősei is sokszor folyamodnak cselvetéshez és ravasz fogásokhoz. Zeusz például aranyeső alakjában jut be Danaéhoz a bezárt toronyba. Több mítoszban is szerepel az „isteni kópé“, a szertelen, rakoncátlan, nagy erejű halhatatlan hős. De — a „földön“ maradvá — a leleményes és ravasz Odüsszeusz is mindent fortélyal old meg: így hoz döntést a vég nélküli trójai háborúban; így győzi le az egyszemű küklópszot s menti meg magát és társait; így hallgatja meg a sziréneket oly módon, hogy elkerülje a veszedelmet stb.

Az ókorban, mint köztudott, a ravaszság és fortély *erénynek* számított; erre több etnológus is rámutatott (például Braun Soma). Meletyinszkij szovjet folklórtudós a mitikus eposz hőseiben is felleli a ravasz-ságot: „Csaknem minden mitikus eposz esetében a demiurgosznak, a kultúrhérosznak, mitikus tréfacsinalónak és hősnek, valamint szörnyetegek és egyéb ellenségek legyőzőjének vonásai keverednek egymással.“

Anélkül, hogy nagyon messze kalandoznánk el az időben, mutassunk rá mégis arra, hogy a ravaszság, a furfang az ősebernek *alapvető készsége*, amely azáltal alakult ki benne, hogy élete állandó rettegés és félelem volt nemcsak a környezetében élő erősebb állatok, de a fában, kőben, levegőben, vízben, földön és föld alatt állandóan rá leselkedő veszedelmek miatt is. A gyenge a nála végtelenül hatalmasabb ellenféllel folytatott küzdelemben ravaszság és furfang segítségével teremti meg bonyolult védekezési rendszerét. Az első törvény, a mágia sem más, mint az elpusztíthatatlan életerejű ember ravasz „sakkhúzása“, aki olyan törvényt teremt magának, amely őt a világ urává teszi.

A mágia — miként erre Gorkij rámutat — arra szolgált, hogy vele a történelem előtti ember termékenyvé tegye asszonyát, gabonáját, állatát stb. Ám mindebbe a természeti embernek az a megfigyelése is belejátszott, amely az egész természeti világban (az állatok, a növények állandó védekezésében, illetve támadásában a létért való küzdelemben) ugyancsak fortélyt és ravaszságot fedez fel. A fortély és ravaszság leg-*elemibb* ősi ösztöne, olyan atavisztikus biológiai készsége az egész élővilágnak, amelyet sejtjeikben és idegeikben hordoznak az utódok, s amely nélkül nem valósulna meg az örök teremtés, az elpusztíthatatlan élet.

E példák hősünket, a kópét, egyáltalán nem előzmények vagy ősök nélküli figurának mutatják be. Vizsgáljuk meg most már azt, hogy sajátlag a *népmese* furfangos hőse milyen társadalmi és lelki indítékok alapján fejlődött olyanná, amilyennek megismerhetjük.

*

A kópé tetteinek és „harcmódorának“ indítékaiban sok esetben azokat a *kényszerítő körülményeket* kell felismernünk, amelyek a hőst szinte sorsszerűen meghatározzák. Kényszerítő körülmények játszanak közre azoknak a csodálatos erejű vagy eszközű hősöknek az esetében is, akiket gonosz és irigy testvérei vagy társai akarnak elpusztítani, s ezért addig áskálódnak a királynál, míg a hőst elküldetik Tündér Ilona, az aranyszörű ló vagy zsoltáréneklő madár (BN 550.), az élet vize (BN 551.), az aranyhajú lány (BN 531.) stb. elrablására; vagy arra kényszerítik a hőst, hogy a király „nagybátyját“, az erdőbeli vadállatot megborotválja és utána a királyi udvarba hozza (BN 650A). Mindezekben a mesetípusokban, noha a hősnek varázseszközei is vannak, a döntő mégis az a fortély, amellyel magát megmenti. A feladatot mindig cselvetéssel végzi el: kijátssza az öröket, vénasszonynak vagy vénembernek álcázza magát, leitatja vagy elaltatja őket stb.

Idézzünk most néhány olyan példát, amelyekben a hős nem rendelkezvén sem varázserővel, sem varázseszközzel, csupán cselvetéssel segíthet magán. Egy népmesében a gazdag ember leüti szegény testvéreinek egyetlen állatát; a szegény csak a tehén bőrével marad. A kifosztottság, ez az alapvető élmény kényszeríti rá, hogy egyetlen vagyonkájával, a tehén bőrével kijátssza mások hiszékenységét, mégis győzedelmeskedjék. Más példa: a hőst zsákba varrják, hogy folyóvízbe dobják, ám őt megmenti ravaszsága: „Nem akarok király lenni!“ — kiáltja, mire valaki kioldozza őt, és a helyére búvik (BN 1535.). De kényszerítő körülménynek számíthat annak a szegény embernek a furfangossága is, aki utolsó krajcárját egy tányér aludttejre adta, s akkor reménytelenségében „támadt

egy ötlete“, hogy a tátra szálló legyeket megölje, majd az elhullt legyeket megszámlálva „vitézségét“ fennén hirdesse és veszedelmes kalandokba bocsátkozva vívja ki végül a győzelmet (BN 1640.).

Amikor a mesemondó a hősrre nehezedő kényszerítő körülményeket úgy fogja fel, mint *végzetet*, még nem látja tisztán azt a hatalmat, amelyből minden rossz származik hőse számára. Felfogásában a baj okozója az irigység, mely a hőst körülveszi. Ez a motívum kétségkívül fontos szerepet játszik a népmesében (irigy mostohák, anyósok, testvérek, nővérek), pedig a csapás végül is nem a hőssel egyenrangú hatalomnélküliektől jön, hanem azoktól, akik a hatalom birtokosai. Mert noha irigyei áskálódtak ellene a királynál, mégiscsak a király az, aki végül életveszélyes próbákra küldi.

Sokkal fejlettebb társadalmi tudatról tesz tanúságot annak a kópének az alakja, aki már nemcsak közvetlenül ismeri a rá nehezedő hatalom képviselőjét, de megérett benne a vágy, hogy a rosszat ne csak kivédje, hanem *vissza is fordítsa*. A cselvetés, a furfang most már egy fejlettebb társadalmi tudat diktálta cselekvést szolgál: a bosszút, a visszafizetést, méghozzá nem az egyéni, hanem a társadalmi visszafizetést.

A furfangos tettek rugója tehát legtöbbször ez a bosszú, s ez újabb „enyhítő körülménynek“ tekinthető figuránk megítélésénél — sőt, szinte felmentő ítéletté változtathatja előzőleg netalán még viszolygó rosszalásunkat. Ki vethetné szemére például Ludas Matyinak, hogy Döbrögit olyan csúfosan és olyan ravaszul verte meg, ha tudjuk, hogy „nem ő kezdte“ (BN 1538.), és hogy mindez visszafizetés? S ha tudjuk, hogy a visszafizetést egy társadalmilag kiszolgáltatott teszi, akit csupán furfangja segít egy szembenálló hatalmas ellenséggel, amelyet az egész társadalmi berendezkedés véd, már csupán rokonszenvet érzünk iránta. Nem ilyen visszafizetés-e a Kilenc, Jancsi vagy más néven ismert tréfás kópé tette is, aki szíjat hasít a fősvény gazda hátából, mert az úgy dolgoztatja szolgálait, hogy sem enni, sem inni nem ad nekik, s ráadásul a ravasz szerződés értelmében, ha emiatt megharagusznak, még szíjat is hasít a hátukból? A furfangos kópé itt az elnyomottak harcának képviselőjeként egyenesen azért áll be a fősvény és gonosz gazdához, mert az előzőleg testvéreit már megcsúfolta; s furfangosan bosszút állva, minden vagyónából kifürösztözte a gazdát (BN 1000. különféle változatai).

A népi mesemondó és a hallgató igen komolyan veszi ezt az „enyhítő körülményt“, ami miatt a furfangos kópét nemcsak felmenti, de teljes lelkével izgul is érte. Mert elbánni a gonosz hatalommal, megboszuszolni az elszenvedett sérelmet, semmi eszköz nem tűnhet alantasnak. Hogy a népi mesemondó mennyire tudatában van ennek, és e körülményeket milyen bő és realista kiszínezéssel ábrázolja, arra bizonyosságul hadd idézzek egy részletet egy széki változatról, Filepné Győri Klára *Kis kondás* című meséjéből (BN 850.), amelyet 1958-ban gyűjtöttem.

A szegény legény találkozik két grófi legénnyel; kiderül, hogy egy az útjuk, estére tehát közös táborotűz köré ülnek. A grófi fiúk azonban minden ok nélkül, csak mert az alja népi legény erre ingerli őket, kieszelik, hogy megcsúfolják.

... azt mondja az egyik:

— Menjél az erdőre, hozzál egy kicsi fát ide, tegyük a tűzre, s akkor te is melegedhetsz mellette.

A szegény fiú lelöki magáról a felső kicsi bekecsét, s bemegy az erdőbe, hogy szedjen száraz fákat, tegye a tűzre. Mikorra visszaérkezik a tűzhöz, a két gyönyörű vitéz az ő gyenge bekecsét már fellökte a tűzre.

— Hol a bekecsem? — kérdi a szegény fiú.

— O, menj el, te semmirevaló! Mennyit odaültél, hogy már nem győztünk várni. Nem volt mit tegyünk a tűzre, feltettük a bekecsedet.“

A mesemondó anélkül, hogy bőbeszédűen jellemezné a helyzetet, néhány szóval szuggerálja egyrészt a szegény fiú iránti rokonszenvét (hiszen a gazdagok kezdtek a csúfolódást), másrészt ellenszenvét az úrfiak iránt, akik minden ok nélkül, csupán szeszélyből csúfolódnak a szegénynek. A visszafizetés mindig borsos. Amikor a grófi fiúk mennek el fáért, „a gyönyörű, ezüstgombos mentéjüket mindjárt belökte a fiú a tűzbe. — Nesztek, ha ti csúfolódtok velem!“

Egy ismert mese hőse nem mondja a királynak: „adj’ Isten egészségére“; ezért kockáztatja, hogy életét veszti, mert a király haragjában beveti őt a kaszákkal kirakott verembe (mély kútba), az oroszánok (medvék) vermébe (BN 855*). Mi a magyarázata ennek a szinte okatlan és fitogtató, hetvenkedő ellenszegülésnek? Egy marosvécsi cigánymese hőse az inasnak hátracsavarja a fejét, mert nem engedi be „audenciára“, s megfenyegeti a királyt, hogy vele is így tesz, mire az ijedtében azonnal beengedi. Máshol az egynapos csecsemő hős összeköti a király testőreinek bajuszát, összevarrja fülüket, s úgy a hátsó felükön rúgja őket, hogy a királynál találják fel magukat; ismét máshol a hős arra kényszeríti a királyt, hogy egyék vele tört fuszulykát puliszkával és savanyú káposztával, hogy „hétszer törje ki miatta a nyavalya“. (Ez utóbbi cigánymesékben szereplő motívumok, amelyeket 1965—1969 között gyűjtöttem, nem mindig funkcióval rendelkező indítékok, inkább cifrázó, színező szerepük van.)

A Nemtudomka (BN 530.) típuson belül a variánsok mindegyike színesen és jóízűen meséli el, hogy a többszörösen megalázott hős, akit bugyutának ismernek, holott nem az, akit tyúkólban vagy disznóólban lakatnak feleségestül, s akinek nincs része többi királyi sógora úri sorában — aranyruhás inkognitójában hogyan teljesíti azok helyett a legnehezebb próbákat csupán azért, hogy később megszegyenítse őket és pecsétjét fenekükre vagy homlokukra sűtve az egész udvar előtt bebizonyítsa hitványságukat. Ezek az árulkodó jegyek nyilván arra mutatnak, hogy a hős kalandjaiban nemcsak a nyomorúságtól vagy a gonosz sorsától való megszabadulás, hanem néha ennél mélyebb indítékok játszanak közre: a megalázottság, kismemizettség vesz itt *elégtételt* magának akkor, amikor a hatalmasokat csúfolja ki, s amikor soha meg nem esett vagy soha meg nem eshető kalandokat talál ki, a játékosságnak és csúfondarósságnak azzal a jellegzetes keverékével, amely a mesét a fikció játékosan könnyed régiójába emeli.

*

Van azonban általában a népmesehősben, de különösen a tréfás mese kópéjában bizonyos vakmerő *kockázatvállalás* is, amely már nem belső, a személyiség mélyéről jövő kompenzáció, hanem *tudatos szembefordulás* az eltípró hatalommal, amely az egyént összeroppantja és megsemmisíti.

Már a mitikus hősben felfedezhetjük a tabu megszegőjét, a végzet ellen lázadó embert. Kockázatos kalandjai abból származnak, hogy azt

meri tenni, amit senki más — hogy azután magára zúdítsa a nála erősebb hatalmak büntetését. Mikor a hős kockáztat, mindig számol azzal, hogy olyanra vállalkozik, ami senkinek sem sikerült előtte: a királylány kíséretét megőrző legény előtt már egész armádia katona veszett el; János, aki a gonosz nagygazdát móresre tanítja, tudja, hogy előtte mindenki pórul járt. Hogy mégis vállalkozik, az az oka, hogy a kópéban — mint bármely népi hősből — megvan a nála nagyobb hatalmakkal való szembe forduláshoz szükséges merészség: ki mer törni sorsából, meri önmagának is bebizonyítani, hogy az embernek nem szabad belenyugodnia végzetébe.

S miközben a mesemondó (és a hallgató) a hőssel kockára téteti életét, ezzel nem azt fejezi-e ki, hogy az élet igazi értelme az, hogy nem nyugszunk bele sorsunkba? Ez a kockázatvállalás vajon nem eszköz-e arra, hogy a hős önmaga „kilendült sorsával“ az igazságtalan világot korigálja? Van azonban ebben a kockázatvállalásban még valami: az az *emberi nyugtalanság*, amely például a nagy antik „kópét“ is, a ravasz és agyafúrt Odüsszeuszot annyira vonzóvá, szinte emberségünk jelképévé teszi: a mindent tudni, megismerni, vállalni vágyás.

S talán éppen ebben van kópénk mentsége és diadalmas válasza az őt ért „vadászra“: ebben a nyugtalanságban, ebben a mindent tudni, mindent érteni akarásban és az emiatt való kockázatvállalásban. Innen ered az a nyugtalanság is, amelytől üzetve a mesehős bejárja a világot, hogy szerencsét próbáljon, s ami miatt Dégh Linda — Ranke mesekutatóra utalva — a hőst „világok közötti vándornak“ nevezi (Wanderer zwischen den Welten). E kockázatvállalás epikai eredménye a kaland, a kalandosság, ami a mese leglényegesebb vonása; a hős kockázatvállalása az indítója a feszültséget teremtő helyzeteknek. Honti szerint a kaland nemcsak „eszköz a feszültség felkeltésére“, hanem „a világ egy aspektusának — éppen a mesei világlátás rögzítésének eszköze“.

*

Mi az, ami kópénkat, Furfangos Jánost, Csalóka Pétert, valamint rokonait, Pácalát, Naszreddint, Till Eulenspiegelt lényegesen megkülönbözteti az isteni hősoktól vagy a táltostól? Az, hogy a kópé *fegyvertelenül állja* a szinte kozmikus méretű küzdelmet a gyűlöletes, erőszakos társadalomban. Figuráját az a népi tudat szülte, amely — évezredes tapasztalatok alapján — már nem hisz, nem hihet az isteni erejű szabadítóokban, a Szent György lovagokban, sőt már az ördög embert segítő, táltos-emberi erejéből is kiábrándult; nincs meg benne az ősi világlátásnak az az intim viszonyulása a világhoz, amelyet Frazer a természeti népeknél még megtalált, s amely a kőben, állatban, növényben nemcsak az ellenséget látja meg, hanem a segítőtársat, barátot is. Már elvesztette szövetségeseit, a hálás állatokat, táltos lovakat stb., „akik“ a legsúlyosabb élethelyzetben segítségére siettek.

A gondolkodás ilyen irányú átalakulása, „felvilágosodása“ azonban nem egyidőben következik be az egyes népeknél. A természeti népek meseiben még ma is találkozunk mitikus eredetű hősokkal. De még egyazon népi közösség egyes csoportjain belül is a különböző kulturális szint, a racionalizálódás különböző stádiuma miatt éppúgy megtalálhatók a jó-

tevő mitikus hős reminiszenciái, mint a minden csodát elvető s már csak a furfangos népi hőst éltető variánsok.

Igy magyarázható az a csupán látszatra paradoxális jelenség, hogy azonos típuson belül a legkülönbözőbb atmoszférájú és hangulatú variánsok terelődnek egybe. Például az Erős Jánosról szóló mesék (BN 650A) egyes változataiban még csodálatos növesű és erejű, mitikus eredetre mutató hős végzi a feladatokat — másokat az *azonos* feladatokat viszont már tréfás legény (Csalóka Péter, Buli Jankó stb.) végzi. Ezért e változatok tréfákkal vegyülnek, alaphangulatuk sem tündér-, hanem tréfás-mesei.

E típus összehasonlító jegyzeteiben Berze Nagy utal Bolte és Polivka német Grimm-kutatók megállapítására: szerintük éppen a próbakapcsán Till Eulenspiegel egyenes leszámazottja Siegfriednek, vagy helyesebben a Herkules típusú hősöknek. Anélkül, hogy a népi tudat „felvilágosodásának” eredetét külön vizsgálám, itt felhívom a figyelmet arra, hogy a későbbi népmesék hősei is megváltoznak: hovatovább csak az eszükre támaszkodnak. S hogy ez a népi szkepticizmus meddig vezethet, arra legjobb bizonyíték az a cseppet sem hősi népmesei figura, a cingár szabólegény, akiben nincs semmi vitézi, sőt a győzelme éppen kicsúfolása a „hősinek” és „vitézinek”. (Lám csak, a „demitizálás” sem idegen a népi szellemtől.)

Talán azért sorolta Berze Nagy is — a nemzetközi mesekatalógushoz híven — külön típusba *A vitéz szabó* címen ezt a hőstípust (BN 1740.), mert vitézsége már csupán látszat. Legfényesebb példája ennek nem az, hogy az oroszlánokat leitatja, mielőtt végez velük, sem az, hogy az óriásokat úgy győzi le, hogy buzogány helyett, amelyet fel sem tudna emelni, fűrjmadarat bocsát fel, hanem az a motívum, hogy mint a világ „legerősebb” vitéze s a király veje, épp gyávasága által válik látszat-hőssé: elszalad a csatából, ott-hagy trónt, királyi feleséget, mindent. Hogy lovától is megmeneküljön, belekapaszkodik egy útszéli fészületbe, s a ló kifut alóla. Igen ám, csakhogy a korhadt fészület a vállára szakad, az ellenség pedig „Jön Krisztus!” felkiáltással megfutamodik előle — s ő marad továbbra is félelmes hősnek.

Berze Nagy ezt és az ehhez hasonló variánsokat a hősiesség *paródiájának* nevezi típus-összehasonlító jegyzeteiben, és a következőket mondja: „azoknak a csodás meséknek a paródiája, amelyekben bátor, nagyerejű hősök szerepelnek”. Én azonban hajlok arra, hogy ebben azt a színváltozást lássam, amin nemcsak a mindenkori mese, de a mindenkori mesehős is óhatatlanul átment a racionalizálódó és előbbi eszményeit megkérdőjelező népi tudatban.

Amikor a tudat elveti előző korok hitét, felfogását, a fejlődés során valamit mégis mindig megtart a régi tudatból, pontosabban: az újban benne lappang — sokszor észrevétlenül — a régi beleérezés, a régi világlátás.

Kópénk alakját az szkepszis hozta létre, amely már nem hisz a csodában, ugyanakkor azonban valóságos „mitikus magaslatra” emeli az emberi rációt, melyet mindent megoldó új hatalomnak ismer fel. Tanúi vagyunk tehát az ész *mittizálásának* a népmesében. Mert egyidőben a csatlódással, amit a szkepszis hozott, már ki is csírázott a népi tudat új revalációja: az *emberi ész hatalmasabb mindennél*, gonosz démonnál, királynál, papnál, s egymagában elég ahhoz, hogy a legkilátástalanabb helyzetből is kirántson. Így váltak egyszerű tréfákká azok a valamikori varázsmesék, amelyek most már csak derűt és nevetést fakasztanak: például hogy miképpen győzi le a cingár, jelentéktelen kis ember az ördögöt, az antik óriás utódját, mikor a versenyfutásban a bokorból kiugró ijedt nyulat — úgymond „kisöccsét” — szalasztja az ördög versenytársául.

A kópé alakja egyben azt a népi viszonyulást is példázza, amely *öt követendő példának* ismeri el. A hős ugyanis, noha születése szerint

közrendű ember (ellentétben a valamikori mitikus hősökkel), próbáiban, helytállásában mégis kiválik, s mint az elnyomott nép „jobbik esze“ egyedül oldja meg azokat a feladatokat, amelyekbe mindenki másnak beletört a bicskája. (Ne feledjük: az előző próbákon különböző görói leányok, hercegek, királyfiak sorra elbuktak már.) A *személyiségbe vetett hit* az tehát, ami a kópé alakjának szerepeltetésében is megnyilvánul. A kópé, mikor esze segítségével szinte mitikus hősként ragyog, azt testesíti meg, aminek a nép álmodja magát, ami lenni szeretne.

*

De Coster *Thyl Ulenspiegel*jének bevezetőjében Lengyel Balázs utal Romain Rolland-ra, aki idegenkedve fogadta a népi ihletettségu remekmű „szemet szemért, fogat fogért“ morálját. Lengyel rendkívül találóan mutat rá arra, hogy De Coster hőségének és e hős világának megformálásakor azoknak a szemével lát, akikért Thyl síkraszállt, és idézi a hős fejlődése szempontjából oly döntő élményt: „Thyl Ulenspiegel nem látott egyebet, mint karóba ütött fejeket, zsákba varrt és elevenen a folyóba dobott fiatal lányokat, meztelen, kerékre feszített és vasdorongcsapással összetört férfiakat, elevenen gödörbe ásott asszonyokat, akikre aztán földet hánytak.“ Lehetetlen rá nem ismerni e sorokban a népmese világára. Mert a karóba ütött fejek majdnem minden igazi népmesének nemcsak a „díszletét“, hanem véres *valóságát* jelentik. Hasonlóképp számtalan mesetípusban szerepelnek bivalybőrbe varrt, elevenen gödörbe ásott, erdőbe üzött, megcsonkított asszonyok, leányanyák stb. (ATh. 706., 707., 708., 710.). Íme az élmények, amelyek sok-sok évezreden át nem törölődtek ki az emlékezetből, mert a történelem gondoskodott arról, hogy az ember újra és újra „felfrissítse“ ezekre vonatkozó tapasztalatát.

Ilyen a világ, amelyben a kópé élt. És ha ilyen, akkor bármilyen fegyver és fegyvernem, bármilyen eszköz jó arra, hogy kegyetlen ellenfelével, a hatalom birtokosával szembeszálljon, s győzelmet arasson fölötte. E kegyetlen világnak *legfőbb törvénye* a fortély és erőszak, s nem azonos azzal a „megszelidített“, stilizált mesei világgal, mely mesegyűjtő elődeink szövegeiben tárul elénk. Ha arra gondolunk, hogy a mese a polgárság körében a gyermekek szellemi táplálékává vált, nem nehéz megérteni, hogy a kor divatja szerint miért éppen a realitás kegyetlen vonásaitól „tisztították meg“ a szövegeket. Hogy azonban a mesében minden kiszűrés után is jócskán marad ilyen borzalom, arra a legkülönbözőbb történelmi korszakokból vannak tanúságaink: ismerjük Platón, Kant, sőt a mai időkben több amerikai pszichológus vizsgálását a mese „szörnyűségét“ lehelő világától (L. Rörich).

Amikor hősünket, a kópét „megbíráljuk“ olykor gátlástalan eszközei miatt, sohasem téveszthetjük szem elől, hogy a társadalom perifériájára taszított, kisémmizett, megcsalt és megfenyített kisémbert. Hogy a népmese minden időben a kisémmizettek költészete volt, az már közismert dolog. Laikus, profán, lenézett műfajjává vált, amely az egykori hatalmasoktól lebecsülten, társadalmi körüktől távol, lappangva élte a maga életét és töltötte be funkcióját, ami korántsem csupán szórakoztatás, hanem — miként a természeti népeknél ma is — „a lelkek megkönnyítése a kimondott szó által“ (E. J. Lips). Ha ebben az összefüggésben vetjük meg-

ítélés alá a kópét és tetteit, akkor észre kell vennünk, hogy magatartását döntő módon *élniakarása* határozza meg. Ez segíti őt abban, hogy minden helyzetből kivergődjék, találjon mentő szalmaszálát; ez az az optimizmus, amely sosem hagyja őt kétségbeesni — s ez a vonás rendkívül jelentős pozitívuma alakjának.

Azt, hogy a kópé a legkisebb lehetőségéből is képes kicsiholni valamilyen reménységet, jól illusztrálják azok a mesetípusok, amelyek egyetlen motívumot variálnak: a hős csodahangszerével (síp, furulya, hegedű) képes megtáncoltatni élőlényeket és tárgyakat. Íme néhány példa Berze Nagy János népmesekatalógusából: a kópé egy gazdag embert addig kényszerít táncra a furulyával, míg az minden pénzét nekiadja (BN 592.); furulyájával a gonosz ördögöt vagy óriást úgy elbűvöli, hogy az arra kéri őt, ajándékozzon neki is ilyen furulyát, s ezt az óhajt hősünk arra használja fel, hogy harcképtelenné tegye az ördögöt (BN 1159.); a kópé lerészegedett sárkányt táncoltat meg (BN 1160*); a juhász a furulyával megszelídíti az oroszlanokat a veremben, amelybe bedobják (BN 855*); medvétől szabadul meg (BN 650A) stb.

S hogy ez az élniakarás és élnitudás *erény* egy olyan társadalomban, amely velejéig gonosz, s amelynek törvénye az erőszak és a fortély (miként ez az osztálytársadalmakban van), azt legjobban azon mérhetjük le, ha összevetjük rokonával, az *irodalmi kópéval* — például a mai amerikai irodalom ismert „antihőseivel“, a lázadó áldozat figurájával, aki „teljes mértékben képtelen megbirkózni az élettel“, aki „arra ítéltetett, hogy környezetének áldozata legyen, de sohasem hódítója“. Kiáltó az ellentét, amely közötté és a népmese hőse között, a társadalmi erőszakra reagáló kétfajta magatartás között van. A népi kópé sohasem kérdőjelezi meg az élet értelmét. Természetesnek tartja, hogy állania kell a sarat, hogy küzdenie, lázadnia kell — mert az élet vállalása a népi mentalitás számára törvény, oly természetes törvény, mint a fák rügyezése, a tavasz örök megújulása.

Ha van mentsége a kópének írók, bölcselők, mesekutatók által oly sokszor felrótt erkölcsi gátlástalanságáért, hát akkor ebben van a legfőbb mentsége: elpusztíthatatlan élniakarásában, ellenállásában, sőt szembefordulásában a személyiséget eltiporni akaró hatalommal, és nem utolsósorban abban, hogy — ismét Gorkijt idézve — „minden ellenség fölött győzedelmeskedni tud“. Ha olykor ellenérzést kelt is harcmodora, arra kell gondolnunk, hogy a tetteivel példázott küzdelmet mindig az eltiport vívja az eltiprókkal szemben; alakja tehát annak a társadalmi rétegnek a felfogását, etikai viszonyulását tükrözi, mely igazságtalanul egyenlőtlen harcot folytat a sokkal hatalmasabb erővel szemben. Ha a kópét így értelmezzük, amire vonatkozóan az elmondottak az első közül való kísérletnek tekinthetők, akkor nemcsak viszolygásunk szűnik meg, de a mindenkori népi hősöknek kijáró bámulattal és rokonszenvvel viseltetünk iránta.

Nagy Olga

Játék és költészet

Páskándi Géza verseinek margójára

A költészet olyan ügy, olyan esztétikai-etikai-szociális feladat, amelyre Páskándi életét teszi, élet és költészet ezért a legszorosabban összefügg. A természet vagy a tárgyi világ leírása személyes tartalmat nyer, a dolgok képe és a személyiség állandóan asszociatív kapcsolatba kerül. Élet és költészet egységből következik, hogy Páskándi mintegy „átpoetizálja“ a valóságot, az életet. Ez az „átpoetizálás“ nem ismeretlen a romániai magyar líra hagyományai között, más-más alakban és módon Dsida Jenő és Salamon Ernő hirdette meg és gyakorolta ezt a poétikát. Páskándi is költészetté avatja a valóságot, költői összefüggésbe állítja a dolgokat, s ezt főként a *játék*, a játékoság eszközeivel éri el.

Játék és vers egymást kiegészítő fogalmak, a költészet születése óta rokonok. És a játék ebben az összefüggésben nem komolytalanság, nem mulatság és nem szórakozás. Ellenkezőleg, a gyermeki játék komolyságára, kutató és felfedező igényére utal. „A »poiesis« — olvassuk Huizinga *Homo ludens* című híres könyvében — játékfunkció. A szellem játszóterén zajlik le, saját külön világban, amelyet a szellem alkot magának. Ott a dolgoknak más az arcuk, mint a közönséges életben, és nem logikai, hanem más kötelekek révén függnék össze egymással. Ha a komolyságot úgy értelmezzük, ahogyan az élet józan pillanataiban, akkor a költészet sohasem teljesen komoly. A komolyságon innen áll, ott, ahol a gyermek, az állat, a vadember és a látnok állanak, az álom, az elvontság, a mámorosság és nevetés birodalmában.“ Ha eltekintünk a fogalmazás szellemtörténeti jegyeitől, Huizinga a költészet egyik fontos tulajdonságára hívja fel figyelmünket: a vers játékos-szakraális lehetőségeire.

De nemcsak Huizinga az, aki a költészet és a játék mélyebb és lényegi kapcsolatára figyelmeztet. Általában a modern líraelmélet közmegegyezése, hogy a költészetben valamiképpen a játék őszintesége és konvenciókat elutasító teremtő képzelete ölt alakot. Elméletírók és gyakorló költők gondolkodnak így, általában a modern líra mesterei és teoretikusai. A költői állapot leírása, az alkotás gesztusának megfejtése során elméletíró is, költő is a gyermek természetes őszinteségére hivatkozik metafora gyanánt. André Breton, a szürrealizmus teoretikusa és propagandistája például így beszél *A szürrealista varázsművészet titkai* című 1924-es manifestumában: „Aki a szürrealizmusba veti magát, rajongva-ujjongva ismét átéli gyermekkor legjavát. [...] A gyermekkor és egyéb emlékből kiszűrődik valami ártatlan lebegő érzés, amelyet később a *kicsapongás* érzése követ, amit én a lehető legtermékenyebbnek tartok. Talán a gyermekkoron túl az ember már csak néhány szabadjeggyel rendelkezik a menlevélen kívül; a gyermekkorban pedig

minden összejátszott, hogy háborítatlanul és hatékonyan a magunk urai legyünk. Ugy látszik, a szürrealizmusnak köszönhető, hogy ez az esély ismét visszatér. Mintha még mindig üdvösségünkbe vagy vesztünkbe rohannánk. Mindent megér az újra fellett árnyék-rettenet.“

Es hasonló módon gondolkodik Weöres Sándor is, aki 1939-es, *A vers születése* című alkotáslélektani tanulmányában (egszersmind költői vallomásaiban) így nyilatkozik: „Legtöbb embernél a gyermeklélek káosza átsimul a konvencionális szemléletmód kész csatornáiba; a többség a megtanult és beidegződött sémák szerint gondolkodik, érez és cselekszik, mechanikusan — de vannak, kiknek lelkülete nem fér el a mindennapi keretekben, szellemiségük többet mozog úttalan-járatlan területen, mint a sablonok között; és a költő is ide tartozik.“ A költő tehát — őszinteségből és a sztereotípiák elutasításában — a gyermek természetes elhelyezkedését és gondolkodását folytatja. A gyermek ugyanis nem szerepekbe helyezkedik (legfeljebb az a gyermek, akit már „elrontott“ a felnőtt-nevelés!), hanem önmagát tárja fel, önmagát reprezentálja, és ezért a világgal, környezetével is természetes kapcsolatba kerül. Éppígy a játék is, mint tevékenység, természetes folyamat: nem a szerepek terméke, hanem a személyiség megnyilvánulásának területe. A **költészetben** alakot öltő játékosság ezért, bármennyire a gyermeki világra emlékeztessen is, nem a „felnőtt“ nosztalgiaja vagy infantilizmusa, hanem a költői egyéniség őszinteségének terepe. A költészet játékossága komoly dolog. Ez a játékosság érvényesült Kosztolányi Dezső, József Attila és Weöres Sándor költészetében, és ez hatja át Páskándi verseit.

Maga a kolozsvári költő is a játék komolyságára figyelmeztet abban a nyilatkozatában, amelyet Huszár Sándornak adott (*Az író asztalánál*. Bukarest, 1969). Mint mondja: „A játék is lehet véresen komoly. A játék szó eredeti értelmében sem más, mint az élet gyermeces utánzása. A legártatlanabb gyerekjátékban is pokoli létanalógiákat fedezünk fel. És ugyanúgy, mint a gyerekjátékban, a költői vagy színpadi játékban is olykor tragikus létviszonylatok vannak.“ Ezek a „tragikus létviszonylatok“ öltenek formát Páskándi játékos és ötletes verseiben, költői aforizmaiban. „A nyúl miatyánkja rövid: / az Ámen előtt lelövik“ — hangzik a *Nyulak miatyánkja*: aforizma a pusztulás témájáról. „Sírkő legyen? hej, unalmas! / Hegyek orma? hej, hatalmas! / Utcakő? hisz rámtaposnak... / Vesekő? az orvosoknak? / Szobor legyen? ledöntenek, / azzal tán, hogy kiöntenek... / Paritytyakő? olykor csábit, — / ha tudnám, hogy jó sokáig, / öröklétig egy-egy Dávid / röpítene Góliátig!“ — szól a *Kő-dilemmák*: ötletes futam a nonkonformista magatartás témája körül.

A játék számos témában és hangnemben ölt alakot. A *Hagyakozás* az irodalmi életet fricskázza meg: „Szép ajándék: egy rím-készlet: / a nagyon rossz költőké lesz. / Életszegény novellisták / kapnak majd egy téma-listát.“ A *Gyermekvers* és a *Szoknya-virágok* az erotikát szólaltatják meg játékosan. A *Mennyi szép lány...* Propertius egy sorának („Sunt apud infernos tot milia formosarum...“) játékos parafrázisát adja. A parafrázis mint versteremtő eljárás különben is gyakran válik a játék eszközzé. Ilyen parafrázis-játékok különösen Páskándi új verseskötetében, a *Tű fokában** találhatóak. A *Vadászvilág* például az ismert „Ősi harmat után...“ kezdetű XVII. századi kuruc bujdosó ének (vö. Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint összes művei*. Budapest, 1951. I. 149—150) modern parafrázisa. Máskor meg a szöveg, illetve a műfaj modernül groteszk értelmezésében jelentkezik a játékos igény. Ilyen műfaj-átértelmezés a

* Páskándi Géza: *Tű foka*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

Pastorale című vers, amely a hagyományos pásztori konvenciót fricskázza meg szellemes iróniával: „Uramisten, szegény farkas vagyok / Egyedül már kirágnak a fagyok / Nyakam köré sereges szél suhog / Segélj, uram, megesznek a juhok.“ Érdekes ez a vers, mert nemcsak a kompozíció „megfordításának“, „fejtetőre állításának“ groteszk fintora érvényesül benne, hanem a magányos ember tragikus életérzése is. A magányos emberé, aki természetesebb módon tud azonosulni az üldözött és toprongyos farkassal, mint a „pastorale“ hagyományos derűjével, bamba bukolikájával és kövér juhaival.

A parafrázis (és az átértelmezés) tehát költészet és játék lényegi kapcsolatát világítja meg Páskándinál. Különösen akkor, midőn a parafrázis magára a játékra vonatkozik. Az *Ujjas-játék* például egy elterjedt gyermekjátékot ír körül, igazolva, hogy a gyermekvers és a komoly költészet természetes módon egészíti ki egymást. A *Tündérek szakácskönyve*, a *Szebb a páva, mint a pulyka* és a *Zápfog király nem mosolyog* című Páskándi-kötetek gyermekversei, történetei éppúgy hozzátartoznak a költő művéhez, mint például Weöres Sándoréhoz a *Bóbita*. Ötletes-ségük, játékoságuk és ritmikai kísérleteik révén készítik elő vagy egészítik ki a lírai verseket. És ugyanez mondható el most az új kötet gyermekversszerű alakzatairól, például a *Rapszodiáról* vagy az *Ötödik kerékről*, amelyek a gyermekvers formáiban szólaltatják meg a személyes mondanivalót. De a játék alkalma és eredménye a groteszk is, amely gyakran ad ironikus-önironikus hangulatot Páskándi epigrammaszerű futamainak (például *Képzélet* című versében). És végül a játék ösztöne és kedve hozza létre e költészet formai játékait, a versalak változatoságát, az ütemezés bravúros kísérleteit és főként a rímjátékokat, amelyek a nyelvben meglévő ötlet-lehetőségeket, zenei hangzásokat aknázzák ki. „Tűzbirodalomban / őz-riadalom van“, „Sziklán az őzbak / áll, mint az őz pap“, „Naspolya, naspolya, / borjúnyelv ráspolya“, „Most igazán csurdé / a purdé. / Most igazán facér / a pucér“ — hangzanak ezek a játékos nyelvi ötletek, Kosztolányira vagy még inkább a népköltészet megoldásaira emlékeztetve az olvasót.

A formák és megoldások a játékra utalnak, ám mindez lehetne a Páskándi-líra járulékos, külsőleges tulajdonsága is. Ami e költészet és a játék lényegesebb rokonságára mutat, az a poétika természete és a nyelvről (a költői nyelvről) kialakult elképzelés. Páskándi a költői kifejezést úgy tekinti, mint az alkotó és a nyelv közötti kapcsolatot, mint a nyelv valóságának és lehetőségeinek felfedezését, teremtő használatát. Vagyis a költészetben egy önelvű rendszer, a nyelvi struktúra megvalósításának és kiteljesítésének lehetőségét keresi. Lássuk, mit is mond erről. „Talán, mert a táj gyakran kifutott a szememből — a nyelvi táj felé futottam. De nem a szókincs, hanem a nyelv mondattani és alaktani lehetőségeinek tájai felé; nem a látszat, hanem a lényeg nyelvei felé. A nyelvben egyszerre akartam a szín és hangulat, a dolgokat jelző-jelentő nyelvet megragadni a másikkal: a fogalmak, a gondolkodás, eszünk, képzeletünk járásának nyelvével. »Belső nyelvet« akartam. Amelyhez a külső, a beszélt és gyakran az írott is, alig csupán ábécének elég. Önmagamban szerettem volna keresztmetszetét nyújtani egy nyelv lehetőségi irányainak: igyekeztem újraélni a nyelvteremtés primitív korát és egyidőben vele a jövő-nyelv irányait is megsejteni“ — hangoztatja új könyvének egy próza-versében, vagyis inkább ars poetica-szerű vallomásában.

Márpedig a nyelvi rendszer kiteljesítésének és teremtő alkalmazásának igénye olyan feladat, amelyet a modern költészet teoretikusai fogalmaztak meg először. Ők vetették fel azt a gondolatot, hogy a művészet (s ezért a költészet) a természeti valóságon túl egy új valóságot teremt. Hogy divatos szóval éljünk, az adott és meglévő struktúrák mellett új struktúrákat hoz létre. S hogy a költészetnek

(és általában a művészetnek) éppen az a feladata, hogy létrehozza ezeket az új valóságokat, új struktúrákat, új értékeket. Wilhelm Worringer, akinek *Abstraktion und Einfühlung* című, 1908-ban megjelent könyvét az expresszionizmus egyik elméleti alapvetésének tekinthetjük, így fogalmazta meg a művészet önálló létezésének gondolatát: „Vizsgálataink abból a feltevésből indulnak ki, hogy a művészi alkotás mint önálló organizmus a természettel egyenértékű, és legmélyebb, legbelőbb lényegében nincs vele összefüggésben.“ És hasonlóan nyilatkoztak az expresszionizmus, később a szürrealizmus más elméletirői is. A magyar lírában a húszas évek avantgardja — például Kassák Lajos a *Korunkban*, Illyés Gyula, Németh Andor és Déry Tibor a *Dokumentumban* (Kassákék rövid életű budapesti folyóiratában) — fejtett ki hasonló véleményt.

A versnek mint önálló nyelvi struktúrának a képzete azután általánossá vált a modern költészet elméletirői és képviselői között. Még akkor is, ha elismerték a költészet szociális vagy etikai elkötelezettségét, a versnek önmagán túl mutató tartalmi jelentését. Páskándi is olyan nyelvi struktúrának tekinti a verset (legalábbis az előbb idézett kijelentés erről győz meg bennünket), amelynek (viszonylagos) önállósága, szuverenitása van. Amely „önmaga“ kíván lenni, amely egy struktúra maradéktalan megvalósulásában, kiteljesedésében nyeri el értelmét. Amely nem válik illusztrációvá, hanem valóban létező valósággá lesz; amely önmagában teljes, önmagában is megáll.

De ilyen önmagában megálló struktúra a játék is — talán egyedül a művészet mellett. Ha a játékot nem pusztán gyermekes tevékenységnek tekintjük, hanem olyan folyamatnak, amely önmaga kiteljesedésében, szép, szabályos és arányos megvalósulásában nyeri el értékét, akkor a játék a legtisztább „rendszer“, a legegységelműbb „struktúra“. Mert struktúra például egy gyilkosság vagy egy ütközet is: ezeknek is megvannak az elemeik, s megvan a belső összefüggésrendszerük (például egy ütközetnél a csapatok elhelyezkedése, mozgása, a stratégia és a taktika). E struktúrák azonban nem zártak: mindegyikük önmagából kifelé utal, valami másra mutat, valami másnak az érdekében jön létre. Egy ütközetet például nem azért vívnak meg, hogy formás és szabályos stratégiai-taktikai rendszert hozzanak létre, hanem hogy győzelmet arassanak.

A játékban, ellenkezőleg, a „tisztá“ rendszer érvényesül. Ahogy Coubertin báró, az újkori olimpiák megszervezője mondta: nem a győzelem, hanem a részvétel a fontos. A játékban, ha valóban játék, vagyis ha *fair play*, ha sportszerű, nem a mindenáron való diadal számít, hanem a játék maga. Egy hadvezért senki sem ítél el, ha megbontja a stratégiai hagyományokat, és mindenáron győzelemre tör, a futballistát viszont a saját közönsége is megveti, ha sportszerűtlen eszközökkel küzd a győzelemért.

A játékot ebben az értelemben bátran tekinthetjük a költészet hasonlatának: a vers sorsa az a papíron dől el, minden más csak ballaszt vagy ráadás. És a nyelvi struktúrákat teremtő költő helyzete ezért hasonló a játékoséhoz: ő is egy (viszonylag) szuverén rendszer minél teljesebb megvalósítását tűzte ki célul maga elé. Páskándi Géza, midőn a játék komolyságáról és felelősségéről beszél, egy hagyományba illeszkedik tehát: a modern líráéba, amely a költészet önállóságát hangsúlyozta, a játék fontosságára utal. És ennek a modern hagyománynak az elvei szerint gondolja tovább a költészet (gyermeki) őszinteségének szükségszerűségét, az önálló nyelvi struktúra megteremtésének ügyét, valamint a játék és a költészet kapcsolatát. Azt a kapcsolatot, azt a kölcsönösséget, amely már annyiszor lett a modern költészet gazdagításának és újszerűségének eszköze.

Egy Dózsa-könyv ürügén TÉKA

Hatalmas irodalma van Dózsa Györgynek.

Irodalom a szó „szépliteratúrai” értelmében: Eőt-vöstől Féjaig, Szántó Györgytől legújabban Csoóri Sándorig, nem is szólva a Petőfi—Ady—Illyés—Székely János vonulatán képviselt líráról.

Most újabb történelmi-szépirodalmi-oknyomozó könyvvel* gazdagodott a Dózsa-„téka”. Nemeskürty István, aki már az *Ez történt Mohács után* című kötetével felhívta magára a nagyközönség figyelmét, most is népszerűsít, a szó legnemesebb és legveretesebb értelmében. A könyv egy kivülről jött, nem hivatásos — tehát friss szemű — történész rácsodálkozása a történelmi lét folyamatára, az esztéta etikai állásfoglalása a dálnoki székely parasztforradalmár évszázados pörében. Pörfelvétel, hiszen Dózsa alakja mindig vitákra ingerelt, s bár védőinek nincs nehéz dolguk — a történelem elég hamar mondott elmarasztaló ítéletet a Zápolyák, a Báthoriak, a Werbőczyek felett —, Dózsa igazát mégis meg kell védenünk eszmei tisztulásunk, a forradalom töretlen továbbvitele érdekében.

Mert két Dózsa létezik: az irodalomé — a talán igenis tudatos forradalmár Dózsa, aki írók és koruk leghaladóbb gondolatainak eszményi hordozója — és a történelemé —, a három hónapon át történelmi reflektorfényben forgó Dózsa, akat az események kiválasztanak, majd a bukásig ő maga veszi a kezébe tudatos, alkotó módon az események irányítását. Ady és Márki Sándor Dózsjája *nem mond ellent egymásnak*, de nem is fedí tökéletesen egyik a másikat. Nemeskürty István a kettő közé szeretne hidat verni, az irodalom nevelte Dózst és a történelemben biztonsággal mozgó Dózst szeretné egymásba átjászani.

Furcsának tűnhet, hogy a hazai középkor legnagyobb parasztforradalmárának már a születési évét sem tudjuk bizonyosan. Közmegegyezéssel választották az 1472. esztendőt, tehát az a Dózsa, akit Temesvár mellett a Kis-Temes jobb partján égettek meg (nem izzó vastrónon: ez az irodalmi Dózsa jelképe!) körülbelül 40—42 éves lehetett. Az idén ünnepeljük tehát születésének 500. évfordulóját. Még az arcát sem ismerjük. Az ismert met-szetek jóval később készültek.

Hogyan sikerülhet a szerzőnek a két véglet összekapcsolása? Úgy hisszük: ahhoz, hogy az olvasóhoz közelebb vigye könyve tárgyát, az egyetlen járható utat választotta: az eszmetörténetet.

Kétes vállalkozásnak tűnhet felkutatni azokat a tanúságtételeket, amelyek a paraszti tömegek eszmevilágát, ideológiáját hordozzák. „A parasztok gondolatvilágában élő tudati elemek, adott szituáció hatására (keresztes háború, az elnyomás hirtelen hangsúlyozódása, a ferences barátok szociális cél-

VARGA RÓZSA: Keressétek, ami összeköt. — Évtizedes kutatómunka gyümölcse ez a könyv, mely a magyar nyelvű publicisztika egyik érdekes kiadványának, a Csehszlovákiában megjelenő *Magyar Nap*-nak az „életútját” vázolja fel. A lapot elsősorban harcos antifasiszta, következetesen baloldali irányra teszi jelentőssé. Rangos munkatársak egész sorát foglalkoztatta: többek között József Attila, Veres Péter és Illyés Gyula írt a lapnak. A nem egészen három évig (1936 májusától 1938 októberéig) megjelenő újság olyan kommunista és baloldali írókat juttatott szóhoz, akiktől már alig-alig közöltek az egyre jobbra tolódó magyar lapok. A monográfia címe idézet Tamási Árontól. Varga Rózsa monográfiája kutatja a lap kisugárzását a magyar szellemi életre, s igyekszik feltárni utóéletét is. (*Madách Könyvkiadó, 1972.*)

TUDOR VIANU: Voltaire. — A „világosság századának” szellemóriását kevesen tudták olyan sokoldalú tömörséggel bemutatni, mint a néhány éve elhunyt román esztéta és irodalomtörténész. Tudományos igényű, olvasmányosan változja a filozófus, író és költő életét, ismerteti műveit, gondolatvilágát, s megrajzolja a korabeli Franciaország politikai, erkölcsi, kulturális képét. Külön fejezetet szentel a Voltaire és Antioch Cantemir, Dimitrie Cantemir költő fia közötti kapcsolatnak. A képekkel és idézetekkel gazdagon illusztrált, kismonográfiaként újrakiadott tanulmány megérdemelt volna egy előszót a kiadó részéről. (*Editura Albatros, 1972.*)

Csillagok Suomi egén. — Olyan kevéssé és olyan felületesen ismerjük a finnek költészetét, hogy nálunk eseményszámba megy e kis kötet meg-

* Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. Hirdetés a Mohács előtti időről. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.

TÉKA

jelenése. Gellért Sándor — aki bevallottan csak a tartalmi hűségére törekszik — tizenkét költeményt mutat be, zömmel Uuno Kailas verseit. Bár közülük nem egyet a fordító érezhetően saját stíluseszményére gyúrt át, az ötvenöt vers híven reprezentálja a finn költészet hagyományörzőbb vonulatát, mely klasszicizáló és dekadens rétegeiben is sokat merít a népköltészetből. A fordítóban „új tárnákat“, bennünk új ablakot nyitnak ezek a versek: egy rokon, de mégis más szellemiség felé. (*Kriterion*, 1972.)

Zsizny Zsivotnih. — Királytigris és európai bölény, pápaszemés maki és orrszarvú színes képe vonja magára az állatbarátok — és ki ne lenne az? — érdeklődését a könyvesboltjainkban nemrég feltűnt kötet, a sorozat hatodik darabja borítólapján. Nemcsak a borítóban érdemes azonban elgöngyörködni; a számtalan kiadást megért Brehm-könyvek és az *Urania Tierreich* drága kötetei után ez az L. A. Zenkevics akadémikus szerkesztette összefoglaló állattani mű jellegzetesen az a terméke a szakirodalomnak, melyet a szakember is, az igényes természetbarát is haszonnal lapozgathat. Szövege világos, egyszerű, fogatékony nyelvismerettel is könnyen olvasható, az állatneveket és az ábrák magyarázatát pedig mindenütt közli latin terminológiával is. Ez az olcsón megszerezhető korszerű állattan nem hiányozhat egyetlen biológiatanár könyvtárából sem. (*Izdatyelsztvo Proszvescsenyije*, 1971.)

C. PUFAN: Probleme de surdo-psiologie. — „Tudomásunk szerint sem hazánkban, sem külföldön nem létezik e könyv szakmai értékét felülmúló alkotás“ — jelzi az előszóró Gh. Zapan, a Társadalom-és Politikai Tudományok Akadémiájának tagja. A

zatu prédikációi) meghatározott *gondolati mechanizmusokat* indítottak el“ — írja Szűcs Jenő, aki a történelem mélységében kutatja a modern ideológia, haza, hazafiság, nemzet, nemzetiség fogalmainak korszerű tartalommal való feltöltődését. S így folytatja: „Maguk az elemek jórészt szükségképpen a keresztény gondolatvilágból származnak (más motívumrendszer e korban a *szociális* problémák megfogalmazására nem is létezett!); a mechanizmus e gondolatvilág radikális értelmezésében állt, s ehhez indítékot a lappangó eretnekségek, a hivatalos egyház bizonyos áramlataiban élénk morális célzatú társadalomkritika, a középkori világ »levegőben lévő« belső krízise, és a parasztok ösztönös-antifüdális »bibliamagyarázata« együttesen, egymás közt megállapíthatatlan arányban szolgáltatta.“

Nagyon kevés, közvetlenül a felkelőktől származó írásos emlék maradt fenn: Dózsa táborából kelt néhány levél és kiáltvány. Csupán ennyi. Dózsa híres ceglédi beszédét is csak közvetve, humanista szóáradatba ágyazva ismerjük: Stefan Stieröchsel-Taurinusnak, Tubero horvátországi bencés apátnak és Gianmichele Brutónak, Báthori István történetírójának műveiből. A beszéd gondolatmenete mindháromban azonos, a parasztság sanyarú helyzetét ecseteli vad színekkel, „de nem új állapotot akar teremteni, hanem a régi jót visszaállítani“. A beszéd elemeit Dózsa feltehetőleg az előző parasztfelkelések és népi mozgalmak ideológiájából, fegyvertárából kölcsönözte.

Ugyanígy senki nem vezetett „jegyzőkönyvet“ a Zápolya János és Dózsa között lefolyt kihallgatás-párviadalról Temesvárott, a kivégzés előestéjén.

Nemeskürty egymás mellé helyezi a ceglédi „programbeszéd“ három változatát, hogy az olvasó mint önkéntes kutató maga is összevetesse őket. Noha mindhárom nemesi pártállású tollforgatótól származik, átsüt rajtuk a felkelés dinamikája, az az erő, amelynek — úgy hisszük — tudatában volt Dózsa György és fivére, Lőrinc pap s az általuk vezetett sereg. A keresztetek magukat „kiválasztottak“-nak tartják: egyszerre megsemmisíthetőnek vélik a külső ellenséget, a törököt, s a belsőt, a nemességet. A kor eszmerendszerében: Isten azért szabadította rájuk a törököt, hogy megbüntesse a nemességet kegyetlenségeiért, istentelenségeért. Végig e gondolat jegyében küzdenek, kurucoknak (kereszteteknek) nevezvén magukat. A kuruc név utóbb egész természetesen módon öröklődik át Rákóczi katonáira, nem egészen két század múltán.

A korszakkal foglalkozó történész író mindjárt a felkelés elején fogas kérdésebe ütközik: miért esett Bakócz Tamás választása pontosan erre a dálnoki közvitzére, erre a viszonylag ismeretlen végvári védőre, aki eladdig a Duna mentén teljesített katonai szolgálatot, s derekasan harcolt a török bebecsapások ellen?

Nemeskürty sem kerülheti meg ezt a buktatót. Nagyjából összegezi a feltételeket: Dózsa mint Szendrő várának védője ismeri a törökök harci modorát, épp akkor járt fenn a királyi várban, hogy átvegye Ulászlótól a magas kitüntetést, melyet vértészségeért kapott, esetleg beajánlották a bíborosnak,

ezenkívül számításba kell vennünk Bakócz ellentéteit a főurakkal és a főpapsággal stb. Ugyanakkor néhány kézenfekvő összefüggés elkerüli a figyelmét.

Hunyadi János 1456-os belgrádi (nándorfehérvári) hadjárata óta nem hirdettek kereszties hadjáratot Magyarországon. Ilyen tömeges jelentkezésre senki nem számított, tegyük hozzá, főleg a jobbágytömegek ilyen nagyarányú részvételére. Kellt tehát valaki, aki e tömeget megfegyelmezi, harc képes egységekké kovácsolja, aki ért nyelvükön. A népi származású Dózsa alkalmasnak tűnhetett erre a feladatra.

Ismerjük Bakócz „alacsony“ származását, a biboros és a köz- és egyházi méltóságok kölcsönös gyűlöletét. Világos, senki nem vállalta volna, hogy a kereszties hadak katonai parancsnokaként Bakócz beosztottja legyen. A királyság első egyházi méltóságának viselőjét X. Leó pápa teljhatalommal ruházta fel a kereszties hadjárat idejére.

Bakócz tehát olyan embert szeretne a kurucok vezéréül, aki viszonylag jelentéktelen, akit nem értenek a pártok közötti torzalkodások, aki ismeretlen, és alacsony rangja folytán Bakócz örök lekötözöttje is maradna. Kapva kap tehát a feltehetően beajánlott Dózsan. Hogy dálnoki Székely György, aki Dósa melléknévre hallgatott, mégsem lett az esztergomi érsek kreatúrája, azt elsőpró módon bizonyítja a felkelés három hónapja...

A szerző figyelmét Dózsa György szellemi arcképének felrajzolása köti le, ezért alig szól a felkelés katonai történetéről, az erdélyi hadműveletekről, melyeket Mészáros Lőrinc és Dózsa fivére vezetett. Talán e nagyon is célirányos ábrázolás folytán Nemeskürty előtt elsikkad néhány lényeges motívum.

Igy példálul a 174. lapon ezt írja: „Egészen különleges világ a Felső Tisza vidéke: Ung, Máramaros, Bereg, Ugocsa, Szatmár, ahol szinte vértelenül diadalmaskodott a nagybirtokosok elleni forradalom. 1514 őszén harminchat nemesurat ítéltek birtokvesztésre a lázadásban való részvétel miatt. Mégsem egészen világos, miért éppen itt és nem másutt volt ennyire egyértelmű a kisbirtokosok, a kis- és középnemesek csatlakozása a mozgalomhoz?“ Bár Molnár Erik egyik tanulmányában figyelmeztet, hogy a feudális anarchia egyenes arányban nő a központi hatalom gyengülésével, véleményünk szerint más tényezők is közrejátszottak ebben. A politikaiak mellé oda kell sorolnunk az etnikaiakat és a szociálisakat is. A lengyel, ukrán, román kisnemes vagyontalansága, kiszolgáltatottsága révén nem érzi magát a „nemesi nemzethez“ tartozónak. Sorsa lényegében saját jobbágyaiéhoz hasonló. Birtokait a Drágffyák, Zápolyák, Báthoriak, Werbőczyek kaparintják meg. Helyzetük etnikailag, társadalmilag egyaránt hátrányos, szabadságjogaik illuzórikusak. Ezért csatlakoznak ilyen nagy számban Dózsa György hadához. S hogy állításunk ne maradjon indokolás nélkül, elég utalnunk arra a felkelésre, amely néhány évvel később (egészen pontosan 1564-ben) tört ki ugyanezen a vidéken Karácsony György vezetésével, vagy a Rákóczi-féle szabadságharcra, melynek népi bázisa pontosan er-

szerző elsősorban a hallási fogyatékosok társadalmi rehabilitációjának kérdéseit állítja előtérbe; tanulmányozza és értékeli a harmonikus beilleszkedés lehetőségeit; felhívja a figyelmet azokra a prediszpozíciókra és különleges képességekre, amelyek birtokában a hallási fogyatékosok magasabb szinten vehetnek részt a hasznos társadalmi tevékenységben. A mű ismerteti a szurdó-pszichológia terén elért új eredményeket, s ez teszi gyakorlati kézikönyvként is értékesé a szakemberek számára. Második kötetét érdeklődéssel várjuk. (*Editura didactică și pedagogică, 1972.*)

VALERIU BRANIȘTE: *Amin-tiri din închisoare.* — A hazai memoárirodalom új terméke, az Osztrák—Magyar Monarchiabeli román nemzeti mozgalom egyik vezető személyiségeinek, Valeriu Braniștének a váci és szegedi börtönben írt visszaemlékezéseit közvetíti a mai olvasónak — több mint négy évtizeddel a szerző halála után. A könyv dokumentumértékű képet nyújt a korabeli erdélyi, bánági és bukovinai román nemzeti törekvésekről, a Memorandum-perőről, a román vezető körök belső konfliktusairól, a passzivitás és az aktivizmus képviselőinek viszonyáról. Megjelenik előttünk annak az értelmiségnek az életformája, mentalitása és politikai orientációja, amelynek oly nagy szerepe volt a románság nemzeti felszabadulásának kivívásában és a nemzeti egység megteremtésében. Különös figyelemre tarthatnak számot Braniștének a magyar progresszióval, Jászi Oszkár *Huszadik Század*ának körével létesített kapcsolataira vonatkozó részek. A kötethez Miron Constantinescu és Alexandru Porțeanu írt bevezető tanulmányt, amely a marxi történelemszemlélet fényében

TÉKA

értelmezi — gyakran kritikai szempontból — mind a kor döntő eseményeit, mind a szerzőnek és elvbarátainak tevékenységét. Valeriu Braniște emlékirata értékes adalékokkal gazdagítja a kelet-európai nemzeti mozgalmak történetét. (*Editura Minerva, 1972.*)

VASILE SENCU: Peșterile Comarnic și Popovăț. — Aki csak egyszer is látta karbidlámpák fényében csillogni barlangok cseppköveit, belélegezte hűvös-nyirkos, mégis üdítő levegőjüket, örökké visszavágyik e „földalatti tündérvilág” csarnokaiba, és meg tudja érteni az újabb és újabb feltárásokra induló, minden áldozatvállalásra kész speleológusokat. Vasile Sencu albumalakú könyve 116 remek fekete-fehér felvételen ad ízelítőt a Bánsági hegyvidék két szomszédos gyöngye, a Komárniki és a Popováci barlang szépségeiből, mintegy illusztrálva és kiegészítve a képet, melyet Balogh Ernő a harmincas évek óta *Cseppkő világ* című könyvének megjelenéséig (1969) avatott kézzel és nagy szakmaszeretettel megrajzolt róluk. (Nem véletlenül szerepel az irodalmi utalások között négy tétellel.) Szerencsés szerzői-szerkesztői döntés volt a szöveges részt csupán a föltétlenül szükséges harminc oldalba sűríteni, a német és francia nyelvű összefoglaló révén pedig a könyv hatósugarát az ország határain túlra is kiterjeszteni. (*Editura Academiei, 1972.*)

Goethe versei. — Kis terjedelem, gazdag tartalom — ez jellemzi a *Lyra Mundi* sorozat mindegyik kötetét. A mintegy 400 verset tartalmazó Goethe-kötet átfogó képet nyújt a német költő lírájáról, annak tartalmi és formai gazdagságáról. Külön érdekessége, hogy bepillantást enged a magyar Goethe-kultusz történetébe. A

ról a, mai szóval élve, „nemzetiségi területről” táplálkozott leginkább.

Nemeskürty érzésünk szerint néha láthatatlan ellenséggel küzd, visszafelé vagdalkozva az időben. Több helyen igyekszik bizonyítani, hogy a lázadók pusztításai minimálisak: „Egyenesen csudálni való, hogy ilyen hatalmas embertömeg ilyen kemény fegyelemben maradt, pedig nem is mondható kiképzettnek; a jó ügy iránt érzett lelkesedésük, eszméik ennyire fékeztek indulataikat [...] néhány látványos kivégzésen vagy kilengésnek tekinthető atrocitáson kívül semmiféle véres borzalom a parasztok lelkén nem száradt.” (169.) Véleményünk szerint nem ez a legfontosabb egy parasztmozdulás folyamatában. Minden felkelés, óriási tömegmozgás a középkor folyamán (hogy csupán ennél a korszaknál maradjunk) óhatatlanul is pusztításokkal jár együtt. A keresztések logikája egyszerű: „aki nincs velünk, az ellenünk.” A nemesség vagy elmenekül, vagy a felkelők dühétől tartva színlag hűséget esküszik nekik. Sokkal lényegesebb az, hogy mit is pusztítanak el tulajdonképpen: megsemmisítik a nemesi, kolostori levéltárak kataszteri anyagát, ezzel törölve el a kötelezettségeket. Nagyon is tudatosan, semmilyen eszköztől meg nem riadva igyekeznek céljaikat megvalósítani. Különbösen is szemükben a török és a népnyzó nemesúr *egyformán ellenség*, akit megölni a kor erkölcsi szerint nem bűn. Nem az esetleges etnikai együvértartozás (nemes és jobbágya) fontos a középkori lázadó szemében, hanem az osztálykorlátok áthágása és ledöntése. A „náció” szón inkább politikai és *osztálytartalmú*, mint etnikai és népgyűjtő fogalmat értettek.

A könyv nagyon is tiszteletreméltó módon kíséri végig Dózsa és kereszties hadának öntudatosodási folyamatát az irodalomtörténész, az esztéta eszközeivel. Megpendíti például a tudati formák radikalizálódása és a későbbi reformáció közötti kapcsolat lehetőségét, mintegy sejtetve, hogy az új vallási tanok befogadása sokat köszönhetett a nagy parasztháború ideológiájának.

Nemeskürty István könyve katalizátorként hat a történelmi kutatómunka folyamatában, új összefüggések feltárására serkenti és ösztönzi a történészeket.

Sebestyén Mihály

A valóság igézete

A századvégi Kolozsvár irodalmi-művelődési életének lelkes bűvára, Kozma Dezső különböző folyóiratokban közölt tanulmányai és a Petelei-kismonográfia megjelentetése után újabb munkával* igyekszik elmélyíteni, átfogóbbá tenni ismereteinket ezekről az évtizedekről. Maga a szerző így vall erről az „Előljáróban”: „Könyvemben megkísérlem

* Kozma Dezső: A valóság igézete. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1972.

TÉKA

érezkelteni a múlt század végi Kolozsvár szellemi légkörét, azt az irodalmi-művelődési pezsgést, amely ebben a városban csaknem száz esztendővel ezelőtt elkezdődött. Bizonyítani szeretném: itteni íróknak, hírlapszerkesztőknek és tudósoknak — a szerény lehetőségekhez mérten — sikerült e vidéki városban szellemi központot teremteni s ezzel párhuzamosan a kor egyetemesebb törekvéseit is figyelemmel kísérni.

Talán mondanom sem kell, hogy az összképnyújtás igénye nélkül vállalkoztam erre a számvetésre, s azt is megvallom: tanulmányomat egy jóval terjedelmesebb munkámból szakítottam ki. Bár az utolsó mondatot a szerző *mentségének* is felfoghatónak, szerintem erre nincs szükség, mert a kismonográfia nagyon jól érzékelteti mindazt, amire Kozma Dezső vállalkozott.

Magam pontosan egy évtizeddel ezelőtt, Petelei István publicisztikájának tanulmányozása rendjén próbáltam alaposabban megismerni történelmünknek ezt a mozgalmas és jellegzetes korszakát. Ebben a korban — a dualizmus korában — stabilizálódott a magyar reakció, majd egyre szembetűnőbben törtek felszínre a kiegyezés válságának jelei. A politikai harcok küzdőtere mindenekeelőtt a parlament, de ugyanakkor a korabeli hírlapokban is hevesen dúlt a közéleti harc. S bár a tőkés sajtó már kibontakozásakor végleg háttal fordított a magyar újságírás tiszteletre méltó reformkori hagyományainak, s egyre inkább korrumpálódott, mégis jellemző adalékul szolgál ahhoz, ami ebben a korban történt — és nem történt —, éppen azért, mert hű tükrre volt ennek a polgári társadalomnak.

Mindzet a teljesség, az „összképnyújtás” igényével bemutatni aligha lehet egy kismonográfiában, különösen akkor, ha az ráadásul sok szempontból úttörő vállalkozás is. Eppen ezért a szerzőnek nagyon gondosan kellett összeválogatnia, megrostálnia anyagát, hogy a sokatmarkolás veszélyét elkerülje, de azért a lényeges kérdéseket se hagyja érintetlenül. Hasonlóképpen vigyázni kellett, hogy ne essék a történelmietlenség s ezzel kapcsolatban a túlértékelés vagy a lebecsülés hibájába. Ez pedig korántsem volt könnyű feladat, de a könyv bizonyossága szerint Kozmának mindezt sikerült megvalósítania.

A kismonográfia első fejezeteiben (*Szociális küzdelmek; A tudományosságért*) a szerző Erdély — elsősorban Kolozsvár — szociális meg tudományos és művelődési kérdéseit tárja fel. Az első negyven lap tehát lényegében az „expozíció”, melynek kifejtésére a könyv gerincét alkotó harmadik fejezetben (*Hírlapok, hírlapírók*) kerül sor. Természetesen nincsen szándékunkban külön foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, csupán ízelítőként idézünk azokból az írásokból, amelyek az *együttélő lakosság* egymásraultalását hirdetik. „Meg vagyok győződve — írja Dózsa Endre —, hogy az amúgy is csak mesterségesen szított gyűlölet magánál a nép-nél a szeretetnek adna tért, s a konkolyhintók a Mezőségei terméketlen talajra találnának.” S Petelei István is a nemzetiségek megbékélésének, együttműködésének eszméjéért száll síkra: „Természetesen minél áldásosabb lenne, ha nem volna szó

kötet nagyszámú fordítója közt Arany Jánostól a Nyugat első és második nemzedékéig és a mai fordítóig megtalálhatjuk mindazokat, akik mesterien tolmácsolták anyanyelvünkön a 140 éve halott költőóriást. (*Európa, 1972.*)

NAGY LÁSZLÓ: Eg és föld — Oratórium. — Véges és mégis végtelen dialógus Nagy László oratóriuma. Jelképes és valóságos költői dialógus, eg és föld — atya és fiai között. A rosszról, a megrontóról, a jóról, a tisztaságról — mindarról, ami élet. A földi és emberi élet ismert formái éppúgy, mint a földtől elszakadó, a határtalanba zuhanó és emelkedő fémburokba zárt élet, az eget áthasító pályákon. Im-már szétválaszthatatlan az emberben ez a kettősség: legyőzni a magasságot, „megtagadva” a szilárd anyaföldet — és mégis visszavágni oda, mert a mélységet csak a föld sugallja. De hiába minden kérő-hívó szó, átok, kitagadás. Fiai a földnek kiléptek a mindenségbe, új törvények elé mennek, bátran felülről nézve mindazt, amitől csak látszólag tudnak elszakadni. Félelmetesen időszerű, ragyogó költői mű. (*Szépírodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

FRIEDRICH DÜRRENMATT: Arckép helyett. — Ebben a kötetben helyet kapott írásai eddig kevésbé ismert oldaláról mutatják be Dürrenmattot: a széles, humanista műveltségű kritikus arcvonásai bontakoznak ki. Az életrajzi vonatkozású írások mellett Dürrenmatt fő alkotásterületével, a színházzal foglalkozó különféle műfajú állásfoglalásai, esszéik, kritikák, előadások sorakoznak a válogatásban. Tárgyalja más írók színműveit csakúgy, mint a sajátjait, s mindezt ugyanabban a rá jellemző szellemes, csipős, öngúnyt sem nélkülöző stílusban. Ezek az írások oly

TÉKA

módon szórakoztatnak, ahogy a magvas gondolatébresztő fejezetek, még ha „tézisek” is, mindig lebilincselik az olvasót. (*Európa, 1972.*)

GHEORGHE MOCA—MARIA-NA DRĂGHICI: — *Documente de drept internațional public. Culegere de texte, Vol. I.* — A nemzetközi közjogi dokumentumok gyűjteményét a szerzők úgy válogatták össze, hogy az olvasó egyben a legfőbb nemzetközi jogelvek időszzerű kérdéseiről is tudomást szerezhesen. A köztölt szerződések egy része a diplomáciai és konzuláris jog problémáiban is eligazít. A kötet tartalmazza a hazánk külügyminisztériumának megszervezéséről és működéséről intézkedő dekrétumot, valamint a Romániában élő idegen állampolgárok jogi helyzetét szabályozó törvényt. (*Centrul de multiplicare al Universității din București, 1972.*)

Néger kiáltás. — Irodalmi és politikai antológia. — „Nincs semmi meglepő abban, hogy az ürrepülés idején egy olyan kontinens fiai gazdagítják az emberiség egyetemes kultúráját, ahol a természettel vívott mindennapi harc még az élet alapkérdései közé tartozik” — írja az antológiát szerkesztő és fordító Simor András a kötet előszavában. De nemcsak erről van szó, mert a négerség kulturális felszabadulása, mindennapos harca párhuzamos irányú a nemzeti felszabadulással és fejlődéssel. Ebből eredően az ősi versek és a mai politikai dokumentumok, novellák és társadalomtudományos esszék egymás mellett és együttesen, tehát híven tükrözik egy világ-részt, az új Afrika arculatát. Azét az Afrikáét, ahol immár „feltartóztathatatlanul megindultak a néger proletárok” az emberi fejlődés és haladás útján. Szervesen illeszkedik eb-

viaskodásról, ha mind a hárman együtt küzdenének a közös jólétért. Mi így óhajtjuk. Eljön ennek is az ideje. Hiszünk benne.”

A kismonográfia másik nagy fejezete (*Reprezentativ műfaj: a novella*) már nem kapcsolódik olyan szervesen a korábbi fejezetekhez. Jóllehet Bródy Sándor, Malonyai Dezső, Thury Zoltán meg Kovács Dezső irodalmi munkásságának bemutatása elősegíti az „összkép” kiszélesítését, ám semmi esetre sem az elmélyítést; mindössze félszáz lapon aligha lehet elmélyülten megvizsgálni négy író munkásságának kisebb-nagyobb periódusait, s éppen ezért (mivel itt úgyis kevesebb újat tud mondani, mint az előzőkben) jobb lett volna nagyobb teret szentelni a megelőző fejezeteknek.

S bár — amint már említettem — egy sok szempontból úttörő jellegű kismonográfiától nem várható az „összképanyújtás”, s éppen ezért nem is volna idomos hiánylistát összeállítani (főleg, ha a szerző megvalósítja mindazt, amire vállalkozott), mégis úgy vélem, foglalkoznia kellett volna Kozmának a *Kolozsvár* című lap Peteleit időben követő szerkesztőivel, Hegyesy Vilmossal meg Hindy Árpáddal is. (Talán nem véletlen az, hogy nem sokkal Petelei távozása után munkatársai mind megválnak a laptól. A monográfia ezzel kapcsolatban csak annyit ír: „Malonyai Dezső és Gyalui Farkas továbbra is megmaradnak belső munkatársnak, a tárcarovatot pedig a jótollú újságíró, Bede Jób veszi át.”)

Jó volna tudni azt is, hogy kinek ilgyünk Bródy Sándor kolozsvári tartózkodását illetően; az író maga azt írja: „*egy esztendeig tapostam gránitját*”, a Bródy-életrajzok többsége viszont *három évet* emleget. Kozma pedig azt kérdi: „Miért maradt itt több mint két évig?” (Korábbi kismonográfiájában még így ír: „1889 januárjától 1890 áprilisáig újságíróskodott Kolozsvárt Bródy Sándor, a modern magyar próza bátor tollú úttörője.” — Valószínű, ezt kell elhinnünk.)

Az itt megemlített apróságok nem csökkentik e kismonográfia értékeit. Kozma Dezső szorgalmas kutatása és a tévedés kockázatát is vállaló elemzései meg hipotézisei révén ismereteink erről a korról jelentősen meggyarapodtak. Ez pedig eredménynek egyáltalán nem lebecsülendő.

Szász Lőrinc

„Minden megvan”

(Ottlík Gézáról)

Mi ez a „minden”, ami oly sok rettenet, megaláztatás után is „megvan”, nem foghatóan, de a foghatóanál is bizonyosabban, hisz életmű épülhet reá: az Ottlík Gézáé?

Egyetlen kötetben elérne az, amit írt, néhány mondattal vázolható az, amiről mesél. De végső

TÉKA

soron nem erről van szó. Pontosabban: erről is szó van. Arról a határszéli, a szó legteljesebb, konkrét és jelképes értelmében egyaránt határszéli iskoláról, mely élete egy szakaszának, a serdülőkor éveinek s a század legjelentősebb magyar könyvei között bizonyosan fennmaradó regényének, az *Iskola a határon*nak színtere. S arról a világról, melyből megérkezik ebbe az iskolába, s amelybe innen visszatér, illetve: visszatérne. Ez a világ ugyanis egy termékeny képzelet káprázata csupán, egy gyermekkori, lebegő képzet-világ, ahol a dolgok, tények, tárgyak, emberek a helyükön vannak, a saját, kiérdemelt helyükön, s közöttük megnyugtató biztonsággal igazodnak el a cselekvő: író és olvasója. E képzet-világ egy eltűnt idő képeiből látszik megépülni, melyek fényt, hitelességet, értelmet épp azáltal kapnak, hogy művészi rendbe szervezeten jelennek meg, Ottlik őket nem a hangulatok, érzelmek, reflexiók szavaival széljegyzeteli, hanem megjeleníti, élénk állítja úgy, hogy közben a megjelenítés nehézségeit is tükrözteti. S ezek a nehézségek az írói magatartás egyébszéből fakadnak, s annak egészét áthatják. Hogy milyen módon, azt érzékeltesse az *Iskola a határon* egy kiragadott mozzanata. A katonai alreálba érkező Both Benedek, vagyis Bébé a második nap estéjén döbben rá, hogy a világ, melyet addig érteni vélt, különös, zavaros tüneteket produkál, üvöltöző tiszteket s tiszthelyetteseket, felsőbbévesek terrorját, kiszolgáltatott emberkéket, csupa olyan tényt, mely a dolgok addigi, „gyermeki” rendjébe sehogy sem illeszthető be, s így megkérdőjelezi az egész addigi — talán csak illuzórikus — rendet. Ez a kérdőjel árnyékolja például *A Hegy Lelke* (1938) című novellát, ahol a fiatalember ezt a tanulságot jegyzi föl: „Semmi sincs sehogyan”, s ez mondatja az *Iskola a határon* egyik hősevel, Szeredyvel, 1957-ben, harmincnégy év múltán: egész addigi élete fölösleges viszontagságok sorozata, az igazi (és óhajtott) valóság a gyermekkoré, a katonai nevelőintézet, a „cóger” előtti életé. Ottlik ezt az árnyékot kívánja eltüntetni, átvilágítva, mögéje nyúlva, a szenvedéstörténet értelmét keresve. S ez is a megjelenítés nehézségei közé tartozik, ez a fajta értelemkeresés, mely tudja, hogy „tájékozatlansága” nem egyszemélyes ügy, s értelemkeresésnek és megtalált értelemnek több módja s változata lehet.

Az *Iskola a határon* történetét is többen mesélik el: Bébé, a festő, aki a *Hajnali háztetők* című regénynek is „előadója”, (az író- és iskolatárs Örley Istvánt idéző) M., vagyis Medve Gábor, s a háttérben ott van Szabek Miklós író is, aki az elbeszélés művészetében járatlan Bébét segíti tanácsaival (itt is, a *Hajnali háztetőkben* is). A látószögek váltása — mintegy a „semmi sincs sehogyan” cáfolatául — sugallja: minden többféleképpen van, minden többfelől megközelítendő. Persze, jótékony varázslat áldozatait vagyunk: „Szabek Miklós magyarázta egyszer nekem, hogy a regényírók milyen bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből” — mondja Bébé az *Iskolában*. Bébé? Ottlik? Mindenesetre: elhangzik ez a mondat, és — mint e fiktív író, Szabek Miklós megjegyzései általában (a *Hamis-*

be a kitűnő válogatásba népköltészet, ENSZ-dokumentum, táncjáték, politikai deklaráció, modern vers és gerilla-naplórészlet. Az ősi afrikai kultúrának igazi örökösei és folytatói szólnak meg az irodalom hullámhosszán — az ember szolgálataiba. (*Kozmosz*, 1972.)

KISGYÖRGY ZOLTÁN—VAJDA LAJOS: Köpechánya 1872—1972. — Szokatlan esemény irodalmunkban: két szakember — a baróti geológus és a kolozsvári munkástörténész — közösen tárja fel és örökíti meg a székely népelet egy jelentős gócnak ipari és társadalmi fejlődését. Az egymást váltogató magyar, román, német részvénytársaságok bányanyitásai és termelési eredményei, a bányamunkásság kialakulása, az 1929-es év sztrájkolónak hősi harca, majd a szocialista bányüzem nagyarányú fejlődése, a modern fejti módszerek és munkabiztonságttechnikai megvalósítások s a külön fejezetben tárgyalt távlati programok felfigyeltetnek e tájra, ahol a helyszíni iparosodás előnyei mind az élet-színvonal, mind a kulturális felemelkedés szempontjából egyre érezhetőbbek. A két szerző felkészültségét a forrásokra utaló jegyzetek filológiai pontossága is elárulja: ez a helytörténet bővülő üzemtörténet minden más átalakuló vidék tudományos felmérése számára is példaadó. A rajzokat Bodó Erzsébet, a fényképeket Kászoni Lajos és Bartha Árpád készítette, az előállítás nehéz feladatával az új sepsiszentgyörgyi nyomda birkózott meg, egyelőre túl sok sajtóhibával. (*Köpecsi Bányavállalat*, 1972.)

VASILE REBREANU: A nagy herceg. — Jelképes cím. A *kis herceg* íróját nevezi így a szerző. Azt az íróembert, aki repülőjéről sokkal többet meglátott a tájban, az emberben,

TEKA

mint sok földönjáró kortársa. Rebreanu földönjáróként kortársa és követője a Nagy hercegnek. A tájban, az emberben lappangó értékeket, gondolatokat vallatja és bontja ki rövid írásaiiban-vallomásaiban, a történelmi múlt, az izzó jelen, a mai táj és benne a mai ember gondoljai-gondolatai-érzései lobbannak fel. Könyvekről, íróról, barátokról, tegnapi és mai emberekről, tettekről, évszakokról, hangulatokról, fákról, folyókról, távoli és közeli országokban tett utazásokról szól a kötet. Vasile Rebreanu írásai már-már a szabadvers határán mozognak, rendkívül szerencsésen ötvözik a publicisztikát a lírával, a tömör, magvas gondolatiságot a könnyed mesélőkészséggel. (*Dacia*, 1972.)

KEMÉNY JÁNOS: Vásárhelytől Lazacorszáig. — „Üti emlékeimet nem azért vetem papírra — írja könyvének egyik fejezetében Kemény János —, hogy újból fölfedezzem olvasóim számára mindazt, amit világgjárók, turisták, pletykálkodók és szakemberek réges-régen fölfedeztek.“ Valóban, több útleírásból jól ismert vidéken halad át, Bécs, Salzburg, Párizs, London érintésével jut el a skóciai Don folyó partján fekvő Grandhome-ba: Lazacországba. Nem ezeknek a helyeknek megismertetésére törekszik, bár évtizedekkel előbbi útjainak felidézett emlékei, a viszontlátás élményei erre is módot adnak. Útjának hangulatosan elmesélt történetével érzékeltetni tudja a világon mindenütt átalakulásban lévő élet egy-egy, főleg Angliára jellemző pozitív és negatív vonását. Nem mélyül el a részletekben, nem a tapasztalt megnyilvánulások, jelenségek okait kutatja — benyomásairól számol be, különösen azokról, melyek az embert, a civilizációt szerető írónak mindenkor életideált jelentenek. (*Dacia*, 1972.)

játékosok és Hűség című novellákban is) itt is arca poetica-ként olvasható. Ez a Szebek Miklós az, aki (a *Hűségben*) régi barátja történetét hallgatva, így szól közbe: „Ej! Az nem érdekel, hogy mit éreztél! Azt tudom úgyis. Marhaságokat éreztél, Zoli. Mert nem olyan fontos az egész.“ „Melyik szobában voltatok?... Ki állt, és ki ült? Mondd el pontosan.“ Legalábbis: a pontosság igényével. Mert — az *Iskola a határon* esetében — nem az, nem csak az a fontos, hogy ki mit érez, hiszen a „cóger“ embertelenségét többé-kevésbé egyformán érzik, hanem az, hogy ezt a határszéli állapotot *hogyan* élük meg, s *hogyan* őrzik meg ott is, mégis azt a (belső) szabadságot, mely nem pusztán biológiai, hanem emberi megmaradásra képesíti őket. „Talán a szabadság sem helyénvaló kifejezés itt — mondja Ottlik (illette Bébé) —, mert többről van szó. Követlenségről, tehermentességről. Az érzékelés szabadságáról, hogy birtokba vehesse a világot. Ehhez nem elég annyi, hogy ne tartsanak számon, és ne tartsanak semmilyen módon rabságban, hanem még a lelkünk legtitkosabb szerkezetét is meg kell őrizni hozzá sértetlenül.“

A „hogyan őrzik meg“ — Ottlikkal szólva — nem egészen „helyénvaló kifejezés itt, mert többről van szó“, arról is, hogy ez a képesség éppen itt fejlődik ki bennük, úgy, hogy látszólagos passzivitásuk, az egész „cóger“-ügyet tanúként elszenvedő magatartásuk mögött éber s nyitott értelem működik, hisz amint utóbb a visszaemlékezés, a tények rekonstrukciója, a látószög-váltások lehetőségéből kiteszik, nem egyetlen, hanem több, sőt egyetlenben is több emlékezet képes pontosan megjeleníteni a történeteket, e tudati konstruálással adva értelmes formát a rend nélkül kavargónak, a fölöslegesnek is vélhető viszonttagságoknak. De a pusztá megismerés öröme is többről van szó, arról, hogy nem csupán e viszonttagságok *ellenére*, de *általuk is* „minden megvan“, mert éppen a „cóger“ ösztökelte őt (őket) az antihumánus határaitól való elrugaszkodásra, emberi tartalmak felé, s készítette az alttaláló-nevelde ellenében *más* eszmények és értékek kimunkálására. Így van meg az, ami a fontosnak tűnő eseteken és tényeken túl igazán lényeges. S épp e foghatatlanul jelenvaló minősítésében különbözik Ottlik *Iskolája* leginkább attól, amivel — a hasonló élményanyag okán — rokonítani szokás: Musil *Törlessétől*. Musil egy analóg módon működő mechanizmus irracionálisától megrettenve fogalmazza meg, illetve fogalmaztatja meg kamaszhűséggel, Törlesszel a tanulságot: ez a romboló „irració“ a személyiség homályából szabadulhat föl, tehát a személyiségnek e mélyrétegei „racionális“ normákkal megfélemezendők. Ottliknál viszont megőrzésről van szó: a személyiség latens tartalmainak, az épp hogy nem rombolásra, de (leegyszerűsítve mondjuk így) jóra képesítő hajlamainak, tartalmainak a megőrzéséről, mely autonómiájának belső, s lehetőség szerint cselekvésben objektíválódó jelentőséget ad. A gyermekkor „rendes“ világának, voltaképpen: egy virtuális világnak az idézése ezt a képességet, ennek a képességnek az atmoszféráját hivatott érzékeltetni, a személyes múlt kitágításával, történe-

lembe-kapcsolásával pedig e képesség történelmi hagyományait és esélyeit is.

S ezzel a rögtönzött párhuzammal talán közelebb kerültünk ahhoz a „mindenhez“, ami mégis „megvan“, s amiről Ottlik, nem közvetlenül kimondva, de mindvégig s elsősorban beszél, ami az élménykör (katonaiskola, polgári lét) egyneműségén, a motívumok, epizódok (például az *Iskola a határon*, illetve *A Drugeth-legenda*, *Apagyi* című novellák) ismétlődésein túl, írásait szerves egységbe kapcsolja össze, megépíti, s a kimondhatatlan kimondásának kísérletévé: ennek az *igazán* lényeges emberi tartalomnak a *megjelenítésévé* teszi, s a tömörséget, jelzészerű szerkesztést, szcenikát e „mögöttes“ gazdagsággal tölti föl.

De „hogyan jelentsem hát“, töpreng Jacobi, a *Minden megvan* című novella (1968) hegedűművésze, aki „az angyaloknak kémkedett az emberi világban“, mikor ez az igazán lényeges „megelőzi a nyelvet, a hegedűsöt“, s mégis megvan, nem foghatóan, de a foghatónál is bizonyosabban, hiszen életmű épülhet reá: az idén hatvanéves Ottlik Gézáé.

Zirkuli Péter

A matematikai absztrakció költészete

Mielőtt Vekerdí László könyvéről* szólnék, hadd mondjam el, hogy szerény házikönyvtáramban több a csillagászattal, atomfizikával, orvostudománnyal, matematikával foglalkozó mű, mint például a regény. S ez nem véletlen, hiszen a gyergyószentmiklósi gimnáziumban annak idején olyan tanáraink is voltak, akik föltárták előttem a tudományok szépségét, költészetét, majd pedig a kamaszkor viharában fölébredt kételkedés késztetett arra, hogy megpróbáljak mindennek a végére járni. Tudományos érdeklődésemet nemhogy csökkentette volna az írói törekvés, ellenkezőleg — mélyítette. S ma már talán nem felelőtlen hengegés, ha elmondom, hogy tizenkilenc évi töprengés és matematikai önművelés után sikerült fölfognom Bolyai János geometriájának lényegét, s csak ekkor volt merszem egy rövidke lírai jegyzetet írni „a geometria Leninjéről“.

Érthető tehát, hogy roppant érdeklődéssel és nagy izgalommal vettem kézbe Vekerdí László — szakmámtól oly távol eső témájának látszó — művét, amely a Kriterion „Korunk Könyvek“ sorozatának második kötete (az első Marx György *Gyorsuló idő* című könyve volt). Itt, egy mondat erejéig bár, ki kell térnem a Kriterion ténykedésére is. *Új Élet*beli „Jegyzőkönyveimben“ néhányszor elmarasztaltam a kiadót egyért-másért, s talán nem jogtalanul; e sorozatáért azonban a legnagyobb el-

TÉKA

NAGY ISTVÁN: A piros szemű kiskakas. — Tülnyomó-részt felszabadulás előtt írt novelláknak az iskolai oktatók kiegészítő mintapéldáit tartalmazza a *Tanulók Könyvtára* sorozatban megjelent kötet. Nagy István életének, nevelisztikájának bemutatásakor minduntalan szóba kerülnek a kötet darabjai. *Az enyedi prikolics*, *A piros szemű kiskakas*, *Jancsi és a szerencsepátkos* például az író életútjához kapcsolódnak — hivatkozott rájuk a *Tanulók Könyvtárá*-ban is megjelent önéletrajzi regényében —, a *Semleges Vig Péter*, *Az öreg Máté és a „Stop“*, *Ami felér egy győzelemmel*, *Örkődnek az öregek* pedig a munkásmozgalom aktív harcosához, irodalmi tevékenységével a soron levő feladatokra ösztönző alkotóhoz visznek közel. Megmagyarázhatatlan (Sóni Pál, az előszó készítője említést sem tesz róla), miért nem tartalmaz a válogatás egyetlen 1953 után született elbeszélést sem. (*Dacia*, 1972.)

GOETHE: Götz von Berlichingen. — Goethe fiatalkori drámája nemcsak irodalomtörténeti érték: inkább könyvdrama, mint színpadi előadásra alkalmas mű, gondolati gazdagsága kárpótol a dramaturgiai hatások hiányáért. A szabadság eszméje, megvalósulásának lehetősége ma is éppoly élesen foglalkoztatja az embereket, mint Goethe korában. A mű főhőse, a korlátlan egyéni szabadságot hirdető rablólovag Goethe számára jelkép. Annak a szabadságesszménynek tartalmát és szükség-szerűt bukkását jelképezi, melyet a felvilágosodás korának német polgársága, a Sturm und Drang-nemzedék nosztalgikusan idézett eszményének tekintett. A kötet utószavában Deák Tamás részletesen elemzi a kor és a fiatal Goethe eszmévilágát, a dráma maradandó értékeit. (*Kriterion*, 1972.)

* Vekerdí László: *A matematikai absztrakció történetéből*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

TEKA

Dr. VICTOR DUCULESCU: *Succesiunea statelor la tratatele internationale.* — Fontos nemzetközi jogi intézmény az államok jogutódlása. Hézagpótló Duculescu monográfiája, hiszen a szocialista Románia nemzetközi jogi irodalmából nem hiányozhat a kérdést alaposan tisztázó mű. A nemzetközi egyezmények utólagos joghatásai kiváltképpen az új államok megjelenésének korában rendkívül fontosak; a probléma sajátos vonatkozásai merültek fel az új típusú, a szocialista államok megjelenésével. Az új nemzetközi jogalanyok létrejötte elméleti vonatkozásban is sok vitatott nézet felmerüléséhez vezetett. (*Editura Academiei, 1972.*)

D. NEGOIU: *Tratat de chimie anorganică I—II.* — Régi hiányt pótol ez a három kötetre tervezett munka, melynek első két kötete megjelent. Szükségünk volt egy terjedelmesebb, de mégis átfogó jellegű kézikönyvre, amely a szerves kémia problémáit a modern elméletek alapján, a jelenkori ismereteinknek megfelelően tárgyalja. Az első kötet (1050 oldal) azokat az általános kémiai kérdéseket tárgyalja, amelyeknek ismerete feltétlenül szükséges a szerves kémia megértéséhez: az anyag halmazállapotai, az atom-molekuláris elmélet, az elemek periódusos rendszere, az atom szerkezete, a kémiai kötés, a molekulák elektromos és mágneses tulajdonságai, kémiai termodinamika, kolloid rendszerek, kémiai egyensúly, elektrokémia, kinetika, katalízis stb. A szerző mindenütt a kísérleti eredményekből indul ki, bemutatja ismereteink történeti fejlődését, valamint a tudomány mai álláspontját. A második kötet (1130 oldal) a nemfémeket tárgyalja. A hangsúly az illető elemek általános tulajdonságain van, de megfelelő mértékben kitér a gya-

ismeréssel kell adóznom, hiszen felmérhetetlen hézagot pótol közművelődésünkben.

Szóban forgó könyvében Vekerci ott és akkor kezdi a matematika történetét, ahol és amikor még nem is létezett matematika; elvisz a sumérokhöz, az arabokhoz, a sokrétű görög műveltségben pedig igyekszik fölfedezni a későbbi európai matematika kezdeteit. Időközben megismertet az antik világ gazdasági, társadalmi és művelődési életével is, hogy mélyebben megérthessük: hogyan juthattak el más vidékekre a babilóniai matematika törvényei, milyen összefüggések vannak a püthagoraszai számhármasság, Thalész és Theodorosz között, miért ragyog még ma is Eukleidész Elemeinek csillagzata. Valóban csodálatos és bámulatra méltó volt a görög antik világ, hiszen „a görög város teremtette meg az eszéből élő ember típusát”. Mennyire fölemelő lehetett a görög tudósok ellentmondásmentességre való törekvése! S függetlenül attól, hogy az eleata filozófia hívei voltak-e, vagy a püthagorizmust vallották, hogy a posztulációs módszert alkalmazták-e, vagy rádöbrentek a számok ellentmondásos terheltségére, hogy az alogon gyökök fölött töprengtek, vagy a szerkesztés lehetőségein — valamennyien az Ismeretlent ostromolták, melynek sivatagjában oly magányos volt akkor is a legnagyobb ismeretlen: az Ember.

Vekerci művéből megértjük, hogy nem a véletlen műve volt Arkhütász „önmagától repülő” fagalambja sem. Én ezt a fagalambot tartom a legszebb emberi törekvések örök érvényre emelkedett szimbólumának, mely abból az időből való, mikor a költő, a drámaíró vagy a tudós nagyobb tekintély volt a hadvezérnél, mert míg az előbbieket a végtelen akarták meghódítani, az utóbbi csak városok, országok elfoglalására gondolt, s mit sem tudott például az infinitezimális számítás teremtő kinjairól. Vekerci azonban nem enged sokáig meláznunk, ropant szellemi izgalmat ígér a középkori tárgyaló fejezetekben is az Omár Khajjámától egészen Newtonig vezető úton. Eközben olyan kérdéseket kényszerített el-töprengeni, hogy az itáliai festők miért voltak egyben jeles matematikusok is, vagy hogy ha a XVII. században nem vezeték be a számítás technikában a tizedes törteket, és nem fedezik föl a logaritmust, ma mennyivel tudnánk kevesebbet a világról. A legizgalmasabb Vekerci könyvében — legalábbis számunkra — az, hogy az olvasó előbb-utóbb mindenképp eljut Bolyainak a matematikai absztrakció történetében játszott szerepéig, s így már az első oldalak után egyre gyakrabban teszi föl önmagának a kérdést: miként fejlődött a matematika Bolyai János elfojtott geometriai forradalmáig, és mi következett utána?

*

Vekerci László könyvét képtelenség néhány gépelt oldalon ismertetni, viszont összegezőként sem mernék olyan szokványos — bár helytálló — jelzőkhöz folyamodni, mint olvasmányos, mélyreható, átfogó stb. Így inkább azokra a gondolatokra térnék ki, amelyeket e könyv ébresztett bennem, illetve

azok közül is csupán egyre: a matematika oktató-sára.

Tényként kell leszögeznünk: manapság már matematika nélkül nem lehet egyetlen tudományágat sem művelni, sem pedig tanítani, kellő alaposággal megérteni és megértetni; s ez a művészetekre is mindinkább vonatkozik. Matematikai ismeretek nélkül ma már mind nehezebben képzelhető el a korszerű általános műveltség, s ez az írókra, az újságírókra is érvényes (l. George Steiner gondolatait a „szavakon túli nyelv“-ről a *Korunk* 8. számában). S lám, az összes tantárgyak oktatása között mégis épp a matematikáé a legelmaradottabb úgyszólván világszerte. A diákok panasza jogos: nem értik, nem szeretik, holott a matematika valóságos költészete az emberi gondolkodásnak. A hiba talán legfőképp az elavult pedagógiai módszerekben és a tankönyvek szárazságában keresendő. Hogy csak egyetlen példát említsék: a matematika oktatásával párhuzamosan miért nem tanítják a matematika *fejlődését* is? Még azok is, akik jártasak a matematikában, alig ismerik néhány matematikus életét, nem beszélve e tudomány egész *történetiségéről*. Mennyivel vonzóbb lenne a diákok számára, ha egy-egy képlet felfedezésének, kialakításának történetét is elmesélné a tanár; ha ismertetné például a számok eredetét, az algebrai kifejezések megszületését és további „karrierjét“. Valahol nagy tévedés történt a matematika iskolai oktatásában (talán csak annyit, hogy elfelejtettük idejében korszerűsíteni), s ez a tévedés egyre inkább megvaskosodik, hiszen például naponta használnak az újságok olyan megfogalmazásokat, kifejezéseket, fogalmakat, amelyekről éppen az újságíróknak fogalmuk sincsen, s írnak a kritikusok a Bolyaiak irodalmáról ipari mennyiségű esszét, glosszát, kritikát, anélkül hogy valamit is sejtjenének Bolyai alkotásának lényegéből.

Sürgősen változtatni kell a matematika oktatásán, módszerén, hiszen általános jelenség, hogy a diákok többsége valósággal viszolyg a matematikától, s könnyen elképzelhető, hogy ez a nemértés és megszeretés mennyire és milyen minőségben hat ki egész felkészültségükre. A matematika oktatása lényegében az általános műveltség elsajátításának kulcskérdése, különösen ha az általános műveltség fogalmát korunk tudományos-műszaki forradalmának összefüggésében próbáljuk értelmezni.

Vekerdi László könyve, mely e sorok írója számára nemcsak tudomány és tudománytörténet, de költészet is, „szellemi önéletrajzunk“ egyik legbensőségesebb fejezete, bizonyára másokban is hasonló gondolatokat ébreszt. És ez a legfőbb haszna.

Bartis Ferenc

TEKA

korlati kérdésekre is; az egyes anyagok előállítására és alkalmazására. A harmadik kötet a fémeket fogja tárgyalni, s mindhárom haszonnal forgatható vegyészek, mind pedig a kémia tanárok. Jó szolgálatot tehet az egyetemi és a fokozati vizsgákra való felkészüléskor is. (*Editura technicá*. 1972.)

ANTAL IMRE: Bibliográfiai adatok Csíkszereda történetéhez. — Egy csíkszeredai tanár példaadó módon figyelmeztet arra, hogy a sokfelé meginduló helytörténeti kutatások legfontosabb előfeltétele a szóban forgó helység vagy táj eddigi feldolgozásainak ismerete. Egyetlenegy város — Hargita megye székhelye — történetéhez közel 400 könyvet, cikket, beszédet, tanulmányt sorol fel a szerző, Benkő József 1791-ben megjelent latin nyelvű székely történetétől — hogy a névnel maradjunk — Benkő Samu 1970-es *Korunk*-cikkéig, mely a székely diákok Habsburg-ellenes harcáról szólt, vagy egészen máig, a *Hargita. Művelődés, A Hét, Utunk* idevágó helytörténeti írásaiig. A magyar források mellett gazdag román és német anyag figyelmeztet arra, hogy honi kérdéseink mindenkor három nemzeti kultúra érdeklődésének szférájába tartoztak. János Pál csíkszeredai múzeum-igazgató a csinos kiállítású könyvecske bevezetőjében leszögezi: „Ötszáz esztendő óta az első ilyen jellegű munka a városról. Úttörő kezdeményezés.“ (*A Csíkszeredai Múzeum kiadványa*, 1972.)

Köszöntjük az Era socialistát!

Megújult, gazdag és korszerű mondanivalóval, szép és modern kivitelezésben jelent meg az ERA SOCIALISTÁ első (szeptemberi) száma. Amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Központi Bizottságának főtitkára a lapot üdvözlő és programját meghatározó esszéjében hangsúlyozza, az Era socialistát, a *Lupta de clasă* örökösét, a Román Kommunista Párt elméleti és társadalompolitikai folyóiratát a szocialista Románia új fejlődési szakaszát meghatározó történelmi-társadalmi körülmények hívták életre. Célja és feladata tehát: azoknak a döntő jelentőségű elméleti és gyakorlati problémáknak az alkotó marxista szempontú, elmélyült elemzése, amelyek sokoldalúan fejlett szocialista társadalmunk valóságából következnek.

E programnak megfelelően az Era socialistá a X. Pártkongresszus és a nemrégén lezajlott Országos Pártkonferencia kijelölte feladatok perspektívájában kell hogy elemezze: a szocialista termelési viszonyok állandó tökéletesítését befolyásoló tényezőket, a párt vezető szerepének permanens növekedésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémákat, az életszínvonal emelésének új módozatait, a mai világ fejlődésének sokrétű és bonyolult kérdéseit, az imperializmus elleni küzdelem útjait, a szocialista országok közötti új típusú viszonyok kialakításának és továbbfejlesztésének módozatait, a mai idealizmus legkülönbözőbb irányzatai elleni elméleti-ideológiai küzdelem időszerű vonatkozásait.

Az Era socialistá első számában már tükröződik e program teljesítésének néhány vonatkozása.

Nicolae Ceaușescu elvtárs említett programadó írása mellett közli a lap Dumitru Popescu elvtársnak, az RKP Központi Bizottsága titkáranak, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács elnökének tanulmányát a tömegkultúra fogalmának marxista értelmezéséről és ezzel összefüggésben azokról a feladatokról, amelyek a kulturális nevelőmunkában a párt- és állami szervekként működő szocialista művelődési és nevelési bizottságokra hárulnak.

Tudomány és termelés belső kapcsolatát elemzi az Era socialistában Mihail Drăgănescu *A termelés tudományáért* és Dana Voinea *Ritmus és tájékozódás a gazdaságban* című tanulmánya.

Az Országos Pártkonferencián megfogalmazott nagy jelentőségű elméleti tételekből kiindulva Ion Mitrán a szocialista nemzet perspektíváiról, Sztranyiczki Gábor pedig a szocialista társadalom ellentmondásainak természetéről és hatásmechanizmusáról értekezik.

Az első, nyomtatásban megjelent Marx-írás 130. és az első román nyelven megjelent Marx-tolmacsolás 80. évfordulója alkalmából Pavel Apostol *Az alkotó marxizmus és napjaink eszmei harcai* címen közöl konzultáció jellegű tanulmányt.

Napjaink egyik legtöbbször vitatott kérdését, az ún. ökológiai egyensúly kérdését Florin Iorgulescu írása elemzi.

Tudomány és oktatás kapcsolatát három dolgozat taglalja az Era socialistá első számában: Cristofor Simionescu *Oktatás és gazdaság dialektikus kapcsolatának megalapozása*, Petre Raic *Merre tart a biológia?* és Iulian Ionașcu *A filozófia és az ifjúság társadalmi integrációja* című tanulmánya.

A lap történelmi és nemzetközi vonatkozású kérdéseket tárgyaló tanulmányait (*A két világháború közötti marxista historiográfia*, *Chile: a gazdaság új struktúráiért folyó politikai harc*, *A modern kapitalizmus* és *A forradalmi át-*

alakulás, Irányzatok a Szovjetunió technikai szakembereinek szakképzésében és továbbképzésében) neves hazai (V. Liveanu és Eugen Pop) és külföldi (Vic Allen) szakemberek írták.

Külön figyelmet szentel a folyóirat a nemrégien megjelent hazai filozófiatörténet első kötetének (Z. Ornea elemzése) és néhány folyóirat (*Revista de istorie și teorie literară*, *Ramuri*, *Revista de pedagogie*) beható elemzésének. Utolsó rovata *Carnet publicitar* címen fontos adatokat közöl az utóbbi huszonegy év eredményeiről az ország villamosenergia-hálózatának fejlesztésében.

*

Az Era socialistá tartalmának ebből a felsorolásszerű bemutatásából is kiderül, hogy a lap pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs útmutatásainak megfelelően valóban aktívabban, sokoldalúbban és mélyebben tükrözi mindazokat az elméleti és gyakorlati kérdéseket, amelyeket hazai szocialista valóságunk és a nemzetközi fejlődés ma felvet. E kérdések tárgyalásának magas elméleti színvonalát biztosítja az a tény, hogy a lap már legelső számában minden érintett problémával kapcsolatban párt- és államvezetők útmutatásait és tekintélyes szakemberek tanulmányait közli.

A Korunk az Era socialistában azt a lapot köszönti, amely magas szintű, alkotó marxista szempontú ideológiai tájékozódásával, problémáinak elmélyült elemzésével, a változó valóság felvetette kérdésekre való gyors és hatékony reagálásával iránymutató példát nyújt.

Köszöntjük az Era socialistát!

KORUNK

CARAGIALE ÉS A MAGYAR IRODALOM (Manuscriptum, 1972. 3.)

Akaratlanul is a „Minden rosszban van valami jó” közmondás jut a magyar olvasó eszébe a Caragiale—Caion-per anyagát olvasva. Constantin Al. Ionescu (Caion), a *Revista literară* főszerkesztője 1901-ben azzal vádolta meg lapjában Caragialét, hogy *Năpasta* (Megtorlás) című darabja nem más, mint Kemény István magyar drámaíró Alexandru Bogdan által lefordított s 1848-ban Brassóban *Nenorocul* címen, cirill betűkkel kiadott színművének szinte szó szerinti másolata. Caiont durva hangú sajtótámadásáért Caragiale beperelte. A tárgyalásig hátra levő időt arra használta fel, hogy megszeresse Kemény István szóban forgó drámájának román fordítását.

Delavrancea 1902. március 11-én elhangzott védőbeszédéből kiderül, hogy ennek érdekében kapcsolatot teremtettek D. I. Bunea brassói tanár közvetítésével Jancsó Benedekkel és Bayer Józseffel, akik Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művére, valamint saját kutatásaira, a dráma jellegére s a szereplők tipikusan román voltára hivatkozva igazolták, hogy nemcsak Kemény István drámaíró nem létezik a magyar irodalomban, de hasonló témájú darab sem található, s amint Jancsó Benedek írta: 1848 előtt Caragiale darabjához hasonló pszichológiai dráma sehol sem, de leg-

kevésbé a magyar irodalomban született volna meg.

Az elismerő szavak, melyekkel elsősorban Jancsó Benedek nyilatkozik Caragiale drámájáról, valamint Delavrancea Szinnyei József munkájáról, a magyar olvasóban feledtetik Caion bűnösségét, s a per erre vonatkozó dokumentumai a román—magyar kultúrkapcsolatok, az irodalmi és tudományos értékek kölcsönös elismerésének bizonyítékaiként hatnak.

Corin Grosu a *Manuscriptum* 1972. 3. számában (*Procesul Caragiale—Caion. Pe marginea unui document*) áttekinti az egész per lefolyását, érinti Macedonski szerepét is Caion vádaskodásaiban, ugyanakkor közli Caragiale eredeti feljegyzését, az *Osztrák—Magyar Monarchia bukaresti nagykövetségének hitelesítését* azon a 19 oldalas, két nyelvű (magyar és román) füzetben, amely Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái*nak harminchárom Kemény nevű szerzőjére vonatkozik. Ennek a dokumentumnak — Caragiale sajátkezű feljegyzése s a füzet — létezése ismeretlen volt. Caragiale műveinek 1962-es, kritikai kiadása közli Delavrancea védőbeszédének teljes szövegét, melyben többször szó esik Szinnyei József művéről és a megfelelő rész fordításáról, de létezéséről a periratok közt nem tesz említést.

Caragiale *Năpasta* című darabját 1903-ban a Népszínház, majd 1904-ben a budapesti Nemzeti Színház mutatta be ma-

gyarul. Ez volt az első külföldi Caragiale-előadás. Nem lehetetlen, hogy Solymosi Eleken és Alexics Györgyön kívül (lásd Engel Károly: *Solymosi Elek. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1957) e pernek, valamint személy szerint Bayer Józsefnek és Jancsó Benedeknek is szerepe volt ebben.

A JOG TÁRSADALMI KORLATAI (Magyar Tudomány, 1972. 3.)

A társadalomtudományi vizsgálódásokban minduntalan felmerül egy probléma: lehetséges-e az emberi viszonyok szerteágazó nyalábjából olyan szilárd jogi fogalomrendszer kiválogatni, amely az áltudományosság veszélye nélkül elvont, de megbízható világkép kialakításához szolgálthat biztos támpontot?

A jogszabályok szellemében valós, élő társadalmi viszonyokat fellelő egyesek számára lehetetlen feladatnak tűnik, a jogelmélet némiképpen elmaradt a más területeken érzékelhető fellendüléstől, a jog fogalmának tisztázása talán még Justinianus idejében megrekedt.

Szabó Imre akadémikus ezt a jelenséget nem a jogtudomány alacsonyabbrendűségével magyarázza. A jogelmélet, mint a jogtudomány általában, a marxista társadalomtudomány szerves része, s arra törekszik, hogy a jog társadalomelméletévé váljék. Természetesen a társadalmi lét jogelméleti vizsgálata sajátos, egyedi jegyekkel bír, amelyek a jog társadalmi viszony jellegéből erednek. A jog nem más, „mint olyan társadalmi viszony, amely más társadalmi viszonyoknak a formája”.

A jogi formákba rejtett társadalmi viszonyok meghatározó, tartalom jellege sok esetben megfordul, és a jog tölti be a determináns szerepét. A helyzet csak bonyolódik, ha magukat a formán belüli meghatározottsági viszonyokat is feltárjuk. A jog, amely forma a társadalmi viszonyok szempontjából, önmagában véve tartalom is, amely saját formával és belső meghatározottságokkal bír. Sőt, a jogi tartalom legformálisabb megtestesítője, az eljárási jog is tartalmi és formai részre bontható.

A jog és a jognak megfelelő társadalmi viszonyok kapcsolatának ilyen jellegű tárgyalása felszínre hozza a jog talán legsajátosabb tulajdonságát, amely magyarázatot adhat a jogtudomány látszólagos lemaradására is. Hamis jogi tükrözés lehet adott társadalmak (a kizsákmányoló társadalmak) ideológiai kifejezőmódja, vagy a jogalkalmazás szubjektív elégte-

lensége, amely a szocialista társadalomban is előfordulhat. A pontos megfelelés, az adekvát tükrözés tökéletlensége általában a többszörösen összetett tartalom—forma közötti viszony következménye. A szocialista társadalomban a jog lényegének elrejtése már nem szükségszerű, „mégis megmarad a szocialista jogot illetően is minden jognak az a sajátossága, hogy bizonyos értelemben tökéletlen forma”, írja Szabó Imre, majd figyelmeztet: számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a jogra jellemző formális értékrendszerek kialakítása elrejt bizonyos élő jelenségeket, elrejt a társadalmi viszonyok hierarchiájának valódi elrendeződését. Az önálló jogi fogalom-, szabály- és büntetőrendszer kialakulása szükségszerűen kiszakította az ezek által szabályozott viszonyokat valódi társadalmi létükből, és önálló, jogi világba lendítette át őket. Amint Szabó Imre rendkívül érzékletesen megjegyzi, ha a társadalmi viszonyokat három dimenziójúaknak fogjuk fel, „akkor a jogról azt kell mondanunk, hogy a három dimenziójú képet a térből a síkra vetíti, azaz két dimenzióban fejezi ki”.

A jog viszonylagos társadalmi „érzékletlensége” ezek szerint nem olyan jellegű hiányosság, melyet bármely jogrendszer vagy akár a jogtudomány rovására írhatnánk, hanem a jog lényegéből ered. A tükrözés viszonylagos jogi torzítása nem téveszthető össze a jog elvont jellegével sem; hogy egy jogszabály nem képes visszaadni adott társadalmi viszonyok teljes gazdagságát, nem hiba; ilyen igényeket nem is emelhetünk a joggal szemben.

De a jog említett kétsíkúságából nem minden esetben következik szükségszerűen torzítás. A jogszabályokba foglalt, „elvarázolt” társadalmi viszonyok „visszavarázolására” lehetőség nyílik a jogalkalmazás és a jogkövetés területén.

A szocialista jogelmélet és a jog gyakorlati alkalmazása egyaránt „... a jogviszonyok és a tartalmukul szolgáló más társadalmi viszonyok egységének felismerését, tudatosítását és ennek az egységnek a tudatában a jog társadalmi érzékletlenségének lehető tompítását” igényli, állapítja meg a szerző.

MORAVIA A VOPROSZI FILOSZOFII SZERKESZTŐSÉGÉBEN (Voproszi Filozofii, 1972. 7.)

A szovjet filozófiai folyóirat *Interjúnk* című rovata ezúttal olyan beszélgetést közölt, mely zavarba hozza az olvasót.

Olyan interjú ez, melyben nehéz eldönteni, ki a kérdező és ki a kérdezett. Alberto Moravia különben sem tartozik a szokványos interjúalanyok sorába. Szokásához híven visszakérdez, s partnereinél jóval többször kérdez, de elsősorban nem ez a rendhagyó benne, hanem az, hogy íróként is következetesen filozófus módjára kérdez.

Moravia úgy érzi, belső rokonság fűzi őt egyik regényében Ludwig Wittgensteinhez, az analitikus filozófiai irányzat legjelentősebb képviselőjéhez. Hogyan vélekednek ma a szovjet filozófusok Wittgensteinről? — kérdezi. — Wittgensteint nagy filozófusnak tartjuk, aki komoly kérdések egész sorát vetette fel a nyelvanalízissel kapcsolatban — válaszol Moraviának V. A. Lektorszkij, s felhívja az olasz író figyelmét két érdekes Wittgenstein-tanulmányra, a leningrádi M. Kozlovára és Sz. Narszkojéra. A modern szovjet filozófiai irodalom mind konkrétább váló Wittgenstein-képe elképzelhetetlen lett volna a *Logikai-filozófiai értekezés* orosz nyelvű megjelenése s Wittgenstein későbbi műveinek alapos tanulmányozása nélkül.

Mi a szovjet filozófusok álláspontja a marxizmus és egzisztencializmus viszonyának kérdésében? — kérdezi Moravia. T. I. Ojzerman utal rá, hogy Sartre be szeretné olvasztani az egzisztencializmust a marxizmusba. Ez szerinte az egzisztencializmus csődje. A szovjet filozófusok, bár sok mindenben eltérő megoldást keresnek, pozitíven értékelik az egzisztencializmus humanista motívumait, észreveszik benne az embert elismérlőtelennítő viszonyok kritikáját. Tudatában vannak annak, hogy az egzisztencializmus olyan kérdéseket feszeget, melyek már a századvégi Oroszország gondolkodóit foglalkoztatták. Például Dosztojevszkijt, aki ugyan szó szerint véve elutasítja a dialektikát, dialektikája mégis sokkal mélyebb, mint Sartre-é. — Sartre dialektikája szofisztikus — veti közbe Moravia. — Ezzel nem tudok teljes mértékben egyetérteni — vitatkozik a vendéggel Ojzerman. — Sartre tévedése számomra nagyon is tartalmasnak tűnik. A szufizmus a fogalmak felcserélésével tudatosan csempész be hamis következtetést, Sartre legfeljebb egyoldalúan, szubjektíven értelmez olyan lényeges dolgokat, mint a szabadság vagy a felelősség. — Sartre tévedése inkább publicisztikai, mint filozófiai tévedés — véli Moravia —, annak ellenére, hogy filozófiai-etikai kérdéseket vet fel.

Arra a kérdésre, hogy mit tart a társadalom legfontosabb erkölcsi problémá-

jának, Moravia a fogyasztói magatartás olaszországi dilemmáira utal. Egyaránt szükség van az ember külső, társadalmi és belső, emberi felszabadítására. Bizonyos párhuzam vonható a marxizmus és a freudizmus között. Moravia Wilhelm Reich nevét említi, aki Freud híveként a fasizmus tömegpszichológiáját tanulmányozta. A tömegpszichológiai kérdések kutatása ma sem vesztett aktualitásából. I. T. Frolov megjegyzi, hogy ő inkább külsőleges analógiát lát marxizmus és freudizmus között. — Ez nem analógia, hanem homológia! — makacsodik Moravia, s hozzátézi: szerinte a mai pszichológia nem aknázza ki eléggé a freudi megközelítés Marxéhoz hasonló racionalizmusát. Nem az a baj, hogy mint pszichoterapeuta nem él vele, de az önmegismerésben sem hasznosítja az eredményeit. „Németországban 11 millió munkanélküli volt 1933-ban. Miért szavaztak Hitlerre, és nem a kommunistákra?” Moravia a tömegek apára-hangolt-ságával, Führer-keresésével magyarázza a fasizmus terjedését. Ez az apára-hangolt-ság 4000 éves, a szocializmus eszménye csak 200. Frolov elismeri, hogy bár ennek a kérdésnek van marxista hagyománya, pl. Plehanov, a marxista pszichológia még csak a kezdetén tart az ezirányú kutatásnak. Ebből viszont nem következik az, hogy a marxizmust össze kellene házasítani valami mással. Ezeket a jelenségeket a marxizmus rendszerén belül kell értelmezni.

Moravia attól tart, hogy a marxizmus nem vette eléggé figyelembe az egyéniség kérdéseit. Frolov szerint ezért nem a marxizmus a hibás, hanem az emberek, akik nem tudták az új feltételek között is élő tartalommal megtölteni a marxizmust. — Az az érzésem — veti közbe Ojzerman —, hogy nyugati barátaink jobban ismerik Freudot, mint Marxot. Erről Olaszországban jártamban is volt alkalmam meggyőződni. Nem kellene elfeledkezni arról, hogy a marxizmus nem azonosítja a proletariátus tömegeinek felszabadítását a személyiség fejlődésével. Az előbbi társadalmi-politikai feltétele az utóbbinak. — Önök túlságosan nagy vargabetűt írnak le ahhoz, hogy ugyanoda jussanak vissza, ahonnan elindultak — válaszol Moravia. — A személyiség felszabadítása olyan folyamat, mely még csak csiráiban létezik. Mi még nem látuk ezt a felszabadítást. A munkamegosztás felszámolása egyelőre még csak álom.

Ojzerman kétségbe vonja, hogy a munkamegosztás felszámolása volna e hozsantartó történelmi folyamat célja. In-

kább a munkamegosztás leigázó jellegének felszámolásáról lehet szó. Specializálás a kommunizmusban is lesz. Moravia viszont igen nagy veszélyt lát az ember és funkció egybeolvadásában, az ember funkcióvállalásában. — Ön mint író sohasem tudott volna eredményeket elérni ereje összpontosítása vagy ha úgy tetszik, szakosítása nélkül — érvel Ojzerman. — A termelés Marx szerint mindig a szükségszerűség birodalmába fog tartozni.

A szovjet filozófusok végül a művészet mai szerepéről faggatják az olasz írókat. — Mélyen meg vagyok győződve az irodalom társadalmi funkciójáról. A művészet kifejezeten elnyomás-ellenes, mert érzelmileg, érzéki módon fejezi ki nem a politikai, nem a rendőri elnyomást, hanem a személyiség etikai-morális elnyomását. Valakitől azt hallottam — fejezi be válaszában Moravia —, hogy ha az ember nem lát álmod, meghal. Azt hiszem, az a társadalom, amelynek nincs irodalma, művészete — halott társadalom.

TOGLIATTI EGYÉNISÉGE

(*Crítica marxista*, 1972. 2.—3.)

Palmiro Togliatti összegyűjtött műveinek idén megjelent második kötete tovább gyűrűzteti azt a vitát, melyet az 1967-ben kiadott első kötet váltott ki az olasz történészek és ideológusok között. Az első kötet Togliatti 1917 és 1926 közötti tevékenységét ölelte fel. A második 1926 és 1929 közötti polemikus írásait, beszédeit közli. 1926 kétszeresen is fordulópont az olasz munkásmozgalom történetében. Egyrészt az Olasz Kommunista Párt harmadik lyoni kongresszusának éve, mikor a torinói csoportnak (Gramsci, Togliatti) sikerült leváltatnia a szektás Borgida-féle vezetést, mely a tömegekben a fasizmus győzelme miatt családva elzárkózott minden más munkáspárttal való együttműködés elől. Másrészt 1926 Gramsci letartóztatásának éve, a két barát és fegyvertárs közvetlen kapcsolata ekkor szakadt meg. Míg az első kötet a húszas években lejátszódó pártharcokat, Gramsci és Togliatti eszmei és emberi viszonyát állította a viták középpontjába, a második kötet Togliatti egyéniségét és munkastílusát, a Kommunista Internacionálé meg az OKP közti kapcsolat és a fasizmus helyes megítélésének kérdéseit vonja a figyelem középpontjába.

Togliatti politikai nézeteit elemző Luciano Gruppi át tudta érezni Ernesto Racioneri szerkesztői dilemmáit. Racioneri megtehetné volna, hogy az olvasóra bízva, igazodjék el maga a történelmi

anyagban, annak a megítélésében, hogy milyen szerepet töltött be Togliatti az olasz és nemzetközi munkásmozgalom bizonyult mozgásában. A kötet szerkesztője azonban a nehezebb utat választotta: finom érzékkel megpróbálja kézenfogni az olvasót és észrevétlenül bevezetni a történelembe.

Togliatti 1926—1927-ben a Komintern végrehajtó bizottságában dolgozott. A moszkvai tartózkodás éve kemény próbának vetették alá Togliatti jellemét, elvi és politikai tájékozódóképességét. Az a tény, hogy Gramsci bebörtönzése után órá három az OKP tényleges vezetése, erősen siettetette politikai érlelődését, s nemhogy eltávolítaná, hanem lényegében közelíti őt tanítómesteréhez, a nála alig két évvel idősebb Gramscihoz. Ezek az évek megerősítik határozottságában, nyugodtságában, türelmében, meggondoltságában, s miért ne valljuk be — mondja Gruppi — ravaszágában is. Togliattinak már ekkor kialakul az a tehetsége, melyet Sartre is olyan sokra értékelt benne, hogy egységben tudta látni a dolgokat, a nemzetközi helyzetbe ágyazva az olasz változásokat és tennivalókat.

Gramsci mindvégig elsőrendű fontosságúnak tartotta tisztázni a fasizmus mibenlétét. Togliatti következetesen folytatja ezt a törekvést, s a demokratikus centralizmus keretei között határozottan önálló és független véleményt képvisel az Internacionálén belül. A Komintern 1935 előtti klasszikus meghatározásával szemben, mely a fasizmust a kapitalizmus nyílt, terrorisztikus formájának tekinti, s azt tartja, hogy a finánciókét az általános válsághelyzet kényszeríti arra, hogy leveesse álarcat, Togliatti — ha kisebb-ségbe szorítva is — a fasizmus tömegjellegére figyelmeztet. Miért hódol be a kispolgárság és a proletariátus egy része is olyan könnyen a fasizmusnak? Nem követett-e el hibát a munkásmozgalom, amikor a szociáldemokráciát a szociálfasizmus táborába sorolta, s mindentől, ami tőle különbözött, mint fasizmustól, elzárkózott, s ezzel lehetetlenné tette a népfront-politika kialakítását. Togliatti a differenciált elemzés híve. Az Internacionálén belül a nyílt vitát szorgalmazta, melyben demokratikus módon minden párt részt vehet. Nem meglepő, hogy álláspontjáért baloldalisággal marasztalták el a Komintern 1929 júliusában megtartott X. plénumán.

Togliatti munkastílusának és gondolkodásmódjának lenini vonásai, az önálló gondolkodás tehetsége később is megnyilvánult mind az OKP vezetésében, mind yaltai végrendeletében.

MÉLTÁNYOSSÁG A SZOCIALISTA JOGBAN

(Revista română de drept, 1972. 6.)

A szocialista társadalom demokratizmus nagykorúsodásának jele, s nem véletlen a méltányosság elvének előtérbe jutása. A méltányosság marxi princípiuma: egyenlő esélyek biztosítása a társadalom minden tagja számára, a szocialista jogrendszerek egyik alapelvévé vált.

Anita M. Naschitz *Acțiunea principului echității în sfera dreptului și a vieții juridice din statul nostru socialist* című tanulmányában e méltányosság konkrét történelmi fogalmát elemzi. A társadalmi-gazdasági egyenlőség nyújtotta lehetőségek a jog síkján az egyenlőség, az egyensúly és az arányosság fogalmában realizálódnak. A méltányos jogrend előfeltétele a méltányos jog alkalmazása. A jogalkotási folyamat során azonban felszínre kerül a jog egyik, belső ellentmondást hordozó jellegzetessége: magatartás-modelleket írva elő bizonyos jogalany csoportok részére „tipikus társadalmi viszonyokat szabályoz”. A jogszabály megalkotása során ugyanis sajátos tipizálási folyamat játszódik le. A jogszabály ugyan egyforma elbánást ígér minden jogalanynak, de éppen a különbségek elkerülhetetlen elmosása miatt alkalmatlan a valóságos egyenlőség maradéktalan biztosítására.

A szocialista jogrendszerekben kezdetől fogva érezhetően módosulnak a jog típus-szabály jellemzőinek következményei. A méltányosság előtérbe került a gazdasági egyenlőség megteremtése, a jogszabályok által előírt magatartás-modellek új tartalma révén, és nem utolsósorban az elosztás szocialista elvének gyakorlati alkalmazása során. A különböző társadalmi osztályok és rétegek reális egyenlőségének elmélyítését szolgálja a szükség szerinti elosztás elemeinek megjelenése is.

A családi viszonyok, munka- és lakásviszonyok, adásvételi, perjogi, pénzügyi és közigazgatási kapcsolatok terén hozott törvényalkotói döntések kétségtelenül nagymértékben befolyásolják az állampolgárok méltányosság-érzetét. Különösen ott van szükség fokozott figyelemre, ahol bizony nem egyenlők a jogalanyok lehetőségei (például: munkaviszonyok, a közigazgatási viszonyok különböző válfajai).

Még ha a méltányosság számottevő háttással van is a törvényhozásra, fontossága nem elhanyagolható a jogalkalmazás terén sem. Lényeges kérdést vet fel A. M. Naschitz a méltányosság és a pár-

tosság viszonyát illetően. A jogalkalmazás során felmerülő méltányossági indokok figyelembevételét nem befolyásolja-e a pártosság elve? A kérdésre a választ a pártosság lenini felfogása adja meg: az osztályszempontok figyelembevétele nem jelenthet túlzott egyéni előnyökhöz való jutást, vagy indokolatlan mellőzést, különösen társadalmunk jelenlegi fejlődési szakaszában.

A tipikus helyzetekre szabott jogszabályok konkrét alkalmazása során a méltányosság elve hibaigazító jelleget ölt, kapcsolatot teremtve a törvényesség és az igazságszolgáltatás között. Méltányos jogrend végső soron — jegyzi meg a szerző — a jogalanyok milliói magatartásának a függvénye. Így válik „az írott jog át-élt joggá”, a törvényes előírás konkrét, dinamikus jogviszonnyá.

Végezetül A. M. Naschitz a szocialista törvényesség tisztázásához szól hozzá, a fogalom további meghatározását igényelve. Véleménye szerint az eddig elfogadott formális felfogáson túl (a törvények tiszteletben tartása) tartalmi elemeket is be kellene illeszteni a törvényesség elméletébe. A hatékony, egyszersmind igazságos jogrendszer nemcsak az alapvető tények lételméleti vizsgálatára épül: figyelembe kell venni axiológiai dimenzióinkat is. A szocialista törvényesség rendszere így haladhat a jog pozitivitása, hatékonysága és „jogszerűsége” egységének a megvalósítása felé.

JASPERS HAGYATÉKA

(Universitas, 1972. 4.)

Ha egy gondolkodó van olyan szerencsés, hogy késő öregkoráig folyamatosan publikálhatja műveit, joggal hihetjük, hogy élete során mindent elmondott, amit el akart mondani. Hagyatékában esetleg vázlatokat, jegyzeteket, talán egy-két publikálatlan kéziratot találunk. Legjobb esetben a levelezés, a naplószerű feljegyzések hozhatnak meglepetést. Elképzelhető, hogy új megvilágításba helyezik az illető személyét vagy életművét. Aligha valószínű azonban, hogy alapvetően megváltoztatnák az életmű értelmét.

Jaspers halála előtt olyan célzásokat tett a hagyatékra, melyek ellentmondó találgatásra adtak alkalmat. „Az én művem töredék — mondta Jaspers utolsó életévében. — Még körülbelül ötven évre volna szükségem csak azt a munkát elvégezni, amit szerettem volna, s még akkor sem lennék elkészülve vele.” Más alkalommal tréfásan arról panaszkodik, hogy elborítja őt a papírtömeg, melyben

csak eligazodni is mérhetetlen munkát jelent. „Félkész, abba hagyott írások. Legjobb lett volna mindent megsemmisíteni, de mégiscsak életem műve fekszik bennük.”

Hans Saner, aki a müncheni Piper kiadó megbízásából a hagyaték rendezésével foglalkozik, lenyűgöző kéziratmennyiségről számol be. Harminc dobozban 25 000 levél és 35 000 kéziratlap. Ennyi a megőrzött hagyaték. Ebben különös helyet foglal el a Jaspers—Heidegger-levelezés, mely nemcsak, hogy megtszítja a spekulációktól kettőjük viszonyát, hanem történelmi dokumentuma Jaspers személyiségfejlődésének is. Hasonlóképpen kiemelkedik a hagyatékából Jaspers fiatalkori, valamint az első és második világháború kitörése időszakában vezetett naplója. Ezenkívül minden időszakból maradtak fenn jegyzetei, reflexiói mindenről, amit átélt. Minthogy saját életének menetközben való tisztázására törekedett, aki ezeket a jegyzeteket életrajzírói szándékkal veszi kézbe, érdeklődő képet kap arról a folyamatról, ahogy az élmény gondolatá alakul át. Misztifikációnak alig jut hely.

A történelem és politika központi kérdése a német egzisztencializmus jaspersi változatának. A világbékével, túlnépesséddéssel, az amerikai mcarthyizmussal, a Szovjetunióval való párbeszéd lehetőségével, Izrael állam alapításával foglalkozó apróbb feljegyzései mellett két nagyobb szabású terv vonta magára Hans Saner figyelmét. Mindkettő a német lelkiismeretvizsgálat gondolatkörébe tartozik. Az elsőt Jasperst a német engedelmesség és lázadás foglalkoztatja abban az ellentmondásos helyzetben, amikor a törvényes kormány bűnös. Mit tehet az egyén, ha a politikai és erkölcsi valóság perverz? Jaspers a „német bűn”, vagyis a hamis lelkiismeret fokozatait változtatja fel a gondolkodásba vagy a hitbe való meneküléstől a bűnnel való együttműködésig. Másik műve a német önzészmólam történelmi és politikai dimenzióit bontotta volna ki. A két alapkérdés: 1. hogyan jutottak a németek az 1945-ös helyzetbe, és 2. mit jelent németnek lenni a teljes összeomlás után. A tervezett műnek csak a *Zsidók és németek* című fejezete készült el.

Jaspers bár tudta, hogy egyedül ekkora feladattal nem birkózhat meg, mégis már 1937-től a filozófia világtörténetének megírását tervezte. Az eddigi filozófiai történetekkel szemben, melyek többnyire kronológiai, kérdéstörténeti vagy eszmetörténeti (Hegel) szempontból tárgyalják a filozófia történetét, Jaspers

hat kötetben lényegében hatszor akarta megírni a gondolkodás történetét. Az első kötet időrendi szempontot követett volna, a második a filozófia tárgyátörténetével, a harmadik a gondolkodók személyiségével és egyéni gondolkodásmódjával foglalkozott volna. A negyedik kötet a filozófiának a szellem más szféráival való kölcsönhatását, az ötödik a filozófia társadalmi-történeti hatását, a hatodik a filozófiai viták, a filozófusok közti kommunikáció történetét nyújtotta volna.

Hans Saner kiemelkedő jelentőséget tulajdonít Jaspers rendszerteremtő törekvéseinek. A hagyatékából előkerült egy teljesen elkészült könyv kézírata. Címe: *A filozofálás alapelvei. A Filozófiai logika* című könyvéhez, melynek első kötete, *Az igazságról* még 1947-ben megjelent, Jaspers még három kötetet tervezett: egy kategória-tant, mely a filozófiai nyelv begyakorlását segítené elő, egy módszertant és egy tudománytant.

A hagyaték meglepő újdonsága a gondolkodás jaspersi extenzitása. Harminc megjelent könyve után senki sem számított ekkora mennyiségre. Egész életét végigkísérő krónikus betegsége nemcsak hogy nem örölte fel, de teljesen érintetlenül hagyta Jaspers munkaerejét.

A LEGBEAVATOTTABB OUTSIDER? (Newsweek, 1972. LXXX. 8.)

Shana Alexander a New York-i hetilap új vezető publicistája. Neve néhány hónapja egy sorban szerepel az amerikai közírás olyan „nagyágyúival”, mint Stewart Alsop, Milton Friedmann, Paul A. Samuelson. A női egyenjogúság jó tollú bajnoka, de az amerikai politikai és társadalmi élet más kérdései sem idegenek tőle. *Kissinger meghitt környezetben* című cikkében Nixon elnök első tanácsadójának egy szűkkörű vacsora alkalmával az elnöki hivatalról, a nagypolitikáról bensőséges hangulatban megfogalmazott nézeteit idézi.

A *Newsweek* e cikkét nyilván nem véletlenül szerteúton közi a választási kampány csúcsidején. Nixon elnököt elég gyakran nyíltan is azzal vádolják, hogy Kissinger beleszólása a nagy események alakításába az illetékes minisztériumokénál a kelleténél erőteljesebben érvényesül. Alexander alábbi verziójában Kissinger valószínűleg éppen ezért is igyekszik elhárítani a neki tulajdonított túlságosan nagy befolyást. Shana Alexan-

der cikke mellett, hogy nem hatástalan propaganda a Nixon—Kissinger kettős esetleges megmaradása szempontjából, általánosabb érdeklődésre is számot tarthat, hiszen a hetvenes évek egyik leg-többet tudó és legtevékenyebb nemzetközi politikusának megnyilvánulásait közli az elnöki intézmény, a döntéshozatal mechanizmusairól. (Egy egyesült államokbeli kiadvóvállalat máris két és fél millió dollárt ajánlott fel Kissingernek emlékirataiért, amelyeket feltehetőleg közölni szándékszik tanácsadói tisztének megszűnte után.)

Kissinger — kvaterkázó hangulatot idéző — meditációinak közlését Alexander szűkkeblűnek éppen nem mondható méltatással vezeti be: a professzor — úgy-mond — négy év alatt új életet lehel az amerikai külpolitikába; elnyerte „uralkodója“, az elnök „abszolút bizalmát“, anélkül hogy saját egyéniségét feladta volna; sikerült megőriznie függetlenségét mind a republikánus, mind a demokrata párttal szemben; egyetemi tanár, akinek — Bundytól, Schlesingertől és Galbraithtól eltérően — lehetősége volt gyakorlatilag is megvalósíttatnia elgondolásait.

Kissinger — a főként művészekből összeválogatott asztaltársaságban — Javits szenátor házában fejtette ki nézeteit: a hivatalos műkedvelőkhöz szőlt, érthetően, népszerűen, a közhelyszerűségetől sem óvakodva (az illetékességnek ezen a fokán ez is bocsánatos bűn).

Hatalmas különbség a között, amit elnökként kell tenni, s a között, amit azért kell tenni, hogy elnökké válasszák az embert — kezdte csevegését Kissinger. Az elnökké választás annyira energiát emészt fel, hogy a megválasztott elnök teljesen kimerülten támo-log be a Fehér Házba. Mi az, amit elnöki minőségében tennie kell? Az elnökség tulajdonképpen a döntéshozatal szakadatlan folyamata: nagyjából egyenlő érvényű pró és kontra érvek között kell választani. Mindenki hatalmas és megbízható, aki javaslataival döntéskényszer elé állítja az elnököt. Nagy a kísértés, hogy a Fehér Ház lakója minden egyes érvet a magáévá tegyen. Mert hiszen könnyű volna, ha az egyik oldalon csak abszolút rossz, a másikon pedig csak abszolút jó érveket sorakoztatnának fel... Tudunk kell megfelelően értékelni az elmélkedésre való hajlamot. Minden nagy államférfi életében adódnak jó alkalmak az elmélkedésre. Emlékeztethetem önöket arra, hogy „A Közhivatalnok“-nak nyolc éve volt arra, hogy elmélkedjék. (Kissinger „A Közhivatalnok“-nak nevezi

Nixon elnököt: a nyolc év emlegetésével arra az időszakra utal, mely Nixon al-elnöki tisztjének megszűntétől elnökké választásáig eltelt.) Ilyen periódusokra mindenkinek nagy szüksége van, hiszen senki sem „nó bele“ automatikusan az elnökségbe. Miután hivatalba lépett, az elnök tapasztalatai már csak a bürokráciát illetően gyarapodhatnak. Minden egyebet magával kell hoznia a tarsolyá-ban.

Trumannak volt bátorsága dönteni. Em-lékeztetnem kell önöket arra, hogy sok történelemkönyvet elolvasott, mielőtt el-nökké választották. Johnson mindent kompromisszumokkal igyekezett megol-dani, ő az egyetértésre építő politika meghonosítója, a Szenátus stílusának, a konszenzusnak a híve. Kennedy stílusá-ról nem sokat tudunk, hiszen meghalt, mielőtt realizálhatta volna önmagát. A jelenlegi elnök önálló: ad magára és gondolkodik, akárcsak régen.

Nem mondhatnám, hogy az elnöki tiszt-ség gyakorlása során kitaposott utakon lehetne járni — folytatta Kissinger. Az elnök sikere attól függ, milyen személyi-ségek érvényesítik hatásukat, és milyen jellegűek azok a sajátos kihívások, ame-lyek elől kitérnie nem lehet. A jelenlegi modell más időkben talán nem volna alkalmazható. Munkatársai-ban legjobban éppen annak az elnöknek kell bízni, aki végül is önállóan igyekszik dönteni.

Kissinger fanatikusan hisz abban, hogy jól összeválogatott kis létszámú csoportok bármilyen nehéz külpolitikai feladatok megoldására alkalmasak; az ő „vezér-kara“ 47 szakemberből tevődik össze. E-zzel szemben a külügyminisztérium 20 000, a hadügyminisztérium pedig 50 000 szem-lyt foglalkoztat. Az *Establismenten* belül megkülönbözteti a külpolitikai stra-tégia és technika elit gárdáját, amelynek csodatevő lehetőségeket tulajdonít. A kül-politikát — úgy-mond — az árnyalatok határozzák meg. A nüanszok halmozódá-sából adódik a siker vagy a balsiker. A bürokraták hajlamosabbak a részletké-rdésekkal törődni. Mintha eldönthetnék, hogy Picasso nagy erőssége a láb, ő te-hát mindig csak lábakat fessen. Matisse te-hetségesebben festi a fejeket? Ő tehát fog-lalkozzék csak fejekkel. Aztán az egész-ből kikerekedik valami szörnyűség... A külpolitikai vonalvezetést úgy kell ki-vajúdni, mint minden művészi alkotást. Aki politizál, a jövőt alakítja. Minden politika hatékonysága szempontjából nagy veszély a jelen kivetítése a jövőbe. Olyan megfontolásokra kell tehát épí-teni, amelyeknek helyessége egyelőre bi-zonyíthatatlan — állítja Kissinger.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

BALOGH EDGÁR (Kolozsvár). — Stilusomat nemegyszer érte már jogos vagy jogtalan bírálat, hol a nyelvi hagyományosságot bélyegezték meg barokknak, hol a szavak és képek szétbontási és újraköltési vagy kapcsolási kísérletét vélték szokatlansága miatt képzavarnak, s ez nem is baj, az irodalomkritika legyen éber az anyanyelv művelése dolgában. Annál kínosabb számomra, ha szerkesztői átirások vagy figyelmetlenségek, sajtóhibák folytán válok támadhatóvá, hiszen ilyenkor a véletlenek játéka vagy a szövegembe játszó korlátoltság nemcsak bírálhatóvá, hanem egyenesen nevetségessé is tesz, s az esetleges helyreigazítások csak egy részét érik el az olvasóknak. Nemegyszer megpróbáltam egész cikkeken visszavágni az ilyen értelmetlenségekre, a tudatos vagy tudatlan torzításokra, stilizálásokra, melyekről a szerkesztő tehet. Az *Új Élet* adta egyszer tollamra, hogy „leporoltuk a port cipőinkről”, nem mervén vállalni az én szövegem ősdinak vélt *lepalltuk a port* kitételét; a *Dolgozó Nő* adta szájamba, hogy „kiteljesítjük a két háború közt felecsillant kísérletezések erkölcsi forrását” (eredeti szövegem ez volt: *el fogunk még találni a két világháború közt felcsillant kísérletezések tiszta forrásáig*); majd az *Utunk* lepett meg azzal, hogy „a mi korunk írójának felépítése” foglalkoztat (az írók *fellépése* helyett); de ez mind semmi ahhoz képest, hogy a *Korunk* 1972. 9. száma szerint — az 1294. lap 2. bekezdésében — én az ipari szennyeződést, a metropolis-elidegenedéseket és az atomkori elembertelenedést olyan „törekvés”-nek vélem, amelytől egykor a vargyasi székelyek lármafa gyűjtésével óvták a nagyvilágot. Ejnye. Ilyesmit írtam volna? Az eredeti szövegben egy történelmi hasonlatot kockáztattam meg, mondván, hogy a mai szennyeződés, elidegenedés, embertelenség olyan, mint a *törökvész*, amelyre valamikor valóban a cikk szavaiban forgó falu Látóhegyéről figyelmeztették a békés hátvilágot. Ilyenkor beszélnek a sajtó ördögéről. Egy-egy szó elírása könnyen megbocsátható, de amikor a cikk poénjéről van szó, éppenséggel az írás értelmi magjáról, sokkot kap az író. S mint a felsorolt esetekben, újra tollat ragad, nem elégedvén meg a sablonos helyreigazítással. Megint csak ki kell mondani: szövegbe lépni tilos! Szerkesztőnek, szedőnek, korrektornak, tisztafej-olvasónak az írói hűségre jobban kell vigyáznia. Az író kötelessége — Tamási Áronnal szólva — az, hogy adja vissza a szónak eredeti értelmét, vagyis legyen egyenes beszédű, a szerkesztési gépezetnek pedig nem szabad kitennie íróit és olvasóit semmiféle félreérthetőségnek, az eszmemenet megszakadásának. E sorok közreadásáért a lapnak, melyhez négy évtizedes emlék és azonos cél fűz, hálás köszönetet mondok.

*

DÁNIELISZ ENDRE tanár (Szalonta). — Kisvárosaink sajtójának múltja érdekes kérdéseket vet fel, s bepillantást nyújt szellemi életünk egykori alakulásába. Ebben az értelemben mutatnám be Szalonta sajtójának történetét. Az első lap kiadása Reich Jakab nyomdásznak köszönhető, aki 1889-ben jelenteti a *Nagyszalonta és Vidékét*. Ez a lap, a különféle politikai változásokat átvészelve, majdnem fél-századon át, 1937. június 6-ig rendszeresen eljut a helybeli olvasókhöz. (Más adat szerint Adler Jakab nyomdász kezdeményezte a lapalapítást, és csak 1895 júliustól vette át Reich Jakab.) — Az alapítás körül leginkább Szikszay Lajos tekintélyes ügyvéd és takarékpénztári igazgató buzgolkodott. Őt tiszteljük a lap első felelős szerkesztőjeként, aki több jótollú szalontai és nagyváradi értelmiségit nyert meg a lap számára, köztük Iványi Odön író, Rozvány György ügyvédet, Kolozsvár Aladár gimnáziumi tanárt, Csorvássy István közírót. Néhány év múltán utóbbi lett a főszerkesztő. Ő újabb személyiségeket nyer meg külső munkatársaknak: Rudnyánszky Gyulát, a költőt, E. Kovács Gyula színművész-költőt, a kolozsvári Nem-

zeti Színház tagját. 1893 végén *Szalontai Lapok* címmel jelenik meg az újság. Noha az említett jeles munkatársak egy része csak időnként ír a lapba, az ő másfél évtizedtől sok irodalom- és helytörténeti anyagot tartalmaz. Elsősorban Rozvány György (Arany János egykori barátja) forrásértékű közleményeire gondolunk. (Az *Arany János életéből* című tárcasorozat 1890. I. 12.—1890. V. 11. között jelent meg.) Rozvány lankadatlanul tevékenykedik városa kommunális fejlesztése ügyében. Hol a piactér rendezése, hol közfürdő létesítése érdekében használja fel a nyomtatott szövegeit. Később az ő szellemében ír a társadalmi igazságtalanságok ellen kisebb fia, Rozvány Jenő, a szalontai helyi közélet ismert egyénisége. — A *Szalontai Lapok* ekkori számai kül- és belpolitikával nem foglalkoznak. (Hogy a „politikai hetilap” minősítést feltüntethesse, a tulajdonosnak 5000 forintos kauciót kellett volna letennie. Ilyen befektetésre Reich Jakab ekkor még nem vállalkozott.) Harmadát, negyedét a hirdetések, a többit a helyi és környékbeli események hírei töltik ki. 1890-től Nagy Márton publicista, szalontai főszolgabíró veszi át a lap irányítását, s ugyancsak ő szerkeszti 1895-től a helyi sajtó második időszakos termékét, a *Rendeleti Közlönyt*. Nagy Márton műveltsége, újságírói tapasztalata, szervezőkészsége a *Szalontai Lapokat* a hasonló vidéki sajtótermékek szűrke egyhangúsága fölé emelte. — A század első évében újabb nyomdász, Liebermann Mór telepedik meg a városban, s ő indítja meg a *Nagyszalonta* című „szépirodalmi és társadalmi” hetilapot. Felelős szerkesztője dr. Podhraczký Rezső ügyvéd, és a lap kitapinthatóan az értelmiség orgánuma kívánt lenni. Közösségi gondokkal gyakorta foglalkozik. Így a közvilágításért, járdakészítésért, máskor a középiskola főgimnáziumi rangra emeléséért vagy Arany-szoborért száll síkra. Részletesen beszámol a helyi rendezvényekről, ünnepekről, megjelent szépaszonyokról, de nem hiányzik a pletykarovat és a sok hirdetés sem. Mindezek ellenére rövid négy hónap múltán megszűnik. — Liebermann nyomdáját később Pick Gáspár veszi át. Nála jelenik meg 1907—1908, majd 1911—1914 között a *Szalontai Friss Újság*. Vezércikkeiből, országgyűlési beszámolóiból ítélve szókimondó liberális lapnak tűnik, az egykori nyomdászok, szerkesztők visszaemlékezése szerint azonban a Tisza család politikai érdekeit szolgálta. — 1910 októberétől Reich Jakab (magyarosított nevén most már Székely J. Jenő) újságja is politikai napilappá vált. Főképpen az 1913—1919 közötti időszak példányaiban találhatunk a hely- és irodalomtörténet, valamint a néprajz tárgykörébe tartozó, maradandó értékű közleményeket. A főgimnáziumi rangra emelt iskolához jeles tanárok kerülnek, az etnográfus Szendrey Zsigmond és Visky Károly, a város történetét író Móczár József, a polgári leányiskolához pedig a fáradhatatlanul szervező H. Fekete Péter, és itt lelkészkedik Debreczeni István, az Arany-életmű egyik szakértője. A helyi művelődési élet és a tudományos kutatómunka fellendült, s ezt a sajtó is tükrözi. — 1907-ben ennek az újságnak a hasábjain jelenik meg először nyomtatásban a még szalontai diák Zilahy Lajos neve, de nem prózát, hanem verset szignál. 1922-ig, eltávoztáig több versét közlik és egy megemlékezését Arany Jánosról. Az irodalmi rovatban olyan költők is helyet kapnak, mint Ady, Gyóni Géza, Szabolcska. — A *Szalontai Lapok* az 1918-as polgári demokratikus forradalom, majd a Tanácsköztársaság idején folyamatosan megjelenik. Ezt a laptulajdonos fiának, a haladó gondolkodású Székely József ügyvédnek felelős szerkesztőként való bekapcsolódása tette lehetővé. — A forradalom napjaiban, 1918. XII. 14. és 1919. IV. 22. között egy új sajtótermék, a *Testvériség* is megjelenik. Alcíme szerint a *nagyszalontai szocialista munkások hetilapja*. Felelős szerkesztője a ma is élő Mágori Lajos szabósegéd (a városi népbiztoság akkori elnöke), és főmunkatársa Rehák Pál tanár. A tárgyalat témaköröket bemutatandó, idézem néhány fontosabb cikk címét: *Viharban, Munkásothorok, Kommunista vagy egyedi termelés?, Ellenforradalom?, A nemzetközi forradalom él!, Új, harcos gárda, A polgári pártok terrorja, A szocialista községi politika*. — A háború után a Székely család az, amely alkalmazkodni tud a megváltozott helyzethez, és kieszközli a *Szalontai Lapok* újramegjelenését. A nyomdatulajdonos veje, Faragó Rezső vállalja a vezetést. Őt év múlva a nyomdát és a lapot a korábbi tulajdonos öccse, Székely Ármin veszi át. 1937. június 6-ig, megszűnéséig több szerkesztő váltja egymást a *Szalontai Lapok* élén. Közülük jelentősebb az 1930-ban itt megtelepedett, baloldali nézeteit bátran valló Reményi Sándor, aki 1933 januárjában önálló, baloldali irányzatú lapot alapít, a *Reggeli Újságot*. A laptulajdonos maga a nyomdászok közössége volt. Sajnos, a lap öt heti megjelenés után megszűnt. Ellenben az uralmon levő liberális párt anyagi segítsége huzamosabb életet biztosít helyi lapja, a *Szemle* számára. Első száma 1927. XII. 15-én jelenik meg Kovács Béla tanár, a párt helyi expo-

nense szerkesztésében. A liberálisok bukása után a *Szemle*, többszöri átszervezése ellenére is, 1931-ben visszavonhatatlanul kiműlik. Tartalmáról ugyanaz mondható el, mint többi társáérol: kevés magvas anyagot közöl, a legtöbb hasábot hirdetések s a mozi propagandája foglalja el. — 1929 elején Gaál Sándor nyomdász önálló-sítja magát. Saját gépeket szerez, és a maga lapját adja ki, *Az Újság*. Ebben az időben a 14 ezer lakosú városnak három napilapja van: a *Szalontai Lapok*, a *Szemle* és *Az Újság*. Lényeges különbség nincs közöttük. Mindegyik hirdetések-ből, reklámokból s esetenként ún. revolverező cikkek nem-közléséből tartja fenn ma-gát. Egyetlen főszerkesztő, Reményi biztosít teret külső munkatársaknak, a helyi értelmiség esetenkénti közreműködésével. A többi cikket a rádió alapján írták, a nagyobb lapokból ollózták. 1935 körül a *Szalontai Lapok* 1500—2000 példányban, míg *Az Újság* 1100—1400 példányban jelenik meg. A lakosság sajtóval való ellá-tottsága igen jónak mondható, tudva azt, hogy ekkor átlag 4500 házszám volt Nagy-szalontán, és sokan váradi, kolozsvári vagy brassói lapokat is járattak. — *Az Újság* első főszerkesztője Kibédi Sándor, akit Mezey Andor, Simon Endre, Serényi József követ, majd 1935 és 1940 között Reményi Sándor. A lap utolsó száma 1944. IX. 26-án jelent meg. — 1937-ben indul s egy esztendeig létezik a *Románia* című ro-mán nyelvű hetilap, amely Iorga pártjának vonalát követi. Főszerkesztője Borcea Onosifor polgármester. — A felszabadulás után 1944 őztől 1947-ig még tanúi le-hetünk néhány kísérletnek, amelyek a korábbi keretet kívánták szocialista tarta-lommal kitölteni. A nyomdászok kezükbe veszik a sajtót, és a *Szabadság* című napilapot jelentetik meg. Rövid életű próbálkozásuk helyébe a hazatért Reményi Sándor lapja, a *Népszabadság* lép, amely kihagyásokkal ugyan, de 1947. II. 1-ig je-lenik meg. — Az 1947—1948-as években még egy átmeneti megoldásnak lehetünk tanúi. A nagyváradi *Új Élet*, majd a szociáldemokrata *Népakarát* 4. oldalát fehéren hagyja, s erre nyomják helyben a Reményi Sándor, illetve a Szemes Gyula szer-kesztette szalontai anyagot. Ezzel a kísérlettel még a kolozsvári *Világosság*nál is találkozunk. — A világszerte tapasztalható sajtókonzentráció, mint ismeretes, ná-lunk is a kis, helyi jellegű lapok megszűnéséhez vezetett. A sajtó iránti érdek-lődés viszont annál inkább fokozódott. 1971-ben Nagyszalontán és környékén az elő-fizetők száma így oszlik meg: napilapokra 5500, ifjúsági sajtóra 777, hetilapokra és folyóiratokra 963. Ez összesítve 7240, s e számhcz még sok száz gyermekűjság, szaklap, sportűjság és külföldi sajtótermék járul. Olyan információs gazdagság ez, amelyre a felszabadulás előtti évtizedekben senki sem számíthatott.

*

GYENGE SÁMUEL nyugdíjas (Piski). — Ez év februárjában helyeztek nyugdíj-állományba, s a hivatali lakásom feladása után igen lekötött az új lakás beren-dezése, az átköltözés; így legutóbb még csak márciusi számukat olvastam el, amely-ben sok értékes közleményt találtam (általában a műemlékekről, az erdélyi román fatemplomokról, a „házsongárdi panteonról“, Torma Zsófia tudománytörténeti ér-dekességű levelezéséről stb.). Engedjék meg, hogy két részletkérdésre felhívjam a figyelmüket. Márciusi számuk 384. oldalán — itt hiányzik az egyebütt mindenhol feltüntetett oldalszám! — alulról a második bekezdésben ez áll: „Szenczi Molnár Albertnek (1574—1639) kopjafával jelölt, feltételezett sírhelye“; viszont a műmellék-leten is reprodukált kopjafán az 1574—1634 évszámok állnak. Természetesen az utóbbi helyes. — Bodor Andrásnak *A könyv az ókorban* című értékes tanulmá-nyában többször is előfordul ez a szó: „keresztény“. Függetlenül az egyes fele-keztetekre jellemző szóhasználatról, tudományos szövegben, azt hiszem, indokol-tabb volna a „keresztény“ alak, hiszen a magyar szó nem a „kereszt“ fogalommal áll kapcsolatban, hanem a görög „krisztianom“-ból jön (tudtommal talán szláv közvetítéssel, a „krisztyanyin“ vagy valamelyik ehhez hasonló szóalakon keresztül).

*

MÁRTON FERENC (Érendred). — A *Korunkban* s más lapokban sokat olvasunk a több száz éves, nagy múltú kollégiumokról, de keveset a hajdani falusi népisko-lákról. Pedig hát nagy embereink jó része a lelkiismeretes öreg néptanítóktól nyerte a bátortást további tanulmányainak folytatására. Miképpen működött ez-előtt 180 évvel egy érmelléki falu — Endréd — iskolája? Milyen viszonyok között, kik és mit tanítottak?

A tanítást állandó alkalmazásban levő pedagógus végezte. Azonban, mivel két

tanítóra volt szükség, második tanerőként egy-két évi időszakra kollégiumból küldött idősebb diákot alkalmaztak. Feljegyzésünk így beszél erről: 1791. április hetedikén rektornak „... az eklésiába a N. Debreceni Collégiumból Márton József 4 esztendő deák...-ot fogadták. Vizont 1793-ban már „... Joannes Rékási a rektor...“ — olvashatjuk a faluban megtalálható iratokban, Bizony nem csobogtak az ügykezelések forrászivei az idő sürgette rendben. 1770—1771 telén, mikor a „Museumban“ (vagyis a múzsák házában, az iskolában) a rossz kemence miatt már „... dideregtek a tanítók...“, csak akkor rakatott Fráter Imre főkurátor kályhát, „... nem nézhetvén az égetetlen vályogból készült és megmelegíthetetlen kemencét, mely miatt négy esztendeig szenvedtek hideget a tanítók“. Hogyan tördtek az általános oktatással? Fényt derít erre az 1771. I. 14-én kelt és bejegyzett felsóhatósági rendelet: „... sok helyen az oskolamesterek oly hidegek, hogy az árvákat nem akarják ingyen tanítani...“ Arrébb viszont azt olvassuk, hogy erre „magokat kötelezettnek lenni tudják...“ Az akkori nehéz körülményeket tekintve eredmény, hogy minden gyermek tanítására kiterjedt a figyelem. Sőt, a számadási könyvekben adományok szerepelnek más helységekből működő, szükségben élő iskolák segélyezésére is.

Milyen volt a felszerelése egy falusi iskolának 1775-ben, arról ez év április huszonhetedikén kelt leírásból következtethetünk: „... vett az oskolának a nemes Eklésia: 1 csengőt, egy Hübner históriáját (nagyobbrészt bibliai történetek), zászlót, dezsát, katedrát, feketetáblát. Dobot vettek maguk a gyerekek.“

Megtaláltam a tanítók fizetésére vonatkozó feljegyzést: az 1768. és 1783. évek-ből. A díjazás milyenségén túl következtethetünk az osztályok számára is, s arra, hogy több évfolyam tanult együtt, a lányokat a fiúktól külön választva oktatták. Sőt a díjlevélben szereplő megjelölésekből némileg még a tananyagról is értesülést nyerünk. 1783-ban a lánytanító fizetését így jelölik meg: „1) ábécésektől 24 dénár, 2) sillabizálótól 40 dénár, 3) olvasóktól 91, 4) azoktól, akik feladva tanulnak 101, 5) Bibliát, vagy Hübner olvasóktól 204 dénár, 6) Sabbatálé (ünnepi járulék) 1 véka árpa, zab vagy csöstengeri, 7) minden lánytól 1 véka búza, 8) ismét egy szekér tűzifa, 9) a nemes eklésiától 24 köből búza.“ (1. köből: 95—100 kg.)

A direktornak, aki a fiúkat tanította, több volt a fizetése. Érdekes, hogy az ő díjazását megjelölő irat a gyermekek csoportjait még 1768-ban a következőképpen jelöli meg: „1) ábécések, 2) deklinisták, 3) conjugisták, 4) grammatisták és 5) syntaxisták.“

Öt osztály, illetve öt csoport működött tehát az akkori falusi iskolákban. Mivel a lányok és fiúk külön tanultak, egy-egy tanítónak öt osztályt kellett egy teremben, együtt tanítania. A kezdők az ábécé betűit tanulták. A második évben sillabizáiba (a betűket előbb elsorolták, s utána próbálták egybeolvasni) tanultak, és a névragozással foglalkoztak. Majd a harmadik évben sillabizálás nélkül olvastak, és ígét ragoztak. Negyedik évben könyv nélkül el kellett mondaniuk, amit olvastak, és nyelvtant tanultak. Ötödik évben önálló mondat szerkesztéssel, vagyis beszéd- és értelemgyakorlatokkal zárták tanulmányaikat.

*

Dr. MULLER ALAJOS (Kiel-Kronshagen, NSZK). — Folyóiratuk 1971. májusi számában, amelyhez késve jutottam, találtam a 718. oldalon egy képet, Kabay Béla felvételét, a „Csíki pávás“-t, ami valószínűleg faliszőnyeg vagy futó. Tudom, hogy a székely hímzés több színnel dolgozik, s ezért nem tudom pontosan magam elé varázsolni, de ha lenvászon alapon piros hímzéssel képzelem magam elé, úgy látom, mintha Kalotaszegen készült volna. S ezzel máris megtaláltam a hidat ahhoz a kelet-karéliai nénihez, akitől tavaly ősszel Helsinkiben a piacon vettem egy finn faliszőnyegét. Mellékelek két képet róla (a képeket lásd az 1503. lapon. — *A szerk.*), amelyek jobbák is lehetek volna, de színes diapozitívról másoltattam át őket. Maga a szőnyeg furcsa technikával készült; gyapjából szőtték, részben fekete, részben piros (a fekete alapon a piros képezi a madarat, a másik oldalon fordítva, de mindkét oldal pozitív). Ha érdemesnek találják, mutassák meg ezt a távoli kapcsolatokra utaló „Karéliai pávás“-t Bandi Dezsó úrnak is. — Együttal értesítem önöket, hogy folyóiratukat ez év áprilisától rendszeresen megkapom a sajtóterjesztő cégtől.

VENCZEL ANDRÁS vegyészmérnök (Temesvár). — Kérem szépen önöket, hogy ha nem tartják is költői munkának, közöljék folyóiratukban a mellékelt verset, amelyet nagybátyám, Venczel József emlékére írtam. Gondolom, önök is úgy ismerték őt, mint én (erről meg is győzött emlékező cikkük), s ezért nem fog nehezükre esni eleget tenni kérésemnek. — „Csúcsok, / örökfehér csúcsok! / Por-szem sem vagyok, ha rátok gondolok, / s ha látlak, / amint felhők felett szik-rázó bátorsággal álltok, / térdemre roskadok. / / Térdel az erdő, / a dombok, / a felhő: / lelketek sugarában / bennünk is lélek nő; / a föld piszka hozzátok fel nem ér. / / Kőszikla hitetek: / isteni erőtök. / Szemetek fényétől / az ég nyila meghátrál, / s a földön / kristálytisza forrást / csak lábatoknál talál / a szom-jazó.“

Sumar

Mikó Imre: Juristul și viața publică 1443 ● Tudor Drăgan: Activitatea legislativă în Republica Socialistă România 1452 ● Lőrincz László: Concluziile unei anchete de sociologia dreptului în județul Covasna 1458 ● Csákány Béla: Despre limbajul juridic 1468 ● Kiss András: Dicționar juridic român—maghiar 1471 ● Dáné Tibor: Sabia, balanța și omul 1476 ● Balogh András: Legalitatea în administrația de stat 1484 ● Tonk Sándor: Din istoria medievală a intelectualității noastre juridice 1487 ● Nemes István: Din trecutul învățămîntului juridic pînă la înființarea universității din Cluj 1492 ● Lászlóffy Aladár: La aniversarea lui Zaharia Stancu 1498 ● Zaharia Stancu: Soartă de aur, Cintec (poezii, trad. de Jancsik Pál) 1498 ● * * * Dobrișan — baladă populară română (trad. de Kiss Jenő) 1500 ● Páll Lajos: Poezie 1504 ● Vásárhelyi Géza: Poezie 1505 ● Illyés Gyula: Poezie 1507 ● Kántor Lajos: Comandament lăuntric 1507 ● Fodor Ilona: În cercul magic al lui Ady 1509 ● Valter Roman: Cavalerii speranței (selecție și traducere de Farkas László) 1517

NOTE

Balogh Edgár: Etica unei tradiții 1525 ● Enyedi Sándor: 180 de ani... 1527 ● Gazda József: O familie de pictori din Tg. Mureș 1528 ● Duray Miklós: Pictorul Szabó Gyula 1533 ● Gál István: O semnătură a lui Gaál Gábor din 1917 1537

OGLINDĂ

Kassay Miklós: Judecata nu a avut loc 1538

FORUM

Podhradzky László: Rubrica juridică a două publicații clujene 1542

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Bodor András: Impresii despre societatea industrială dezvoltată 1546

ISTORIE VIE

Vita Zsigmond: Învățămîntul muzical la Colegiul Bethlen din Aiud la începutul secolului al XIX-lea 1555

TINERET—EDUCAȚIE

Szicszay Jenő: Un cenaclu literar școlar la Brașov 1559

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Nagy Olga: Un erou al basmelor populare: Păcală 1564

RECENZII

Pomogáts Béla: Joc și poezie (despre lirica lui Páskándi Géza) 1573 ● Sebestyén Mihály: Recenzia unei cărți despre Dózsa György 1577 ● Szász Lőrinc: Fascinația realității 1580 ● Zirkuli Péter: Despre prozatorul Ottlik Géza 1582 ● Bartis Ferenc: Poezia abstracției matematice 1585

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

Bibliográfiai tájékoztató

- BARBU, C.:** Aplicarea legii penale în spațiu și timp (București, 1972)
- BARNA PÉTER:** A bűnüldözés elvi kérdései (Budapest, 1971)
- BÓNIS GYÖRGY:** Középkori jogunk elemei (Budapest, 1972)
- CAPAȘINA, OCTAVIAN:** Efectele hotăririlor judecătorești străine în România (București, 1971)
- DEMETER JÁNOS:** Declarația drepturilor omului (București, 1968)
- DUCULESCU, VICTOR:** Succesiunea statelor la tratatele internaționale (București, 1972)
- EMINESCU, YOLANDA:** Contractul de cercetare științifică (București, 1971)
- IONAȘCU, TRAIAN și col.:** Bibliografie juridică română (București, 1969)
- KIRÁLY TIBOR:** Büntetőjog a jog határán (Budapest, 1972)
- PESCHKA VILMOS:** A modern jogfilozófia alapproblémái (Budapest, 1972)
- SZABÓ IMRE:** A jogelmélet alapjai (Budapest, 1971)
- VERMES MIKLÓS:** A kriminológia alapkérdései (Budapest, 1971)
- VINTU, ION—ANGHENE, MIRCEA—STRĂOANU, MIRCEA:** Organele administrației de stat în Republica Socialistă România (București, 1971)

A JOGI KISKÖNYVTÁR SOROZATBÓL

- ASZTALOS SÁNDOR:** Az állami döntőbíráskodás (Bukarest, 1956)
- BIRÓ LAJOS:** A szocialista társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme (Bukarest, 1957)
- CSÁKÁNY BÉLA:** Az állami vállalat saját pénzeszközei (Bukarest, 1958)
- FEKETE GYÖRGY—ASZTALOS SÁNDOR:** Lakóházak építése állami hitellel (Bukarest, 1957)
- GERGELY JENŐ—MÓCSY LÁSZLÓ:** A huligánság (Bukarest, 1957)
- KEREKES JENŐ:** A mezőgazdasági termelészövetkezetek tagjainak jogai és kötelességei (Bukarest, 1957)
- KOVÁCS EDIT:** Szülők, gyermekek és rokonok jogviszonyai (Bukarest, 1958)
- SZABÓ PÁL ENDRE:** A polgári per mint jogvédelmi eszköz (Bukarest, 1957)
- TAKACS LAJOS:** Tudnivalók a nemzetközi jogról (Bukarest, 1957)